Міністерство освіти і науки України

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА АКАДЕМІЯ

№ 1(31)'14

ВІСНИК

Науково-теоретичний журнал
Заснований у 1999 році
Виходить 2 рази на рік

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

- Соціально-економічні проблеми ринкової трансформації України
- Макро- та мікроекономічні проблеми ринкової системи господарювання
- Проблема розвитку і вдосконалення фінансової системи
- Підвищення фінансово-економічної ефективності функціонування суб'єктів господарювання
- Економіко-математичне моделювання

ЗАСНОВНИК ТА ВИДАВЕЦЬ
Дніпропетровська державна фінансова академія

Відповідальність за точність викладених у публікації фактів несе автор

Позиція авторів може не збігатися з позиціями членів редакційної колегії

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради ДДФА. Протокол № 10 від 28.04.2014 р.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР – Л.В. ЛИСЯК, д.е.н., професор, проректор з наукової роботи Дніпропетровської державної фінансової академії

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА – І.Д. ПАДЕРІН, д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємств

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ –
А.Г. БАБЕНКО, д.е.н.
В.Є. ВЛАСЮК, д.е.н.
О.С. ГАЛУШКО, д.е.н.
Л.В. ДЕЙНЕКО, д.е.н.
М.Я. ДЕМ'ЯНЕНКО, д.е.н.
Т.О. ДУЛІК, к.е.н.
Н.І. ДУЧИНСЬКА, д.е.н.
К.С. ЖАДЬКО, д.е.н.
К.Ф. КОВАЛЬЧУК, д.е.н.
П.М. МАКАРЕНКО, д.е.н.
А.А. МЕЩЕРЯКОВ, д.е.н.
В.М. МЕЛЬНИК, д.е.н.
Т.Ю. МИРОНОВА, к.пед.н.
С.Л. ЛОНДАР, д.е.н.
В.Я. ОЛІЙНИК, к.е.н.
Н.І. РЕДІНА, к.е.н.
О.А. РЯДНО, д.т.н.
В.А. ТАБІНСЬКИЙ, к.е.н.

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА –
В.М. ШИМОВ, д.е.н., професор (Білорусь)
М. ШЕФЕР, доктор економіки (Німеччина)
М.О. ПАХОМОВ, д.е.н., професор (Російська Федерація)
В. КОСЄДОВСЬКИЙ, доктор економіки (Польща)
С. СТАНАЙТИС, доктор економіки (Литва)
Г.І. ОЛЄХНОВИЧ, д.е.н., професор (Білорусь)
М.І. БАЛАШЕВИЧ, к.е.н., професор (Білорусь)

ЛІТЕРАТУРНІ РЕДАКТОРИ – Л.І. МАЛИГІНА, Л.І. БОГУН, О.С. КОСЕНКО, А.О. ОСТРОВСЬКА

КОРЕКТОРИ –Л.І. БОГУН, О.С. КОСЕНКО, А.О. ОСТРОВСЬКА

ТЕХНІЧНИЙ РЕДАКТОР – Т.Г. ПУНТУС

ПОШТОВА АДРЕСА РЕДАКЦІЇ – 49083, м. Дніпропетровськ, вул. Аржанова, 12

Журнал внесено до переліку наукових видань України,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
за напрямом «Економічні науки»
(Постанова президії ВАК України від 10.02.2010 р. № 1-05/1)

Підписано до друку 12.05.2014 Формат 70×108 1/16 Папір офсетний. Друк RISO

Обл.- видавн. арк.20,7 Умовн. друк. арк.18,0 Тираж 100 прим. Зам. № _____
Свідоцтво про держ.реєстрацію КВ № 10356 від 06.09.2005

Видавець і виготівник: Дніпропетровська державна фінансова академія, вул. Аржанова,12, м. Дніпропетровськ, 49083
Св. Держкомітету телебачення і радіомовлення України сер. ДК № 2126 від 7.03.2005 р.

© Колектив авторів, 2014
© Дніпропетровська державна фінансова академія, 2014

Вісник ДДФА

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Науково-теоретичний журнал Дніпропетровської державної фінансової академії

№ 1(31)'2014

Заснований у 1999 році

Виходить 2 рази на рік

Зміст

Соціально-економічні проблеми ринкової трансформації України…… **8**

Баранник Л.Б. Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення: теоретичний аспект…….. 8
Качула С.В. Реалізація державної політики фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу……. 16
Макогон В.Д. Бюджетне регулювання у системі соціально-економічного розвитку країни…… 26
Мярковський Ю.А. Фінансове регулювання соціально-економічного розвитку країни…… 32
Гетьман О.О., Лежньова Л.В. Соціально-демографічний моніторинг ринку праці регіону та визначення перспектив його розвитку……. 39
Кіркова Н.П. Оцінка впливу сезонного фактора на рівень трудової зайнятості населення……... 51
Буряк М.І. Адміністративно-фінансова децентралізація як фактор розвитку субрегіональних територіальних громад……... 58
Гуцалова Ю.Є. Фінансові та соціально-економічні передумови запровадження другого рівня пенсійної системи в Україні……... 66

Макро- та мікроекономічні проблеми ринкової системи господарювання…….... **75**

Калюжна Ю.П. Основні фактори впливу на конкурентоспроможність підприємства…… 75
Ковальчук Н.В. Економічні аспекти пріоритетів інтеграції України…… 81
Рибальченко Л.В. Проблеми розвитку страхового ринку в Україні…….. 89
Міщенко Д.А. Державна підтримка аграрного сектора України в умовах членства у Світовій організації торгівлі……..……. 94
Куншенко О.О. Систематизація принципів кластера……... 101

Проблеми розвитку і вдосконалення фінансової системи.. **108**

Величкін В.О., Олійник В.Я., Дем'яненко І.В. Бюджетний дефіцит і державний борг як чинники економічної небезпеки держави…… 108
Безгуба М.О. Напрями вдосконалення системи державних фінансів України. 118

Адаменко І.П. Грошово-кредитна політика у системі державного регулювання……. 125
Рибак С.О Збалансованість доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави……. 131
Пасічний М.Д. Бюджетний дефіцит у системі фінансової політики України..... 137
Шкура І.С. Оцінка механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки……... 145
Дем'яненко В.Є. Фінансова самодостатність місцевих бюджетів: об'єктивна детермінанта суспільного розвитку……... 153

Підвищення фінансово-економічної ефективності функціонування суб'єктів господарювання…… 161

Капкайкіна О.А. Забезпечення фінансової стійкості підприємств в Україні 161
Непран А.В. Кредиторська заборгованість нефінансових корпорацій: стан та структурні характеристики……. 170
Жадько К.С., Горященко Ю.Г. Основи організаційно-технологічного забезпечення економічного моніторингу, діагностики й контролю…… 178
Базалійська Н.П. Показники результативності реалізації трудової поведінки робітників промислового підприємства……. 189

Економіко-математичне моделювання……. 197

Рядно О.А., Заікін А.А. Застосування економетричних моделей для аналізу фінансових можливостей регіонів (на прикладі Дніпропетровської області)…….. 197

Вітаємо ювіляра……. 203

До уваги авторів…….. 205

Содержание

Социально-экономические проблемы рыночной трансформации Украины…… 8

Баранник Л.Б. Финансовое обеспечение системы социальной защиты населения: теоретический аспект…….. 8
Качула С.В. Реализация государственной политики финансового обеспечения развития человеческого потенциала..……. 16
Макогон В.Д. Бюджетное регулирование в системе социально-экономического развития страны……..…… 26
Мярковский Ю.А. Финансовое регулирование социально-экономического развития страны……... 32

Гетьман О.А., Лежнёва Л.В. Социально-демографический мониторинг рынка труда региона и определение перспектив его развития…….. 39
Киркова Н.П. Оценка влияния сезонного фактора на уровень трудовой занятости населения……... 51
Буряк М.И. Административно-финансовая децентрализация как фактор развития субрегиональных территориальных сообществ……... 58
Гуцалова Ю.Е. Финансовые и социально-экономические предпосылки внедрения второго уровня пенсионной системы в Украине……... 66

Макро- и микроэкономические проблемы рыночной системы хозяйствования ……. **75**

Калюжная Ю.П. Основные факторы влияния на конкурентоспособность предприятия……. 75
Ковальчук Н.В. Экономические аспекты приоритетов интеграции Украины…… 81
Рыбальченко Л.В. Проблемы развития страхового рынка в Украине……... 89
Мищенко Д.А. Государственная поддержка аграрного сектора Украины в условиях членства во Всемирной торговой организации ……... 94
Куншенко О.О.Систематизация принципов кластера…..…….. 101

Проблемы развития и усовершенствования финансовой системы…… **108**

Величкин В.А., Олейник В.Я., Демьяненко И.В. Бюджетный дефицит и государственный долг как факторы экономической опасности государства. 108
Безгубая М.А. Направления совершенствования системы государственных финансов Украины……. 118
Адаменко И.П. Денежно-кредитная политика в системе государственного регулирования……. 125
Рыбак С.А Сбалансированность доходов бюджета и социальных обязательств государства…..……. 131
Пасичный Н.Д. Бюджетный дефицит в системе финансовой политики Украины…… 137
Шкура И.С. Оценка механизма налогообложения недвижимого имущества, отличающегося от земельного участка……..... 145
Демьяненко В.Е. Финансовая самодостаточность местных бюджетов: объективная детерминанта общественного развития……... 153

Повышение финансово-экономической эффективности функционирования субъектов хозяйствования……..... **161**

Капкайкина Е.А. Обеспечение финансовой стойкости предприятий в Украине……. 161
Непран А.В. Кредиторская задолженность нефинансовых корпораций: состояние и структурные характеристики……. 170

Жадько К.С., Горященко Ю.Г. Основы организационно-технологического обеспечения экономического мониторинга, диагностики и контроля……. 178
Базалійская Н.П. Показатели результативности реализации трудового поведения рабочих промышленного предприятия……... 189

Экономико-математическое моделирование…..... **197**

Рядно А***.А., Заикин А.А.*** Применение эконометрических моделей для анализа финансовых возможностей регионов (на примере Днепропетровской области)…….. 197

Поздравляем юбиляра…..…….. 203

Вниманию авторов……. 205

Contents

Socio-economic problems of market transformation of Ukraine **8**

Barannik L.B. Financial provision of the social welfare system: theoretical aspects…… 8
Kachula S.V. The implementation of public policy of financial provision of human potential development…… 16
Makogon B.D. Budget regulation in a system of socio-economic development of the country……. 26
Miarkovs'kyi Yu. A. Financial regulation of socio-economic development of the country……. 32
Het'man O.O., Lezhn'ova L.V. Socio-demographic regional labor market monitoring and the prospects of development……... 39
Kirkova N.P. Assessment of a seasonal factor impact on the labor market…….. 51
Buryak M.I.Administrative-fiscal decentralization as a factor of development of sub-regional communities……. 58
Gutsalova Y. E. Financial and socio-economic backgrounds of introduction of second level in pension system in Ukraine…… 66

Makro- and mikroeconomic problems of he market system of management …… **75**

Kaluzhna Y.P The major enterprise competitiveness influential factors……. 75
Kovalchuk N.V. Economic aspects of Ukraine's integration priorities……. 81
Rybalchenko L.V. Problems of development of the insurance market in Ukraine……... 89

Mischenko D.A. State support for Ukraine's agricultural sector in the country's membership in the World Trade Organization…….. 94

Kunshenko O.O. Systematization of the cluster principles……... 101

Problems of development and improvement of the financial system……. **108**

Velychkin V.A, Oleynik V.J, Dem'yanenko I.V. The budget deficit and public debt as factors of economic dangers for country……... 108

Bezguba M.O. The directions in improving system of Ukraine***'s*** public finances 118

Adamenko I.P. Monetary policy in the system of state regulation……... 125

Rybak S.O. The balance of revenues and state social obligations……. 131

Pasichnyj M.D. The budget deficit as an instrument of financial policy in economic transformation**s** in Ukraine…….. 137

Shkura I.S. Evaluation of taxation mechanism of real estate different from land 145

Dem'yanenko V.E. Financial self-sufficiency of local budgets as an objective determinant of social development…… 153

Increase of financial and economic efficiency of functioning of management subjects……. **161**

Kapkajkina J.A.. Ensuring of financial stability of companies in Ukraine…….. 161

Nepran A.V. The debt of nonfinancial corporations: condition and structural characteristics…… 170

Zhad'ko K.S., Horyaschenko Y.G. Basics of the organizational-technological support of economic monitoring, diagnostics and control……. 178

Bazaliyska N.P. Performance indicators of implementation of worker 's labor behavior on industrial enterprises…….. 189

Ekonomiko-mathematical design…..... **197**

Ryadno A.A. Zaikin A.A. Econometric modelling in the analysis of regional financial potential (Dnipropetrovsk region like example)……. 197

Welcome a person whose anniversary be celebrate……. 203

To attention of authors …… 205

УДК 364 (477)

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Л.Б. Баранник,
доктор економічних наук

Дніпропетровська державна фінансова академія

Розглянуто теоретико-методологічні засади фінансового забезпечення соціального захисту населення, показана його відмінність від поняття «фінансування». Доведено, що фінансове забезпечення соціального захисту населення ґрунтується на фінансовій оцінці соціального ризику. Запропоновано удосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення здійснювати в напрямі правового визнання державою тих чи інших соціальних ризиків та вдосконалення методик визначення шкоди, заподіяної громадянину внаслідок дії соціального ризику.

***Ключові слова**: фінансування, фінансове забезпечення, соціальний захист населення, соціальний ризик.*

Рассмотрены теоретико-методологические основы финансового обеспечения социальной защиты населения, показано его отличие от понятия «финансирование». Доказано, что финансовое обеспечение социальной защиты населения базируется на финансовой оценке социального риска. Предложено совершенствование финансового обеспечения социальной защиты населения осуществлять в направлении правового признания государством тех или иных социальных рисков и совершенствования методик определения вреда, причиненного гражданину воздействием социального риска.

***Ключевые слова**: финансирование, финансовое обеспечение, социальная защита населения, социальный риск.*

Theoretical and methodological foundations of financial provision of the social welfare system are considered in the article; its differences from the concept of «financing» are showed in the article also. The main difference between the financial provision of the social welfare system and financing consists in substance. It demonstrated in the article, that most authors with small differences find financial provision as one method of the financial mechanism. There are different principles, sources, tools, methods and aims between the financial provision and financing also. The study of theoretical and methodological foundations of financial provision of social protection system indicates the diversity of its content and nature and can be considered as an economic category, as the economic process and as part of the public administration.

It is proved that the financial provision of social protection system of the population based on the financial evaluation of social risk. In the article as social risk management understand unemployment, sickness, disability, orphans, old age and other incidents or consequences of those events where there is a risk of loss of livelihood or substantial reduction of material resources for priority human needs. There are quantitative and qualitative evaluations of social risk. Author talks about the so-called non-traditional or unusual risks, which are: miscalculations politicians, shortcomings legislation, abuses of employers. These risks are very difficult financial to measure.

© Л.Б. Баранник, 2014

Therefore, in order to establish social justice and considering the adequacy of the actuarial market situation, the definition of «risk» still requires clarification, especially in terms of the definition in the law of the financial mechanism of compensation for material losses.

Specified in the article new phenomena in the Ukrainian economy, including the labor market, for which the legislation has not kept pace with their. This is the use of so-called borrowing works. It is showed in the article, that borrowing workers have not full social protection/

Proposed improvement of financial provision of the social welfare system is to implement social protection in the direction of legal recognition by the state of certain social risks and improve the procedures for determining the losses caused to citizens influence of social risk.

Key words: *finance, financial provision, social protection, social risk.*

Постановка проблеми. Еволюція суспільного розвитку та фінансових відносин привели до виокремлення соціального захисту населення у фінансову систему, основною метою реалізації якої є забезпечення довгострокової макроекономічної та соціальної стабільності в державі. Удосконалення системи соціального захисту населення має супроводжуватися структурними змінами в бюджетно-податковій політиці, інституційним удосконаленням механізмів державного управління, підвищенням якісного рівня прогнозування соціально-економічного розвитку суспільства на середньострокову перспективу. Наразі важливим є поглиблення теоретико-методологічних засад фінансового забезпечення системи соціального захисту населення як вагомої складової регуляторного механізму фінансової політики країни, що надасть змогу посилити взаємозв'язок фінансового регулювання з динамікою соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціального захисту населення в різних його аспектах цікавлять багатьох вітчизняних учених. Зокрема, слід виділити роботи вчених-економістів В.Г. Баранової, В.Я. Бідака, Т.М. Боголіб, Н.П. Борецької, І.Ф. Гнибіденко, Л.Я. Гончарук, М.І. Казнової, Т.М. Кір'ян, Л.М. Клівіденко, Е.М. Лібанова, О.Ф. Новікової, В.М. Пастушенко, Г.А. Пікалової, Д. Полозенка, Н.Г. Савченко, С.В. Сіденко, Л.І. Слюсар, Т.О. Стеценко, Т.Б. Токарського, В. Тропіної, Л.М. Черенько Ю.О., Шклярського та інших.

Віддаючи належне внеску вітчизняних учених у вивчення питань соціального захисту в нашій країні, варто звернути увагу на досвід країн із розвинутою та трансформаційною економікою, щодо обґрунтування напрямів удосконалення механізму фінансового забезпечення соціального захисту населення та стратегічних завдань соціального та економічного розвитку держави. Треба зазначити, що в сучасних публікаціях все ще зустрічається плутанина та термінологічна невизначеність щодо тих чи інших аспектів фінансового забезпечення системи соціального захисту населення, що не сприяє правильному розумінню призначення та ролі соціального захисту в формуванні добробуту громадян. Власне це й зумовило вибір теми статті та її мету.

Отже, **мета статті** полягає у розкритті теоретико-методологічних засад фінансового забезпечення системи соціального захисту населення та обґрунтуванні напрямів його удосконалення в умовах економічних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Сучасна соціально-економічна ситуація в країні та стратегічний курс її розвитку вимагають більш зваженого підходу до управління державними фінансами, пошуку раціональних методів фінансового забезпечення системи соціального захисту населення, з'ясування тих недоліків фінансової політики, які заважають ефективному соціальному захисту і тим самим не дають підтримувати добробут населення на належному рівні. Важливим етапом у вирішенні цього завдання є дослідження теорії соціального захисту населення.

На наше переконання, соціальний захист населення є економічною категорією, категорією фінансів, оскільки виражає відносини, що виникають у процесі

встановлення взаємозв'язків між суб'єктами і об'єктами соціального захисту з приводу акумуляції грошових коштів та їх розподілу. Соціальний захист населення як елемент соціальної й водночас фінансової політики набуває сутнісного навантаження як специфічний засіб грошово-матеріальної підтримки стабільності доходів людей у випадках настання соціальних ризиків.

Методологічною основою дослідження фінансового забезпечення системи соціального захисту населення є положення кейнсіанської теорії державного регулювання економіки, згідно з яким економічна рівновага не може повністю забезпечуватися ринковими механізмами, що робить необхідним застосування державою різних фінансових механізмів: бюджетного, податкового, страхового, кредитного, цінового та інших – в якості інструментів регулювання процесів соціально-економічного розвитку.

Сучасні науковці розглядають фінансове забезпечення системи соціального захисту населення по-різному: як функцію фінансів, як метод фінансового механізму, як процес формування цільових грошових фондів тощо. Наприклад, російський економіст О.І. Роккель розглядає фінансове забезпечення соціального захисту населення у вузькому та широкому розумінні. У вузькому - це функція фінансів, за допомогою якої обслуговуються процеси створення й використання доходів у сфері соціального захисту населення у результаті приведення в дію спеціальних фінансових інструментів і механізмів; у широкому - сукупність фінансових інститутів, принципів організації, фінансових форм, методів (інструментів) і механізмів соціального захисту населення [1].

Український науковець Л.М. Клівіденко визначає фінансове забезпечення соціального захисту населення, з одного боку, як «об'єктивне економічне явище, яке відображає сукупність заходів, пов'язаних з обслуговуванням частини перерозподільних відносин з метою формування і використання бюджетних, страхових, благодійних та інших фондів грошових коштів, призначених для соціального захисту населення», з іншого - як «матеріальне вираження даного явища, зокрема за змістом - як сукупність цільових грошових фондів, за формою – як сукупність фінансових планів окремих ланок соціального захисту населення, за організаційним забезпеченням – як діяльність конкретних суб'єктів і як метод фінансового механізму…» [2, с. 3].

Підхід, згідно з яким фінансове забезпечення подано як один із методів фінансового механізму, що покликаний забезпечувати розподільні (перерозподільні) процеси з метою утворення доходів і фондів коштів, притаманний працям О.П. Кириленко [3, с. 41-42]. У навчальному посібнику «Фінанси» за редакцією С.І. Юрія і В.М. Федосова фінансове забезпечення визначається як фінансовий метод та як «формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання» [4, с. 86, 94]. В. М. Опарін вважає фінансове забезпечення «методом фінансового впливу на соціально-економічний розвиток» і стверджує, що фінансове забезпечення та фінансове регулювання можна виділити як структурні підсистеми фінансового механізму, що характеризують зміст впливу фінансів на різні сторони розвитку суспільства» [5, с. 56].

Отже, більшість авторів із невеликими відмінностями вважає фінансове забезпечення методом фінансового механізму. Ми поділяємо таку позицію. Досить поширеною є думка, що фінанси виконують функцію забезпечення. І тут ми згодні з О.І. Роккелем. Проте у другій частини визначення вчений ототожнює фінансове забезпечення і фінансовий механізм системи соціального захисту населення, що не одне й те саме. Загалом, погоджуючись із Л.М. Клівіденко, зауважимо, що фінансове забезпечення – це свідома діяльність суб'єктів господарювання і навряд чи буде правильним вважати його об'єктивним економічним явищем.

Варто звернути увагу на принципові відмінності понять «фінансування» та «фінансове забезпечення», які часто ототожнюються. Тлумачні словники характеризують зміст понять «фінансування» як «надання коштів», «спорядження грошовими

коштами» [6, с. 697] та «фінансове забезпечення» як «надання достатніх матеріальних коштів для життя» або «спорядження у потрібній кількості». У ряді словників фінансове забезпечення – це законодавчо визначена сукупність заходів та коштів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення певних цілей. Тобто у визначенні фінансового забезпечення акцент робиться на ступінь задоволення потреб. Тому, вважаємо, ці поняття мають різнитися за джерелами, метою, ініціатором, формами, а найголовніше, принципами (табл. 1). Фінансове забезпечення соціального захисту населення має насамперед ґрунтуватися на принципі соціальної справедливості, тоді як фінансування – на принципі цільового та раціонального постачання коштів. До принципів фінансового забезпечення слід також віднести обґрунтованість, доцільність і достатність.

Дослідження теоретико-методологічних засад фінансового забезпечення соціального захисту населення свідчить про різноплановість його змісту й природи та дозволяє розглядати як економічну категорію, як економічний процес та як елемент державного управління.

Як економічна категорія, фінансове забезпечення соціального захисту населення відображає економічні відносини при перерозподілі валового внутрішнього продукту з метою використання його частини на подолання бідності.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика змісту понять «фінансування» та «фінансове забезпечення соціального захисту населення»

Критерії	**Фінансування**	**Фінансове забезпечення**
Зміст	Надання коштів	Надання достатніх матеріальних ресурсів та грошових коштів для життя
Мета	Виконання певного завдання	Задоволення певних потреб
Ініціатор	Держава, державні та недержавні страхові й грошові фонди, інші господарюючі суб'єкти, установи, міжнародні фінансові організації	Держава, державні та недержавні страхові й грошові фонди, інші господарюючі суб'єкти, установи, міжнародні фінансові організації, громадські організації, церква, родичі, власне людина
Джерела	Бюджет або фонд ініціатора	Бюджет, фонд ініціатора, власні кошти громадян
Інструменти	Гроші, товарно-матеріальні цінності	Страхові поліси, заробітна плата, ціни й тарифи, пенсії, трансферти, грошові виплати, пільги, кредитні договори, цінні папери
Форми	Грошова, безготівкова, натуральна	Бюджетні (соціальна допомога, довічне утримання, соціальні пенсії, соціальні пільги, кредити тощо). Страхові (страхові виплати, страхові пенсії, пільгові тарифи). Колективно-солідарні (допомога, пенсії, пожертви, кредити). Самостійна (власні кошти)
Методи	Кошторисне фінансування, дотації, субсидування, кредитування, акціонування та пайове фінансування, формування альтернативних фінансових ресурсів	Бюджетне фінансування, страхування, кредитування, заощадження, самофінансування, використання грошових коштів або матеріальних цінностей з інших, крім бюджету, джерел

*Складено автором

Як економічний процес, фінансове забезпечення означає систематичне постачання у достатній кількості фінансових ресурсів і матеріальних цінностей до системи соціального захисту населення. Як елемент державного управління, це - складова регуляторного механізму фінансової політики держави в умовах трансформації соціально-економічних відносин, що полягає у

використанні сукупності фінансових інститутів (бюджетного, податкового, страхового, кредитного механізмів) з метою створення належних умов соціального розвитку як вагомої функції державного управління з урахуванням тенденцій та динаміки соціально-економічного розвитку країни й глобальних процесів.

Кожен економічний суб'єкт формує власну модель фінансового забезпечення, якою визначає структуру джерел фінансування й відповідні форми руху коштів. Державне фінансове забезпечення соціального захисту з плином часу набуло характеру організованої діяльності. Воно має свій інструментарій впливу на рух грошових потоків, кількісну й якісну визначеність. Кількісна визначеність виявляється в сумі коштів, що виділяються для досягнення тих чи інших цілей; якісна показує, яким чином здійснюється формування ресурсів, якими каналами, на яких умовах виділяються і чи досягають своєї мети.

Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення ґрунтується на фінансовій оцінці соціальних ризиків. У науковій літературі під соціальними ризиками розуміють безробіття, хворобу, інвалідність, сирітство, старість й інші випадки, або ж наслідки цих подій, за яких виникає небезпека втрати засобів до існування або істотне зниження матеріальних засобів для забезпечення людиною першочергових потреб. У правовому полі України соціальний ризик визначається як обставини, що викликають зміну матеріального стану громадян [7].

Необхідність матеріальної допомоги через ці негаразди є одним із об'єктивних факторів розширеного відтворення людини, яке передбачає не тільки відтворення матеріальних благ, а й робочої сили. На це спрямовується частина створеного сукупного суспільного продукту, яка спеціально відчужується за допомогою певного фінансового механізму. Ця частина й слугує фондом для соціального захисту населення.

Законодавство встановлює жорсткий зв'язок між певним соціальним ризиком і обсягом матеріальних благ, які надаються особі. Інша справа, наскільки цей обсяг відповідає її потребам і наскільки він є науково та економічно обґрунтованим. Це питання досить дискусійне і залишається відкритим.

Залежно від того, як змінюється перелік соціальних ризиків, законодавчо визнаних державою, можна простежити розвиток соціального захисту і оцінити його стан у конкретній країні. Однак ще багато питань, пов'язаних з вивченням соціальних ризиків і закріпленням відповідних форм захисту від них на законодавчому рівні, вимагають розгляду.

Ризики втрати або значного зменшення доходу внаслідок об'єктивних обставин є найбільш типовими у житті кожної людини, тому вони стали основою для надання виплат через систему соціального страхування, в їх фінансуванні беруть участь самі застраховані особи. До ризиків, що породжують необхідність додаткових витрат, можна віднести великі витрати сімей, пов'язані з народженням дитини, доглядом за хворим членом сім'ї, медичним обслуговуванням, похованням тощо. Більшість видів ризиків піддається управлінню через систему страхування за допомогою застосування різних фінансових методів. Однак є так звані нетрадиційні або нетипові ризики, які не відразу (як втрата роботи), а через певний час, побічно призводять до зменшення доходу людини або її сім'ї. До них можна віднести певні політичні прорахунки, прогалини в законодавстві, недоліки роботи господарських органів, свавілля роботодавців і т. ін. Якщо з ризиками, які враховуються в системі страхування, більш-менш ясно з точки зору існуючих фінансового та правового механізмів відшкодування втрат потерпілому, то збитки від нетипових ризиків громадяни, як правило, намагаються компенсувати в адміністративному порядку або через суд, що не завжди вдається. Тому заради встановлення соціальної справедливості та враховуючи адекватність актуарних розрахунків у ринковій ситуації, дефініція «ризик» вимагає уточнення, насамперед з точки зору визначення в законодавчому порядку фінансового механізму відшкодування матеріальних втрат.

Найпоширенішим сучасним соціальним ризиком є безробіття. Питання фінансового виміру цього соціального ризику для України вельми актуальне. Рівень безробіття в Україні, визначений за методологією МОП,

у першому кварталі 2014 р. склав 8,8% від загальної кількості економічно активного населення, тоді як за підсумками першого кварталу 2013 р. цей показник становив 8,1% і 7,5% - за підсумками першого півріччя 2013 р., – повідомили в Державній службі статистики України (дані наведені з урахуванням показника незайнятого населення Криму і Севастополя [8].

В Україні за роки незалежності створено систему соціального страхування на випадок безробіття. Вона ґрунтується на принципах соціального страхування, визначених у Законі України «Про загальнообов'язкове державне страхування на випадок безробіття» [9]. Ці принципи відповідають сформульованим у Конвенції МОП № 993-204. Це - мінімальні умови, яких має дотримуватися кожна система страхування або допомоги у разі безробіття [10]. Соціальна допомога безробітному надається залежно від трудового стажу та розміру заробітної плати на попередньому місці роботи. У табл. 2 показано порядок виплат безробітному залежно від його трудового стажу.

Таблиця 2

Розмір допомоги по безробіттю залежно від трудового стажу працівника

Стаж роботи	Частина середньої заробітної плати працівника до втрати роботи
до 2-х років	50%
2-6 років	55%
6-10 років	60%
Більше 10 років	70%

* *Джерело:* [9]

Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до встановленого розміру. Стандарти тривалості надання допомоги з безробіття в Україні цілком відповідають загальноєвропейським, зафіксованим Конвенцією МОП № 102 «Мінімальні норми соціального забезпечення», але рівень цієї допомоги є низьким. Мінімальний розмір допомоги з безробіття станом на 1 червня 2014 р. склав 882 грн. На нашу думку, це відбувається не тільки тому, що в країні дуже низькі зарплати, а ще й тому, що, при нарахуванні допомоги враховується лише стаж роботи. Але ж є ще й інші фактори, які слід було б враховувати, оскільки вони істотно впливають на матеріальний стан безробітного. До них відносяться кількість осіб, які перебувають на утриманні безробітного, соціальний статус (одинока мати, опікун неповнолітніх дітей) тощо. Як вище зазначалося, прогалини в законодавстві також можна вважати соціальним ризиком. Особливо це стосується нових явищ в українській економіці, зокрема на ринку праці, за якими законодавство явно не встигає. Мова йде про використання так званої запозиченої або позикової праці як виду нестандартної форми зайнятості.

Концепція позикової праці виникла в США ще у 60-ті роки минулого століття. Легітимність такої форми нестійкої зайнятості була визнана МОП, яка в 1997 р. прийняла Конвенцію № 181 і рекомендацію № 188 про приватні агентства зайнятості. Згідно з цими документами, приватним агентствам зайнятості надається право найму працівників з метою передачі їх третій стороні. Здавалося б, використання нестандартних форм зайнятості - явище прогресивне, що допомагає «розсмоктати» безробіття і забезпечує, як наголошується в Конвенції, «гнучкість у функціонуванні ринків праці». Однак на практиці інтереси праці та капіталу розійшлися. Те, що активне поширення нестандартних форм трудових відносин обіцяє підприємцям солідні бариші - аксіома. Але однозначно можна стверджувати, що позикова праця сьогодні по всьому світу стає найсерйознішою перешкодою на шляху дотримання права найманих працівників на соціальний захист.

По-перше, вона позбавляє працівників гарантії постійної зайнятості, оскільки в будь-який момент їх можуть перевести на інше підприємство чи взагалі відмовитися від їхніх послуг. При цьому людина не може

розраховувати на допомогу з безробіття, як це поширено на постійно зайнятих працівників.

По-друге, працівники втрачають право на винагороди, пов'язані з безперервністю стажу роботи на одному підприємстві (наприклад, «тринадцята зарплата», соціальне страхування та ін.), часто не отримують виплати за лікарняними листками, «декретні» і т.ін.

По-третє (це важливо для працівників підприємств гірничо-металургійного комплексу), людина, фактично відпрацювавши на ділянці зі шкідливими і небезпечними умовами праці, може позбутися права на пільгову пенсію, оскільки вона вважається співробітником кадрового агентства, де відсутні шкідливі умови праці.

По-четверте, працівники, які перебувають у штаті кадрового агентства, не є членами профспілки, а отже, не беруть участь у колдоговірному процесі і, відповідно, позбавлені права на колективний захист своїх трудових інтересів.

У новій редакції українського Закону про зайнятість ця проблема, на жаль, навіть не піднімається. Покладатися на розуміння з боку власників марно: говорити з капіталом про негуманність застосування позикової праці – все одно, що переконувати вовка у користі вегетаріанства. Тому вся надія - на активність самих працівників, профспілок та громадськість. Наведений приклад стосується не лише України, а й таких розвинених країн як Німеччина, США та ряду інших, де ця проблема досі не вирішена.

Висновки. Нині існують різні методики обчислення розмірів допомоги – якісь із них більш прогресивні, якісь менш. Однак питання упирається не стільки в площину вибору математичного апарату, скільки в законодавче визнання й урахування тих особливостей, які має соціальний ризик з точки зору заподіяння шкоди добробуту працівника.

Правильне, з правової точки зору, визначення компенсаційних механізмів буде сприяти вибору соціально справедливого методу захисту громадян. Тому одним із вагомих напрямів удосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення є розробка адекватного й соціально справедливого правового механізму нейтралізації соціального ризику.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Роккель, А.И.* Формирование и развитие системы финансового обеспечения социальной защиты в России : автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Самара, 2005 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/83002.html
2. *Клівіденко, Л.М.* Фінансове забезпечення соціального захисту України : автореф. дис. … канд. екон. наук / Л. М. Клівіденко. - Тернопіль: Тернопільський держ. економічний ун-т, 2006. – 20 с.
3. *Кириленко, О.П.* Фінанси (теорія і вітчизняна практика) : навч посібник / О.П. Кириленко. – Тернопіль : Астон, 2002. – 212 с.
4. Фінанси : підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
5. Опарін, В.М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. – 5-те вид. / В.М. Опарін – К. : КНЕУ, 2008. – 240 с.
6. *Ожегов, С.И.* Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Русс. язык, 1987. – 750 с.
7. Основи законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. – Ст. 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр
8. В Украине резко вырос уровень безработицы [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://news.finance.ua/ru/~/1/0/all/2014/06/26/328864

9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02 березня 2000 р. № 1533-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1533-14
10. Рекомендація щодо страхування на випадок безробіття та щодо надання допомоги безробітним / МОП. Рекомендації. Міжнародний документ від 23.06.1934 № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_205

REFERENCES

1. *Rokkel, A.I.* Formirovanie i razvitie sistemy finansovogo obespecheniya socialnoy zaschity v Rossii : avtoreferat dis. ... kand. ekon. nayk. Samara, 2005 [Elektronniy resurs]. - Rejim dostupu: http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/83002.html
2. *Klividenko, L.N.* Finansove obespechenie socialnogo zahystu Ukrainy: avtoreferat dis. ... kand. ekon. nayk - Ternopil: Ternopilskiy derjavniy un-t, 2006. – 20 s.
3. *Kirilenko, O.P.* Finansy (teoria i vitchiznyana praktyka): navch. posibnyk / O.P. Kirilenko. – Ternopil: Aston, 2002. – 212s.
4. Finansy : pidruchnyk / Za red. S. I. Uriya, V. M. Fedosova. – K.: Znannya, 2008. – 611 s.
5. *Oparin, V.M.* Finansy (Zahalna teoriya) : navch. posibnyk. 5-te vid. / V.M. Oparin – K.: KNEU, 2008. – 240 s.
6. *Ogehov, S.I.* Slovar russkoho yazyka / Pod red. ch.-korr. AN SSSR N.U. Shvedovoy. – 19 izd., isp. – M.: Russ. yazyk, 1987. – 750 s.
7. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zahalnoobovyazkove derjavne socialne strahuvannya vid 14.01.1998 p. St. 11 [Elektronniy resurs]. - Rejim dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр
8. V Ukraine rezko vyros uroven bezraboticy [Elektronniy resurs]. - Rejim dostupu: http://news.finance.ua/ru/~/1/0/all/2014/06/26/328864
9. Pro zahalnoobovyazkove derjavne socialne strahuvannya na vypadok bezrobittya: Zakon Ukraine vid 02.03.2000 p. № 1533-III (zi zminamy ta dopov.) [Elektronniy resurs]. - Rejim dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1533-14
10. Rekomendaciya schodo strahuvannya na vypadok bezrobittya ta schodo nadannya dopomohи bezrobitnym. MOP. Rekomendacii. Mijnarodnyi dokument vid 23.06.1934 № 44 [Elektronniy resurs]. - Rejim dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_205

Стаття надійшла до редакції 27.04.2014 р.

УДК 336.15

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

С.В. Качула,
кандидат економічних наук

Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті на основі узагальнень і висновків щодо характерних ознак фінансового забезпечення визначено фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу за суттю, за змістом, за функціональною спрямованістю. Показано структуру механізму фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу. Доведено, що механізм реалізації державної політики фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу має бути гнучкою динамічною адаптивною регуляторною системою.

Ключові слова: *людський потенціал, фінансове забезпечення, фінансовий механізм, бюджет, бюджетна політика.*

В статье на основе обобщений и выводов относительно характерных признаков финансового обеспечения определено финансовое обеспечение развития человеческого потенциала по сути, по содержанию, по функциональной направленности. Показано структуру механизма финансового обеспечения развития человеческого потенциала. Доказано, что механизм реализации государственной политики финансового обеспечения развития человеческого потенциала должен быть гибкой динамичной адаптивной регуляторной системой.

Ключевые слова: *человеческий потенциал, финансовое обеспечение, финансовый механизм, бюджет, бюджетная политика.*

The human potential development is the most important strategic factor in social progress. It requires effective targeted state financial policy and developed effective mechanisms for its support and implementation. The budget policy effective implementation is to be carried out with the consideration of current trends in social development and the use of appropriate mechanisms.

The article outlines the theoretical foundations of the financial support for human potential development. It approaches the improving of the budget mechanism implementation of state policy to achieve this goal.

The author determines the financial support for human potential development in its essence, implication and function in direction based on generalizations and conclusions about the financial support characteristic features. The structural mechanism of the financial support in human potential development is presented.

It is argued that the state policy implementing mechanism of the human potential development with financial support should be a flexible, adaptive, dynamic and regulatory system.

It is derived that the state policy of financial support in human potential development should be combined with the active economic development stimulation, scientific and technical progress, creating favourable conditions for the investment and innovation activity growth. In addition, the state policy should contribute in human potential development by creating conditions for the intensified process of its fulfilment, effective involvement in public needs activities. This requires the active, dynamic regulatory mechanism of the financial support in human potential development. The foreign experience is expected to be followed.

Key words: *human potential, financial support, financial mechanism, budget, budget policy.*

© С.В. Качула, 2014

Постановка проблеми. Глибинні перетворення, які відбуваються впродовж останніх десятиліть на постсоціалістичному просторі, спричиняють поступовий перехід до нової якості соціально-економічного стану суспільства. Розвиток людського потенціалу, як найважливішого стратегічного фактора прогресу будь-якого суспільства, потребує цілеспрямованої дієвої державної фінансової політики та розробки ефективного механізму забезпечення її реалізації. Фінансове забезпечення, як ресурсна основа розвитку людського потенціалу, одночасно є обмежуючим фактором реалізації державної бюджетної політики. Це стосується як загального обсягу коштів, які перерозподіляються через бюджет, так частки бюджетних коштів, яка спрямовується на збереження і розвиток людського потенціалу.

Формування бюджетної політики розвитку людського потенціалу має побудуватися залежно від конкретних умов, які склалися у суспільстві, а її зміст – обумовлюватися системою пріоритетів розвитку людського потенціалу та відповідно напрямів його фінансового забезпечення. Ефективна реалізація бюджетної політики держави повинна здійснюватися з урахуванням сучасних тенденцій суспільного розвитку із задіянням ефективних механізмів її реалізації, що обумовлює актуальність даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування державної політики, розвитку та необхідності удосконалення фінансових механізмів її реалізації знайшли відображення у працях таких вітчизняних вчених, як Т. Боголіб, В. Дем'янишина, М. Карліна, Е. Лібанової І. Лютого Ю. Остріщенко, Д. Полозенко, В. Тропіної, І. Чугунова та ін. У той же час проблема формування дієвих механізмів забезпечення реалізації державної, зокрема бюджетної політики фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу не вичерпана і потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає в розкритті теоретичних засад фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу та підходів щодо вдосконалення бюджетного механізму реалізації державної політики, спрямованої на досягнення зазначеної мети.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку в Україні основними пріоритетами державної політики мають стати: протистояння руйнуванню людського потенціалу країни шляхом спрямування зусиль на збереження фізичного, інтелектуального, духовно-етичного його компонентів і забезпечення розвитку людини; протидія відтоку обдарованої молоді й висококваліфікованих фахівців за кордон та ухилення від суспільно-корисної діяльності в країні. Вагома роль у зв'язку з цим покладається на бюджетну політику, яка здатна задіяти механізм фінансового забезпечення на ключових точках прикладання зусиль держави щодо розвитку людського потенціалу.

Деякими вченими фінансове забезпечення розглядається як метод фінансового (чи фінансово-кредитного) механізму, призначення якого полягає у забезпеченні розподілу і перерозподілу виробленого у суспільстві ВВП з метою утворення доходів і фондів грошових коштів. Зокрема, В. Опарін визначає фінансове забезпечення як структурну підсистему фінансово-кредитного механізму, яка, у свою чергу, є системою джерел і форм фінансування різних сфер суспільства [6, с. 27]. Інше тлумачення дефініції «фінансове забезпечення» подається колективом авторів, які визначають фінансове забезпечення як формування цільових грошових фондів у достатньому розмірі та їх ефективне використання [9, с. 24].

О. Романенко визначає, що фінансове забезпечення це – покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою [8, с. 18]. Водночас разом з джерелами та обсягами фінансування слід розглянути способи й методи покриття

витрат. Такий підхід є надзвичайно важливим з огляду, що фінансове забезпечення мають здійснювати, крім держави, і суб'єкти господарювання, проте автором навіть не згадується про самі домогосподарства. Н. Карпишин стверджує, що кожен економічний суб'єкт формує власну модель фінансового забезпечення, якою визначає склад і структуру джерел фінансування й відповідні форми руху коштів, причому у діяльності суб'єктів ринку використовують не одну форму фінансового забезпечення, а в більшості випадків оптимально поєднують різні форми [3]. Водночас тут фінансове забезпечення розглядається лише як складова макроекономічного механізму, що є певним чином обмеженим підходом, адже фінансове забезпечення притаманне господарській діяльності всіх суб'єктів економічних відносин.

Колектив авторів зазначає, що «фінансове забезпечення полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання окремих завдань фінансової політики. При цьому розрізняють забезпечувальну і регулятивну його дію. Забезпечувальна дія проявляється у встановленні джерел фінансування, тобто покриття поточних потреб, і характеризує пасивний вплив фінансового забезпечення. Регулятивна ж дія здійснює вплив не лише через просте виділення достатніх коштів, але і через конкретну форму фінансового забезпечення, чим характеризує його активний вплив фінансового забезпечення на об'єкт регулювання [5]. Вчені акцентують, що фінансове регулювання проявляється у двох напрямах: за допомогою фінансових інструментів встановлюються певні пропорції розподілу доходів, які впливають на забезпеченість фінансовими ресурсами; за допомогою встановлення певних пропорцій розподілу визначається відповідна система реалізації економічних інтересів.

Таким чином, виходячи із вищезазначених теоретичних положень, виокремимо ряд узагальнень і висновків щодо характерних ознак фінансового забезпечення.

По-перше, фінансове забезпечення – це метод фінансового механізму, який конкретизує розподільчі та перерозподільні процеси у суспільстві з метою утворення доходів і відповідних фондів коштів.

По-друге, фінансове забезпечення виступає у різноманітних формах: бюджетне, страхування, самофінансування, благодійництво та спонсорство, кредитування й інвестування, некомерційне самофінансування (здійснюють на принципах самоокупності й воно передбачає просте відтворення витрат, пов'язаних наданням суспільно-необхідних послуг, тобто платні послуги).

По-третє, джерелом фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу є власні кошти підприємств, домашніх господарств, кошти державного та місцевих бюджетів. При цьому найвагомішими є кошти бюджету, оскільки це одна із функцій-повноважень держави, тому основною формою фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу виступає безпосереднє бюджетне фінансування. У процесі бюджетного фінансування найповніше розкривається сутність державного бюджету, його спрямованість на виконання функцій держави, що детермінує тенденції й динаміку розвитку людського потенціалу.

По-четверте, фінансове забезпечення здійснюється згідно з юридично закріпленими правилами. А це свідчить, що процеси формування та використання фінансових ресурсів держави мають правове підґрунтя, отже стають об'єктом контролю.

По-п'яте, фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу державою полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на вирішення пов'язаних з цим процесом завдань, що визначені у соціальній та фінансовій політиці держави чим виконує регуляторну функцію, отже може розглядатися як невід'ємна складова системи державного регулювання розвитку людського потенціалу.

По-шосте, фінансове забезпечення є одним із факторів, що впливає на розвиток певного об'єкта (людського потенціалу) та соціально-економічну ефективність певної галузі (соціальної інфраструктури).

Таким чином, логіка аналізу характерних ознак фінансового забезпечення привела нас до визначення даного поняття стосовно розвитку людського потенціалу. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу за суттю – це суспільно-необхідні взаємопов'язані відносини, спрямовані на формування і використання коштів (у фондовій і не фондовій формі), що характеризують зміст впливу фінансів на різні аспекти розвитку людського потенціалу. За змістом фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу – це метод фінансового механізму, що визначає принципи, джерела й форми фінансування суб'єктів господарювання, чия діяльність спрямована на розвиток людського потенціалу (формування, охорону, збереження, зміцнення та відновлення). За функціональною спрямованістю фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання завдань окремих компонентів розвитку людського потенціалу чи сфер діяльності. У цьому відношенні вагома роль належить бюджетній політиці держави, у процесі якої реалізуються функції держави, зокрема соціальна (забезпечувальна) та регуляторна. Останнє стає можливим, адже у кожному адміністративно-територіальному утворенні держави формується бюджет та виникають бюджетні відносини, що набувають регулюючого характеру в результаті відповідної політики держави. З цієї позиції фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу виступає формою реалізації бюджетної політики, що зводиться до створення механізмів мотивації процесу формування та розподілу коштів суб'єктами економіки на ці цілі та відповідному спрямуванні державної регуляторної політики на трансформацію фінансових інститутів розвитку соціальних процесів із поточних у середньострокові та довгострокові з урахуванням макроекономічних тенденцій.

Забезпечувальна дія бюджетної політики проявляється у встановленні джерел фінансування для покриття поточних потреб і характеризує відносно пасивний вплив держави на розвиток людського потенціалу. За допомогою цієї функції реалізується головне суспільне призначення бюджетної системи держави, що проявляється у формуванні фінансових ресурсів держави та їх спрямуванні на розвиток людського потенціалу. Регулятивна дія інструментів бюджетної політики держави здійснює вплив через виділення достатніх коштів і через конкретну форму фінансового забезпечення й характеризує його активний вплив на різні складові розвитку людського потенціалу. Тому фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу повинно проводитися за допомогою відповідного фінансового механізму – механізму фінансового забезпечення (див. рис.1).

Відображаючи конкретну спрямованість фінансових відносин на вирішення завдань розвитку людського потенціалу на певному етапі розвитку держави, через механізм фінансового забезпечення здійснюється практична реалізація політики людського розвитку в державі з використанням низки важелів та інструментів.

Механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу має певну загальну модель: фінансові методи (планування, прогнозування, аналіз, облік, координація, регулювання, контроль), фінансові інструменти (грошові фонди, нормативне фінансування), фінансові важелі (прибуток установ соціальної сфери, фінансові санкції, орендна плата, ставки податків, ціни, кредити), форми і методи фінансових відносин.

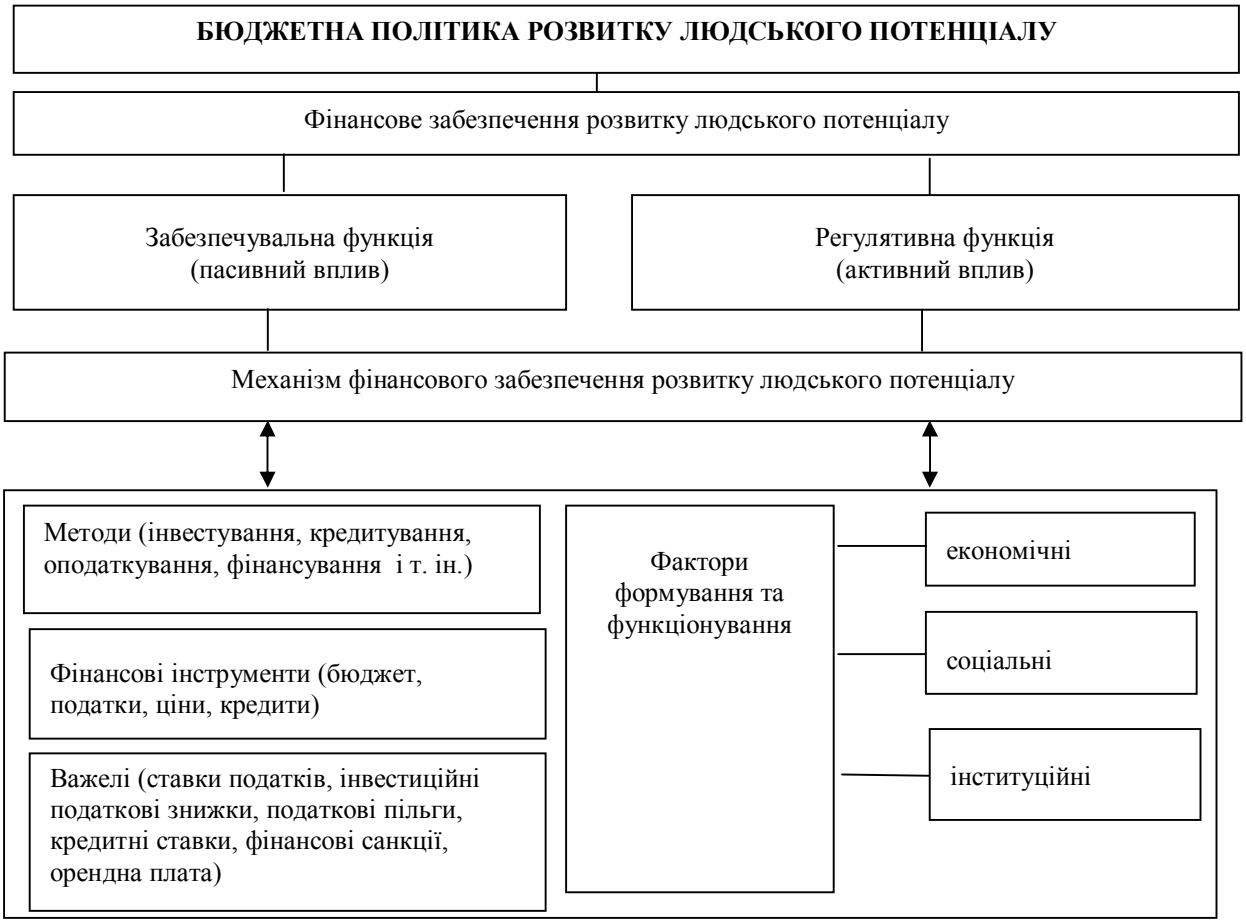

Рис. 1. *Структура механізму фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу (складено автором)*

Окрім того, фінансовий механізм розвитку людського потенціалу повинен мати окремі компоненти як складові механізму: відповідне кадрове, технологічне, правове, нормативне, інформаційне й організаційне забезпечення.

Дія фінансових інструментів здійснюється на основі загального підходу, характерного для всіх суб'єктів фінансових відносин (єдиний рівень оподаткування, кредитування, фінансування), селективного й диференційованого підходів. Регулюючі дії фінансових інструментів мають кількісні (обсяг грошового потоку) і якісні (дієвість, реальність фінансового інструменту) обмеження чи стимули стосовно впливу на розвиток людського потенціалу.

Потреба у використанні тих чи інших інструментів зумовлена специфічністю ринкового механізму, який безпосередньо не націлений на розвиток людського потенціалу внаслідок тривалого терміну віддачі від нього.

Важелі впливу фінансового механізму на розвиток людського потенціалу визначають характер дії фінансових інструментів, коригують цю дію та поділяються за такими ознаками: за напрямом дії – стимули, санкції; за видами – норми й нормативи; за методологічними засадами – умови і принципи формування доходів, нагромаджень і фондів; за умовами і принципами фінансування, кредитування, страхування.

Формуючи механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, держава намагається забезпечити його найбільш повну відповідність вимогам фінансової політики того чи іншого періоду, що є запорукою повноти реалізації її цілей і завдань у

аспекті розвитку людського потенціалу. При цьому зберігається постійне прагнення до найбільш повного узгодження фінансового механізму і його окремих елементів з особистими і колективними інтересами, адже саме це є підґрунтям ефективного його функціонування. Тому механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу є складною системою, призначенням якої є розв'язання соціальних питань, визначених державною політикою, її стратегічними та тактичними напрямами. Він має також створювати необхідні умови для функціонування установ тих галузей, що забезпечують розвиток людського потенціалу, об'єктів соціальної інфраструктури.

Таким чином, механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу можна представити як сукупність різних форм і методів використання державою фінансів з метою забезпечення реалізації відповідної фінансово-бюджетної політики розвитку людського потенціалу в певній економічній системі. Функціонально механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу має багатокомпонентну структуру. Тобто він є сукупністю різних фінансово-кредитних механізмів.

Найвагомішою складовою фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу є бюджетно-податковий механізм як органічна єдність бюджетного та податкового механізмів, провідна роль у якому належить бюджетному механізму.

За допомогою бюджетно-податкового механізму відповідно до основних цілей і завдань бюджетної політики у сфері розвитку людського потенціалу здійснюється перерозподіл створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту.

Підкреслюючи вагомість і важливість формування ефективного бюджетного механізму, який би відповідав меті і завданням бюджетної політики, В.Г. Дем'янишин стверджує, що «всі успіхи та невдачі у соціально-економічному розвитку ми завжди повинні пов'язувати з якістю організації та функціонування бюджетного механізму» [2, с.226].

З економічної точки зору, бюджетний механізм – це сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів формування та використання бюджетних коштів з метою розвитку людського потенціалу. О. Василик зазначає, що «бюджетний механізм – це практичне використання бюджету для здійснення фінансової політики держави» [1, с.44].

Вагомим інструментом впливу на розвиток людського потенціалу є бюджет, який як прямо, так і опосередковано через стимулювання розвитку економіки, що досягається за допомогою відповідної бюджетної політики через механізм ефективного використання податків, регулювання бюджетної сфери, бюджетного фінансування загальнодержавних програм щодо розвитку людського потенціалу, соціальні гарантії населенню; фінансової підтримки окремих субєктів ринку (через кредити, пільги, субсидії тощо); створення за рахунок коштів бюджету спеціальних фондів, резервів для підтримки непрацездатних і бідних членів суспільства.

Інструменти бюджетного механізму розвитку людського потенцілу важливо застосовувати як систему взаємопов'язаних заходів, що сприяють економічному зростанню, оптимізації структури видатків бюджету, вирішенню макроекономічних і соціальних завдань. У бюджетній практиці з метою розвитку людського потенціалу можуть бути задіяні та використовуються такі інструменти регулювання: здійснення державних інвестицій в об'єкти соціальної інфраструктури, реалізація державних цільових програм, субсидування та надання дотацій суб'єктів господарювання у разі використання коштів на розвиток людського потенціалу, окремих територій, формування і розподіл державних замовлень, державні закупівлі, застосування

важелів, стимулів, санкцій та інших засобів. Однак слід визнати, що розвиток соціальної інфраструктури не є вкладенням безпосередньо в людський потенціал, а створює умови для його розвитку.

Бюджетний механізм є інструментом приведення бюджетної системи у відповідність із зовнішнім середовищем, що постійно змінюється, через застосування певних форм і методів бюджетного регулювання, у зв'язку з чим І. Чугунов звертає увагу на його адаптивний характер [10]. Бюджетний механізм забезпечує реалізацію тактичних завдань і стратегії розвитку людського потенціалу.

Податковий механізм, який охоплює законодавчо закріплені форми і методи оподаткування юридичних і фізичних осіб для формування доходів державного та місцевих бюджетів, включає комплекс правових, організаційних і методичних заходів, які забезпечують перехід частини новоствореного продукту із власності окремих платників у власність усієї держави для реалізації певних завдань і досягнення намічених цілей, що стоять перед державою в той чи інший історичний період. Сучасна форма функціонування податкового механізму має не тільки забезпечити мобілізацію фінансових ресурсів до бюджету на основі відповідних законодавчих актів, але й активно впливати на розвиток людського потенціалу. Водночас, регуляторний потенціал податків, що відбиває їх сутність як економічної категорії, все ще недостатньо реалізовується в Україні у загальній структурі інструментів розвитку людського потенціалу.

На сучасному етапі розвитку зростає роль інформаційної складової у механізмі фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, як підґрунтя швидкої реакції на ситуацію і при необхідності внесення коректив. Водночас, існують проблеми щодо відкритості і доступності інформації про стан розвитку людського потенціалу та його фінансове забезпечення як для суспільства, так і всередині державних структур. Тому державні інформаційні системи мають формуватися за єдиними правилами, обов'язковими до виконання, що сприятиме покращенню інституційного середовища розвитку людського потенціалу, зокрема укріпленню інституту довіри у суспільстві.

Механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу змінюється у часі залежно від фінансово-бюджетної політики, реального стану людського потенціалу, чинного законодавства, інституційного середовища, фази екомічного циклу. Особливу увагу слід звернути на інституційне середовище, яке створює умови, за яких здійснюється реалізація заходів фінансово-бюджетної політики та визначає дієвість механізму фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу.

Механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу у кінцевому результаті має спрямовувати поведінку економічних агентів (підприємств, населення, соціальних груп тощо) у суспільно доцільному напрямі.

Таким чином, механізм реалізації державної політики фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу має бути гнучкою динамічною адаптивною регуляторною системою, що передбачає зміни всіх її складових: важелів, інструментів та і самих елементів системи, типів планування, методів регулювання тощо із розвиненою системою зворотних зв'язків, які можуть сигналізувати про позитивні чи негативні наслідки державної політики.

Сукупність засобів реалізації фінансово-бюджетної політики розвитку людського потенціалу формує різнорівневий механізм, в основі якого – набір певних фінансових інструментів та важелів впливу на різні сторони життєдіяльності особистості. Інструменти макрорівня, що запроваджуються у процесі формування і реалізації бюджетної політики, зокрема бюджетне планування

(прогнозування), організація бюджетного процесу, бюджетне регулювання та бюджетний контроль, кожен з яких реалізується за допомогою бюджетних технологій, надають змогу державі вирішити питання, що сформовані в стратегічних документах уряду, в яких визначено мету і напрями соціального й економічного розвитку. На мезорівні формується регіональний фінансовий механізм розвитку людського потенціалу певного регіону. На мікрорівні функціонують фінансові механізми розвитку людського потенціалу підприємств і домашніх господарств.

Структура та співвідношення елементів фінансового механізму розвитку людського потенціалу визначається тими завданнями, які необхідно вирішити суспільству на певному етапі його розвитку. Першочерговим кроком є досягнення функціональної збалансованості складових фінансового механізму розвитку людського потенціалу, адже зосередження уваги на поточних проблемах спричиняє послаблення стратегічних питань, призводить до втрати стратегічних орієнтирів та руйнування людського потенціалу, «втечі умів» за кордон.

Формуючи бюджетний механізм, держава намагається забезпечити його відповідність вимогам бюджетної політики конкретного періоду, що є запорукою найбільш повної реалізації її цілей і завдань. Актуальним є оптимальне узгодження бюджетного механізму та окремих його елементів з комплексом інтересів суспільства, держави, господарюючих суб'єктів, домашніх господарств, що має посилити вплив на підвищення ефективності бюджетної політики у забезпеченні економічного розвитку країни та поліпшенню добробуту населення.

Залучення для реалізації державної фінансової політики найбільш ефективного комплексу інструментів передбачає широке використання нормативних показників, визначення їх оптимальної структури та визначає дієвість фінансового механізму розвитку людського потенціалу за певних економічних, політичних і соціальних умов. Механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, безумовно, є складною системою, він має багатовекторність можливих варіантів розвитку людського потенціалу. При цьому слід максимально враховувати множинні фактори впливу, які діють постійно і з різною швидкістю. Різноманітні фактори, які впливають на функціонування механізму фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу нами систематизовано в такі групи: економічні, соціальні та інституційні [4].

Як основа фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу вагомого значення набуває система обґрунтованих інформативно-аналітичних фінансових показників та індикаторів щодо визначення потреб коштів та можливих джерел й обсягів грошових надходжень у співставленні з фактичними результатами діяльності галузей освіти, охорони здоров'я та ін. [7, с. 173].

Фінансове забезпечення процесу розвитку людського потенціалу має бути достатнім та включати як надходження коштів, так і їх цільове результативне використання. Вирішення питання посилення прямої залежності обсягів фінансового забезпечення та якості розвитку людського потенціалу потребує виваженої фінансово-бюджетної політики в аспекті посилення у механізмі фінансового забезпечення нормативно-контролюючого блоку з метою координації діяльності і створення єдиної системи фінансування, фінансової оцінки і контролю.

Отже, досягнення мети державної політики України щодо розвитку людського потенціалу полягає у створенні умов для розкриття можливостей самої людини до збереження, примноження, зміцнення і ефективного використання свого потенціалу. На сучасному етапі суспільного розвитку на перший план державної

політики людського розвитку виступають такі напрями: доступність якісної освіти і можливість безперервної освіти впродовж життя; поліпшення здоров'я населення на основі забезпечення доступної та якісної медичної допомоги, розвитку культури здорового способу життя і розширення профілактики й діагностики захворюваності; забезпечення базового життєвого рівня системою соціального забезпечення та встановлення мінімальних соціальних гарантій; доступ до культурних й інших цінностей; розширення і зміцнення матеріально-технічної бази закладів соціальної інфраструктури; стимулювання роботодавців до вкладення коштів у людський потенціал; стимулювання розвитку малого підприємництва як підґрунтя розкриття та реалізації людського потенціалу; доведення фінансового забезпечення виконання функцій держави стосовно розвитку людського потенціалу до такого рівня, який відповідає прийнятим у світі стандартам.

Висновки. Формування науково обґрунтованої державної політики та механізму фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу знаходиться у руслі посилення значення соціальної орієнтації економічної системи. Водночас потреба оптимізації бюджетних коштів за умови їх обмеженості потребує розробки концептуальних засад фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, основу яких складає системний підхід до комплексного задіяння державних і ринкових інноваційних фінансових інструментів і важелів у процесі державного регулювання.

Державна політика розвитку людського потенціалу має поєднуватися з активним стимулюванням розвитку економіки, науково-технічного прогресу, створення сприятливих умов для зростання інвестиційної й інноваційної активності. Крім того державна політика має сприяти розвитку людського потенціалу шляхом створення умов для активізації процесу його самореалізації, ефективного задіяння у суспільно-необхідній діяльності. Для цього необхідний ефективно налагоджений, дієвий, динамічний, адаптивний регуляторний механізм фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, в розбудові якого доцільно використовувати зарубіжний досвід, що є перспективою подальших досліджень.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Василик, О.Д.* Теорія фінансів : підручник / Остап Дмитрович Василик. – К. : НІОС. - 2001. – 416 с.
2. *Дем'янишин, В.Г.* Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України : монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 496 с.
3. *Карпишин, Н.І.* Фінансове забезпечення охорони здоров'я в реалізації державних функцій на ринку медичних послуг : Дис. … канд. екон. наук : 08.04.01. / ТНЕУ. – Тернопіль, 2006. – 168 с.
4. *Качула, С.В.* Систематизація чинників впливу на розвиток людського потенціалу та його фінансове забезпечення в Україні / С.В. Качула // Економічний вісник університету: Переяслав-Хмельницький національний університет імені Григорія Сковороди : Зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 20/4. – С. 129-132.
5. *Кірейцев, Г.Г.* Гроші. Фінанси. Кредит : навч.-метод. посібник / Г.Г. Кірейцев, М.М. Александрова, С.О. Маслова. – Режим доступу : http://pulib.if.ua/book/73.
6. *Опарін, В.М.* Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В.М. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
7. *Портна, О.В.* Впровадження фінансових індикаторів для визначення стану фінансового забезпечення та аналізу діяльності закладів охорони здоров'я / О.В. Портна // Інноваційні моделі та механізми управління українською економікою в умовах глобалізації : тези доп. на XV ювіл. міжвуз. наук.-практ. конф.

ПВНЗ Харківського інституту економіки ринкових відносин та менеджменту. – Харків, 2010. – С. 173–176.
8. *Романенко, О.Р.* Фінанси : підручник / О.Р. Романенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 312 с.
9. Фінанси : навч.-метод. посіб. / за ред. С.І. Юрія. – Тернопіль: ТАНГ, 2002. – 207 с.
10. *Чугунов, І.Я.* Теоретичні основи системи бюджетного регулювання : навч. посібник / І.Я. Чугунов. – К. : НДФІ, 2005. – 259 с.

REFERENCES

1. *Vasilik, O.D.* Teoriya finansiv: [pidruchnik] / Ostap Dmitrovich Vasilik. – K. : NIOS. – 2001. – 416 s.
2. *Dem'yanishin, V.G.* Teoretichna kontseptualizatsiya i praktichna realizatsiya byudzhetnoyi doktrini Ukrajiini : Monografiya / V.G. Dem'yanishin. – Ternopil: TNEU, 2008. – 496 s.
3. *Karpishin, N.I.* Finansove zabezpechennya ohoroni zdorov'ya v realizatsiyi derzhavnih funktsiy na rinku medichnih poslug : Dis. … kand. ekon. nauk: 08.04.01. / TNEU. – Ternopil, 2006. – 168 s.
4. *Kachula, S.V.* Sistematizatsiya chinnikiv vplivu na rozvitok lyudskogo potentsialu ta yogo finansove zabezpechennya v Ukrajiini / S.V. Kachula // Ekonomichniy visnik universitetu: Pereyaslav-Hmelnitskiy natsionalniy universitet imeni Grigoriya Skovorodi : Zb. nauk. prats. – 2013. – Vip. 20/4. – S. 129-132.
5. *Kireytsev, G.G.* GroshI. Finansi. Kredit : navch.-metod. posib. / G.G. Kireytsev , M.M. Aleksandrova, S.O. Maslova.– Rezhim dostupu : http://pulib.if.ua/book/73.
6. *Oparin, V.M.* Finansi (zagalna teoriya) : navch.posibnik / V.M. Oparin. – 2-ge vid., dop. i pererob. – K. : KNEU, 2002. – 240 s.
7. *Portna, O.V.* Vprovadzhennya finansovih indikatoriv dlya viznachennya stanu finansovogo zabezpechennya ta analizu diyalnosti zakladiv ohoroni zdorov'ya / O.V. Portna // Innovatsiyni modeli ta mehanizmi upravlinnya ukrayinskoyu ekonomikoyu v umovah globalizatsiyi : tezi dop. na XV yuvil. mizhvuz. nauk.-prakt. konf. PVNZ Harkivskogo institutu ekonomiki rinkovih vidnosin ta menedzhmentu. – Harkiv, 2010. – S. 173–176.
8. *Romanenko, O.R.* Finansi : pidruchnik / O.R. Romanenko. – K. : Tsentr navchalnoyi literaturi, 2003. – 312 s.
9. Finansi : navch.-metod. posib. / za red. S.I. Yuriya. – Ternopil: TANG, 2002. – 207 s.
10. *Chugunov, I.Ya.* Teoretichni osnovi sistemi byudzhetnogo regulyuvannya : navchalniy posibnik / I.Ya. Chugunov. – K. : NDFI, 2005. – 259 s.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2014 р.

УДК 336.142.3

БЮДЖЕТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

В.Д. Макогон,
кандидат економічних наук

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті розкрито теоретичні засади бюджетного регулювання у системі соціально-економічного розвитку країни. Здійснено оцінку дієвості бюджетного механізму та його інструментів. Здійснено аналіз частки доходів і видатків державного та місцевих бюджетів, державного та гарантованого державою боргу у валовому внутрішньому продукті за 2001-2012 рр.. Визначено пріоритетні напрями підвищення ефективності бюджетного регулювання з метою посилення його впливу на показники результативності соціально-економічного розвитку країни.

***Ключові слова**: бюджет, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетний механізм, бюджетне регулювання, бюджетна політика.*

В статье раскрыты теоретические основы бюджетного регулирования в системе социально-экономического развития страны. Осуществлена оценка действенности бюджетного механизма и его инструментов. Осуществлен анализ доли доходов и расходов государственного и местных бюджетов, государственного и гарантированного государством долга в валовом внутреннем продукте за 2001-2012 гг. Определены приоритетные направления повышения эффективности бюджетного регулирования с целью усиления его влияния на показатели результативности социально- экономического развития страны.

***Ключевые слова**: бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета, бюджетный механизм, бюджетное регулирование, бюджетная политика.*

The article deals with the theoretical principles of budget management system of socio-economic development. The assessment of the effectiveness of budgetary mechanism and tools. The analysis of the proportion of revenues and expenditures of state and local budgets, public and publicly guaranteed debt to gross domestic product for 2001-2012 years. Identify priority areas of improving the efficiency of fiscal adjustment towards strengthening its influence on performance indicators of socio-economic development.

Determined that the fiscal adjustment is a complex process sound and objective impact on your budget for the socio-economic development, the complexity of fiscal adjustment is a must, the observance of which determines its effectiveness as a whole and is the purposeful formation architectonics budget process, scientific soundness of budgetary control mechanisms in general and its structural elements involves the use of modern methods of research output state budget parameters, socio-political and socio-economic environment that directly or indirectly identifies them.

Proved that the rational relationship between the parameters of the budget, which are both tools and targets of fiscal adjustment determines not only the quality level of the budget system, but its effectiveness as an instrument of economic growth and social development. However in order to ensure effective implementation of fiscal policy, the budget adjustment must be adaptive and subjected to differentiation in the medium term. The degree of differentiation should meet the strategic objectives and the level of socio-economic development of the country at some stage.

***Key words:** budget, revenues, expenditures budget, budgetary mechanism, budget management, budget policy.*

© В.Д. Макогон, 2014

Постановка проблеми. Теоретичне осмислення економічної сутності бюджетного регулювання, принципів його здійснення, створення сприятливих умов для соціально-економічного розвитку країни – одне з найважливіших завдань сучасної економічної науки. Як у методологічному, так і в науково-практичному плані залишаються недостатньо дослідженими питання, зумовлені розумінням інституційних змін у системі бюджетного регулювання, що відбуваються внаслідок економічних трансформацій, а також формуванням та реалізацією нових підходів, які забезпечували б якісний рівень її функціонування. Важливим завданням є посилення бюджетного впливу на соціально-економічний розвиток суспільства, здійснюваного на основі системного вдосконалення бюджетного механізму.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням розвитку системи бюджетного регулювання присвячені праці відомих вітчизняних науковців: О. Василика, І. Запатріної, Л. Лисяк, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія [1,2,4-6] та інших.

Мета статті полягає у розкритті напрямів підвищення ефективності бюджетного регулювання у системі економічного зростання країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетне регулювання являє собою комплексний процес обґрунтованого та об'єктивного впливу на параметри бюджету з метою забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Комплексність бюджетного регулювання є обов'язковою умовою, дотримання якої визначає в цілому його ефективність та являє собою цілеспрямоване формування архітектоніки бюджетного процесу.

Кожна стадія бюджетного процесу змістовно відрізняється від інших, що вимагає застосування адаптивних методів та інструментів, розробки структурно-функціональної моделі бюджетного регулювання у взаємоузгодженості і системній цілісності бюджетного процесу.

Раціональне співвідношення між параметрами бюджету, які є як інструментами, так і об'єктами бюджетного регулювання, визначає не тільки якісний рівень організації бюджетної системи, але й її дієвість як інструменту забезпечення економічного зростання та соціального розвитку країни. Разом з тим, бюджетне регулювання має бути адаптивним та піддаватися диференціації в середньостроковій перспективі. При цьому ступінь диференціації має відповідати стратегічним завданням та рівню соціально-економічного розвитку країни на певному етапі.

Вагому роль у забезпеченні ефективності, результативності та дієвості бюджетного регулювання має чітке визначення мети регулюючого впливу, оскільки бюджетна система є інструментом регулювання соціально-економічного розвитку спрямованим на створення найбільш сприятливих умов для його динаміки.

При визначенні стратегічних завдань бюджетного регулювання необхідно враховувати багатогранну, ієрархічну та динамічну сутність бюджету. В ієрархії завдань бюджетного регулювання найвагоміші полягають у забезпеченні економічного зростання, добробуту громадян, підвищення ефективності формування та використання фінансового потенціалу країни. Відповідно, до основних функцій учасників бюджетного процесу належать: прогнозування, планування, регулювання, організація, облік і контроль формування та використання бюджетних коштів, виходячи із повноважень економічного, фінансового та організаційного характеру кожного суб’єкта бюджетної системи.

Дієвість бюджетного регулювання в значній мірі визначається адаптивністю бюджетного механізму до соціально-економічних та фінансово-інвестиційних змін, рівня налагодженості фінансової взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування. Важливим аспектом інституційних змін, які необхідно враховувати при забезпеченні дієвості бюджетного регулювання, є підвищення рівня

відповідальності учасників бюджетного процесу за виконання своїх функцій, соціально-економічної результативності бюджетних витрат, спрямованих на підтримку стійкого фінансового забезпечення отримувачів бюджетних коштів.

Реалізація комплексу економічних, фінансових та організаційних заходів, якісний рівень оперативної взаємодії між учасниками бюджетного процесу є однією з необхідних умов раціонального використання бюджетних коштів, розміри яких обмежені виходячи з рівня розвитку національної економіки. Спектр повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо розподілу бюджетних коштів відповідно до покладених на них функцій носить соціальну спрямованість. Вона полягає у визначенні обсягів споживання життєво необхідного комплексу послуг, адекватного продуктивності національної економіки, підвищенні ефективності системи соціального захисту населення. Зазначене визначає пріоритетність витрат на соціальний захист і соціальне забезпечення.

Разом з тим, досягнення необхідного рівня раціоналізації взаємодії елементів системи бюджетного регулювання у сфері видатків потребує здійснення оцінки та моніторингу бюджетних витрат, їх оптимізації виходячи з базових функцій органів державної влади та місцевого самоврядування.

Середній показник частки видатків державного бюджету у валовому внутрішньому продукті (ВВП) за 2004-2007 рр. склав 24,50%, за 2009-2012 рр. зріс до 27,23 %, або на 2,73%, тоді як відповідний показник доходів за 2004-2007 рр. склав 22,95%, а за 2009-2012 рр. 23,48%, тобто зріс лише на 0,53%. Середній показник частки видатків місцевих бюджетів у валовому внутрішньому продукті за 2004-2007 рр. склав 13,08%, за 2009-2012 рр. – 14,85%, тобто зріс на 1,74 %, тоді як відповідний показник доходів за 2004-2007 рр. склав 13,11%, за 2009-2012 рр. - 14,85%, тобто зріс на 1,7%. Це означає, що в Україні склалася негативна тенденція випереджального темпу зростання витрат проти генерації доходів, що зумовило зростання бюджетного дефіциту. Середній показник частки дефіциту державного бюджету у валовому внутрішньому продукті за 2004-2007 рр. становив 1,71%, за 2009-2012 рр. уже 3,86%. Середній показник частки державного та гарантованого державою боргу ВВП України за 2004-2007 рр. становив 17,39%, за 2009-2012 рр. – 36,92%, при цьому обсяг внутрішнього боргу за 2004-2007 рр. становив – 4,03%, а за 2009-2012 рр. - 13,47%, обсяг зовнішнього боргу за 2004-2007 рр. становив – 13,37%, а за 2009-2012 рр. досяг 23,45%. Важливо відмітити, що за аналізований період середній темп зростання реального ВВП за 2004-2007 рр. становив 7,50%, за 2009-2012 рр. спостерігається спад до 1,33% (див. табл.).

Таблиця

Частка доходів і видатків державного та місцевих бюджетів, державного та гарантованого державою боргу у ВВП за 2001-2012 рр., %

Доходи і видатки	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**
Реальний ВВП	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,2
Державний бюджет												
Доходи	19,46	20,14	20,60	20,38	23,86	24,54	23,02	24,44	22,96	22,23	24,16	24,57
Видатки	19,79	19,64	20,99	23,03	25,59	25,20	24,18	25,47	26,54	28,04	25,97	28,36
Дефіцит(-) профіцит	-0,33	0,50	-0,39	-2,96	-1,80	-0,69	-1,37	-1,32	-3,89	-5,94	-1,81	-3,79

Продовження табл.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Місцеві бюджети												
Доходи	12,23	12,51	12,83	11,48	12,16	13,95	14,85	14,50	14,73	14,72	13,94	15,99
Видатки	12,19	12,28	12,63	11,69	12,13	13,93	14,55	14,66	14,92	14,76	13,90	15,80
Дефіцит(-) профіцит	0,04	0,23	0,20	-0,23	0,03	0,01	0,30	-0,17	-0,19	-0,04	0,04	0,19
Державний та гарантований державою борг	36,53	33,53	28,99	24,75	17,71	14,79	12,31	19,98	34,81	39,93	36,33	36,59
внутрішній	10,28	9,48	7,67	6,09	4,35	3,05	2,61	4,93	11,51	14,37	13,34	14,66
зовнішній	26,25	24,05	21,32	18,66	13,36	11,74	9,70	15,05	23,30	25,56	22,99	21,93

Джерело: Розраховано автором за даними: www.minfin.gov.ua

Наведені у таблиці дані свідчать про необхідність посилення дієвості бюджету як основного інструменту державного впливу на макроекономічний стан національної економіки, насамперед шляхом удосконалення бюджетного регулювання всієї системи соціально-економічних процесів у країні. Необхідність посилення впливу бюджету на забезпечення економічного зростання підтверджується тим, що підриває можливість розширеного відтворення і ніяк не відповідає тенденції збільшення частки бюджетних видатків у структурі розподілу ВВП. Так, за аналізований період частка сукупних доходів бюджету до величини ВВП зросла з 31,69% до 40,56%, тобто збільшилася на 8,87 процентних пункти, а видатків – з 31,98 до 44,16%, тобто збільшилася на 12,18 процентних пункти. Це свідчить про те, що бюджет не забезпечував основної функції – нарощування економічного потенціалу країни як основи соціально-економічного розвитку суспільства.

Враховуючи зазначені негативні процеси у вітчизняній економіці, вимушеним заходом економії витрат задля переорієнтації бюджетного фінансування інноваційного розвитку національної економіки може виступати скорочення видатків бюджету з фінансування загальнодержавних функцій, насамперед - за рахунок раціональної оптимізації структури державного управління. Суттєвою передумовою вирішення цього завдання виступає приведення у відповідність прийнятих фінансових зобов'язань з доходним ресурсним потенціалом, здійснюваним на основі врахування наявних активів, обсягу наданих державних гарантій за кредитами, отриманими для реалізації інвестиційних та інноваційних проектів.

Економічна та фінансова спрямованість прийняття раціональних і ефективних управлінських рішень щодо використання бюджетних коштів має забезпечуватися не тільки на основі застосованих заходів за результатами аналізу тенденцій і динаміки їх використання, а й виходячи зі ступеня їх обґрунтованості на основі стратегічного моделювання соціально-економічних процесів, середньострокового планування фінансового забезпечення отримувачів бюджетних коштів, стратегічних програм, інвестиційних та інноваційних проектів.

Удосконалення бюджетного регулювання у сфері видатків потребує реалізації таких заходів: кардинальний розвиток інструментарію підвищення об'єктивності планово-розрахункових обґрунтувань досягнення оптимального рівня видатків бюджету, підвищення якісного рівня організації, обліку та контролю за використанням бюджетних коштів, мінімізації обсягу бюджетного дефіциту та вибору джерел його фінансування.

Таким чином, результативне бюджетне регулювання - це діяльність, у процесі якої забезпечується динаміка зростання позитивних бюджетних параметрів, насамперед, власних

доходів за рахунок податкових і неподаткових надходжень, а також мінімізація надлишкових та малорезультативних витрат. Домінантою бюджетного регулювання має бути пріоритетність спрямування бюджетних коштів на забезпечення сталого розвитку економіки, що є основою поступального підвищення стандартів життя і рівня добробуту громадян. Це має поєднуватися з урахуванням принципів бюджетної збалансованості. Важливо відмітити, що прагнення органів державної влади до оптимізації рівня дефіциту бюджету, - це, перш за все, зміцнення економічної основи для поточного функціонування та перспективного розвитку країни, зниження розмірів внутрішнього боргу, його подальша мінімізація [3].

Процес раціоналізації системи бюджетного регулювання у сфері видатків має базуватись на взаємоприйнятній для бюджету, суб'єктів господарювання, домогосподарств податковій базі, передбачуваності архітектоніки бюджетних видатків, що має ґрунтуватись на фінансовій стійкості всіх ланок бюджетної системи. Разом з цим, фінансово-економічна результативність управлінського впливу на процес оптимізації видатків бюджету безпосередньо залежить від скорочення тих видатків, рівень результативності використання яких не досягає нормативного або еталонного серед аналогічних витрат бюджетів.

Економічна основа поточного функціонування, перспективного і стратегічного розвитку системи бюджетного регулювання повинна бути домінуючою при прийнятті рішень з фінансування інвестиційних та інноваційних проектів.

Разом з цим, економічна раціоналізація бюджетного регулювання у сфері видатків передбачає розвиток програмно-цільового методу у бюджетному процесі. Економічно доцільною мірою в процесі вдосконалення бюджетного регулювання у сфері видатків на даний час можна вважати забезпечення подальшої оптимізації бюджетних програм, підвищення якості результативних показників, запровадження середньострокової та довгострокової стратегії.

Основними пріоритетами економічного, фінансово-інвестиційного, соціального розвитку повинні виступати інвестиційні та інноваційні проекти, результативність реалізації яких могла б у значній мірі сприяти економічному зростанню, збільшенню обсягу споживання населенням матеріальних і духовних благ. При цьому спрямування фінансових ресурсів у пріоритетні програми та проекти для кожного органу влади може мати різний характер і в значній мірі залежати від специфіки соціально-економічного та фінансово-інвестиційного розвитку країни.

У цілому необхідним є забезпечення тісного взаємозв'язку раціоналізації елементів системи бюджетного регулювання не тільки з соціально-економічними програмами та інвестиційними проектами, але і з результатами здійснюваних заходів, досягнення яких забезпечується системою бюджетного регулювання.

Висновки. Таким чином, фінансово-економічною основою раціоналізації системи бюджетного регулювання виступає: забезпечення динаміки зростання власних доходів за рахунок упорядкування податкових і неподаткових надходжень, оптимізація витрат, домінуюче спрямування яких має бути націлене на забезпечення сталого розвитку економіки, підвищення стандартів життя і рівня добробуту громадян. Бюджетне регулювання має забезпечувати збалансованість та сукупне покриття витрат бюджету. Оперативне реагування на вихідні соціально-економічні та інвестиційні зміни в обсягах фінансування має реалізовуватись доступними для органів державної влади та місцевого самоврядування бюджетними засобами, до яких відносяться такі: інвентаризація видатків бюджету, моніторинг виявлення та скорочення неефективних бюджетних видатків; здійснення аналізу та оцінки результатів використання бюджетних коштів; стабільна і взаємоприйнятна для бюджету, суб'єктів господарювання та домогосподарств податкова система, передбачуваність архітектоніки бюджетних видатків, фінансова стійкість всіх ланок бюджетної системи; скорочення тих витрат, рівень ефективності використання яких не досягає нормативного або еталонного серед аналогічних витрат рівня; підвищення рівня економічної заінтересованості до максимальної консолідації витрат позабюджетних цільових фондів.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Василик, О.Д.* Державні фінанси України / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
2. *Запатріна, І.В.* Бюджетний механізм економічного зростання / І.В. Запатріна. – К. : Ін-т соц.-екон. страт., 2007. – 538 с.
3. Концепція розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2012 р. № 633-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua
4. *Лисяк, Л.В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: [моногр.] / Л.В. Лисяк. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
5. Фінанси : підручник / С.І. Юрій, В.М. Федосов, Л.М. Алексеєнко та ін. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
6. *Чугунов, І.Я.* Інституційна архітектоніка бюджетної системи / І.Я. Чугунов // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 3–10.

REFERENCES

1. *Wasylyk,* O.D. Dergavni Financy Ukrainy / O.D. Wasylyk. – K. : Centr navchalnoy literatury , 2003. – 608 s.
2. *Zapatrina,* I.V. Budgetnuy mechanism ekonomichnogo zrostannya / IV Zapatrina. – K. : Institute of Social-economich. strategii, 2007. – 538 s.
3. Kontseptsiia rozvytku systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 3 veresnia 2012 r. # 633-r [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua
4. *Lysiak,* L.V. Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-economichnogo rozvytku Ukrai'ny: [monogr.] / L.V. Lysiak. – K. : DNNU AFU, 2009. – 600 s.
5. Financy / S.I. Yuri, V. M. Fedosov, L.M. Alekseienko. – K. : Knowledge, 2008. – 611 s.
6. *Chuhunov, I.Ya.* Instytutsiyna arkhitektonika biudzhetnoij systemy / I.Ya. Chuhunov // Finansy Ukrayiny. – 2008. – № 11. – S. 3–10.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014 р.

УДК 336.143

ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Ю.А. Мярковський,
аспірант

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті розкрито теоретико-методологічні засади фінансового регулювання соціально-економічного розвитку країни. Визначено економічну сутність фінансового регулювання. Досліджено стан державного боргу у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Запропоновано заходи щодо вдосконалення державного механізму фінансового регулювання. Визначено пріоритетні напрями фінансового регулювання у сфері формування доходної та видаткової частини бюджету, податкового регулювання, грошово-кредитного регулювання на середньострокову перспективу, управління бюджетним дефіцитом і державним боргом.

Ключові слова: *фінансове регулювання, фінансова політика, бюджет, бюджетне регулювання, грошово-кредитне регулювання, соціально-економічний розвиток.*

В статье раскрыты теоретико-методологические основы финансового регулирования социально-экономического развития страны. Определена экономическая сущность финансового регулирования. Исследовано состояние государственного долга в странах с развитой и трансформационной экономикой. Предложены мероприятия по совершенствованию государственного механизма финансового регулирования. Определены приоритетные направления финансового регулирования в сфере формирования доходов и расходов бюджета, налогового регулирования, денежно-кредитного регулирования на среднесрочную перспективу, управления бюджетным дефицитом и государственным долгом.

Ключевые слова: *финансовое регулирование, финансовая политика, бюджет, бюджетное регулирование, денежно-кредитное регулирование, социально-экономическое развитие.*

Financial regulation is the instrument of stimulation of social and economic development, determination of priority of the state financial policy in the sphere of formation of budget revenues, implementation of the budget expenditures, budget deficit and public debt, the interbudgetary relations, monetary regulation influence on economic growth, stability of financial system, productivity of structural economic transformations.

To open theoretic and methodological bases of financial regulation, to improve the mechanism of financial regulation of social and economic development of the country during transformational transformations of economy.

Measures for improvement of mechanism of financial regulation have offered. The priority directions of financial regulation in the sphere of formation of budget revenues and expenditures, tax regulation, management of budget deficit and public debt, monetary and credit regulation on medium-term prospect have defined.

Thus, development and realization of the effective mechanism of financial regulation in the conditions of economic transformations decrease in a share of a public debt in gross domestic

© Ю.А. Мярковський, 2014

product, restriction of growth of the public expenditures proceeding from rates of economic growth, formation of long-term financial strategy has to lean on scientific reasonable provisions, including regarding strengthening of financial regulation with recurrence of economic development, improve quality of financial planning and forecasting. Formation of effective mechanism of financial regulation has to be carried out taking into account leading experience of the countries with the developed and transformational economy.

Key words: *financial regulation, financial policy, budget, budgetary regulation, monetary and credit regulation, social and economic development.*

Постановка проблеми. Фінансове регулювання є вагомим інструментом реалізації державної фінансової політики у сфері соціально-економічного розвитку країни. Ключову роль у цьому відношенні мають відігравати удосконалення та зміцнення бюджетного процесу, регулювання обсягів грошової маси та валютного курсу з метою посилення темпів економічного зростання, забезпечення стійкості фінансової системи, підвищення результативності структурних економічних перетворень. Інституційні зміни фінансової системи супроводжуються посиленням ризиків щодо економічного спаду, накопиченням обсягу державного боргу. Важливим є удосконалення механізму фінансового регулювання з метою стимулювання рівня зайнятості, сукупного попиту та пропозиції, підвищення дієвості системи державного інвестування, проведення ефективної соціальної політики з урахуванням циклічності економічного розвитку та показників боргової стійкості.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем фінансового регулювання, його впливу на соціально-економічний розвиток присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених О. Василика, Т. Боголіб, В. Гейця, І. Запатріної, Дж. М. Кейнса, П. Кругмана, А. Лаффера, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Лютого, В. Міщенка, В. Мау, Г. П'ятаченка, Д. Полозенка, П. Самуельсона, М. Сперанського, В. Федосова, М. Фрідмана, І. Чугунова, А. Чухна, Е. Хансена та інших.

Разом з тим, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку важливим є визначення основних напрямів та пріоритетів фінансово-економічного регулювання на середньострокову перспективу з урахуванням відповідних можливостей держави для його ефективної реалізації, що сприятиме посиленню керованості національної економіки.

Метою даної статті є розкриття теоретико-методологічних засад й удосконалення механізму фінансового регулювання соціально-економічного розвитку країни в період трансформаційних перетворень економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій економічній літературі присутні різні підходи щодо визначення сутності фінансового регулювання та його основних складових. Фінансове регулювання є інструментом реалізації економічної політики держави, спрямованої на забезпечення економічного й соціального розвитку суспільства. Зазначений фінансовий інструмент передбачає використання як прямих, так і непрямих форм впливу на суспільні процеси та визначається потребами реалізації таких завдань: посилення дієвості бюджетної системи на основі консолідації державного та місцевих бюджетів у розвитку продуктивних сил, підвищення результативності управління державним боргом, стабілізації національної економіки на основі зваженої грошово-кредитної політики та розвитку суспільних інститутів.

Усе це вказує на необхідність не лише визначення сутності фінансового регулювання, а й напрямів удосконалення механізму його використання у регулятивній політиці держави.

І. Запатріна визначає сутність фінансового регулювання як інструменту забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни та зазначає, що важливим для формування фінансової

політики держави є визначення таких її параметрів як частка бюджету, державних цільових фондів, дефіциту бюджету, державного боргу у валовому внутрішньому продукті [2].

С. Юрій та В. Федосов визначають фінансове регулювання як сукупність розподільчих та перерозподільних заходів, які держава здійснює через фінансову систему щодо використання фінансових відносин з метою забезпечення зростання валового внутрішнього продукту та підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства [7].

І. Чугунов зауважує, що змістом фінансового регулювання є розроблення основних напрямів формування та використання фінансових ресурсів, виходячи з необхідності завдань, які стоять перед суспільством на певному етапі його розвитку [8].

Отже, можна дійти висновку, що сутність фінансового регулювання полягає у системі відносин у сфері формування й реалізації державної фінансової політики з метою впливу на циклічний розвиток економіки задля стимулювання темпів економічного зростання та забезпечення розвитку суспільства.

Механізм фінансового регулювання є вагомою складовою розвитку інститутів суспільства. Підвищення якісного рівня його сприятиме посиленню результативності здійснення інституційних змін фінансової системи та економічного середовища у цілому. Оптимальна структура фінансової системи має враховувати взаємодію державного регулювання економічних процесів з відповідними механізмами саморегулювання, що потребує наявності ефективної інституційної системи та відповідного рівня розвитку фінансових інститутів.

Основна мета системи фінансового регулювання полягає в реалізації збалансованої економічної політики держави, яка забезпечить довгострокову макроекономічну та соціальну стабільність у державі [6]. Вагомими складовими механізму фінансового регулювання є бюджетне, податкове, митне, інвестиційне, грошово-кредитне регулювання [4]. Центральне місце у сукупності завдань забезпечення стабільності фінансової системи держави належить подальшому вдосконаленню бюджетної системи. У цьому відношенні особливої актуальності набула необхідність консолідації державного і місцевих бюджетів у вирішенні завдань макроекономічної стабілізації національної економіки й соціально-економічного розвитку українського суспільства в цілому та окремих територіальних громад. Основним проблемним питанням є надлишкова централізація бюджетних ресурсів, що знекровлює можливості розвитку регіонів і пригнічує їхню ініціативу, стимулює споживацькі тенденції. Проведення рішучих дій у цій сфері є необхідним, але вважається непопулярним.

Встановлено, що в умовах посткризового відновлення бюджетна консолідація може негативно впливати на економічне зростання країни у короткостроковому періоді, водночас у середньо- та довгостроковій перспективі сприяє розвитку економіки та посиленню рівня стійкості фінансової системи.

Доцільним є проведення виваженої, поетапної бюджетної консолідації з урахуванням тенденцій розвитку економіки та необхідності виконання державою взятих на себе як соціальних, так і економічних зобов’язань. Фінансово-бюджетні інститути повинні підтримувати реалізацію заходів, спрямованих на зниження обсягів дефіциту бюджету в посткризовий період відновлення економіки шляхом формування середньострокової стратегії бюджетної консолідації з високим рівнем обґрунтованості й прозорості з метою знаходження консенсусу проведення таких заходів у суспільстві; удосконалення інституційних механізмів розробки, ухвалення та виконання бюджету.

Пріоритетними напрямами реалізації механізму бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку на даному етапі вдосконалення фінансово-бюджетної політики держави є:

- *у сфері регулювання бюджетних доходів* – удосконалення адміністрування податків, посилення дієвості бюджетно-

податкових механізмів, скорочення кількості податкових пільг та введення мораторію на запровадження нових;

- *у сфері регулювання видатків бюджету* – реформування системи соціального забезпечення населення, встановлення граничних значень бюджетних видатків на середньострокову перспективу, оптимізація структури видатків бюджету, у тому числі зменшення частки поточних видатків шляхом регулювання розмірів заробітних плат у бюджетному секторі;

- *у сфері міжбюджетного регулювання* – посилення частки місцевих бюджетів у структурі бюджетної системи;

- *у сфері управління дефіцитом бюджету* – посилення взаємозв'язку регулювання бюджетного дефіциту з циклічністю економічного розвитку.

Одним із вагомих завдань формування дієвого механізму фінансового регулювання є створення відповідних умов для стимулювання розвитку базисних виробництв високотехнологічних укладів та модернізації ключових секторів національної економіки, що дозволить забезпечити передумови для довготривалого економічного зростання з урахуванням пріоритетів макроекономічної політики [3]. Встановлено, що ступінь розвитку економіки країни залежить від рівня інституційного середовища економіки, дієвості регуляторного механізму фінансової політики, рівня розвитку інфраструктури, частки державного сектора економіки, обсягів і структури залучених інвестицій, конкуренції в галузях економіки, стану ринку зайнятості, частки інноваційного виробництва у загальній структурі. Важливою є концентрація бюджетних ресурсів у значимих обсягах для посилення державної інноваційно-інвестиційної діяльності в частині модернізації добувних галузей промисловості, паливно-енергетичного комплексу, сільського господарства, авіаційного комплексу, транспортної інфраструктури, розвитку атомної промисловості, нанотехнології та інших галузей високотехнологічного виробництва.

Необхідним є інвестиційна активність суб'єктів підприємницької діяльності з підвищенням рівня ефективності капітальних інвестицій, у тому числі за рахунок використання механізмів державної підтримки та стимулюючих заходів бюджетно-податкової, грошово-кредитної політики, що надасть можливість збільшити темпи зростання економіки й посилить результативність її структурних змін. Стимулюючий характер податкової політики країни на сучасному етапі економічних перетворень обумовлений необхідністю підтримки позитивної динаміки виробництва та економічного зростання. Бюджетна політика у сфері видаткової частини бюджету на сучасному етапі соціально-економічного розвитку спрямована на активізацію ділової активності, стимулювання внутрішнього попиту та виконання поставлених перед державою соціальних завдань.

Важливим є використання дієвих підходів щодо формування доходної та видаткової частини бюджету в розрізі основних складових [6]. Зростає необхідність в оцінці ефективності використання видатків державного й місцевих бюджетів виходячи з аналізу їх кількісного впливу на економічне зростання та соціальний розвиток, що потребує підвищення дієвості застосування програмно-цільового підходу в процесі планування бюджетних видатків.

У сучасних умовах посилюється вплив фінансово-економічного регулювання на процеси економічного відтворення. Характерною особливістю посткризового періоду економіки є значний рівень державного боргу, який утворився внаслідок необхідності фінансування дефіциту бюджету за рахунок державних запозичень, зниження показника валового внутрішнього продукту та наявність певних ризиків на ринках фінансового капіталу у зв'язку з можливою кризою неплатоспроможності позичальників. Динаміка величини частки державного боргу у валовому внутрішньому продукті у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою протягом періоду 2007-2012 рр. наведена у табл. 1.

Таблиця 1

Частка державного боргу у ВВП в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою, %

Країни	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Японія	183,0	191,8	210,2	216,0	230,3	237,9
Ірландія	24,9	44,3	65,2	92,9	106,5	117,1
Греція	107,4	113,0	129,3	147,9	170,6	158,5
США	66,5	75,5	89,1	98,2	102,5	106,5
Італія	103,1	105,8	115,5	118,4	120,8	127,0
Португалія	68,3	71,6	83,0	93,3	108,0	123,0
Іспанія	36,2	40,1	53,8	61,0	69,1	84,1
Великобританія	44,4	54,8	69,6	79,4	85,4	90,3
Німеччина	65,2	66,7	74,4	82,5	80,5	82,0
Франція	64,2	68,2	79,0	82,3	86,0	90,3
Польща	45,0	47,1	50,9	54,9	56,3	55,2
Росія	8,5	7,9	11,0	11,7	10,5	12,4
Китай	19,6	17,0	17,7	17,7	17,1	17,9
Україна	12,3	20,0	34,8	39,5	36,0	38,5
Латвія	7,8	17,1	32,8	39,9	41,8	42,1
Литва	16,9	15,6	29,6	38,7	42,6	43,0

Джерело: складено автором на підставі даних Міжнародного валютного фонду Режим доступу: http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2013/01/pdf/fm1301.pdf

Дані табл. 1 свідчать, що частка державного боргу у ВВП у країнах з розвинутою та трансформаційною економіками суттєво зросла з початком світової фінансово-економічної кризи. Середній показник частки державного боргу у ВВП у країнах, представлених у таблиці, становить у 2007 р. – 64,0%, у 2009 р. – 79,3%, у 2011 р. – 91,4%, у 2012 р. – 95,4% відповідно. Країною-лідером за темпами зростання показника державного боргу у Європейському Союзі є Ірландія – зростання боргу за останні шість років становить 4,7 рази. Досить критичною є також боргова ситуація у таких країнах як Японія, Греція, Італія, Португалія. Важливим є подальше проведення консолідації фінансової політики з метою відновлення достатнього рівня стійкості бюджетно-податкової та грошово-кредитної системи країн Європейського Союзу.

Важливим є врахування структури боргових зобов'язань, у тому числі в розрізі терміну та валюти погашення. Так, у 2012 р. обсяг частки видатків на погашення та обслуговування державного боргу у ВВП для Ірландії становив – 9,2%, Греції – 19,8%, Португалії – 15,5%, Великобританії – 6,7%, США – 18,0%, Японії – 44,4%, України – 4,8% відповідно. З урахуванням значення дефіциту бюджету, потреба у залученні державою фінансових ресурсів становила для Ірландії – 18,0% ВВП, Греції – 25,2%, Португалії – 21,0%, Великобританії – 13,6%, США – 26,0%, Японії – 52,5%, України – 6,5% відповідно.

Вищезазначене свідчить про значні потреби держав із розвинутою та трансформаційною економікою у фінансуванні бюджетного дефіциту та державного боргу в посткризовий період відновлення економіки. Проблеми з фінансовою стабільністю ряду країн Єврозони, у тому числі Греції, Іспанії, Італії, Португалії, Ірландії та країн з трансформаційною економікою посилюють ризики неплатоспроможності країн-позичальників у зв'язку із зростанням вартості боргового рефінансування. Необхідним є зменшення рівня державного боргу шляхом забезпечення достатніх темпів економічного зростання, оптимізації видатків бюджету та стимулюванням ділової активності, що впливатиме на збільшення обсягу доходної частини бюджету.

Варто зазначити, що для країн з обмеженим доступом до залучення кредитних фінансових ресурсів в умовах економічних трансформацій є потреба у

проведенні стимулюючої бюджетної політики з метою забезпечення довготривалого економічного зростання, натомість можливим видається лише реалізація заходів щодо зниження рівня дефіциту бюджету та боргового навантаження на бюджет, що спрямовано на досягнення стабілізації фінансово-економічного стану країни.

Формування та реалізація грошово-кредитної політики в середньостроковій перспективі має ґрунтуватися на принципах забезпечення цінової стабільності, поглиблення координації з бюджетно-податковою політикою країни, підвищення дієвості політики щодо встановлення валютного курсу використовуючи ринкові методи регулювання, забезпечення належного рівня прозорості діяльності грошово-кредитного регулятора перед суспільством. Потребують підвищення дієвості використання інструменти здійснення грошово-кредитної політики, які одночасно є важелями механізму державного фінансового регулювання економіки. Вагомим напрямом валютної політики є поступове підвищення гнучкості курсоутворення, що надасть можливість зменшити участь центрального банку в операціях на внутрішньому валютному ринку та відповідно знизити вплив зазначених операцій на формування грошової пропозиції [5].

Удосконалення механізму фінансового регулювання має супроводжуватися підвищенням ефективності функціонування державних інститутів, що потребує реалізації системи заходів щодо розвитку стратегічного планування та програмно-цільового методу. Доцільність запровадження довгострокового прогнозування фінансово-економічних показників викликана необхідністю оцінки впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на бюджетну стійкість у період трансформаційних перетворень з урахуванням циклічності економічного розвитку. Однією з головних цілей довгострокового бюджетного прогнозування є узгодження бюджетної політики з завданнями якісного економічного зростання, підвищення рівня добробуту населення, результативності соціально-економічних реформ в умовах обмеженості бюджетних ресурсів [1]. Крім того, реалізація прогнозування показників бюджетної стійкості на довгострокову перспективу підвищить обґрунтованість прийняття бюджету із певним дефіцитом, ефективність бюджетних видатків, у тому числі за рахунок кореляції зростання видаткової частини бюджету з динамікою сукупності макроекономічних показників розвитку. Можливим є запровадження відповідного інтегрованого показника впливу на бюджетну стійкість з урахуванням потенційних ризиків на довгострокову перспективу.

Пріоритетними напрямами фінансового регулювання на середньострокову перспективу є спрощення процедур податкового та митного адміністрування, перегляд системи податкових пільг, забезпечення відкритості та прозорості інформації про формування та використання державних фінансів, обмеження монополій у галузях економіки, подальший розвиток інструментів державно-приватного партнерства, надання фінансової підтримки за рахунок коштів бюджету галузям економіки, які стимулюють внутрішній попит, поступове та виважене зростання показника монетизації, вдосконалення механізмів валютного регулювання, утримання стабільного рівня цін.

Висновки. Розробка та реалізація дієвого механізму фінансового регулювання в умовах економічних перетворень має спиратися на науково обґрунтовані положення, у тому числі в частині посилення взаємозв'язку фінансового регулювання з циклічністю економічного розвитку, підвищення рівня обґрунтованості фінансового планування та прогнозування, зниження частки державного боргу у ВВП країни, обмеження державних видатків виходячи з темпів економічного зростання, формування довгострокової фінансової стратегії. Утворення дієвого механізму фінансового регулювання повинно здійснюватися з урахуванням досвіду країн з розвинутою та трансформаційною економікою. Необхідним є подальше

зміцнення ролі фінансової складової збалансованого економічного зростання. розвитку суспільства в забезпеченні

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Боголіб, Т.* Бюджетна політика України як основа макроекономічної стабільності / Т. Боголіб // Економіст. – 2013. – № 4. – С. 13-16.
2. *Запатріна, І.В.* Формування фінансової політики держави : євроінтеграційний вимір / І.В. Запатріна // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 2. – С. 59-73.
3. *Лисяк, Л.В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л.В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 594 с.
4. *Лютий, І.О.* Теоретико-методологічні засади бюджетної політики / І.О. Лютий // Фінанси України. – 2009. – № 12. – С. 13-19.
5. *Луніна, І.О.* Проблеми й перспективи розвитку системи державних фінансів в Україні / І.О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 3-12.
6. *Чугунов, І.Я.* Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин / І.Я. Чугунов // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 4. – С. 13–22.
7. Фінанси : підручник / С.І. Юрій, В.М. Федосов, Л.М. Алексеєнко та ін.; за ред. С.І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
8. Фінанси України : інституційні перетворення та напрями розвитку : монографія / І.Я.Чугунов, В.І.Міщенко та ін. ; за ред. І.Я. Чугунова. – К. ДННУ АФУ, 2009. – 848 с.

REFERENCES

1. *Bogolib, T.* Budzhetna politika Ukrainy yak osnova makroekonomichnoi stabilnosti / T. Bogolib // Ekonomist. – 2013. - # 4 (2013). – S. 13-16.
2. *Zapatrina, I.V.* Formuvannja finansovoi polityky derzhavy : evrointegracijniy vymir / *I.V. Zapatrina* // Visnik KNTEU. – 2012. - # 2 (2012). – S. 59-73.
3. *Lisyak, L.V.* Budzhetna politika u sistemi derzhavnogo reguljuvannja socialno-ekonomichnogo rozvitku Ukrainy / L.V. Lisyak. – K. : DNNU AFU, 2009. – S. 594 p.
4. *Liutiy. I.O.* Teoretiko-metodologichni zasady budzhetnoy polityky / I.O. Liитiy // Finansy Ukrainy. – 2009. - # 12 (2009). - S. 13-19.
5. *Lunina, I.O.* Problemi i perspektivy rozvitku sistemy derzhavnih finansiv v Ukraini / I.O. Lunina // Finansi Ukrainy. – 2010. - # 2 (2010). - S. 3-12.
6. *Chugunov, I.Ya.* Teoretichni zasady rozvytku budzhetnih vidnosyn / I.Ya. Chugunov // Visnyk KNTEU. – 2011. - # 4 (2011). - S. 13–22.
7. Finansy : pidruchnyk / S.I. Jurij, V.M. Fedosov, L M. Alekseenko ta in. ; za red S.I. Jurij. – K. : Znannja, 2008. – 611 s.
8. Finansy Ukrainy : instituciyni peretvorennja ta napryamy rozvy tku ; za red. I.Ya. Chugunova. – K. : DNNU AFU, 2009. – 848 s.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2014 р.

УДК 351.83 : 316.6

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ МОНІТОРИНГ РИНКУ ПРАЦІ РЕГІОНУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ ЙОГО РОЗВИТКУ

О.О. Гетьман,
кандидат економічних наук

Л.В. Лежньова

Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті наведено матеріали соціально-демографічного моніторингу та діагностики розвитку ринку праці Дніпропетровської області. Авторами проаналізовано основні показники ефективності соціально-трудових відносин у регіоні: рівень економічної активності населення, рівень зайнятості та рівень безробіття; проведено кластерний аналіз регіонального ринку праці за соціально-економічною ознакою – кількість зареєстрованої безробітної молоді у віці до 35 років. У результаті дослідження виявлено ряд проблем у розвитку ринку праці Дніпропетровщини, які потребують державного втручання. На основі здійсненого SWOT-аналізу ринку праці в регіоні визначено основні напрями регулювання соціально-трудових відносин.

***Ключові слова**: регіональний ринок праці, зайнятість, безробіття, працездатне населення, заробітна плата.*

В статье представлены материалы социально-демографического мониторинга и диагностики развития рынка труда Днепропетровской области. Авторами проанализированы основные показатели эффективности социально-трудовых отношений в регионе: уровень экономической активности населения, уровень занятости и уровень безработицы; проведен кластерный анализ регионального рынка труда по социально-экономическому признаку – количество зарегистрированной безработной молодежи в возрасте до 35 лет. В результате исследования выявлен ряд проблем в развитии рынка труда Днепропетровщины, требующих государственного вмешательства. На основе проведенного SWOT-анализа рынка труда в регионе определены основные направления регулирования социально-трудовых отношений.

***Ключевые слова**: региональный рынок труда, занятость, безработица, трудоспособное население, заработная плата.*

Socio-demographic monitoring was done and diagnosis of labor market development in Dnipropetrovs'k region took place in this article. Key performance indicators of social and labor relations in the region, such as the level of economic activity of the population, the level of employment and unemployment are analyzed by authors. Dynamics of labor demand and supply in the region during 2008-2013 is analyzed, which showed a significant excess of labor supply, high level of 'black employment' at the regional markets and significant market deformations particularly the labor surplus. Also cluster analysis of regional labor market is done on socio-economic criteria – number of registered unemployed youth under the age 35 years old. The result of cluster analysis is to identify the causes of the imbalance in the labor markets development in regional districts, their heterogeneity and differentiation. Problems in the development of Dnipropetrovs'k labor market are identified. They require governmental regulations. The main directions of social and labor relations development are defined on the base of SWOT-analysis of the labor market in Dnipropetrovs'k region.

***Key words**: regional labor market, employment, unemployment, economically active population, wages, cluster analysis of regional labor market, SWOT-analysis of regional labor market.*

© О.О. Гетьман, Л.В. Лежньова, 2014

Постановка проблеми дослідження. Сьогоднішній ринок праці в Україні характеризується неоднорідною структурою і глибокою диференційованістю, що обумовлено регіональними відмінностями соціальних, промислово-виробничих, демографічних, міграційних та інших факторів. Безумовно, така регіональна диференціація є неминучою і пояснюється як рядом історично сформованих передумов (природний, ресурсний, геоекономічний потенціал тощо), так і впливом соціально-політичних та економічних факторів сьогодення. Зокрема, історично сформований високий рівень розвитку промисловості в Дніпропетровській області створив підґрунтя для швидкої урбанізації регіону. Отримання Україною статусу незалежної держави і розрив інтеграційних зв'язків народногосподарського комплексу колишнього СРСР спіткало глибоке структурне безробіття (адже суттєве вивільнення робочої сили поступово відбувалося на колишніх стратегічних державних об'єктах регіону – ВО «Південний машинобудівний завод ім. Макарова», ВО «Павлоградський хімічний завод» тощо – у зв'язку з їхньою затребуваністю). Ринкові умови розвитку регіону сформували потребу в нових фахівцях, здатних продавати, заробляючи «швидкі гроші», що, в свою чергу, сформувало хвилю швидкого і не завжди якісного навчання новим спеціальностям у вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації. Нерівномірний розвиток промислової та непромислової сфер господарювання, високий рівень офіційного і прихованого безробіття, низька (чи майже відсутня) соціальна відповідальність бізнес-суб'єктів, а відповідно й низький рівень життя населення в регіоні свідчать про те, що ринок праці вимагає кардинальних змін і коригувань соціально-трудових відносин та відносин зайнятості, перш за все, у системі відносин «роботодавець – найманий працівник» та «роботодавець – вищий навчальний заклад – найманий працівник». Отже, дослідження передумов і перспектив розвитку регіонального ринку праці є актуальним та вимагає систематичного й виваженого пошуку оптимальних шляхів його регулювання за сучасних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування вітчизняного ринку праці, його регіональних диспропорцій досліджувалися багатьма науковцями, зокрема І.В. Багровою, Д.П. Богинею, О.О. Грішновою, В.М. Данюком, А.М. Колотом, Е.М. Лібановою, В.М. Петюхом, В.В. Радєєвим, В.В. Юрчишиним, І.Г. Чорноморенко та багатьма іншими. У їхніх працях сформовані міцні теоретичні підвалини, які характеризують особливості функціонування ринку праці та регулювання відносин зайнятості на макрорівні. Але і досі не вироблено системного прогностичного підходу до формування стратегії розвитку регіональних ринків праці, який би сприяв виробленню дієвих механізмів регулювання соціально-трудових відносин на регіональному рівні.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей розвитку регіонального ринку праці та головних завдань щодо його регулювання.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що ринок праці є передусім системою суспільних відносин з приводу купівлі-продажу товару «робоча сила», слід пам'ятати, що він являє собою також механізм узгодження цін і умов праці між роботодавцями й найманими працівниками, тобто узгодження економічних інтересів його суб'єктів. Також слід зауважити, що людський капітал розподіляється за регіонами країни, галузями й видами виробництва, професіями та окремими суб'єктами господарювання через ринок праці. Водночас, реалізація ефективної політики зайнятості на ринку праці неможлива без теоретичного осмислення і статистичного дослідження його складових на рівні регіонів [19].

Аналізуючи трудовий потенціал Дніпропетровщини, слід зауважити, що цей регіон є одним із ключових на ринку праці України. За кількістю відкритих вакансій сьогодні область є третьою і поступається лише м. Києву і м. Донецьку. В регіоні розміщено понад 7% усіх українських вакансій і резюме, опублікованих на міжнародному кадровому порталі HeadHunter [10].

Загальновідомо, що основними економічними важелями механізму ринку праці є попит, пропозиція і ціна (заробітна плата). Пропозиція праці на ринку Дніпропетровської області (S_l) зводиться до чисельності економічно активного населення. Попит на працю (D_l) розраховується як сума чисельності фактично зайнятих і вакантних робочих місць. Специфічною формою ціни праці на ринку є рівень заробітної плати (W_l). Динаміку цих показників у Дніпропетровській області за період 2008-2013 рр. представлено в табл. 1, на підставі якої нами було побудовано криві попиту-пропозиції на регіональному ринку праці (рис. 1).

Таблиця 1

Складові ринку праці Дніпропетровської області, 2008-2013 рр.

Рік	**Сукупна пропозиція праці (чисельність економічно активного населення), S_l, тис. осіб**	**Сукупний попит на працю (кількість робочих місць), D_l, тис. од.**	**Середньомісячна заробітна плата, W_l, грн.**
2008	1664,1	1590,0	1876
2009	1666,5	1543,6	1963
2010	1659,6	1549,6	2369
2011	1643,6	1539,3	2790
2012	1637,0	1535,7	3138
2013	1637,8	1538,5	3336

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [3, 4, 7, 17]

Згідно з ринковими законами, між ціною праці та обсягом попиту на неї існує зворотна залежність, і пряма залежність – між ціною праці та її пропозицією. Проте за графічним аналізом переконуємося, що обидві криві демонструють відмінну від відповідного ринкового закону залежність, адже крива пропозиції праці ілюструє наявність оберненого зв'язку між рівнем заробітної плати та чисельністю економічно активного населення протягом більшої частини періоду. Така тенденція свідчить про домінування так званої економічно вимушеної пропозиції праці – через відсутність альтернативи інших джерел отримання доходу для забезпечення існування, люди вимушені погоджуватися на роботу з низьким рівнем оплати праці.

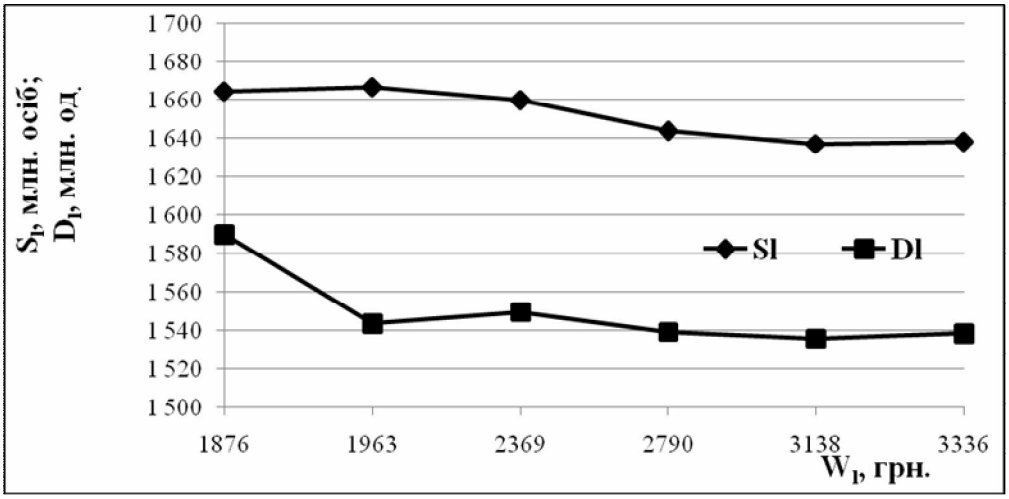

Рис. 1. *Криві попиту-пропозиції на ринку праці Дніпропетровщини*
Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [3, 4, 7, 17]

Дисбаланс на ринку праці Дніпропетровщини свідчить про значну його тінізацію. Також статистичний аналіз попиту-пропозиції на регіональному ринку праці уможливили виявлення його деформації у частині праценадлишковості.

До того ж зміна чисельності населення має безпосередній вплив на пропозицію робочої сили в регіоні, якщо взяти до уваги той факт, що сьогодні існує тенденція до її поступового зменшення як в області, так і в країні в цілому (рис. 2).

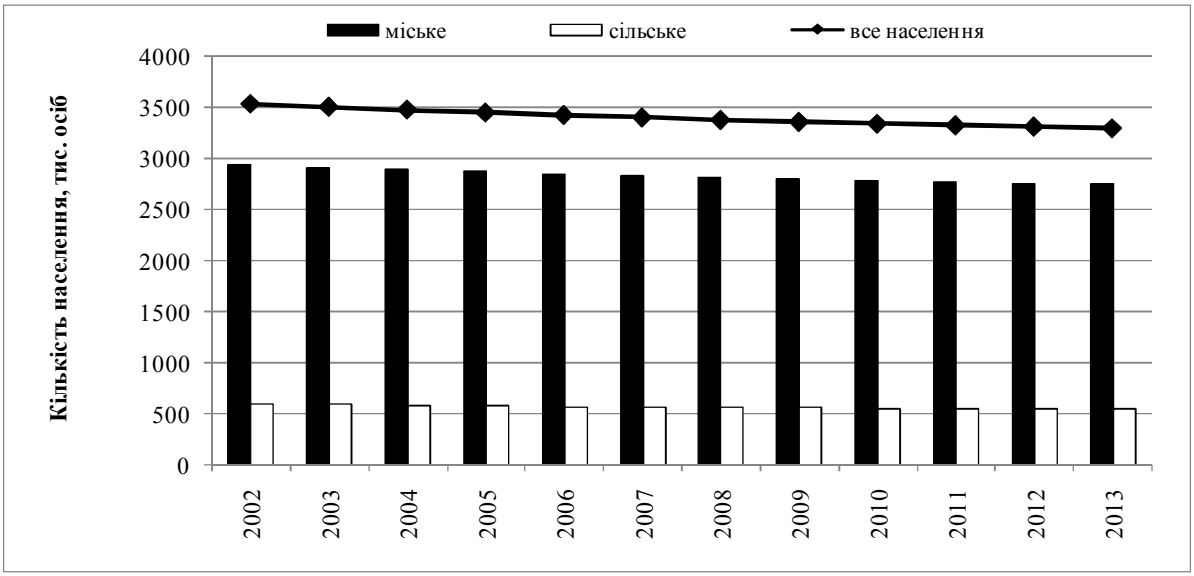

Рис. 2. *Динаміка чисельності постійного населення Дніпропетровської області, 2002-2013 рр.*

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [18]

З моменту Всеукраїнського перепису населення (грудень, 2001 р.) до початку 2013 р. постійне населення області зменшувалося протягом усього періоду; загальне скорочення склало 7,64%. При цьому кількість чоловіків області, як і раніше, є меншим за кількість жінок. Переважна частина населення області мешкає у великих містах, при цьому на найбільші з них (Дніпропетровськ і Кривий Ріг) припадає близько половини всього населення регіону, що свідчить про його високу урбанізацію. Серед сільських районів найбільшими за кількістю населення є Дніпропетровський і Новомосковський, а найменшими – Юр'ївський, Межівський і Софіївський. Частка міського населення є значно вищою за середній в Україні показник (83,4% проти 68,5% станом на 2012 р.) [9, с. 13].

Протягом 2002-2013 рр. кількість сільського населення зменшувалася більшими темпами порівняно з міським, що відбувається переважно за умови від'ємного природного приросту сільського населення та від'ємного сальдо міграції. Таке розміщення населення є наслідком історичного розвитку промисловості в регіоні, де сільське господарство має відносно невелику частку в структурі економіки. Втім, в області є кілька районів з низьким рівнем урбанізації і високою часткою сільського населення, зокрема, Магдалинівський, Юр'ївський.

Загальновідомо, що природне скорочення чисельності населення має негативні наслідки; воно загострює демографічну ситуацію, адже скорочується насамперед кількість саме осіб працездатного віку, відповідно, зростає демографічне навантаження на них. У 2013 р. в області відбулося розширення чисельності населення у віковій групі 70-75 років на фоні незначного приросту молоді віком до 25 років. Коефіцієнт демографічного навантаження у Дніпропетровській області є меншим за середній по Україні. Збільшення межі пенсійного віку у 2012 р. привело до різкого падіння демографічного навантаження. Проте реальна кількість працездатного населення є меншою за кількість осіб у віці 16-59 років, а демографічне навантаження на нього є більшим. Наприклад, якщо серед міст обласного значення ситуація є відносно збалансованою, то в окремих районах у 2012 р. цей показник є значно вищим від середнього і складає 650-740 осіб непрацездатного віку на 1000 осіб

працездатного при середньообласному навантаженні у 573 особи [8].

Моніторинг ринку праці Дніпропетровської області передбачає діагностику таких його основних показників, як частка у загальній чисельності економічно активного населення, рівень зайнятості та безробіття, гендерний розподіл населення, основні вікові групи й інші соціально-демографічні чинники впливу. Порівняння показників Дніпропетровщини з середніми по Україні у 2013 р. наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Основні показники трудових ресурсів області в 2013 р.

Індикатор	Дніпропетровська область	Україна	Позиція області
Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, %	66,5	65,0	Сильна
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, %	62,1	60,3	Сильна
Рівень безробіття до економічно активного населення у віці 15-70 років, %	6,5	7,2	Сильна

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [11, 12, 13, 14, 15, 16]

Наведені дані підтверджують статус області як однієї з найбільш економічно розвинутих у країні, що сприяє достатньому забезпеченню населення робочими місцями та позитивній тенденції його зайнятості. За даними Держкомстату, кількість економічно активного населення у віці 15-70 років у Дніпропетровській області практично не змінювалася протягом 2005-2009 рр., після чого відбулося його незначне скорочення внаслідок зменшення даної вікової групи в цілому. Така ж тенденція властива і рівню економічної активності населення (табл. 3).

Таблиця 3

Економічна активність населення у Дніпропетровській області в 2008-2013 рр.

Економічна активність	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Економічно активне населення, тис. осіб	1664,1	1666,5	1659,6	1643,6	1637,0	1637,8
Рівень економічної активності населення, %	63,0	64,2	64,9	65,2	65,7	66,5
Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб	1543,7	1566,0	1549,8	1541,5	1553,8	1567,6
Рівень економічної активності населення працездатного віку, %	73,1	74,9	75,2	75,6	76,3	76,9

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [3, 13]

За даними гендерного портрету Дніпропетровської області, чоловіки більш активно беруть участь у трудовій діяльності: їх трудова активність у 2011 р. становила 72,6%, натомість економічно активних жінок було лише 58,7%. У працездатному віці економічно активними є 79,3% чоловіків і 71,8% жінок [2].

Ще одним індикатором соціального добробуту є показник зайнятості у сфері суспільного виробництва. Протягом 2008-2013 рр. чисельність зайнятих працівників в області скоротилася переважно за рахунок зменшення кількості населення. З 2013 р. його зайнятість населення почала зростати, що є свідченням пожвавлення ділової активності після економічної рецесії 2009 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Зайнятість населення Дніпропетровської області в 2008-2013 рр.

Зайнятість населення	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Зайнятість, тис. осіб	1580,0	1537,1	1541,9	1531,3	1528,5	1531,0
Рівень зайнятості, %	59,9	59,3	60,3	60,7	61,4	62,1
Зайняті у працездатному віці, тис. осіб	1459,8	1437,8	1432,1	1429,2	1445,3	1460,8
Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	69,1	68,8	69,4	70,1	70,9	71,7

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [4, 15]

Наведені у табл. 4 дані свідчать про поступове зменшення в області рівня зайнятості працівників загалом, але рівень зайнятості людей працездатного віку зростає. Проте наведені дані не відображають тенденцій вимушеної неповної зайнятості, коли зайняті особи залишаються такими лише формально, але їхні доходи і рівень залучення до трудової діяльності суттєво знижуються. Щодо оцінки рівня безробіття, то слід зазначити, що розрахунки цього показника за методологією МОП у квартальних оглядах трудових ресурсів Державною службою статистики України розглядаються як більш наближені до реальності на відміну від визначення його величини, зареєстрованого у місцевих центрах зайнятості.

Різницю у кількості безробітних, офіційно зареєстрованих і виявлених у результаті статистичних досліджень за методологією МОП, наведено у табл. 5.

Таблиця 5

Динаміка безробіття в Дніпропетровській області, 2008-2013 рр.

Безробіття населення	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Кількість безробітних за методологією МОП, тис. осіб	84,1	129,4	117,7	112,3	108,5	106,8
Рівень безробіття за методологією МОП, %	5,1	7,8	7,1	6,8	6,6	6,5
Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	31,8	47,2	29,1	31,3	12,4	32,3
Рівень зареєстрованого безробіття, %	2,1	3,0	1,9	2,0	1,9	2,1

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [1, 5, 11]

Як видно з табл. 5, показник безробіття, обчислений за методологією МОП, завжди вищий від офіційно зареєстрованого. У цілому в період 2005-2008 рр. рівень безробіття в області знизився на фоні економічного зростання, але ця тенденція внаслідок кризи була перервана у 2008-2009 рр. Починаючи ж з 2010 р., безробіття в області поступово зменшується, оскільки настання пожвавлення економіки сприяло збільшенню попиту на робочу силу. До 2008 р. безробіття в області було вищим серед жінок, ніж серед чоловіків. Починаючи ж з 2008 р., безробіття серед чоловіків різко зросло, що зумовлено численним їх скороченням і зменшенням загальної потреби в робочій силі в промисловості, де переважають працівники чоловічої статі [2].

Показники безробіття серед сільського і міського населення до 2008 р. були приблизно на одному рівні внаслідок спаду виробництва у промисловості, а вже у 2011 р. спостерігалася протилежна ситуація за даним показником [9, с. 42].

Статистичний аналіз регіонального ринку праці Дніпропетровської області за основними показниками розвитку дозволив виокремити основні його проблеми. Проте для виявлення причин внутрішньо-регіонального дисбалансу на ринку праці слід проаналізувати його окремі райони, оскільки кожен із них має різний ступінь і особливі передумови розвитку. Кластерна сегментація є ефективним засобом дослідження дисбалансу між районами.

Застосуємо цей метод для здійснення сегментації ринку праці Дніпропетровської області за соціально-економічною ознакою –

кількість зареєстрованої безробітної молоді у віці до 35 років станом на кінець грудня 2013 р. Для цього скористаємося статистичним методом зведення і групування за даними Дніпропетровського регіонального центру зайнятості. Для створення інтервального ряду розподілу з 4 груп із рівними інтервалами показника було знайдено ширину інтервального ряду розподілу h за формулою (1):

$$h = (x_{max} - x_{min}) : m,$$

де x_{max} – максимальне значення показника;
x_{min} – мінімальне значення показника;
m – число інтервалів.

Тобто $h = (867 - 73) : 4 = 198{,}5$.

Так райони області були згруповані за показником у 4 кластери (табл. 6).

Таблиця 6

Кластерна сегментація ринку праці Дніпропетровської області за соціально-економічною ознакою – кількість зареєстрованої безробітної молоді у віці до 35 років у 2013 р.

Кількість зареєстрованої безробітної молоді у віці до 35 років, осіб	**I кластер (73 – 272)**	**II кластер (272 – 470)**	**III кластер (470 – 669)**	**IV кластер (669 – 867)**
Райони	Синельниківський Васильківський Дніпропетровський Криворізький Магдалинівський Межівський Петропавлівський Петриківський Солонянський Софіївський Томаківський Царичанський Широківський Юр'ївський	Верхньодніпровський Криничанський	Павлоградський Апостолівський Покровський	Новомосковський П'ятихатський
Кількість регіонів, од.	14	2	3	2
Кількість зареєстрованої безробітної молоді у віці до 35 років в інтервалах, тис. осіб	270, 179, 248, 114, 121, 148, 199, 88, 185, 73, 243, 221, 182, 178	421 398	584 640 505	687 867

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [5]

Окремо пропонуємо виокремити V кластер, до якого слід включити значення показника кількості зареєстрованої безробітної молоді у віці до 35 років Нікопольського району (1470 осіб), м. Дніпропетровськ (2039 осіб), м. Дніпродзержинськ (1623 особи) та м. Кривий Ріг (2061 особа). Проте отримані дані не можна вважати проявом низької зайнятості та працевлаштування населення у V, IV або III кластерах, що суперечить наявному статусу вказаних міст і районів як промислових центрів та економічно розвинених осередків регіону. На цих територіях чисельність населення більша, у т. ч. й серед молоді, що прагне працевлаштуватися, чому особливо сприяє наявність великої кількості установ професійної підготовки кадрів, а також вищий, порівняно з іншими регіонами, попит на них. Дані також свідчать про переважаючу наявність незареєстрованого безробіття у перших двох кластерах порівняно з іншими, що зумовлено низкою причин: жорсткі законодавчі критерії отримання статусу безробітного; низький розмір допомоги з безробіття поряд із високими витратами, що не надає стимулів для реєстрації; низька поінформованість населення про діяльність державних служб зайнятості, погіршення ефективності їх роботи, фактор «стигматизації» (недовіри), а інколи – територіальна віддаленість центрів зайнятості [6]. Окрім уже встановлених закономірностей розвитку регіонального ринку праці Дніпропетровщини, було виявлено такі тенденції: нехтування досвідом фахівців для економії на зарплаті;

зростання номінальної заробітної плати, що не супроводжується збільшенням реальної; недостатній рівень підтримки молодих фахівців, які вперше виходять на ринок праці; зростання навантаження на одне робоче місце, при цьому відбувається значне збільшення показника серед молодих спеціалістів, керівників, бухгалтерів, логістів і юристів; зростання попиту на програмістів, спеціалістів з продажу та кваліфікованих співробітників виробничої сфери; збільшення конкуренції з боку трудових мігрантів тощо.

На основі здійсненого аналізу регіональних звітів щодо сучасного стану регіонального ринку праці Дніпропетровщини нами виявлено факторну детермінованість SWOT-аналізу, в якому знайшли відображення не лише сильні та слабкі сторони, але й існуючі можливості і загрози на шляху розвитку соціально-трудових відносин в регіоні (табл. 7). Отримані дані дають чітке розуміння про необхідність розвитку та вдосконалення ринку праці області. На наш погляд, державна політика посідає важливе місце в сфері регулювання соціально-трудових відносин та має враховувати інтереси всіх економічних суб'єктів при впровадженні тих чи інших реформ. Уряду варто було б вжити ряд заходів за такими напрямами: контроль за виконанням поставлених цілей державної «Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року»; створення адаптованої до умов ринкової економіки системи соціального захисту населення від безробіття; удосконалення політики зайнятості в галузі трудової міграції; забезпечення належної оплати праці, гарантії отримання мінімального доходу; покращання умов та охорони праці на робочих місцях; забезпечення рівних з чоловіками можливостей працевлаштування для жінок; створення умов для розширення та постійного оновлення банку вакансій; співпраця підприємств, установ, організацій з державною службою зайнятості; скорочення неефективних робочих місць, модернізація та створення нових робочих місць; працевлаштування молоді, розвиток співпраці між навчальними закладами і підприємствами; підвищення кваліфікації та перекваліфікація працівників; сприяння розвитку виробництва та створенню нових робочих місць у сільській місцевості тощо.

Таблиця 7

SWOT-аналіз ринку праці в Дніпропетровській області

S – Сильні сторони:	**W – Слабкі сторони:**
1. Наявність сучасних інформаційно-комунікативних технологій пошуку роботи; 2. Низька вартість робочої сили як одного з основних факторів виробництва; 3. Вигідне географічне положення; 4. Значний відсоток населення працездатного віку у категорії 15-70 років; 5. Стійкий сформований попит на кваліфіковану робочу силу; 6. Висока трудова активність осіб пенсійного віку; 7. Зростання середньої тривалості життя населення; 8. Наявність достатніх можливостей для перепідготовки кадрів; 9. Більший попит на робочу силу та вищий рівень середньої заробітної плати порівняно з іншими регіонами країни	1. Високий рівень корупції та непрозорість у розподілі державних коштів, призначених для сприяння зайнятості в регіоні; 2. Невідповідність професійної підготовки та кількості кадрів потребам економіки регіону; 3. Нестача кваліфікованої робочої сили в сільській місцевості; 4. Нерозвиненість інституцій, які сприяють залученню і впровадженню інновацій в економіку регіону; 5. Високий рівень безробіття серед молоді; 6. Неузгодженість механізмів забезпечення стимулюючої і фіскальної функцій податкової системи для розвитку підприємництва, зайнятості молоді та створення нових робочих місць; 7. Низька ефективність роботи регіональних органів служби зайнятості; 8. Складна демографічна ситуація, від'ємний природний приріст населення, висока питома вага населення пенсійного віку; 9. Низький рівень правового захисту населення у сфері соціально-трудових відносин; 10. Високий рівень «тіньової зайнятості»; 11. Наявність диспропорцій розвитку районів

О – Можливості:	**Т – Загрози:**
1. Вдосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання ринку праці і міграції; 2. Зростання правової культури населення регіону; 3. Підвищення доступу до міжнародних Програм сертифікації фахівців (CIIA, CFA, NIMA, CIPA) в Україні; 4. Виникнення додаткового попиту на робочу силу та можливість створення нових робочих місць внаслідок зниження бар'єрів на зовнішніх ринках; 5. Зростання попиту на нові професії; 6. Поява нових можливостей використання робочої сили в регіоні	1. Великий ступінь конкуренції на ринку праці, приток трудових мігрантів з регіонів з нижчим рівнем життя; 2. Зниження реальної заробітної плати; 3. Відтік висококваліфікованої робочої сили з регіону за межі країни; 4. Необґрунтоване підвищення вимог до якості робочої сили, яке не відповідає попиту; 5. Зростання меж пенсійного віку; 6. Посилення демографічної кризи; 7. Перспектива згортання підприємницької діяльності і закриття підприємств як наслідок ускладнення доступу до фінансово-кредитних ресурсів і звуження ринків збуту

Джерело: складено авторами на підставі аналізу ринку праці Дніпропетровської області

Зменшення напруги на ринку праці області можна досягти і за допомогою використання непрямих економічних важелів, розглядаючи шляхи вирішення наявних проблем з боку підприємств регіону: надання певної відстрочки звільненому для пошуку нової роботи; забезпечення особи без досвіду робочим місцем; самостійна перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів підприємством. Особливої уваги також потребує удосконалення системи статистичного збору, обробки і оприлюднення даних щодо стану на регіональному ринку праці. Сьогодні її неефективність унеможливлює надання адекватної оцінки, а також прогнозування процесів соціально-трудової взаємодії економічних суб'єктів. Ці питання можуть бути вирішені в ході виконання спеціальних наукових досліджень і робіт, розробки стратегій розвитку, які будуть містити глибокий аналіз економічних, соціальних і демографічних чинників впливу на стан регіонального ринку праці в умовах глобалізації і трансформації соціально-трудових відносин. Нижче, на рис. 3, подано розроблену нами структурно-логічну схему ефективної взаємодії суб'єктів ринку праці.

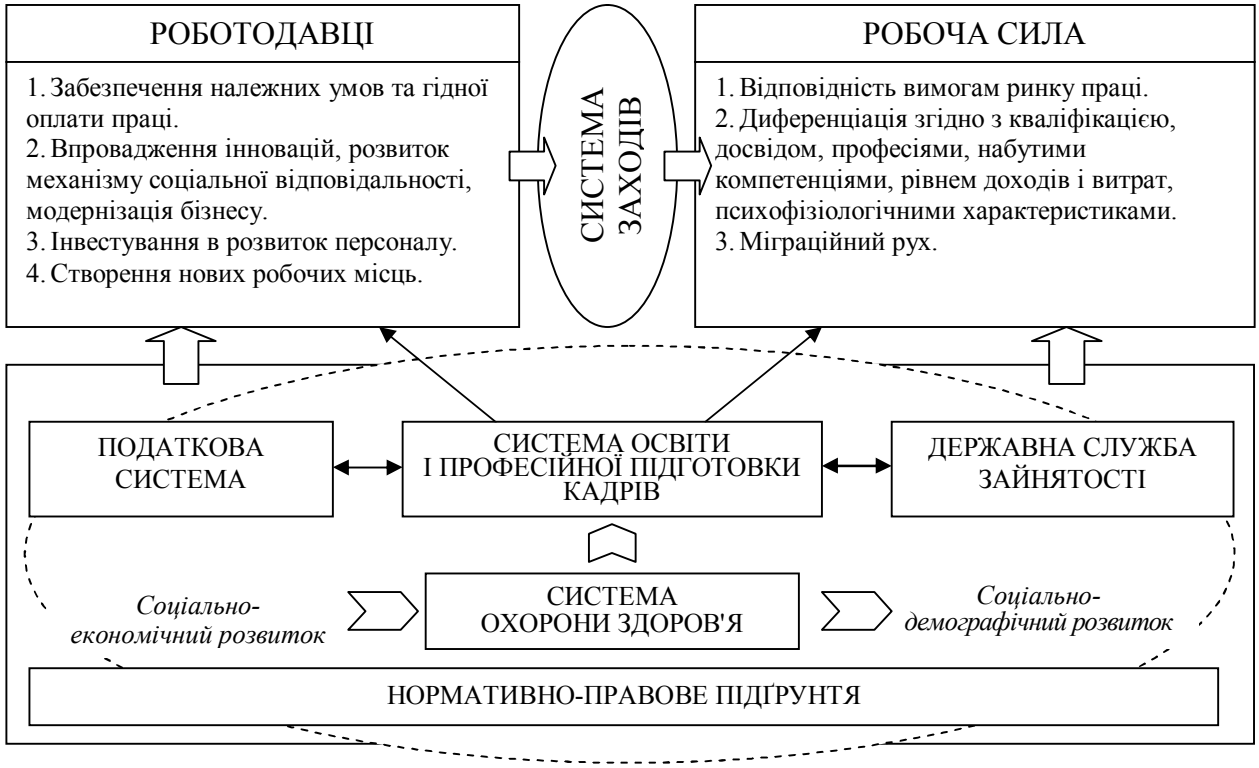

Рис. 3. *Структурно-логічна схема взаємодії суб'єктів регіонального ринку праці*
Джерело: розроблено авторами

Висновки. Соціально-демографічний моніторинг і діагностика розвитку ринку праці в Дніпропетровській області та її районах довели його неоднорідність і суттєву диференційованість, що обумовлено історичними передумовами розвитку цієї території, регіональними відмінностями виробничих, демографічних, міграційних, соціальних та інших факторів. Невирішеними залишаються проблеми кількісно-якісного дисбалансу між попитом-пропозицією робочої сили на Дніпропетровщині. Отже, основними напрямами і пріоритетами реформ з боку держави мають стати: налагодження ринкових регуляторів зайнятості; забезпечення стабільного економічного розвитку регіонів у країні відповідно до сформованого за часи незалежності промислово-виробничого і трудового потенціалу; вирішення демографічних проблем шляхом упровадження сучасних регуляторно-управлінських механізмів демографічного менеджменту та територіального маркетингу тощо. Важливим застереженням від поглиблення безробіття в регіоні має стати створення сприятливих передумов для підвищення якості і змістовності праці з боку роботодавців, усвідомлення необхідності інвестування коштів у розвиток персоналу. З іншого боку, наймані працівники мають навчитися пристосовуватися до вимог, які ставить перед ними ринок праці. Адже наявність праці як такої вже є запорукою забезпечення соціального добробуту населення.

Взявши до уваги результати кластерного та SWOT-аналізу в регіоні, неважко передбачити, що подальше ігнорування існуючих проблем у сфері трудової зайнятості на Дніпропетровщині призведе до загострення соціально-економічної кризи в окремих її районах, що, в свою чергу, за принципом «доміно» негативно вплине на загальнообласний, а згодом – і на загальнодержавний стан. Попри високий, порівняно з іншими областями рівень розвитку регіону, за оцінками операторів ринку праці, радикальних змін на ринку праці не очікується. Тому надзвичайно важливим є опрацювання дієвої Стратегії розвитку регіону, яка має спиратися на розробку обґрунтованого соціально-демографічного механізму регулювання соціально-трудових відносин в регіоні.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Безробітне населення (за методологією МОП) за регіонами: Архів 2008-2013 рр. / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2009/ rp/rp_reg/reg_u/arh_bn_u.htm.
2. Гендерний портрет Дніпропетровської області [Електронний ресурс] / укладачі: Рудік О., Кірєєва О., Колохіна А., Моргун О., Маслова О. – 2-ге видання, доповнене і перероблене. – Дніпропетровськ, 2012. – 103 с. — Режим доступу: http://www.dneprstat.gov.ua/catpub/ public_soc_posl/pdf/005_DN_430_Gender_portrait_of_Dnipropetrovsk_region_UKR.pdf.
3. Економічно активне населення за регіонами: Архів 2008-2013 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2009/rp/rp_reg/reg_u/arh_ean_u.htm.
4. Зайняте населення за регіонами: Архів 2008-2013 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/ operativ/operativ2009/rp/rp_reg/reg_u/arh_zn_u.htm.
5. Кількість зареєстрованих безробітних на кінець грудня 2013 року: Зареєстрований ринок праці (адміністративні дані державної служби зайнятості), місячна інформація [Електронний ресурс] / Офіційний Веб-сайт Дніпропетровського регіонального центру зайнятості. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/dnp/control/uk/statdatacatalog/list.
6. *Купець, О.В.* Особливості незареєстрованого безробіття в Україні / О.В. Купець, С.Р. Підперигора // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Том 133. – С. 89-93.

7. Потреба підприємств у працівниках за регіонами: Архів 2008-2013 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2009/rp/rp_reg/reg_u/arh_ppp_u.htm.
8. Профіль Дніпропетровської області: Аналітично-описова частина до Комплексної стратегії розвитку Дніпропетровської області / Дніпропетровська обласна державна адміністрація. – Дніпропетровськ, 2012. – 36 с.
9. Профіль Дніпропетровської області: демографія, економіка, екологія, бюджет [Електронний ресурс] / укладачі: Ходько Н., Жолудь О., Алієва О., Романько О. – Д. : Вид-во, 2013. – 76 с.– Режим доступу: www.ebed.org.ua/sites/...com/.../prof_dnipr_obl_ukr_ for_website_0.pdf.
10. Ринок праці Дніпропетровська та області: за базою резюме і вакансій Міжнародного кадрового порталу hh.ua в Україні в квітні 2013 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hh.ua/article/13803.
11. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за регіонами: Архів 2008-2013 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/rp/rp_reg/ reg_u/rbn_2013_u.htm.
12. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2013 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/rp/eans/ eans_u/rbrn_rik13_u.htm.
13. Рівень економічної активності населення за регіонами: Архів 2008-2013 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/rp/rp_reg/reg_u/rean_2013_u.htm.
14. Рівень економічної активності населення за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2013 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/rp/eans/eans_u/rean_rik13_u.htm.
15. Рівень зайнятості населення за регіонами: Архів 2008-2013 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/rp/rp_reg/reg_u/rzn_2013_u.htm.
16. Рівень зайнятості населення за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2013 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/rp/eans/eans_u/rzn_rik13_u.htm.
17. Середньомісячна заробітна плата за регіонами за період з початку року: Архів 2002-2013 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_p/reg_zpp_u/arh_rzpp_u.html.
18. Чисельність населення за регіонами: Архів 2003-2014 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/ds/kn/kn_u/kn0314_u.html.
19. *Юрчик, Г.М.* Макроекономічні закономірності функціонування національного ринку праці [Електронний ресурс] / Л.І. Безтелесна, Г.М. Юрчик // Статистика України. – 2012. - №1. – С. 22-27. – Режим доступу: http://ntkstat.com.ua/jurnal/1.2012/SU_20121.pdf.

REFERENCES

1. Unemployed (according to ILO) by regions: Archive 2008-2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2009/rp/ rp_reg/reg_u/arh_bn_u.htm.
2. Gender Portrait of Dnipropetrovs'k region (2012), [compiled by Rudik O., Kyreeva O., Kolohina A., Morhun O. and Maslov A.], 2nd ed., revised and enlarged, Izd-vo, Dnepropetrovsk, Ukraine, 103 p., available at: http://www.dneprstat.gov.ua/catpub/public_soc_posl/pdf/005_DN 430_Gender_portrait_of_Dnipropetrovsk_region_UKR.pdf.

3. Economically active population by region: Archive 2008-2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/ operativ2009/ rp/rp _reg/reg_u/arh_ean_u.htm.
4. Employed by region: Archive 2008-2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/ operativ2009/rp/rp_reg/reg_u/arh_ zn_u.htm.
5. Registered unemployed at the end of December 2013: Registered labor market (administrative data of Public Employment Agency), monthly information. Official Website of the Dnipropetrovs'k regional employment center, available at: http://www.dcz.gov.ua/dnp/control/uk/ statdatacatalog/list.
6. *Kupets, O.W.* and *Pidperyhora S.R.* (2012), Features unregistered unemployment in Ukraine, Scientific notes of Kyiv-Mohyla Academy, Tom 133, pp. 89-93.
7. Demand of enterprises for workers by region: Archive 2008-2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/ operativ2009/ rp/rp_reg/reg_u/arh_ppp_u.htm.
8. Dnipropetrovs'k region Profile (2012): Analytical and narrative part to a Comprehensive strategy of Dnipropetrovs'k region development, Dnipropetrovs'k Regional State Administration, Ukraine, 36 p.
9. Dnipropetrovs'k region Profile (2013): demographics, economics, environment and budget [compiled by Hodko N., Zholud O., Aliyeva A. and Roman'ko A.], Vid-vo, Dnipropetrovsk, Ukraine, 76 p., available at: www.ebed.org.ua/sites/...com/.../ prof_dnipr_obl_ukr_for_website_0.pdf.
10. The labor market of Dnipropetrovsk and region: Database of CVs and job portal of the International hiring service hh.ua in Ukraine, April 2013, available at: http://hh.ua/article/13803.
11. Unemployment rate (by ILO) by region: Archive 2008-2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/ operativ2013/rp/ rp_reg/reg_u/rbn_2013_u.htm.
12. Unemployment rate (by ILO) by sex, age and residence in 2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/rp/ eans/eans_u/rbrn_rik13_u.htm.
13. The economic activity by region: Archive 2008-2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/ operativ2013/rp/rp_reg/ reg_u/rean_2013_u.htm.
14. The economic activity of the population by sex, age and residence in 2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/ operativ2013/rp/eans/eans_u/rean_rik13_u.htm.
15. Employment rate by region: Archive 2008-2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/ operativ2013/rp/rp_reg/ reg_u/rzn_2013_u.htm.
16. Employment rate by sex, age and residence in 2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/ operativ2013/rp/eans/ eans_u/rzn_rik13_u.htm.
17. The average monthly wage for the region since the beginning of the year: Archive 2002-2013. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/ uk/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_p/reg_zpp_u/arh_rzpp_u.html.
18. Population by region: Archive 2003-2014. The official website of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/ ds/kn/kn_u/kn0314_u.html.
19. *Yurchik, G.M.* and *Beztelesna L.I.* (2012), Macroeconomic patterns of national labor market functioning, Statistics Ukraine, No. 1, pp. 22-27, available at: http://ntkstat.com.ua/jurnal/ 1.2012/SU_20121.pdf.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2014 р.

УДК 331.526/564.001.57

ОЦІНКА ВПЛИВУ СЕЗОННОГО ФАКТОРА НА РІВЕНЬ ТРУДОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Н.П. Кіркова,
кандидат економічних наук

Бердянський державний педагогічний університет

Стаття присвячена аналізу динаміки рівня зайнятості населення України, визначенню особливості функціонування ринку праці у курортних регіонах під впливом сезонного фактора. Запропоновано та теоретично обґрунтовано підхід до моделювання основних напрямів соціальної та економічної стабілізації відповідного процесу.

Ключові слова: *зайнятість, безробіття, моделювання, сезонний фактор, курортні регіони, ринок праці.*

В статье проанализировано состояния и уровень динамики занятости населения. Исследована дифференциация данного процесса в различных областях, определен результат влияния сезонного фактора в курортных регионах. Предложена модель поведения и влияния государственной программы для экономической стабилизации уровня занятости страны.

Ключевые слова: *уровень занятости, моделирование, сезонный фактор, курортные регионы, рынок труда.*

Along with the positive dynamics of employment in Ukraine, there are remained significant disparities in regional labor markets, which are the result of many factors' influence, where a seasonal factor occupies a special place.

The work aims to analyze the results of seasonal factors' impact on the level of employment and to identify key areas of social and economic stability.

Calculated unemployment level of resort cities during the offseason period greatly exceeds the unemployment rate in Ukraine, and during the growing demand for labor force there is only a slight deviation.

The analysis of employment in recreational areas, allows to make conclusions, suggesting that the formation of public policy in the field of employment should use a differentiated approach that takes into account the economic possibilities and features of the regions. This will optimize the economic and social situation in Ukraine. Namely, year-round work of health-resorts allows to prevent seasonal employment, it will lead to reducing the budget financial aid unemployed citizens during the off-season period, and will also allow vulnerable populations to be treated and relax.

Employment policy should consist in determining the priorities of government intervention in the economy, the management of which must be seen as means of achieving the goal, that is determined by social policy.

Key words*: employment, unemployment, modeling, seasonal factors, resort areas.*

Постановка проблеми. Стратегічною метою розвитку України є побудова сильної та сучасної європейської демократичної держави з потужною економікою для забезпечення гідного життя кожного громадянина. Тому, з метою активізації національної економіки, ключовими завданнями є якнайширше залучення всіма суб'єктами господарювання інвестицій для створення сучасного виробництва, впровадження нових знань, технологій і принципів управління, підвищення рівня зайнятості [3, с. 10].

Особливого значення у вирішенні завдань економічного піднесення набуває створення цивілізованого ринку праці і забезпечення ефективної політики трудової

© Н.П. Кіркова, 2014

зайнятості. Позитивні тенденції в економіці сприяють адекватним позитивним зрушенням у сфері зайнятості, соціально-трудових відносинах, оплаті праці, забезпечують більш ефективне використання трудового потенціалу, а зростаючий платіжоспроможний попит населення стимулює розвиток виробництва [2].

Однак варто звернути увагу на те, що планомірне регулювання трудової зайнятості населення досягає найвищого ефекту в тих країнах, у яких заходи державної політики з цього питання зосереджені не лише на територіальному рівні реалізації, а й враховують її галузевий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2012 р. в Україні чисельність зайнятого населення збільшилася на 42,9 тис. осіб, тому рівень зайнятості склав 59,6 %, досягнувши докризових показників 2008 р. Рівень безробіття зменшився з 8,2 до 7,8% економічно активного населення.

Між тим, навантаження на одну вакансію (у жовтні 2012 р. становило 6 осіб (у агарному секторі – 15) розподілено вельми нерівномірно. Зокрема, 40% від загального обсягу вакансій зосереджено в Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Львівській, АР Крим та м. Києві. У решті регіонів країни частка вакансій коливається від 0,8 до 4,4 %, при цьому навантаження на одне робоче місце сягає в окремих регіонах 83 осіб (Черкаська обл.) У результаті ринок праці неспроможний виконувати функцію інструменту адаптації економіки до змін ринкової кон'юнктури [6, с. 2].

З.В. Герасимчук розглядає внутрішні (регіональні) та зовнішні (державні) фактори, які зумовлюють існування значної диференціації регіонів, бо формування ринку праці в Україні відбувається в умовах великої різниці між регіонами щодо території, кількості та щільності населення, природно-кліматичних умов й виробничої спеціалізації, рівнів економічного розвитку і продуктивності праці, техніко-економічного й трудового потенціалу [1, с. 37].

Важливим елементом вивчення специфічних особливостей формування трудової зайнятості на регіональних ринках праці є вивчення факторів прояву міжрегіональної асиметрії [5, с. 67].

Значну увагу привертає необхідність створення у регулярній системі функціонування ринку праці дієвих механізмів подолання розбіжностей, ступінь трудової зайнятості населення у сферах істотного впливу сезонності виробничих процесів – у сільському господарстві, будівництві та у курортних регіонах. Ця проблема зумовлена об'єктивними факторами, які організаційно неможливо усунути, а розвиток виробничих сфер працевлаштування сезонно-безробітного населення шляхом сумісництва асинхронно-сезонної зайнятості є недостатньо вивченим. Зокрема – у кількісній визначеності резерву праці у територіальному вимірі, спричиненого фактором сезонності, що зумовлює актуальність такого дослідження.

Метою статті є аналіз результатів впливу сезонного фактора на рівень зайнятості в курортних регіонах і визначення основних напрямів соціальної та економічної стабілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми стабілізації національної економіки переходу до ринку в Україні обумовили міжгалузеву реструктуризацію зайнятості, а посттрансформаційне економічне піднесення, що розпочалося в 2001 р., стимулювало зростання рівня трудової зайнятості населення.

На загальному ринку праці спостерігається деяке пожвавлення. Це виражається в тому, що рівень безробіття починає знижуватися, причому кількість тих, що працюють у сфері обслуговування, змінюється з більшими темпами (табл. 1).

За даними Державного комітету статистики, в Україні з 2002 до 2007 рр. спостерігається збільшення кількості працевлаштованих, але потім рівень цих показників знижується з урахуванням наслідків кризи 2008 р. З 2010 р. відновлюється позитивна динаміка.

Таблиця 1

Динаміка працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян за видами економічної діяльності, тис. осіб

Період	Усього працевлаш-товано	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	Промисло-вість	Будів-ництво	Торгівля; ремонтні послуги	Діяльність готелів та ресторанів
2002	831,8	111,2	286,3	40,8	127,6	17,4
2003	877,3	125,0	295,9	44,8	160,8	8,5
2004	984,2	163,0	309,8	47,7	197,5	12,5
2005	1049,8	181,9	312,2	48,8	219,5	17,4
2006	1070,8	188,8	302,9	51,8	231,7	21,8
2007	1098,6	200,0	322,8	54,6	223,2	23,3
2008	1084,0	203,7	298,8	50,9	238,3	23,6
2009	702,7	153,0	182,8	25,9	135,3	16,3
2010	744,5	134,5	202,4	27,5	167,6	19,3
2011	762,7	152,2	207,4	27,6	152,2	19,4
2012	764,4	152,3	199,2	25,6	152,8	21,6

Джерело: Дані Державного комітету статистики - ukrstat.gov.ua

Поряд із позитивною динамікою трудової зайнятості в Україні в цілому, на регіональних же ринках праці збереглася диференціація цього процесу, що є результатом впливу багатьох факторів (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень зайнятості населення за регіонами, %

Регіон	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Автономна Республіка Крим	66,8	65,9	66,6	66,8	67,8	68,4	67,7	67,9	69,7	70,6	70,7
Вінницька	72,2	65,6	65,9	66,2	66,7	67,0	63,1	63,7	64,3	65	65,4
Волинська	64,1	62,7	63,2	63,3	63,8	63,9	62,3	62,9	63,9	64,3	64,7
Дніпропетровська	68,0	65,8	66,8	67,8	68,3	69,1	68,8	69,4	70,1	70,9	71,7
Донецька	66,7	67,3	68,7	69,7	70,3	71,2	66,1	67,3	69,2	69,4	69,5
Житомирська	60,0	66,0	64,4	65,5	65,9	66,4	63,6	64,3	63,9	64,5	65,5
Закарпатська	68,6	64,4	66,1	65,4	66,1	66,2	62,8	63,6	62,8	63,8	64,7
Запорізька	63,1	64,2	66,3	67,2	67,6	67,9	66,5	67,1	68,1	69,4	69,5
Івано-Франківська	54,5	55,3	57,1	57,4	58,2	58,8	57,0	57,6	57,9	59,7	60,4
Київська	65,5	64,9	66,8	67,5	68,3	68,9	65,2	65,9	66,6	67,7	67,8
Кіровоградська	65,7	64,7	65,7	66,6	67,6	68,0	63,9	65,0	66,6	66,8	66,9
Луганська	60,4	61,7	64,5	65,4	66,4	67,4	64,4	65,1	65,5	66	66,4
Львівська	62,3	61,8	61,0	61,5	61,8	63,2	62,8	64,1	64,6	64,9	65,3
Миколаївська	62,3	65,4	65,3	66,1	66,8	67,8	65,3	66,5	67,5	68	68,8
Одеська	65,1	63,3	62,6	63,7	64,8	65,0	64,0	65,3	66,6	66,7	66,8
Полтавська	66,8	68,3	67,4	68,0	69,9	70,2	64,7	65,9	67,1	67,6	67,7
Рівненська	59,2	61,4	62,4	62,3	62,7	63,3	60,4	60,8	62,2	62,6	62,7
Сумська	65,1	68,3	68,6	68,9	69,3	70,4	60,8	63,1	65,4	65,6	65,7
Тернопільська	54,6	53,3	57,7	56,7	58,4	58,5	57,6	59	59,4	60,3	60,4
Харківська	65,4	65,5	66,2	66,9	67,7	68,4	66,0	67,5	68,9	69,9	70,3
Херсонська	61,5	61,9	65,6	65,9	66,5	66,8	65,5	66,4	66,2	66,4	66,9
Хмельницька	62,6	62,3	63,7	63,7	64,7	65,7	64,6	65,3	65	65,3	66,2
Черкаська	61,6	64,2	66,0	66,4	67,2	67,6	66,0	67,4	68,3	68,6	68,7
Чернівецька	56,2	62,1	57,0	57,3	59,2	59,6	57,3	57,5	58,6	58,8	59,3
Чернігівська	66,6	65,8	66,8	65,3	66,5	67,1	64,2	64,3	64,4	65,6	66,2
м. Київ	70,2	70,8	70,2	71,3	72,4	72,7	69,4	69,8	70,9	71	71,4

Джерело: Дані Державного комітету статистики - http://ukrstat.org/about.html

Серед регіонів країни найвищий рівень зайнятості в 2013 р. був у м. Києві (71,4%) та Дніпропетровській області (71,7%), а найнижчий – у Чернівецькій області (59,3%) Низькі показники також зберігаються у Івано-Франківській, Тернопільській та Рівненській областях, де їх значення становлять 60,4; 60,4 і 62,7% відповідно.

Дія природного фактора обумовлює ресурсний потенціал та конкурентну перевагу курортно-рекреаційних територій, а економічний вплив туризму і рекреації сприяють розвитку регіону. Проте попит на ринку праці в курортно-рекреаційній сфері носить сезонний характер, і це має негативний вплив на економічний розвиток регіону. Так, на прикладі м. Бердянська можна простежити за динамікою кількості незайнятих трудовою діяльністю.

Розрахований рівень безробіття міста (за методологією МОП) в осінньо-зимовий період значно перевищує рівень зареєстрованого безробіття України, а в період зростання попиту на робочу силу спостерігається лише невелике відхилення.

На рис. 1 відображено показники відношення кількості безробітного населення працездатного віку, зареєстрованого у державній службі зайнятості м. Бердянська до кількості працездатного населення для 2006 і 2012 рр. Причому відповідні офіційні показники України для 2006 р. складають 2,8%, а для 2012 – 1,7%.

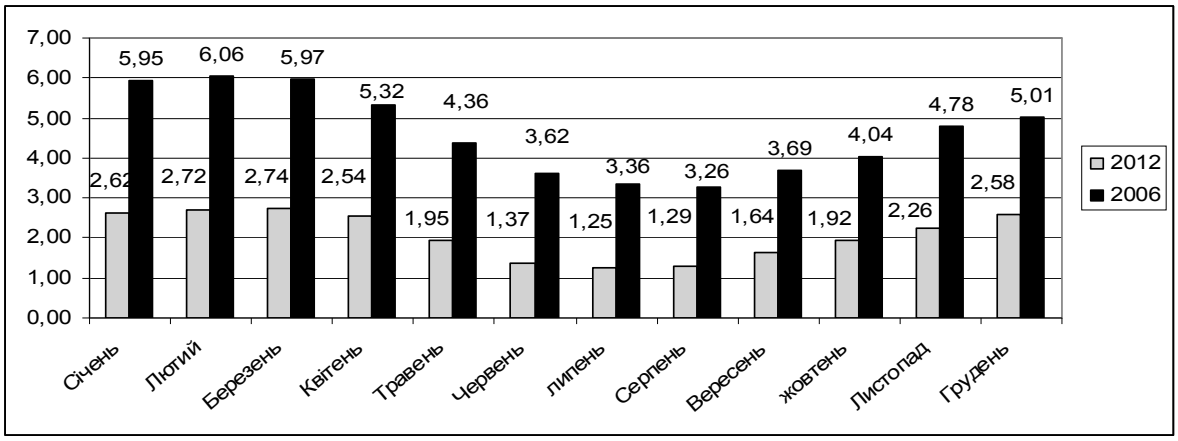

Рис. 1. *Порівняльна характеристика рівня безробіття у м. Бердянську, %*

Джерело: Дані Бердянського центру зайнятості

Наведені на рис. 1 свідчать про те, що за 2006-2012 рр. офіційний рівень безробіття у м. Бердянську збільшився майже у 2 рази з чіткою визначеністю сезонності. Це свідчить про те, що у місті посилюється курортно-рекреаційна монофункціональність, а сфери постійного працевлаштування скорочуються, що посилює зростання безробіття. Різниця в показниках є результатом періодичних коливань кількості незайнятих, зареєстрованих у службі зайнятості на кінець місяця (рис 2.).

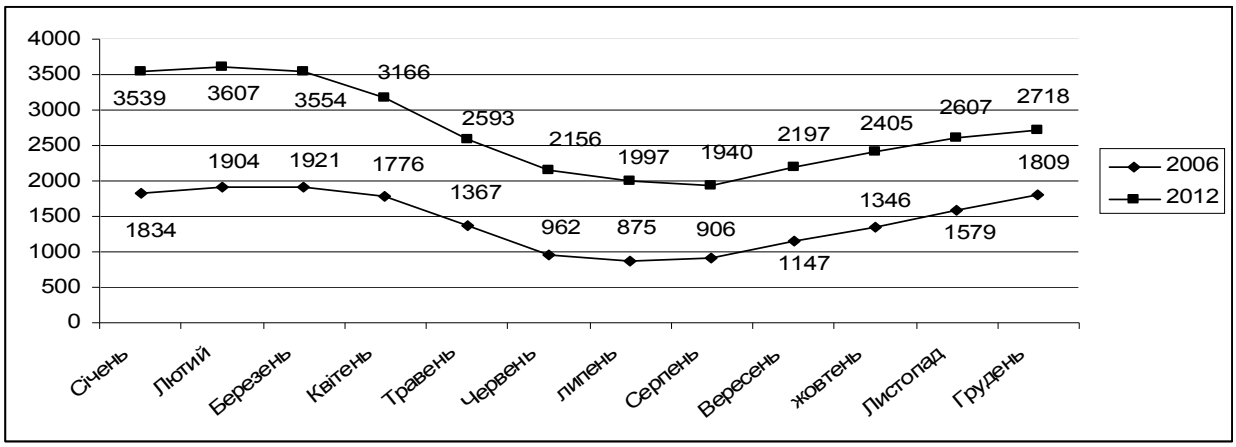

Рис. 2. *Кількість незайнятих на кінець місяця, осіб*

Джерело: Дані Бердянського центру зайнятості

Аналогічна картина спостерігається і в динаміці кількості незайнятих зареєстрованих за місяць службою зайнятості (рис. 3).

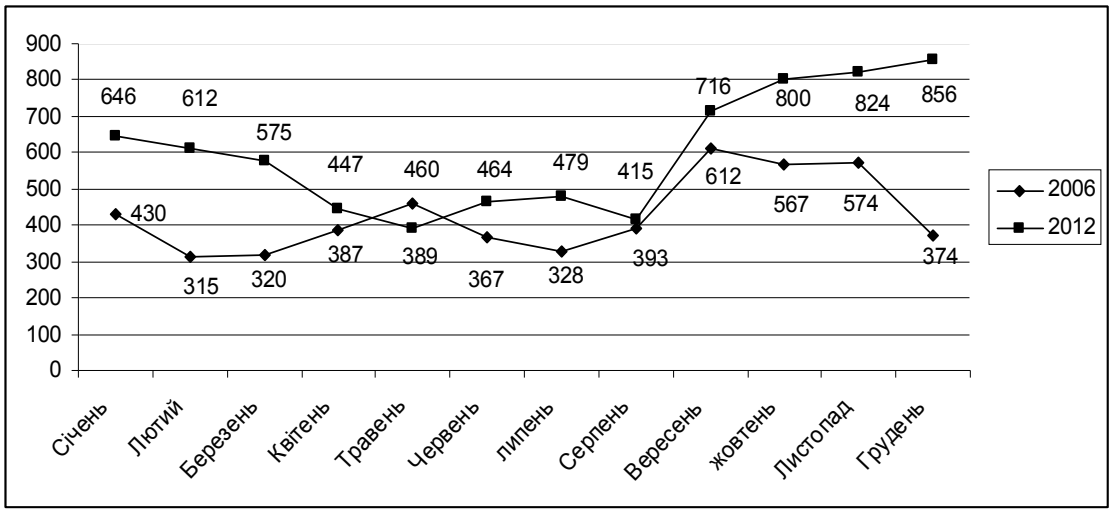

Рис. 3. *Кількість незайнятих, зареєстрованих у службі зайнятості за місяць, осіб*
Джерело: Дані Бердянського центру зайнятості

Наведені у табл. 3 дані свідчать, що в умовах посилення курортно-рекреаційної монофункціональності м. Бердянська створений досить стійкий прошарок. безробітних, тобто осіб, що навіть у теплий період року (квітень-серпень), у рекреаційному сезоні залишаються безробітними. Якщо у 2006 р. цей прошарок у середньомісячному вимірі становив 387 осіб, то у 2012 р.- 439 осіб, тобто збільшився на 13,4% унаслідок зростання чисельності населення у місті та посилення його моно функціональності. Цей прошарок осіб становить своєрідний «клуб професійних безробітних», які протягом 7 місяців роботу знаходять, а у теплі місяці влаштовують собі відпустку за рахунок держави як безробітні.

Ситуація на ринку праці м Бердянська в цілому є тільки зовнішньо стабільною, чого не можна сказати про внутрішню, яка знаходиться під впливом сезонного фактора.

Підтвердженням цього особливого характеру зайнятості населення є і така інформація служби зайнятості м. Бердянська: основною причиною незайнятості у 52,8% є закінчення строку «сезонного» договору. Причому 56,5% складають працівники - 13,6% особи без спеціальності 29,9% -службовці.

Останнім часом у м. Бердянську спостерігається значне збільшення кількості підприємств, особливо приватних, які надають послуги рекреаційного напряму: бази відпочинку, готелі, міні-готелі, які функціонують як в офіційному секторі економіки, так і в неофіційному. Як наслідок – збільшення робочих місць. Разом з цими підприємствами в місті функціонують ще спеціалізовані санаторії. Також у «піковий» період пропонуються послуги стосовно проживання у приватному секторі. Але працевлаштування практично у всіх названих структурах має періодичний характер.

Так, враховуючи дані ПрАТ «Приазовкурорт», максимальна кількість працевлаштованих (у період попиту) складає 1570 осіб, а кількість людей, які працюють у період міжсезоння, не перевищує 700. На більшості приватних підприємств у період міжсезоння це співвідношення набагато більше, ніж 2:1, а в деяких випадках працевлаштованими залишаються тільки працівники-охоронці.

Більшість працівників у період міжсезоння реєструються в службі зайнятості та отримують грошову допомогу. Вона залежить від загального стажу, причини звільнення, середньої заробітної плати та ін. Динаміка середнього розміру допомоги по безробіттю в грудні 2006-2012 рр. наведена у табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка середнього розміру допомоги по безробіттю

Середній розмір допомоги по безробіттю в грудні

Роки	Середній розмір допомоги по безробіттю в грудні		
	Всього, грн.	у %	
		до мінімальної заробітної плати	до попереднього року
2006	251,48	62,9	130,4
2007	339,27	73,8	134,9
2008	571,07	94,4	168,3
2009	655,56	88,1	114,8
2010	780,05	84,6	119,0
2011	878,52	87,5	112,6
2012	1027,54	90,6	117,0

Джерело: Дані Державного комітету статистики - ukrstat.gov.ua

У досліджуваному випадку звільнені за причиною закінчення строку «сезонного» договору на 8 день отримують статус безробітного та за прийнятою схемою грошову допомогу у розмірі, що складає 100%, 80% ... від суми середньої заробітної плати з урахування стажу роботи, приблизно шість місяців. На початку весни громадяни, не зайняті трудовою діяльністю, працевлаштовуються на попередні місця роботи, а далі все продовжується за наведеною схемою.

У зв'язку з зазначеною ситуацією, яка щорічно повторюється, доцільно звернути увагу міськвиконкому та міській раді м. Бердянська на необхідність створення у піковий період рекреаційного сезону (квітень-серпень) тимчасових бригад шляхом включення до їх складу безробітних (це біля 400-450 осіб) для виконання робіт щодо благоустрою міста (очистка липневих стоків, озеленення, зрізання старих та посадка молодих дерев, виконання інших робіт, що не потребують кваліфікації), здійснюваних на засадах громадських робіт, тобто – за рахунок виплачуваних коштів допомоги по безробіттю.

Враховуючи все вищезазначене, необхідно приймати рішення щодо оптимізації тієї частки бюджету, яка виділяється на грошову допомогу у період міжсезоння у вигляді збільшення кількості робочих місць [4, с. 83]. У цьому випадку люди зможуть отримувати не грошову допомогу, а заслужену заробітну плату.

Висновки. Проведений аналіз стану зайнятості населення у рекреаційних регіонах дозволяє зробити висновки, які вказують на те, що при формуванні державної політики в сфері зайнятості слід використовувати диференційований підхід, який враховує економічні можливості і особливості відповідних регіонів. Це дозволить оптимізувати економічний та соціальний стан України. А саме: цілорічна робота санаторіїв дозволить запобігти сезонному характеру зайнятості населення, що призведе до скорочення обсягу бюджетної грошової допомоги незайнятим трудовою діяльністю громадянам у період міжсезоння, а також

дозволить лікуватися і відпочивати соціально незахищеним верствам населення.

Політика зайнятості повинна полягати у визначенні системи пріоритетів державного втручання в економіку, управління якою має розглядатись як засіб досягнення мети, що визначається соціальною політикою.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Герасимчук, З.* Теоретичні засади забезпечення конкурентоспроможності регіону / З. Герасимчук // Економіст. - 2011. - № 11. - С. 34-37.
2. *Гірман, А.П.* Регіональні особливості ринку праці : аналіз та регулювання / А.П. Гірман // Вісник ДДФА : Економічні науки. Дніпропетровськ : ДДФА. – 2012. - № 2(28). – С. 14-20.
3. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки [Електронний режим]. - Режим доступу: eimg.pravda.com.ua/files/.../a428a25-p.
4. *Кіркова, Н.П.* Аналіз ефективності підприємств санаторно-курортної сфери / Н.П. Кіркова // Новое в экономической кибернетике : сб. научн.ст. / под общ. ред. Ю.Г. Лысенко. – Донецк: ДонНу, 2006.- № 2. - С. 75-86.
5. *Кремень, О.* Асиметрія стану сфери зайнятості населення на регіональних ринках праці : методичні підходи та необхідність вивчення // Економіст. – 2011. -- № 7. - С. 66-67.
6. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році. Звернення Президента України до Верховної Ради України VII скликання. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – 74 с.

REFERENCES

1. *Gerasymchuk, Z.* Teoretychni zasady zabezpechennya konkurentospromozhnosti regionu / *Z. Gerasymchuk* // Ekonomist. – 2011. - # 11. – S. 34-37.
2. *Girman, A.P.* Regionalni osoblivosti rynku pratsi : analiz ta reguluvannya / A.P. Girman // Visnyk DDFA : Ekonomichni nauky. - # 2 (28). – S. 14-20.
3. Derzhavna prodrama aktyvizatsiyi rozvytku ekonomiky na 2013-2014 roky [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : www.eimg.pravda.com.ua/files/…/a428a25-p/
4. *Kirkova, N.P.* Analiz efektyvnosti pidpryemstv sanatorno-kurortnogyi sfery // Novoe v ekonomicheskoy kibernetike / N.P. Kirkova : (sb. nauchn. ST.) / Pod obsch.red. Yu.G. Lysenko. – Donetsk : DonNu, 2006. - # 2. – S. 75-86.
5. *Kremen', O.* Asymetriya stanu sfery zaiyniyatosti naselenniya na regionalnykh rynkakh pratsi : metodychni pidkhody ta neobkhidnist vyvchennya // Ekonomist. 2011. - # 7.- S.66-67.
6. Pro vnutrishne ta zovnishne stanovyshe Ukrayiny v 2012 rotsi. Zvernennya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny VII sklykannya. – K. : DP «NVTs « Priorytety», 2012. – 74 s.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2014 р.

УДК 332:338.24:352

АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СУБРЕГІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

М.І. Буряк,
аспірант

Дніпропетровська державна фінансова академія

Розглянуто значення адміністративно-територіальної і фінансової децентралізації як фактора державної регіональної політики регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. Розкрито процес становлення сучасної моделі місцевого самоврядування та територіальної організації влади, посилення рольових функцій територіальної громади як субрегіональної локальної базової ланки бюджетної системи України.

***Ключові слова**: державна регіональна політика, соціально-економічний розвиток суспільства, фінансово-економічний механізм, територіальна громада, місцеве самоврядування, бюджет, децентралізація.*

Рассмотрено значение административно-территориальной и финансовой децентрализации как фактора государственной региональной политики регулирования социально-экономического развития общества. Раскрыт процесс становления современной модели местного самоуправления и территориальной организации власти, усиления ролевых функций территориальной общины как субрегионального локального базового звена бюджетной системы Украины.

***Ключевые слова**: государственная региональная политика, социально-экономическое развитие общества, финансово-экономический механизм, территориальная община, местное самоуправление, бюджет, децентрализация.*

The features of the formation regional policy ensuring the social and economic society development in Ukraine during the post-Soviet period are considered. The strategic objectives complex revealing systemic content of this policy: «By European integration» and securing their legal status in accordance with law was defined only in 2004. The main reasons for non-compliance of the actual state of the local government system and the right of their constitutional status that consisting of excessive centralization of financial budget and insufficient level of development of economic systems as the basis for the formation of their self-sufficiency are identified. The existing system of local government functioning local territorial communities and their local budgets hampering their social and economic development is determined. The local governments have 2 times more budget authority than receiving income and about 80% of the budget is used to finance not their own but the powers delegated to them.

The content and meaning of the territorial-administrative and financial decentralization as a factor in modern regional policy regulation of society economic and social development, as well as some aspects related to these necessary changes in the functioning organization of local communities is defined.

***Key words:** state regional policy, social and economic society development, the economic and financial mechanism, territorial community, local government, budget, decentralization.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного поступу України найбільш важливим завданням у реалізації стратегічного вибору – інтеграції до Європейського союзу, є розбудова дієвої моделі високопродуктивної соціально-економічної системи, адекватної Європейським країнам. Вирішення цього завдання включає низку давно назрілих питань реструктуризації національної економіки, активізації відродження продуктивного потенціалу як просторового ресурсу, гармонізації розвитку регіонів, стимулювання діяльності точок зростання як територіальних центрів генерації та поширення нових знань і технологій,

© М.І. Буряк, 2014

нарощування обсягів і асортименту високотехнологічних товарів і послуг, збільшення експорту та істотного підвищення ефективності функціонування усіх регіонів країни.

Успішність вирішення зазначених проблемних питань знаходиться у площині пошуку оптимальної моделі поєднання у системну цілісність зусиль державної централізованої влади та ефективного місцевого самоврядування з метою синхронізації заходів забезпечення як загальнодержавного, так і регіонального рівня, здійснюваних системою державної регіональної політики соціально-економічного розвитку суспільства. Історичний досвід функціонування національної економіки показує, що за умов директивно-планової системи в разі недостатності власної фінансової спроможності, регіональний розвиток забезпечувався цільовим фінансуванням нарощування у таких регіонах необхідного виробничого та інфраструктурного потенціалу диверсифікації окремих галузей промислового і сільськогосподарського виробництва, розвитку соціальної сфери, здійснюваних у плановому порядку за рахунок централізованих капіталовкладень. За роки ж незалежності державна регіональна політика в Україні довгий час не мала правового статусу, практично випадала із юрисдикції держави. За таких обставин державна координація зусиль регіонального розвитку не існувала, тому кожен регіон не мав обґрунтованих індикаторів розвитку, а тому в умовах стихійного становлення ринкових засад функціонування економіки виживав довільно.

Лише із завершенням етапу спонтанної суспільної динаміки і настанням посттрансформаційного економічного піднесення в Україні постали можливості довгострокового планування розвитку, формування стратегічних пріоритетів на основі прогнозованого економіко-правового середовища. На цій основі була розроблена перспективна програма розвитку «Україна-2012» (1999 р.), стратегія економічного і соціального розвитку на 2000-2004 рр. «Україна: поступ у XXI століття» (2000 р.) та низка галузевих програмних документів (стратегія подолання бідності, програма розвитку промисловості, програма розвитку сільського господарства тощо). Зазначені документи включали найбільш актуальні проблемні питання поточного періоду, які потребували вирішення як загальнонаціональної. Разом з цим у системі стратегічного планування все відчутніше наростала проблема територіальних аспектів розвитку з виокремленням сфер державної політики регіонального розвитку.

У 2001 р. з початком посттранформаційного піднесення національної економіки вперше в системі перспективного стратегічного планування Президентом України була затверджена «Концепція державної регіональної політики» [15], що стала основою розробки комплексної та ґрунтовної стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. під назвою «Шляхом європейської інтеграції», розробленої під керівництвом Уряду у 2004 р. нею було визначено основні стратегічні пріоритети країни: створення передумов для набуття Україною членства в ЄС, забезпечення сталого економічного розвитку на засадах інноваційної моделі його поступу, соціальна переорієнтація економічної політики [18].

Зазначена стратегія стала підґрунтям конкретизації регіональної політики держави у забезпеченні досягнення реалізації визначених пріоритетів розвитку, що знайшло правове затвердження у прийнятому у 2005 р. Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [16].

Разом з тим держава не змогла забезпечити створення необхідних умов ефективного фінансового забезпечення успішної функціональної діяльності регіонів: виникло протиріччя між тим, що можна зробити» та тим, що здатні зробити і що повинні робити регіони у вирішенні стратегічних завдань. Адже регіони не мали можливості повноцінно функціонувати, спираючись на власну фінансову основу внаслідок існуючої централізації бюджетних ресурсів. Проведення ж бюджетної реформи і введення в дію нової редакції Бюджетного кодексу України у 2010 р., з чим пов'язувались надії на розширення творчої економічної ініціативи діяльності органів місцевого самоврядування, виявилися марними. Внаслідок цього в Україні склалась загрозлива ситуація глибокої диференціації економічного і соціального рівня розвитку регіонів, зумовлених не тільки специфічністю природно-кліматичних й економічних умов, демографічних, історичних та інших особливостей, а й існуючими недоліками державної регіональної політики та економічного, фінансового і бюджетного регулювання. В результаті цього наявна в країні інституційна структура увійшла у протиріччя з життєвими реаліями. Зазначене зумовило необхідність проведення закономірних

системних економічних реформ, насамперед у сферах місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, ініційованої Кабінетом Міністрів України від 01.04.2014 р., № 333 - р. [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дієвої регіональної політики у забезпеченні ефективного розвитку регіонів висвітлювались у багатьох публікаціях зарубіжних і вітчизняних дослідників.

Багатоаспектність проблеми розвитку регіонів зумовила формування різноманітних за змістом напрямів її наукового дослідження та використання у цьому процесі різних наукових підходів. Зародившись понад 250 років тому у західній Європі в складі просторової економіки, проблема розвитку регіонів закономірно найбільш системно опрацьована зарубіжними дослідниками. Зокрема, у створення загальної методології просторової економіки вагомий внесок зробили І. Тюнін, А. Шеффле, Г. Шмоллер, об'єкта просторової економіки «регіон» - В. Рошер; у розкриття особливостей функціонування в економічній системі локально-територіальних структур – А. Вебер, А. Льош, Е. Хекшер, Б. Олін, В. Ізард тощо [2].

При розкритті фінансово-економічного механізму функціонування і розвитку регіональних господарських комплексів обґрунтовано і використано декілька наукових підходів, зокрема інституційного підходу Б. Лундвал, Н. Фрімен), системного підходу М. Вимберг, Ф. .Кук, Р. Нельсон), децентралізації влади і бюджету (Ф. Бреус В .Оайтс) [20, 21] та інших.

Вагомий доробок у формування теорії і практики вітчизняної регіональної політики внесли О. Алімов, О. Амоша, З. Варналій, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, М. Хвесик, М. Чумаченко та інші. Наукове обґрунтування засад формування функціональної субрегіональної локальної одиниці – територіальної громади та її місцевого бюджету, становлення моделі взаємовідносин органів державної влади й місцевого самоврядування у забезпеченні регіонального розвитку здійснили О. Василик, З. Варналій, В. Геєць, А. Даниленко, О. Кириленко [5], В. Кравченко [9], Л. Лисяк [10], І. Луніна [11], В. Федосов, С. Юрій та інші. Особливо важливе значення для реалізації завдань сучасного реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади мають концептуальні положення стосовно необхідності фінансової децентралізації бюджету, які наполегливо відстоювали М. Деркач, В. Кравченко, К. Павлюк, Ю. Пасічник, І.Чугунов [4, 9, 12, 13, 19].

Працями багатьох наукових дослідників неодноразово порушувались питання щодо необхідності системного реформування чинної системи функціонування місцевого самоврядування, забезпечення місцевих бюджетів фінансовими ресурсами, достатніми для відправлення ними їхніх законодавчо визначених повноважень, удосконалення правовідносин між державним ы місцевими бюджетами та багатьох інших, які нині набули першочергового значення. Разом з цим, із поля зору наукових досліджень випадали питання обґрунтування критеріїв оцінки важливих параметрів функціонування територіальної громади як локальної економічної, самодостатньої у фінансовому відношенні системи, здатної здійснювати соціально-економічний розвиток у межах своєї юрисдикції на власній основі. Зазначені аспекти в сучасних умовах майбутніх трансформацій набули особливої актуальності.

Мета дослідження – з'ясувати можливі індикатори оцінки параметрів розвитку регіонів і локальних субрегіональних територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ухвалена Кабінетом Міністрів України «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [8] відкриває новий етап розвитку регіональної політики: реформування адміністративно-територіального устрою та моделі бюджетної системи.

Метою Концепції є «визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування й територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад» [8].

Досягнення зазначеної мети передбачається здійснити шляхом проведення змін існуючого адміністративно-територіального устрою на основі обґрунтованого встановлення територіальної основи, єдиної для діяльності органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Тобто реформування адміністративно-територіального устрою має здійснюватись насамперед відповідно до народно-господарських потреб, зумовлених необхідністю формування самодостатньої суспільно-організаційної базової ланки – самоврядної територіальної громади і одночасно – базового суб'єкта бюджетної системи – місцевих бюджетів. Таким чином, успішність досягнення поставленої в «Концепції реформування…» мети зумовлюється оптимальністю двох основних параметрів: базових ланок адміністративно-територіального устрою і територіальної громади.

Критерієм оптимальності зазначених параметрів є ступінь самодостатності місцевих бюджетів, що інтегрує просторовий аспект (територіальну масштабність повноцінних господарських комплексів територіальних громад) та фінансової спроможності їх місцевих бюджетів. Збіг оптимальної визначеності цих двох параметрів є вихідною умовою належного матеріального, фінансового й організаційного забезпечення функціонування територіальних громад, а її реалізація забезпечується синхронністю узгодженої децентралізації адміністративно-територіального устрою та фінансової децентралізації бюджету.

Децентралізація (від латинського «de» – заперечення і «centralize – середній, центральний) означає знищення, скасування або послаблення централізації певної системи і розширення прав її складових елементів.

Децентралізаційна теорія в системі державного управління виникла під назвою «decentralization», яка передбачає поділ усіх адміністративних прав, які відносяться або до компетенції держави, або до компетенції локальних територіальних громад. Змістовність децентралізації відноситься також до тих процесів, які характеризуються послабленням монопольного режиму центру відносно до впливу на підвладні структури як прояв лібералізму. У сфері державної влади децентралізація полягає у передачі раніше належних державі певних повноважень у компетенцію субнаціональним органам влади – регіонам, або субрегіональним органам – місцевим громадам [1].

Адміністративна децентралізація полягає у процесі передачі центром своїх функцій для відправлення їх органам місцевої влади, а також певне розширення їх повноважень. За характером змістовності адміністративної децентралізації виділяються два різновиди цього процесу, відмінні своїми параметрами змін – деконцентрація і деволюція:

– деконцентрація означає передачу відправлення прав центрального органу влади своїм представникам на містах (у Франції це префекти, а в Україні – державні адміністрації), а також розподіл влади між виконавцями одного рівня управління;

– деволюція асоціюється з передачею центром своїх повноважень субнаціональним, або субрегіональним суб'єктам влади при збереженні верховенства центру [1].

Зазначені дві форми адміністративної децентралізації (деконцентрація і деволюція) властиві також і фінансовій децентралізації.

Фінансова децентралізація – процес розподілу функцій, повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності за їх використання між центральним, регіональним і субрегіональним рівнями влади. У бюджетній системі це проявляється у формі фіскальної децентралізації, яка зводиться до того, щоб місцеві органи влади мали можливість самостійно приймати рішення з фінансових питань у межах своїх повноважень та юрисдикції, а також щоб місцеві бюджети отримували доходи переважно за рахунок тих фіскальних джерел, які генеруються жителями локальної територіальної громади і які використовуються заради їх інтересів.

Адміністративно-територіальна децентралізація є характерною для найбільш успішних унітарних держав Данії, Норвегії, Швеції, Польщі, Чехії, Естонії, Франції. У децентралізованих державах найбільш дієві два рівні публічної влади: національний і місцевий. Національний рівень влади – відповідні державні служби адміністративно-територіальних утворень, що забезпечують правочинність законів. Місцевий рівень – рівень громади (комуни, общини, гміни тощо). Він найбільш наближений до людини і тому є домінуючим. На відміну від цього при федеральному устрої домінуючим рівнем є регіон, у якому відбувається концентрація ресурсів і владних повноважень, що діє у відриві від інтересів населення. Тому сучасне реформування адміністративно-територіального устрою здійснюється з поглибленням децентралізації до базового рівня – територіальної громади.

Таким чином, як з позиції державно-територіального устрою, так і з позиції господарсько-економічної, центральне місце у реформаційному процесі належить громаді.

Громада як соціальний таксон, являє собою людську спільноту, що характеризується такими ознаками: спільністю проживання на певній території, наявністю формальних і неформальних (узвичаєних) інституційних утворень, що забезпечують регулярну взаємодію жителів; стійкою взаємодією жителів у сфері загальногромадських місцевих інтересів. Тобто «громада» асоціюється за змістовністю з виразом «людська спільнота» і «взаємодія», що мешкають і функціонують як фізичні особи у певному власному ареалі – територіальній локальності. Саме на цій підставі формується територіальна громада і її координуючо-солідаризуючий центр – орган самоврядування, що спирається на фінансову опору – місцевий бюджет.

В основі соціально-економічного розвитку територіальних громад є територіальна єдність людей громади, єдність їх загальних інтересів, комунальна власність матеріальних і фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Самодостатність місцевих бюджетів зумовлюється фіскальною ємністю юридичних і фізичних осіб територіальної громади. Зазначене гарантовано ст. 13 Конституції України, де конкретизовано, що «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власності здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [7]. Громадяни ж України об'єднані у територіальні громади, згідно з чим вони безпосередньо та їх громади є власниками зазначених ресурсів.

Безумовно, територіальна громада не може успішно функціонувати без подолання аморфної розрізненості суб'єктів господарювання. Навпаки – необхідно активізувати господарську діяльність на основі консолідації зусиль громади та підприємництва, а адміністративний центр територіальної громади має стати центром ділової активності. В умовах ринкової економіки функції консолідації зусиль, спрямованих на розвиток, знаходяться у правочинності органу громадського самоврядування. Ступінь успішності діяльності органів самоврядування відображають показники, що фіксуються засобами статистичного, бухгалтерського і податкового обліку. На їх підставі територіальні громади можуть відслідковувати динамічні зрушення обсягу виробничих ресурсів, виробленої продукції і послуг, здійснювати діагностику господарської діяльності та оцінку наявного потенціалу і ступінь його результативного використання.

Інтегральні параметри успішності господарської діяльності територіальних громад концентруються у сферах місцевих фінансів, місцевих бюджетах та мають узагальнюючий вираз у формуванні валового регіонального продукту, обсягу генерації валової доданої вартості, індексу обсягу випуску товарів і послуг, балансів активів підприємств тощо. Це зумовлює необхідність впровадження у штаті працівників органів самоврядування відповідних працівників – економістів, фінансистів, юристів, спроможних забезпечувати професійне супроводження організаційно-управлінської діяльності територіальної громади та забезпечити імплементацію і розвиток фінансового механізму функціонування територіальних громад відповідно до їх нового фінансово-господарського правого статусу.

Останнє важливе з погляду на те, що нинішнє реальне функціонування територіальних громад і місцевих бюджетів не відповідає функціям їх чинного правового статусу як суспільного інституту – осередка забезпечення місцевого соціально-економічного розвитку [6]. Це підтверджується як за формальними, так і за реальними ознаками, зокрема:

– складання місцевих бюджетів здійснюється за принципом «зверху вниз», тобто їм програма дій спускається від державних адміністрацій, що перетворює органи самоврядування у простих виконавців завдань;

– існує стійка тенденція розриву між власними доходами місцевих бюджетів й видатками: за 2000-2012 рр. у структурі зведеного бюджету України доходи місцевих бюджетів зменшились від 29,1% до 22,6%, а видатки – зросли від 35,3% до 44,9%. Одночасно зростає дефіцитність місцевих бюджетів, що покривається трансфертами (дотаціями і субвенціями). У затвердженому бюджеті на 2013 р. частка трансфертів досягла 76,7%, що свідчить про те, що функціонування органів місцевого самоврядування фінансувалось за рахунок власних доходів лише в межах 23,4% від потреби. Тобто органи самоврядування фактично стали повністю фінансово-залежними від центру;

– діяльність органів самоврядування в основному зосереджена на виконанні не

власних, а делегованих повноважень, тобто тих, які належать державним органам. Це соціальний блок державних послуг, який у структурі загального обсягу фінансування видатків місцевих бюджетів в Україні у 2013 р. становив 79,8%.

Значною мірою зазначені негативні риси функціонування системи місцевого самоврядування територіальних громад і місцевого бюджету були зумовлені тим, що стратегічні цілі регіонального розвитку, спрямовані на посилення продуктивності національної економіки програмою «шляхом європейської інтеграції (розрахованої на 2004-2015 рр.) було проігноровано та підмінено популістськими положеннями програми економічних реформ на 201-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [14]. Характерною особливістю цієї програми є її націленість на досягнення передусім поточних цілей, що вмістилось у виразі «покращення вже сьогодні» з установкою на залучення швидкозростаючих обсягів запозичень з їх використанням на поточне споживання, а не на розвиток економіки. Це спричинило істотне зростання державного боргу, що створює загрозу дестабілізації економіки.

Таким чином, нинішній фінансово-економічний механізм функціонування місцевих органів самоврядування і місцевих бюджетів відсторонив цей суспільний інститут від мотивованої творчої і продуктивної діяльності по відправленню ними своїх законодавчо визначених статусних повноважень. У таких умовах неправомірно говорити про демократично-правовий режим держави і незалежність місцевого самоврядування. Крім того, це призводить до гальмування розвитку продуктивних сил суспільства, адже безперечним є твердження, що саме внаслідок невідповідності чинного фінансово-економічного механізму та недосконалої бюджетної політики держави в Україні спостерігається реальне зниження рівня і якості життя населення, зростає диференціація умов економічної діяльності, наростають процеси територіальної дивергенції. Тому успішність здійснення адміністративної і фінансової децентралізації в Україні дасть поштовх до прогресивних змін. Адже утворення мережі реального самоврядування субрегіональних локальних територіальних громад розширяє можливості місцевих спільнот у межах суверенної демократичної системи забезпечувати прогресивний поступ не тільки на місцевому, а й на загальнодержавному рівні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Не може бути багатої держави з високим достатком її громадян з бідними регіонами, а багатих регіонів – з бідними територіальними громадами і бідними громадами. Ілюзія міцної держави, заснованої на принципах централізованої моделі за ідеологемою «все забрати і розділити» у розвинутих країнах уже давно віджила. Децентралізація влади і бюджетних ресурсів передбачає формування бюджетів не «зверху до низу», а навпаки «знизу до верху»: місцеві бюджети наповнюються доходами в першу чергу із податкових надходжень, які генеруються на містах, тут же і визначаються заходи розвитку продуктивних сил, що забезпечить стабільний розвиток територіальних громад. Вирівнювання ж розвитку малоспроможних територіальних громад до рівня їх фінансової самодостатності має забезпечуватись на основі справедливих, прозорих, довготривалих нормативів із контролем рівня результативності наданих коштів централізованого фінансування та використання форм стимулювання результативних зусиль з реалізації конкурентних переваг кожної локальної спільноти громадян.

Уже в 2014 р. до законодавчого закріплення організаційно-правових положень адміністративної і фінансової децентралізації досягнута можливість певною мірою послабити режим централізму: передбачено збільшення доходів місцевих бюджетів на 9,8%, або 21,7 млрд.грн. проти 2013 р. при цьому інвестиційно-інноваційний ресурс місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток місцевих громад збільшено на 3,4 млрд.грн. і доведено до 16,2 млрд.грн.

Реалізація положень Конституції адміністративної і фінансової де централізації зумовлює необхідність не лише перегляду повноважень державних органів влади та місцевого самоврядування, але й реформування існуючої податкової системи та структури видатків. Враховуючи укрупнення базової ланки бюджетної системи, їх чисельність істотно зменшиться, що сприятиме значній економії коштів на утримання адміністративного апарату. Доходи державного бюджету необхідно поставити у більшу ніж нині залежність від результативності функціонування державних служб як суб'єктів господарювання, використання природної монополії, сфери зовнішньоекономічних відносин, рентних

доходів. А доходи місцевих бюджетів мають бути посилені зменшенням тіньового сектора економіки, введення відчутного податку на нерухомість (будівлі, будинки, споруди), основний капітал тощо.

Не менш важливою проблемою є необхідність поглиблення принципів конкуренції як чинника інтенсифікації ринкового механізму розвитку, подолання глибинних протиріч у процесах формування і використання коштів місцевих бюджетів, співвідношенні вхідних і вихідних грошових потоків у локалізовану економічну систему територіальних громад. Актуальним є відпрацювання системи інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо функціонування локальних цілісних систем з формуванням достовірних параметрів генерації ними конкретної величини регіонального продукту, доходу і прибутку та системи оцінки результативності їх діяльності за показниками соціальної та економічної ефективності, побудови діагностики фінансового стану й перспективного прогнозування динамізму як основи їх планомірного розвитку.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Большая экономическая энциклопедия / Под. ред. А.И. Азрилиана. – М. : Ин-т новой экономики. – 1999. – С.179.
2. *Гетьман, О.О.* Парадигма регіонального розвитку в Україні / О.О. Гетьман, М.І. Буряк // Вісник ДДФА : Економічні науки. – 2013. - № 2(30). – С. 42-49.
3. Державне управління регіональним розвитком України [монографія] / За ред. В.Є .Воротіна, Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
4. *Деркач, М.І.* Фіскальна децентралізація як фактор забезпечення сталого розвитку України / М.І. Деркач // Фінанси України. – 2011. - № 2. – С. 56-63.
5. *Кириленко, О.П.* Місцеві бюджети України : історія, теорія, практика [монографія] / О.П. Кириленко. – К. : НІОС. – 2000. – 384 с.
6. *Козенко, А.* Сучасний стан бюджетної децентралізації в Україні / А.Козенко // Економіст. – 2014. - № 3. – С.37-38.
7. Конституція України із змінами, внесе ними згідно із Законом № 742-VII від 21.02.2014 р // Відомості Верховної Ради України. – 2014. - № 11. – Ст. 143.
8. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р.
9. *Кравченко, В.І.* Місцеві фінанси України : навч. посібник / В.І. Кравченко – К. : Знання, 1999. – 487 с.
10. *Лисяк, Л.В.* Місцеві фінанси і місцеві бюджети в системі регіональної політики саморозвитку / Л.В.Лисяк, В.Я. Олійник, М.І. Деркач // Вісник ДДФА: Економічні науки. – 2012. - № 2(28). – С. 103-109.
11. *Луніна, І.* Формування місцевих бюджетів у контексті завдань адміністративно-територіальної реформи / І.Луніна // Економіка України. – 2006. - № 1. – С. 23-31.
12. *Павлюк, К.В.* Концептуальні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних відносин на засадах конкурентного федералізму / К.В. Павлюк // Наукові праці НДФІ. – 2006. - № 1(34). – С. 23-34.
13. *Пасічник, Ю.В.* Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : монографія / Ю.В. Пасічник. – Донецьк : Юго-Восток. – 2005. – 642 с.
14. Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. : Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. - Режим доступу : www/prezident.gov.ua.
15. Про концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001 р.
16. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850.
17. Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2006 р. №1001.
18. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» (Гальчинський А.С., Геєць В.М. та ін.). – К. : ІВЦ Держкомстату України. – 2004. – С. 36-45.
19. *Чугунов, І.Я.* Інституційна архітектоніка бюджетної системи / І.Я.Чугунов // Фінанси України. – 2008. - № 11. – С. 3-10.

20. *Breuss, F.* Fiscal decentralization and economic growth: is there really a link? Cesifo Dice Report «Joumal for institutional compavisons» / *F. Breuss, M.Eller* VOC. 2, № 1, Spring 2004, p. 3-9.
21. *Oates, W.* Figcal Federalist / W. Oates – N.Y.: Harcourt Brase ovanovich, Juc., 1972. – P. 11-17.

REFERENCES

1. Bolshaya economicheskaya entsiklopediya / Pod red. A.I.Azriliana. – M.: In-t novoy economiki. – 1999. – S.179.
2. *Getman, O.O.* Paradygma regionalnogo rozvytku v Ukrayini / O.O.Getman, M.I.Buriak // Visnyk DDFA: Ekonomichni nauky. – 2013. - №2(30). – S.42-49.
3. Derzhavne upravlinnya regionalnym rozvytkom Ukrayiny [monogr.] / Za red. V.Ye.Vorotina, Ya.A.Zhalila. – K.: NISD. – 2010. – 288 s.
4. *Derkach, M.I.* Suchasna aksiomatyka fiskalnoyi detsentralizatsiyi derzhavnogo upravlinnya / M.I.Derkach // Formuvannya rynkovyh vidnosyn v Ukrayini. – 2011. - №5(120). – S.54-57.
5. *Kyrylenko, O.P.* Mistsevi biudzhety Ukrayiny: istoriya, teoriya, praktyka [monogr.] / O.P.Kyrylenko. – K.:NIOS. – 2000. – 384 s.
6. *Kozenko, A.* Suchasnyj stan biudzhetnoji detsentralizatsiji v Ukrayini / A.Kozenko // Ekonomist. – 2014. - №3. – S.37-38.
7. Konstytutsiya Ukrayiny iz zminamy, vnesenymy zgidno iz Zakonom № 742-VII vid 21.02.2014 r. // Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny. - 2014. - № 11. – St. 143.
8. Kontseptsiya reformuvannya mistsevogo samovriaduvannya ta terytorialnoyi organizatsiyi vlady v Ukrayini: Rozporiadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.04.2014 r. №333-r.
9. *Kravchenko, V.I.* Mistsevi finansy Ukrayiny [navch.posib.]. – K.: Znannya. – 1999. – 487 s.
10. *Lysiak, L.V.* Mistsevi finansy I mistsevi biudzhety v systemi regionalnoyi polityky samorozvytku / L.V. Lysiak, V.Ya.Oliynyk, M.I.Derkach // Visnyk DDFA: Ekonomichni nauky. – 2012. - №2(28). – S.103-109.
11. Lunina, I. Formuvannya mistsevyh biudzhetiv u konteksti zavdan administratyvno-terytorialnoyi reform / I.Lunina // Ekonomika Ukrayiny. – 2006. - №1. – S.23-31.
12. *Pavliuk, K.V.* Kontseptualni pidhody do vdoskonalennya systemy mizhbiudzhetnyh vidnosyn na zasadah konkurentnogo federalizmu / K.V.Pavliuk // Naukovi pratsi NDFI. – 2006. - №1(34). – S.23-34.
13. *Pasichnyk, Yu.V.* Biudzhetnyj potentsial ekonomichnogo zrostannya v Ukrayini [monogr.] / Yu.V.Pasichnyk. – Donetsk: Yugo-Vostok. – 2005. – 642 s.
14. Programa ekonomichnyh reform na 2010-2014 rr. : Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava. – Rezhym dostupu :www/prezident.gov.ua.
15. Pro kontseptsiyu derzhavnoyi regionalnoyi polityky: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 25.05.2001 r. №341/2001 r.
16. Pro stymuliuvannya rozvytku regioniv: Zakon Ukrayiny vid 08.09.2005 r. №2850.
17. Pro zatverdzhennya derzhavnoyi strategiyi regionalnogo rozvytku na period do 2015 r. : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27.07.2006 r. №1001.
18. Strategiya ekonomichnogo I sotsialnogo rozvytku Ukrayiny (2004-2005 roky) “Shkyahom Yevropeyskoyi integratsiyi” (Galchynskyj A.S., Geyets V.M. ta in.). – K.: IVC Derzhcomstatu Ukrayiny. – 2004. – S.36-45.
19. *Chugunov, I.Ya.* Instytutsiyna arhitectonika biudzhetnoyi systemy / I.Ya.Chugunov // Finansy Ukrayiny. – 2008. - №11. – S.3-10.
20. *Breuss F., Eller M.* Fiscal decentralization and economic growth: is there really a link? Cesifo Dice Report “ Journal for institutional compavisons” VOC.2, №1, Spring 2004, p.3-9.
21. *Oates, W.* Figcal Federalist. – N.Y.: Harcourt Brase ovanovich, Juc., 1972.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2014 р.

УДК 336.233.2

ФІНАНСОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДРУГОГО РІВНЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Ю.Є. Гуцалова

Головне управління Пенсійного фонду України в Дніпропетровській області

Мета статті полягає у з'ясуванні фінансових та соціально-економічних передумов запровадження другого – накопичувального – рівня державної системи пенсійного забезпечення.

У статті проаналізовано законодавство щодо впровадження ІІ рівня пенсійної системи. Спрогнозовано суму надходження коштів від запровадження Накопичувального рівня загальнообов'язкової державної пенсійної системи на період з 2015 по 2020 рік..

Ключові слова: *загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення, накопичувальна пенсійна система, прогноз надходжень до Накопичувального фонду, заробітна плата, пенсіонери*

Цель статьи состоит в определении финансовых и социально-экономических предпосылок внедрения второго - накопительного - уровня государственной системы пенсионного обеспечения.

В статье проанализировано законодательство, касающееся внедрения ІІ уровня пенсионной системы. Спрогнозирована сумма поступления средств от введения Накопительного уровня общеобязательной государственной пенсионной системы на период с 2015 по 2020 год.

Ключевые слова: *общеобязательное государственное пенсионное обеспечение, накопительная пенсионная система, прогноз поступлений в Накопительный фонд, заработная плата, пенсионеры*

In Ukraine, the aging population increases the financial burden on the working of the population, and hence the economy. This causes imbalance of the Pension Fund

The purpose of the article is to clarify the financial and socio-economic prerequisites for implementation of the second - Accumulative - state of the pension system.

Developed countries have long recognized the need to reform the pension system. They are partly shifted the burden of responsibility for a decent standard of material welfare of elderly people out of state to the citizens and market institutions.

The article analyzes the legislation to implement of funded public pension system. Also predicted amount of revenues from the introduction of the Accumulation of compulsory state pension system for the period 2015-2020.

Introduction of accumulation will increase motivation to pay premiums. The employee will be beneficial to the employer contributions made on actual wages. From this efficiency should be raised not only funded system, but also active solidarity because legalization earnings base expands to a single social contribution to the pension system.

Key words: *compulsory state compulsory state pension insurance, funded pension system, income projection Accumulative Fund, wages, pensioners.*

Постановка проблеми. У більшості країн світу, як і в Україні, старіння населення спричиняє збільшення фінансового навантаження на працюючу

© Ю.Є. Гуцалова, 2014

частину населення, а отже, на економіку, викликаючи незбалансованість Пенсійного фонду. Тому формування оптимальної моделі пенсійного забезпечення, що враховує макроекономічні тенденції у розвитку суспільства, є важливим завданням багатьох держав, у тому числі й України. На сьогодні нагальним є питання реформування вітчизняної пенсійної системи, зокрема, введення її накопичувальної складової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пенсійного забезпечення залишаються предметом пильної уваги багатьох вчених та фахівців-практиків. Різні аспекти системи пенсійного забезпечення досліджують А. Бахмач, Н. Внукова, В. Грушко, Б. Зайчук, О. Коваль[2], Е. Лібанова, Б. Надточій, М. Папієв, В. Рудик, А. Федоренко [13], та ін. Проте запровадження накопичувальної складової системи пенсійного забезпечення все ще відкладається з різних причин, викликаючи в інформаційному просторі гострі дискусії з цього приводу.

Мета статті полягає у з'ясуванні фінансових та соціально-економічних передумов запровадження другого – накопичувального – рівня державної системи пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що накопичувальний фонд – це цільовий позабюджетний фонд, який акумулює страхові внески на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, передбачених цим Законом, членам їхніх сімей чи спадкоємцям [6].

У процесі реформування пенсійної системи з введенням накопичувальних механізмів фінансування пенсій необхідно в першу чергу вирішити наступні взаємопов'язані завдання: реалізувати накопичувальні пенсійні права громадян, створити ефективне управління коштами пенсійних накопичень та забезпечити гарантії з боку держави шляхом жорсткого контролю за системою загально-обов'язкового пенсійного страхування.

Упродовж багатьох років запровадження накопичувальної пенсійної системи, за якої громадяни могли б відкладати частину сплачуваного ними єдиного внеску на персоніфіковані пенсійні рахунки, затримується. Варто виділити ряд передумов, які могли б прискорити цей процес.

Головною та вирішальною фінансовою передумовою введення накопичувальної системи є бездефіцитний бюджет Пенсійного фонду України (далі – ПФУ). Сьогоднішній дефіцит викликаний насамперед об'єктивними причинами – значним погіршенням демографічної ситуації та затяжною економічною кризою в країні.

Наступною передумовою є забезпечення державою фінансової стабільності для гарантування ефективної роботи економіки, фондового ринку для підвищення доходності Накопичувального фонду на рівні не нижчому, ніж інфляція. Акумулювання коштів у Накопичувальному фонді та у недержавних пенсійних фонах створить потужне джерело довготривалих інвестицій у національну економіку. Необхідно також сформувати додаткові механізми для захисту пенсійних накопичень з метою захисту прав та інтересів вкладників і його учасників. Держава повинна створювати умови для розвитку фондового ринку, тобто на ринку капіталу має існувати належна кількість надійних фінансових інструментів, за допомогою яких можна ефективно інвестувати кошти.

Також до фінансових передумов слід віднести підвищення заробітної плати, яке, з одного боку, підвищить надходження до бюджету ПФУ, внаслідок чого збільшаться пенсійні виплати із солідарної системи. З іншого боку, зростуть активи для інвестування на ІІ рівні, які, в свою чергу, будуть джерелом фінансування економічного розвитку країни.

Соціально-економічною передумовою запровадження ІІ рівня є зростання кількості економічно активного населення.

Це досягається за умови прискорення темпів економічного зростання, формування мікроклімату для збільшення інвестицій в Україну, підвищення конкурентоспроможності регіонів, поліпшення умов діяльності інвесторів та реалізації інвестиційних проектів. І як наслідок зростуть обсяги виробництва та ВВП. До соціальних передумов відносяться підвищення народжуваності, зменшення вікового обмеження участі у ІІ рівні.

Інституційною передумовою запровадження накопичувальної складової є мотивація економічно активного населення до участі у ІІ рівні пенсійної системи. Мотивація людей щодо приєднання до накопичувальної системи дуже прозора. Майбутні пенсіонери починають накопичувати реальний капітал, який буде спрямовано на виплату саме їм персональної пенсії, а не пенсії нинішнім пенсіонерам, як це передбачає перший рівень. Крім того, серед переваг – можливість забезпечити більший розмір пенсії за віком, оскільки кошти другого рівня буде інвестовано на фінансовому ринку. Це забезпечить більший приріст вартості вкладень у порівнянні з індексуванням пенсійного капіталу першого рівня, яке визначається урядом з урахуванням середнього зростання заробітної плати в країні і ситуації з державним бюджетом.

До соціально-економічних причин відсутності активного впровадження ІІ рівня пенсійної системи слід віднести низьку поінформованість населення, а відповідно - невисокий рівень його грамотності щодо цього питання. Так, у 2010 р. лише 24% населення вірили у позитивний вплив введення накопичувального рівня на розмір пенсійного забезпечення, тоді як 55% – зовсім не вірили, 21% – не визначились із відповіддю. Цікаво, що 38% прихильників запровадження другого рівня пенсійної системи очікували збільшення розміру пенсійних виплат за рахунок виплати додаткових коштів, 31% – вірили у посилення залежності розміру пенсії від вкладу накопичених коштів, 24% оцінювали як перевагу можливість успадкування коштів на персональному пенсійному накопичувальному рахунку родичами особи [5, с. 9].

Організаційною передумовою для забезпечення належного функціонування руху фінансових ресурсів для переходу до принципів пенсійного страхування та підготовки роботи Накопичувального фонду органи ПФУ є ведення обліку всіх застрахованих осіб та персоніфікований облік надходження страхових внесків, створення і забезпечення функціонування єдиного державного автоматизованого банку відомостей про застрахованих осіб. Головна мета системи персоніфікованого обліку відомостей – створення інформаційних передумов для визначення розміру пенсійних виплат залежно від розміру зарплати/доходу та періоду страхового стажу, протягом якого сплачувалися страхові внески до ПФУ.

Організаційно-економічною передумовою є широке використання у повсякденній роботі Фонду сучасних прогресивних інформаційних технологій, що відповідають вимогам сьогодення і сприяють підвищенню оперативності та якості його роботи. Створення інтегрованої комплексної інформаційної системи ПФУ відбувається відповідно до чинного вітчизняного законодавства. ПФУ розробив Порядок подання звітів в електронній формі. З 19 квітня 2007 р., коли цей документ було затверджено постановою Правління ПФУ №7-7, його структурні підрозділи перейшли на електронну версію звітування.

Позитивним наслідком упровадження Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування» стала активізація страхувальників щодо подачі звіту до органів ПФУ в електронній формі. Так, упродовж 2013 р. у Дніпропетровській області щомісяця спостерігалося зростання кількості звітів, наданих страхувальниками з використанням ЕЦП до Пенсійного фонду. З 47,0 тис. страхувальників, що звітували, ручного вводу потребували 7,3 тис. звітів (або 15,5%), на електронних носіях надано 15,4 тис. звітів (або 32,7%) та з ЕЦП – 24,3 тис. звітів (або 51,7%). Отже, більшість

страхувальників (84,4%) надали перевагу сучасним ефективним формам звітування.

Питання щодо введення накопичувального рівня обговорюється не один рік. Ввести другий рівень системи пенсійного забезпечення спочатку планували у 2007 р., потім у 2009 р., у 2012 р [7]. Так як проект Закону про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування довгий час перебував на стадії обговорення, то в 2008 р. Кабінет Міністрів України ухвалив у Концепції подальшого проведення пенсійної реформи №1224-р, більш конкретні терміни введення в дію накопичувальної системи пенсійного страхування, а саме: в 2014-2017 рр., тобто, на другому етапі реформи.

У лютому 2014 р. у Верховній Раді розглядався проект Закону «Про запровадження перерахування страхових внесків до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» №2418а від 25.06.2013 р. Згідно з цим проектом, учасниками накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування можуть бути не тільки особи, яким на дату запровадження Накопичувального пенсійного фонду виповнилося не більше 35 років, а й особи, які не досягли 26-річного віку.

Положеннями пункту 5 Розділу 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» передбачено, що з метою недопущення зменшення заробітної плати найманих працівників у зв'язку з перерахуванням страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду, підприємства, установи і організації провадять збільшення суми фактичних витрат на оплату праці за рахунок зменшення нарахувань на суми для роботодавців таким чином, щоб після відрахування єдиного внеску та податку з доходів фізичних осіб заробітна плата не була нижчою минулорічної [9].

У законопроекті ж відсутні будь-які пропозиції щодо недопущення зменшення заробітної плати найманих працівників, що є антисоціальним кроком. Наслідками невдалого експерименту у сфері накопичувальної системи пенсійного страхування можуть бути не тільки порушення прав громадян, що є очевидним, а й негативний вплив на подальшу долю самої ідеї запровадження цієї системи у зв'язку з недовірою громадян до інституту державного накопичувального пенсійного страхування.

Оскільки законопроект стосується конче важливого для розвитку соціально-трудових відносин питання, прийняття відповідного рішення вимагає участі всіх сторін соціального партнерства, тобто законопроект має враховувати інтереси представників професійних об'єднань, роботодавців, а також необхідність забезпечення належної інформованості працівників.

Враховуючи, що різні елементи накопичувального рівня пенсійних систем адаптовані до конкретних умов господарювання в конкретних країнах, корисним є вивчення європейського досвіду пенсійного забезпечення з метою визначення спільних із українською економікою рис і можливостей їх раціонального використання для пенсійного забезпечення в нашій країні.

В економічно розвинутих країнах саме пенсійні фонди здійснюють значну частину інвестицій. У середньому частка активів накопичувальних пенсійних фондів до ВВП в економічно розвинених країнах збільшилася з 67% у 2001 р. до 72% в 2011 р. У деяких країнах ця частка перевищує 100%: у Нідерландах кошти НПФ становлять 138% ВВП ($1,2 трлн.), у Швейцарії – 111% ($0,7 трлн.), в Україні ж у 2013 р. всього – 0,12% (1933,6 млн. грн.) (див. рис. 1). Вартість активів відкритих пенсійних фондів Польщі в 2012 р. склали 33,2% ВВП, або 271 млрд. злотих (65 млрд. євро). Завдяки наявності такого потужного внутрішнього інституційного інвестора, як пенсійні фонди, фондовий ринок Польщі стрімко розвивається.

За умов гострої нестачі інвестицій накопичувальна пенсійна система здатна забезпечити виробництво вітчизняними

грошовими ресурсами, уникаючи необхідності залучень на міжнародних ринках, які за певних умов можуть стати реальною загрозою національній безпеці.

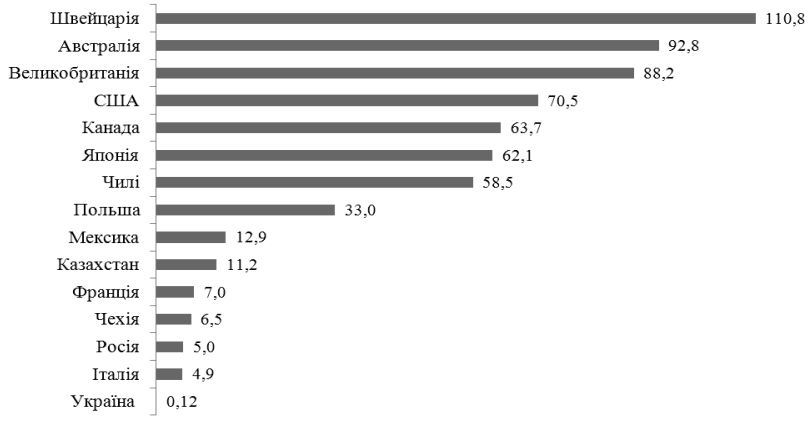

Рис. 1. *Частка активів недержавних пенсійних фондів у ВВП, у %**

**Джерело:* [10, с.342; 4]

У країнах, де є солідарний і накопичувальний рівень пенсійної системи, тарифи внесків до другого рівня коливаються від 6% до 8% заробітної плати – Естонія, Китай, Перу, Польща, Росія. (див. табл. 1). З наведених даних видно, що чим більший відсоток внеску до накопичувальних фондів, тобто чим більші кошти акумулює економіка, тим більша доходність фондів. Внески меншого розміру, ймовірно, не забезпечать довгострокових виплат достатнього розміру, а внески більшого розміру створять надто велике «навантаження» на перший рівень. Коли внески спрямовують до другого рівня, зменшується обсяг коштів на першому рівні для виплати пенсій поточним та майбутнім пенсіонерам.

Таблиця 1

Розмір середньорічних реальних доходів обов'язкової накопичувальної пенсійної системи

№ з/п	Країна	Рік запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи	Середньорічний реальний дохід,%	Розмір страхового внеску учасника,%
1	Австралія	1992	7,64 (2001 - 2010)	12 роботодавець
2	Болівія	1997	6,35 (2000 - 2009)	10
3	Естонія	2002	0,18 (2005 - 2010)	2 працівник + 6 роботодавець
4	Казахстан	1998	-1,09 (2005 - 2010)	10
5	Китай	1997	9,17 (2001 - 2010)	8
6	Колумбія	1994	8,54 (2000 - 2009)	10
7	Литва	2004	4,8 (2004 - 2012)	2,5
8	Перу	1992	10,0 (2000 - 2009)	8
9	Польща	1999	5,72 (2005 - 2010)	7,3
10	Росія	2002	-3,9 (2004 - 2009)	6 роботодавець
11	Уругвай	1996	9 (2000 - 2009)	12,27
12	Хорватія	2002	2,9 (2005 - 2010)	5
13	Чилі	1981	6,28 (2002 - 2010)	10

Джерело: [1, с.13]

Серед республік колишнього СРСР цікавим є досвід запровадження накопичувальної системи в Російській Федерації та в Казахстані. У Росії така пенсія призначається тільки громадянам, яким до призначення пенсії залишилось 10 і більше років. Вводиться диференційована шкала різних вікових груп: для вікової групи від 35 до 50 років – 2% від фонду заробітної плати, до 35 років – 6%. Якщо до призначення пенсії залишилося 10 років, то відкривати накопичувальний рахунок недоцільно, тому що накопичених коштів не вистачить для укладання зі страховою організацією договору страхування довічної пенсії. Законодавством передбачено обов'язок страхувальника (роботодавця) інформувати застраховану особу (працівника) щодо суми страхових внесків, перерахованих до накопичувальної частини пенсії (сума внесків обліковується в спеціальній частині особового рахунку застрахованої особи) [10, с. 396]. Таким чином забезпечується додатковий контроль за виконанням роботодавцем своїх зобов'язань зі сплати страхових внесків на пенсійне забезпечення працівників.

У 1998 р. у Казахстані ввели накопичувальну систему, відповідно до якої всі працівники повинні сплачувати не менше 10% доходу до пенсійного фонду обраного на власний розсуд [3, с.5]. Розмір базової (мінімальної) пенсії на 01.01.2014 склав 20 295 тенге (приблизно 1307 грн.), а середньої – 34177 тенге (2201 грн.)

Також досить успішною є практика застосування накопичувальної системи в Польщі та Угорщині. А саме: законодавством Польщі встановлено обов'язкову участь у накопичувальній системі всіх застрахованих осіб, які не досягли 30-річного віку. Право самостійного вирішення щодо участі у вказаній системі надається працівникам віком від 30 до 49 років. Працівників, які досягли 50-річного віку, до обов'язкової накопичувальної системи не залучають. Загальний розмір внеску, який спрямовується до накопичувальної системи, складає 9%. Підставою для обчислення пенсії є умовно-накопичувальні рахунки. Зараховані на ці рахунки внески індексують відповідно до зростання заробітної плати та підвищення темпів інфляції [12, с.137]. Законодавством Угорщини регламентуються добровільні засади участі у накопичувальній системі для нинішніх працівників, але вона є обов'язковою для осіб, які розпочинають трудову діяльність. Накопичувальна система забезпечує права на отримання довічних пенсій за умови наявності відповідної суми коштів на накопичувальному рахунку. Працівники сплачують 8% від заробітку, а роботодавці – 22% від фонду заробітної плати. Внески працівників-учасників накопичувальної системи надходять до накопичувальної системи, а внески роботодавців - тільки до солідарної системи [11, с. 209].

Фінансування ІІ рівня пенсійної системи відбувається за наступною схемою. У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зазначено, що страхові внески до Накопичувального пенсійного фонду будуть складовою частиною єдиного внеску, сплаченого учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування, і підлягають спрямуванню до Накопичувального пенсійного фонду в таких розмірах: у рік запровадження перерахування – 2% від бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановленого для таких учасників, а кожного наступного року – у розмірі, збільшеному на 1%, до досягнення 7% [6].

Такий механізм дозволить підготувати фінансовий ринок для розміщення коштів, залучених до накопичувальної пенсійної системи, та зменшити втрати солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. При цьому закон передбачає зменшення розміру страхового внеску, який підлягає сплаті роботодавцем, на відсоток страхового внеску до Накопичувального фонду, встановленого для застрахованих осіб.

У зв'язку з уведенням Накопичувальної системи, одним із завдань Пенсійного фонду є аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати єдиного внеску [8]. Сума пенсій, які виплачуються з Накопичувальної системи, базуються на

сумі сплачених внесків та інвестиційному доході, отриманому від інвестування цих коштів, за відрахуванням адмінвидатків.

Ми спробували розрахувати фінансові надходження до другого рівня пенсійної системи. При побудові прогнозу (табл. 2) враховувались такі умови. Середня заробітна плата за 2013 р. складає 3335,5 грн., але для моделі її зменшено, оскільки не все зайняте населення бере участь у страхуванні. Учасникам другого рівня загальнообов'язкової державної пенсійної системи можуть бути особи не старше 35 років. Доходність активів Накопичувальної системи береться на рівні середньої доходності недержавних пенсійних фондів.

Таблиця 2

Прогноз надходження коштів до Накопичувального пенсійного фонду у Дніпропетровській області

Рік	Тариф внеску, %	Кількість учасників ІІ рівня, тис. осіб	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Сума внесків за рік, грн.	Сума коштів ІІ рівня, грн.
2015	2	610,12	3 557,4	520 902,3	520 902,3
2016	3	623,30	3 833,6	860 226,3	1 425 405,3
2017	4	624,26	4 109,9	1 231 516,1	2 778 080,8
2018	5	622,18	4 386,2	1 637 396,3	4 651 614,0
2019	6	620,10	4 662,4	2 081 649,4	7 128 650,6
2020	7	618,02	4 938,7	2 563 861,3	10 298 447,2

Джерело: власні розрахунки на підставі даних [4]

Як видно з розрахунків, у перший рік запровадження Накопичувальної системи до економіки Дніпропетровської області може надійти 520,9 тис. грн. За 6 років роботи Накопичувального фонду додаткові інвестиції області можуть скласти більше 10 млн. грн., які будуть «працювати» на розвиток цього регіону.

Обов'язкова накопичувальна складова пенсійної системи дасть змогу:

- посилити залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи, а отже і зацікавленість громадян та роботодавців у сплаті пенсійних внесків;

- зменшити «податковий тиск» на фонд оплати праці роботодавців за рахунок перерахування частини обов'язкових пенсійних внесків до Накопичувального фонду, що здійснюватиметься із заробітку працівника;

- успадковувати кошти, обліковані на персональному пенсійному накопичувальному рахунку;

- створити потужне джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки, що сприятиме розвитку національного фондового ринку завдяки інвестуванню коштів накопичувального фонду в економіку країни;

- розподілити ризики виплати низьких розмірів пенсій між першим та другим рівнями пенсійної системи, таким чином застрахувавши майбутніх пенсіонерів від негативних демографічних тенденцій та коливань в економічному розвитку держави;

- підвищити ефективність управління системою пенсійного забезпечення за рахунок передачі недержавним компаніям функції управління пенсійними активами;

- залучити населення до активної участі у функціонуванні фондового ринку, підвищити рівень відповідних знань та особистої відповідальності громадян щодо забезпечення власного добробуту й підвищення соціального захисту

Висновки. Уведення накопичувального рівня – другого рівня загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – підвищить мотивацію до сплати страхових внесків та сприятиме легалізації заробітної

плати. Працівнику буде вигідно, щоб роботодавець здійснював відрахування з фактичної заробітної плати. Від цього має підвищуватись ефективність не тільки накопичувальної системи, а й діючої солідарної, тому що легалізація заробітку розширює базу для нарахування соціального внеску до пенсійної системи. Водночас, заробітна плата працівників впливає на розмір пенсійних виплат.

Фінансовими передумовами запровадження загальнообов'язкової державної накопичувальної пенсійної системи є:

- бездефіцитний бюджет Пенсійного фонду України;
- забезпечення державою фінансової стабільності для гарантування ефективної роботи економіки, а фондового ринку - доходності Накопичувального фонду на рівні не нижчому, ніж інфляція;
- підвищення заробітної плати для компенсації збільшення відрахувань.

До соціально-економічних передумов належать:

- мотивація економічно активного населення до участі у II рівні пенсійної системи;
- підвищення поінформованості людей;
- забезпечення функціонування єдиного державного автоматизованого банку відомостей про застрахованих осіб;
- ведення персоніфікованого обліку надходження страхових внесків.

Якщо зазначені передумови будуть виконані, то накопичувальна системи ефективно працюватиме, разом із активами недержавних пенсійних фондів створить потужний фінансовий ресурс для розвитку економіки як регіону, так і країни в цілому, збільшить довіру населення до всього фінансового сектора.

Необхідність уведення Накопичувальної системи покликана демографічною ситуацією. Спрогнозовано фінансові надходження від запровадження накопичувальної системи на період 2015-2020 рр. Розрахунок здійснювався за наступних умов: не все економічно активне населення є учасником другого рівня (особи 35 років і молодші); рівень їхніх зарплат дещо нижчий, тому що не всі молоді спеціалісти мають гідну заробітну плату; доходність активів береться на рівні доходності недержавних пенсійних фондів. Тому сума коштів, накопичених на рахунках другого рівня пенсійної системи, через 6 років буде складати 10,3 млн. грн. Майбутні пенсіонери матимуть можливість накопичувати реальний капітал, який буде спрямовано саме на виплату їм персональної пенсії, а не нинішнім пенсіонерам, як це передбачає перший рівень.

Отже, у повній мірі говорити про реформу пенсійної системи України можна буде лише тоді, коли буде введено накопичувальний рівень.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Горюк, Н.* Пенсійна система України: проблеми і перспективи / Н. Горюк. USAID/FINREP-II Квітень 2013 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.presentation_conference_25april2013_ru.pdf.
2. *Коваль, О.* Концептуальні засади інвестування пенсійних активів / О. Коваль // Фінанси України. - 2011. - № 1. - С. 101-107.
3. *МакТаггарт, Г.* Досвід реформування пенсійної системи у країнах східної Європи та СНД у порівнянні з проведенням пенсійної реформи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pension.kiev.ua/ files/dosvid-porivn-Ukr.pdf.
4. Офіційний веб-сайт Головного управління статистики у Дніпропетровській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dneprstat.gov.ua/.
5. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки // Розвиток фінансового сектору. – К.: USAID, 2010. – 24 с.
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058 – IV зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.
7. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.

8. Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 384/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.
9. Проект Закону «Про запровадження перерахування страхових внесків до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» від 25.06.2013 № 2418а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fpension.kiev.ua%2Ffiles%2Fdraft_law_accum_syst.pdf&ei=nii9U62zNqmAywPP4IKABg&usg=AFQjCNG2rkaLwkNFsb6C5Sj5fEa-8nu1FA&bvm=bv.70138588,d.bGQ.
10. *Роик, В.Д.* Пенсионная система России: вызовы XXI века и пути модернизации / В.Д. Роик. – СПб.: Питер, 2012. – 479 с.
11. *Скуратівський, В.* Державне регулювання фінансового забезпечення пенсійних систем: досвід країн Європейського Союзу / В. Скуратівський // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України : наук. журн. - 2011. - *№ 1. - С. 206-217.*
12. *Толуб'як, В.* Світова фінансова криза: виклики та висновки для пенсійних фондів / В. Толуб'як // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України : наук. журн. - 2010. - № 4. - С. 133-140.
13. *Федоренко, А.* Економічна складова накопичувальної пенсійної системи / А. Федоренко // Фінанси України. - 2011. - № 12. - С. 89-98.

REFERENCES

1. *Gorjuk, N.* Pensijna systema Ukrajiny: problemy i perspektyvy. Kviten 2013 USAID/FINREP-II. Kviten 2013 [Elektronnyj resurs]. - Rezhym dostupu : presentation_conference_25april2013_ru.rdf.
2. *Koval, O.* Konceptualni zasady investuvannja pensijnyh aktyviv // Finansy Ukrajiny. - 2011. - № 1. - P. 101-107.
3. *MakTaggart, G.* Dosvid reformuvannja pensijnoi systemy u krainah shidnoi Evropy ta SND u porivnjanni z provedennjam pensijnoi reformy v Ukrajini // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.pension.kiev.ua/ files/dosvid-porivn-Ukr.pdf.
4. Oficijnyj veb-sajt Golovnogo upravlinnja statystyky u Dnipropetrovskij oblasti. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dneprstat.gov.ua.
5. Pensijna reforma v Ukrajini: doslidzhennja suspilnoji dumky. // Rozvytok finansovogo sektoru. – K. – 2010. – 24 s.
6. Pro zagalnoobov'jazkove derzhavne pensijne strahuvannja: zakon Ukrajiny vid 9 lyp. 2003 r. № 1058 – IV zi zminamy. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.
7. Pro zahody shhodo zakonodavchogo zabezpechennja reformuvannja pensijnoji systemy : zakon Ukrajiny vid 08 lyp. 2011 r. № 3668 – VI. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.
8. Proekt Zakonu Pro zaprovadzhennja pererahuvannja strahovyh vneskiv do nakopychuvalnoji systemy zagalnoobov'jazkovogo derzhavnogo pensijnogo strahuvannja № 2418a vid 25.06.2013.
9. *Roik, V.D.* Pensionnaja sistema Rossii: vyzovy XXI veka i puti modernizacii. – Piter, 2012. – 479 s.
10. *Skurativskyj, V.* Derzhavne reguljuvannja finansovogo zabezpechennja pensijnyh system: dosvid krajin Evropejskogo Sojuzu // Visnyk Nacionalnoji akademij derzhavnogo upravlinnja pry Prezydentovi Ukrajiny : nauk. zhurn. - 2011. - № 1. - S. 206-217.
11. *Tolubjak, V.* Svitova finansova kryza: vyklyky ta vysnovky dlja pensijnyh fondiv // Visnyk Nacionalnoji akademiji derzhavnogo upravlinnja pry Prezydentovi Ukrajiny: nauk. zhurn. - 2010. - № 4. - S. 133-140.
12. *Fedorenko, A.* Ekonomichna skladova nakopychuvalnoji pensijnoji systemy // Finansy Ukrajiny. - 2011. - № 12. - S. 89-98.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК: 658.1:347.7:339.1

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Ю.П. Калюжна,
кандидат економічних наук

Полтавська державна аграрна академія

У статті викладений аналіз основних факторів, що впливають на конкурентоспроможність підприємства, та проведено їх градацію на основі генезису вчених-економістів.

Ключові слова: *конкурентоспроможність, зовнішні та внутрішні фактори конкурентоспроможності, конкуренти, споживачі, постачальники, конкурентні переваги.*

В статье изложен анализ основных факторов, влияющих на конкурентоспособность предприятия, и проведена их градация на основе генезиса ученых-экономистов.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, внешние и внутренние факторы конкурентоспособности, конкуренты, потребители, поставщики, конкурентные преимущества.*

The article presents the analysis of the main factors affecting competitiveness of a company. Their graduation on basis of genesis of economists is held.

Today there is no single point of view concerning determination of competitiveness and factors that affect it. Competitiveness of enterprises was considered by many foreign and national scientists. The starting position of the classical theory was the principle of absolute advantage formulated by Adam Smith. The problem of identification and analysis of factors influencing competitiveness of enterprises has been investigated in numerous works of economists .

Despite of a significant contribution to the study of the problem of forming enterprise competitiveness, scientists have a complex approach to certain aspects of separation and organizing competitive factors.

Many scientists believe that the basic conditions of formation and maintenance of enterprise competitiveness are internal (endogenous) and external (exogenous) factors.

In modern economic literature there are different approaches to classification of external factors.

The factors that affect provision of the required quality and price level of products - the most important elements of competitiveness are emphasized to determine competitiveness of enterprises. Since the company can not be competitive if the product is not sold.

Determining the competitiveness of products manufacturers must know the requirements of potential buyers and assessment of consumers.

It was found out that competitiveness should be considered taking into account factors of product competitiveness. Based on the analysis of existing approaches the main factors that affect the level of competitiveness are determined as follows: factors of macroenvironment (economic, political, legal, scientific and technical, etc.); mesicenvironment (intensity of competition, the number of suppliers , elasticity of supply and demand), microlevels (manufacturing facilities, technical and technological , resource , production capacity, etc.). Thus, factors that ensure formation of competitiveness of enterprises are interpreted differently.

© Ю.П. Калюжна, 2014

The assessment of the use of interrelated and interdependent levels of factors is primarily determined by ability of specific manufacturers to produce competitive products.

Key words: *competitiveness, external and internal factors of competitiveness, competitors , customers , suppliers , competitive advantages.*

Постановка проблеми. Визначення конкурентних позицій підприємства на певних сегментах ринку зосереджене на з'ясуванні основних факторів, що їх визначають. Оцінка цих факторів сприяє виявленню сильних і слабких сторін у діяльності підприємств-конкурентів, що дає можливість розробити засоби, за рахунок яких підприємство зможе підвищити рівень своєї конкурентоспроможності й забезпечити свій подальший стійкий розвиток.

Аналіз досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність підприємства розглядали у своїх працях багато зарубіжних і вітчизняних вчених. В економічній науці не існує точних відомостей відносно того, хто і коли першим запровадив у науковий обіг термін «конкуренція». Перші найбільш цілісні теоретичні положення про рушійні сили конкурентної боротьби з'явилися лише у середині XVIII ст. Головна заслуга в цьому належить класичній політичній економії. Вихідним положенням класичної теорії був принцип абсолютних переваг, сформульований А. Смітом. Видатний економіст вперше довів, що конкуренція, урівнюючи норми прибутку, приводить до оптимального розподілу праці й капіталу. У своїй фундаментальній праці «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй» (1776 р.) він визначив поняття конкуренції як суперництво і ототожнив її з «невидимою рукою», яка начебто смикає за ниточки підприємців, змушуючи їх діяти відповідно до якогось ідеального плану розвитку економіки [1, с. 14].

Слід звернути увагу на багатозначність трактувань сутності поняття «конкурентоспроможність» сучасними вченими-економістами. Так, Р.А. Фатхутдінов зазначав, що «конкурентоспроможність – це властивість об'єкта, що характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби у порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку. Конкурентоспроможність визначає здатність витримувати конкуренцію у порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку» [10, с. 25].

І.О. Піддубний, А.І. Піддубна вважають: «Конкурентоспроможність – це потенціальна або реалізована здатність економічного суб'єкта до функціонування у релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію відносно конкурентів» [9, с. 7].

В.Є. Хруцький, І.В. Корнєєва вказують, що «конкурентоспроможність – це стабільна можливість задовольняти певні потреби покупців краще, ніж конкуренти, та завдяки цьому вдало продавати продукцію з прийнятними фінансовими результатами для виробника» [11, с. 241].

Проблематиці визначення й аналізу факторів, що впливають на формування конкурентоспроможності підприємства, приділено достатню увагу у численних роботах вчених-економістів. Наприклад, В.А. Павлова визначає фактори конкурентоспроможності підприємства як безпосередню причину, наявність якої є необхідною і достатньою умовою зміни одного чи декількох критеріїв конкурентоспроможності [7, с. 76].

Незважаючи на значний внесок у дослідження проблеми формування конкурентоспроможності підприємства, до окремих аспектів виокремлення та впорядкування факторів конкуренто-спроможності науковці підходять неоднозначно, внаслідок чого ще не існує методів її визначення. Тому одним із головних етапів на шляху до управління формуванням конкурентоспроможністю підприємства є визначення основних факторів, що на неї впливають.

Метою статті є аналіз факторів конкурентоспроможності підприємства та проведення їх градації на основі генезису вчених-економістів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «фактор» (від лат. factor – той, що обумовлює) у наукових дослідженнях використовується у двох взаємопов'язаних значеннях: умова, яка забезпечує здійснення операцій, та потенційна сила, тобто причина зміни результатів діяльності.

Багато вчених вважають, що основними умовами формування і забезпечення конкурентоспроможності підприємства є внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні) фактори.

Більшість дослідників зазначають, що внутрішніми факторами конкурентоспроможності є суб'єктивні, тобто підприємство може керувати ними самостійно і повністю. Адже фактична присутність цих факторів залежить тільки від системи управління на підприємстві, а також відношення власників до своєї сфери діяльності. До них можна віднести: діяльність керівництва підприємства, систему технічного оснащення, збут продукції, фінансове забезпечення, інновації, доступ до якісних і дешевих ресурсів тощо [4].

Зовнішні ж фактори конкурентоспроможності у більшості своїй об'єктивні: вони впливають не лише на формування конкурентного середовища, а й на конкурентоспроможність підприємства. До них відносять: конкурентів, контрагентів, інфляційні процеси, рівень кваліфікації робочої сили, політичні процеси тощо [12].

Р.А. Фатхутдінов серед зовнішніх чинників, які впливають на конкурентоспроможність підприємства на мезоекономічному рівні, виділяє: використання доступних і дешевих ресурсів, прозорість ринку, систему підготовки кадрів, рівень інтеграції всередині країни, низькі процентні ставки, якісне правове регулювання, сприяння місцевих органів, гармонізацію системи сертифікації продукції тощо.

До внутрішніх чинників на галузевому рівні він відносить: попит на товар галузі, оптимальний рівень уніфікації і стандартизації продукції, експорт наукомісткої продукції, наявність конкурентоспроможного персоналу в галузі, оптимальний рівень галузевої концентрації, наявність конкурентоспроможних постачальників, оптимізацію ефективності використання ресурсів, наявність радикальних нововведень, великий обсяг конкурентоспроможних підприємств у галузі, сертифікацію та ексклюзивність продукції [10, с. 45].

І. Ємельянова виділяє за роллю факторів у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства основні та другорядні фактори, за спрямованістю дії - стимулюючі і стримуючі, за рівнем взаємообумовленості – незалежні (первинні) та похідні (вторинні) [3, с. 21].

І. Нижник на макрорівні виділяє сукупність таких факторів: економічні, міжнародні, демографічні, правові, географічні, науково-технічні, політичні та соціокультурні [5, с. 157].

На мікрорівні на конкурентоспроможність можуть впливати: ціна і якість продукції, що виготовляється підприємством, його виробничий, технологічний стан, професійно-кваліфікаційний рівень персоналу, маркетингові можливості тощо [6, с. 15].

У сучасній економічній літературі здійснюються різні підходи до класифікації зовнішніх факторів. Так, Л. Піддубна поділяє їх на три групи: зовнішні фактори мезорівневої дії, зовнішні фактори макрорівневої дії та зовнішні фактори міжнародної дії [8, с. 46]. Т. Гринько, структуруючи фактори макросередовища, які впливають на формування конкурентоспроможності підприємства виділяє ринкові фактори та фактори інфраструктури конкурентного середовища [2, с. 32].

Проведемо градацію основних факторів впливу на конкурентоспроможність підприємств на основі різних підходів до їх класифікації (див. рис.).

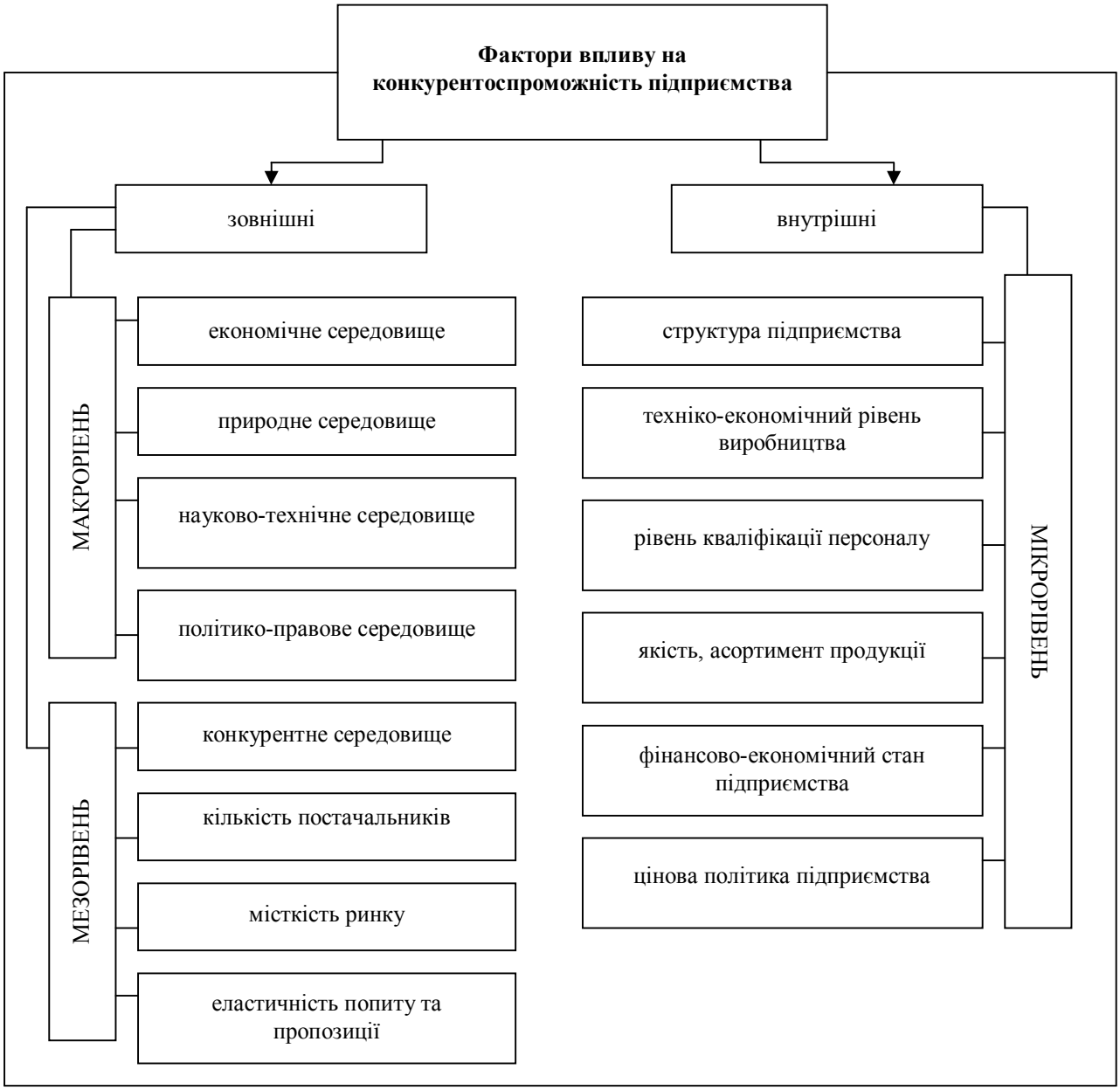

Рис. *Фактори впливу на конкурентоспроможність підприємства (узагальнююча розробка автора)*

Наведена на рисунку різноманітність факторів, що впливають на конкурентоспроможність підприємств, зумовлює необхідність прийняття та реалізації управлінського рішення дотримуватися взаємозв'язку впливу факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, яке є багатоаспектною і взаємозалежною системою.

Крім того, при визначенні конкурентоспроможності підприємства можна виділити фактори, які безпосередньо впливають на забезпечення необхідної якості і рівня ціни продукції - найважливіші елементи конкурентоспроможності підприємства. Адже підприємство не може бути конкурентоспроможним, якщо його товар не має збуту. Тому, визначаючи конкурентоспроможність продукції, підприємство-виробник має обов'язково знати вимоги потенційних покупців як до якості, так і до ціни пропонованої на ринку продукції.

Критеріями оцінки конкурентоспроможності підприємства виступають такі умови: наявність споживачів асортименту продукції; що випускається підприємством;

кількість підприємств-конкурентів, які випускають аналогічну продукцію і діють на одному з ним ринку; обсяги виробництва й реалізації продукції підприємств-конкурентів у цілому та кожного окремо взятого підприємства; основні напрями конкурентної боротьби на ринку; контроль за каналами збуту та діяльністю підприємств-постачальників з метою зниження рівня витрат; методи конкуренції; стабільність попиту на продукцію підприємства в кожному сегменті ринку.

Отже, значною мірою конкурентоспроможність підприємства визначається його здатністю в певних умовах виготовляти високоякісну продукцію.

Висновки. Фактори конкурентоспроможності підприємства – це явища і процеси, які виникають у результаті виробничої діяльності виробника товарної продукції і соціально-економічного становища країни та впливають на зміну рівня конкурентності ринку. При цьому отримання конкурентної переваги конкретного товаровиробника на ринку залежить від того, наскільки ефективно товаровиробник буде використовувати зміну цих факторів у своїй діяльності.

Виходячи з аналізу існуючих підходів, головними факторами, які впливають на рівень конкурентоспроможності, є такі: чинники макросередовища (економічні, політичні, правові, науково-технічні тощо); мезосередовища (інтенсивність конкуренції, кількість постачальників, еластичність попиту і пропозиції); мікрорівня (виробничі потужності, наявність техніко-технічного, ресурсного, виробничого потенціалів тощо). Отже, фактори, які забезпечують формування конкурентоспроможності підприємства, трактуються по-різному.

Крім того, визначено, що конкурентоспроможність підприємства слід розглядати з урахуванням факторів конкурентоспроможності продукції. Оцінка стану використання взаємопов'язаних та взаємозалежних рівнів факторів визначається, перш за все, здатністю конкретних виробників випускати конкурентоспроможну продукцію. В залежності від комбінації факторів впливу, конкретне підприємство характеризується досягнутим рівнем та особливим характером формування своєї конкурентоспроможності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Башнянин, Г.І.* Політична економія / Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. – К.: Ніка-Центр «Ельга», 2000. – 528 с.
2. *Гринько, Т.В.* Механізм формування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародних ринках : [монографія] / Т.В. Гринько. – Кривий Ріг: Видавничий Дім, 2005. – 324 с.
3. *Ємельянова, І.* Класифікація факторів конкурентоспроможності аграрних підприємств / І. Ємельянова // Економіка. – 2010. – №2. – С. 20–23.
4. *Лисяк, Л.В.* Детермінанти фінансової конкурентоспроможності у ринковому середовищі / Л.В. Лисяк, Д.О. Гетьман // Вісник ДДФА: Економічні науки. – 2013.- № 2 (30). – С. 112-113.
5. *Нижник, І.В.* Забезпечення конкурентних переваг: ризики і втрати в їх реалізації на регіональному ринку / І.В. Нижник // Вчені записки Кримського інженерно-педагогічного університету. Економічні науки. – Сімферополь: ВПЦ КІПУ, 2008. – Вип. 12. – С. 156–160.
6. *Отенко, І.П.* Управління конкурентними перевагами підприємства: наукове видання / І.П. Отенко, Є.О. Полтавська. – Харків: ХНЕУ, 2005. – 212 с.
7. *Павлова, В.А.* Фактори, що формують конкурентоспроможність / В.А. Павлова // Європейський вибір України: проблеми теорії та практики реалізації : матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП. – 2003. – С. 76–78.

8. *Піддубна, Л.І.* Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: [монографія] / Л.І. Піддубна. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 368 с.
9. *Піддубний, І.О.* Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства / О.І. Піддубний, Л.І. Піддубна / за ред. проф. О.І. Піддубного. – Харків : ВД «Інжек», 2004. – 264 с.
10. *Фатхутдинов, Р.А.* Конкурентоспособность организации в условиях кризиса. Экономика, маркетинг, менеджмент / Р.А. Фатхутдинов. – М. : Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2002. – 892 с.
11. *Хруцкий, В.Э.* Современный маркетинг / В.Е Хруцкий, И.В. Корнєєва, Г.Э. Автухова– М.: «Финансы и статистика», 2004. – 461 с.
12. *Шемчук, Л.О.* Конкурентоспроможність підприємства в системі чинників її забезпечення [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http//mevhnu.at.ua.

REFERENCES

1. *Bashnyanin, G.I.* PolItichna ekonomiya / G.I. Bashnyanin, P.Yu. Lazur., V.S. MedvedEv. – K.: NIka-Tsentr «Elga», 2000. – 528 s.
2. *Grinko, T.V.* MehanIzm formuvannya konkurentospromozchnosti vitchiznyanych pidpryyemstv na mIzhnarodnih rinkah: [monografIya] / T.V. Grinko. – Kriviy RIg: Vidavnichiy DIm, 2005. – 324 s.
3. *Emelyanova, I.* KlasifIkatsIya faktorIv konkurentospromozhnostI agrarnih pIdpriEmstv / I. Emelyanova // EkonomIka. – 2010. – #2. – S. 20–23.
4. *Lisyak, L.V.* DetermInanti fInansovoYi konkurentospromozhnostI u rinkovomu seredovischI / L.V. Lisyak, D.O. Getman // VIsnik DDFA: EkonomIchnI nauki. – 2013.- # 2 (30). – S. 112-113.
5. *Nizhnik, I.V.* Zabezpechennya konkurentnih perevag: riziki I vtrati v Yih realIzatsIYi na regIonalnomu rinku / I.V. Nizhnik // VchenI zapiski Krimskogo Inzhenerno-pedagogIchnogo unIversitetu. EkonomIchnI nauki. – SImferopol: VPTs KIPU, 2008. – Vip. 12. – S. 156–160.
6. *Otenko, I.P.* UpravlInnya konkurentnimi perevagami pIdpriEmstva: naukove vidannya / I.P. Otenko, E.O. Poltavska. – HarkIv: HNEU, 2005. – 212 s.
7. *Pavlova, V.A.* Faktory, scho formuyut konkurentospromozhnIst / V.A. Pavlova // Evropeyskiy vibIr UkraYini: problemi teorIYi ta praktiki realIzatsIYi : MaterIali mIzhn. nauk.-prakt. konf. – DnIpropetrovsk: Vid-vo DUEP. – 2003. – S. 76–78.
8. *PIddubna, L.I.* KonkurentospromozhnIst ekonomIchnih sistem: teorIya, mehanIzm regulyuvannya ta upravlInnya: [monografIya] / L.I. PIddubna. – HarkIv: VD «INZhEK», 2007. – 368 s.
9. *PIddubniy, I.O.* UpravlInnya mIzhnarodnoyu konkurentospromozhnIstyu pIdpriEmstva / O.I. PIddubniy, A.I. PIddubna / za red. prof. O.I. PIddubnogo. – HarkIv : VD «Inzhek», 2004. – 264 s.
10. *Fathutdinov, R.A.* Konkurentosposobnost organizatsii v usloviyah krizisa. Ekonomika, marketing, menedzhment / R.A. Fathutdinov. – M.: Izdatelsko-knigotorgovyiy tsentr «Marketing», 2002. – 892 s.
11. *Hrutskiy, V.E.* Sovremennyiy marketing / V.E Hrutskiy., I.V. KornEEva, G.E. Avtuhova– M.: «FInansi I statistika», 2004. – 461 s.
12. *Shemchuk, L.O.* KonkurentospromozhnIst pIdpriEmstva v sistemI chinnikIv YiYi zabezpechennya [Elektronniy resurs] // Rezhim dostupu: http//mevhnu.at.ua.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2014 р.

УДК 332.135

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПРІОРИТЕТІВ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Н.В. Ковальчук,
кандидат економічних наук

Дніпропетровська державна фінансова академія

Розглядаються економічні аспекти пріоритетів інтеграції України, досліджуються позитивні та негативні наслідки європейської інтеграції та інтеграції з Митним союзом Росії, Білорусі та Казахстану, аналізується досвід вступу до ЄС східноєвропейських країн і динаміка показників зовнішньої торгівлі Росії, Білорусі та Казахстану після створення ними митного союзу.

Ключові слова: *інтеграція, зона вільної торгівлі, митний союз, платіжний баланс, зовнішньоторговельний оборот, експорт, імпорт.*

Рассматриваются экономические аспекты приоритетов интеграции Украины, исследуются позитивные и негативные последствия европейской интеграции и интеграции с Таможенным союзом России, Белоруссии и Казахстана, анализируется опыт вступления в ЕС восточноевропейских стран и динамика показателей внешней торговли России, Белоруссии и Казахстана после создания ими таможенного союза.

Ключевые слова: *интеграция, зона свободной торговли, таможенный союз, платежный баланс, внешнеторговый оборот, экспорт, импорт.*

To determine the economic aspects of preferred direction of Ukraine's integration, to study positive and negative consequences of Ukraine's integration with European Union and Russia's Customs Union.

The study is based on international, russian and ukrainian experts' researches, on Eastern European countries' experiences of joining the EU and the dynamics of Russia's, Belarus'es and Kazakhstan's external trade indexes after creating Customs Union.

There are advantages and disadvantages to joining both EU and Customs Union of Russian Federation, Belarus, and Kazakhstan (RBK CU). Analysis of researches, as well as Eastern European countries' experiences of joining the EU and dynamics of external trade indexes of CU countries (RBK) allows to come to a conclusion that it's preferable for Ukraine to move towards integration with Europe.

The analysis is given for several countries, not for all of the EU member states, that joined EU in the last years. The dynamics is shown only for the balance of payments. As for the CU countries (RBK), only the external trade indexes are analysed.

Key words: *integration, free trade area, customs union, balance of payments, foreign trade turnover, export, import.*

Постановка проблеми. За останні 15 років світ став свідком бурхливого процесу укладання угод про регіональні інтеграції. Більш половини світової торгівлі зараз здійснюється в рамках існуючих торговельних блоків і майже кожна країна в світі є членом однієї або декількох угод про регіональну інтеграцію. Україна не залишається поза цим процесом, але вона може мати різні напрями інтеграції, які протягом багатьох років обговорювалися політиками, економістами, бізнесменами та громадянами країни. Останніми роками в зовнішній політиці склалися два напрями інтеграції -

© Н.В. Ковальчук, 2014

європейський та російський. Розвиток подій вимагає від України зробити економічно обґрунтований та політично зважений вибір. Тому саме визначенням вибору пріоритетного напряму інтеграції України і пояснюється актуальність теми дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Участь в угодах про регіональні інтеграції та їх пріоритетні напрями перетворилися в основний компонент стратегій торгової політики більшості країн і є предметом досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених. Дж. Вінер (J. Viner), Дж. Мід (J. Meade), Р. Ліпсі (R. Lipsey) оцінювали наслідки вступу до зони вільної торгівлі (ЗВТ) з погляду статичних ефектів розширення й згортання торгівлі, що характеризуються показниками збільшення або зменшення добробуту країн у результаті укладання між ними угоди про ЗВТ, яка усуває тарифи у взаємній торгівлі [2]. Існує також думка П. Кругмана (P. Krugman), що якщо країни, які входять до ЗВТ, є так званими «природними партнерами», то вони, найімовірніше, виграють від участі в даній угоді, й виграш буде тим більшим, чим вище частка внутрішньої регіональної торгівлі [8]. У той же час М. Шифф (M. Schiff) та А. Панагарія довели зворотне, дослідивши випадки, коли партнерами виступають малі країни або мала країна й велика. Вони встановили, що ЗВТ між малими країнами призводять, як правило, до зменшення добробуту. При цьому величина втрат буде тим більшою, чим вищим є обсяг (частка) імпорту з країни-партнера. Це поширюється також на випадок інтеграції великої й малої країни, однак результат буде не настільки очевидним. Деякі автори, наприклад, М. Бломстрем (M. Blomstrom) і А. Кокко (A. Kokko) вважають, що у кожному конкретному випадку це залежить від того, чи відбувається в результаті вступу до ЗВТ зміна інвестиційного клімату, чи з'являються переваги, пов'язані з місцем розташування підприємств тощо у країнах-учасницях [11].

Формування цілей статті. Метою дослідження є визначення економічних аспектів пріоритетного напряму інтеграції України, дослідження позитивних та негативних наслідків європейської інтеграції. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: дослідити досвід інтеграції східних європейських країн до ЄС, стан економічного розвитку країн Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану після створення об'єднання, визначити переваги та можливі негативні наслідки інтеграції України з ЄС та Митним союзом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Угоди про регіональні інтеграції мають різні форми. Найбільш розповсюдженими формами інтеграції є: 1) зона вільної торгівлі (ЗВТ), коли усуваються торгові обмеження між країнами-учасницями, але кожна країна-учасниця проводить власну політику по відношенню до країн за межами угоди; 2) Митний союз — ЗВТ, де учасники здійснюють спільну для всіх зовнішню торгову політику. Форми більш глибокої інтеграції включають створення спільного ринку на основі Митного союзу, який передбачає також вільне пересування факторів виробництва (капіталу, робочої сили та технологій) та економічних союзів, які передбачають узгодженість національних економічних політик країн-учасниць і політичних союзів.

Відповідно до прогнозів корисності теорій міжнародної торгівлі, зокрема теорії порівняльних переваг, вважалося, що угоди, націлені на сприйняття вільної торгівлі, даватимуть прибутки всім країнам-учасницям. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) та її нащадок – Світова організація торгівлі (СОТ), що має перспективи світового масштабу, також прагнуть зменшити торговельні бар'єри. СОТ має перспективу світового масштабу. Укладаючи регіональні угоди, групи країн ставлять за мету зменшити бар'єри в торгівлі швидше, ніж цього можна було б досягти під патронатом СОТ.

Просування до регіональної інтеграції ніде не мало більшого успіху, ніж у Європі. Подібні кроки в напрямі до регіональної інтеграції здійснюються і в інших частинах світу. Зокрема Канада, Мексика та Сполучені Штати підписали угоду про вільну торгівлю (NAFTA). Це дає змогу усунути всі бар'єри на шляху вільного

потоку товарів і послуг між цими трьома країнами. Робляться активні спроби співпраці країн азіатсько-тихоокеанського регіону, Центральної Америки, Південно-Східної Азії та деяких частин Африки.

Аргументи «за» і «проти» інтеграції, економічного та політичного характеру досліджуються багатьма вченими. Так, В.Л. Гіл Чарлз, визначаючи економічні аргументи на користь раціональної інтеграції, здійснюваної в системі NAFTA, зазначав, що необмежена вільна торгівля дає змогу країнам спеціалізуватися на виробництві тих товарів і послуг, які вони виробляють найефективніше. Створення зони вільної торгівлі між Канадою, Мексикою та Сполученими Штатами (NAFTA) викликало структурні економічні зрушення. Текстильна індустрія перемістилася з США до Мексики з дешевшою майже у 7 разів робочою силою, що спричинило втрату роботи близько 15% американських робітників текстильної індустрії. Однак завдяки цьому американські споживачі отримали зменшення цін на текстильну продукцію. В той же час американські виробники текстильного обладнання збільшили обсяг свого експорту автомобілів до Мексики, оскільки збільшився обсяг замовлень. Збільшився також обсяг експорту з США до Мексики. Від зони вільної торгівлі хтось виграє, хтось програє, але за переконанням цієї ідеї, прибутки вочевидь перевищують збитки [4].

В умовах глобалізації економіки Україна не може залишися поза процесом інтеграції. Обсяг міжнародної торгівлі України за період 1999-2008 рр. постійно зростає. У 2009 р. унаслідок економічної кризи обсяг торгівлі впав: падіння експорту склало 41%, а імпорту – 47%. У наступні три роки тенденція зростання зовнішньої торгівлі призупинилася. Товарообіг у 2010 р. зріс на 31,7%, а у 2011 р. – на 34,7%. Основний обсяг товарообігу Україна здійснює з країнами ЄС та Митним союзом Російської Федерації, Білорусі та Казахстану (РБК МС). За перше півріччя 2013 р. за даними Держкомстату, в структурі товарообігу України частка РБК МС становила 32,9%, а країн ЄС – 31,5% [5]. Тому майже повна рівнозначність частки у зовнішній торгівлі України з цими партнерами ускладнює остаточний вибір пріоритетного напряму інтеграції.

Напрям інтеграції має не тільки економічні, але й політичні аспекти, які необхідно враховувати при наданні переваги.

Так, узагальнені Світовим банком дослідження свідчать про те, що країни з невисоким рівнем розвитку мають перевагу при інтеграції з розвиненими країнами. Інтеграція ж між країнами з невисоким рівнем розвитку може мати менше ефектів, однак це обумовлено ступенем охоплення сфер економіки, формою інтеграційної угоди [11].

При розгляді ефектів регіональної інтеграції одним з неоднозначних є питання про зв'язок між участю країни в ЗВТ і можливістю залучення іноземних інвестицій. Теоретичні й емпіричні дослідження з даної проблеми не дають однозначної відповіді, чи сприяє членство ЗВТ збільшенню інвестицій у країну. Як відзначають деякі дослідники, наприклад, М. Бломстрем (M. Blomstrom) і А.Кокко (A.Kokko), у кожному конкретному випадку це залежить від того, чи відбувається в результаті вступу до ЗВТ позитивна зміна інвестиційного клімату, чи з'являються переваги, пов'язані з місцем розташування підприємств і галузей тощо у країнах-учасницях. Учені зауважують, що приплив інвестицій буде визначатися й тим, які країни - великі або малі - утворюють ЗВТ, а також залежати від того, за яким принципом побудована угода з точки зору економічного розвитку держав, що об'єдналися – «мала-мала», «мала-велика», «велика-велика» [11].

Проблеми регіональної інтеграції досліджує створений через рік після початку роботи Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану у 2012 р. Центр інтеграційних досліджень. На базі комплексу міжгалузевих макроекономічних моделей Росії, Казахстану, Білорусі і України російськими вченими був проведений цикл розрахунків за можливими варіантами інтеграції. В якості основних варіантів інтеграції розглядались такі.

Перший варіант (базовий) – збереження існуючої ситуації: Україна не приєднується ні до Митного союзу, ні до ЄС. У цьому разі ВВП України зменшується у довгостроковій перспективі з 4,4% у 2010–2015 рр. до 3,6% у 2025–2030 рр.

Другий варіант – Україна вступає в ЗВТ СНД з нині існуючим рівнем виключення, тобто зі збереженням бар'єрів у торгівлі за трьома галузями (енергетика, сільське господарство та металургія). На динаміку Росії та Казахстану це практично не буде мати вплив, а в Україні за цим варіантом обсяг ВВП у середньому перевищить його величину проти базового сценарію на 0,5%.

Третій варіант – Україна вступає до зони ЗВТ з ЄС з одночасним застосуванням країнами ЄЕП захисних дій у зовнішній торгівлі. В цьому випадку передбачається взаємна відміна мит між Україною і країнами ЄС. У той же час країни ЄЕП встановлюють митні збори для України на рівні значень, що діють при торгівлі з європейськими країнами. При цьому експорт України в країни ЄС зростає на 10%, а країн ЄС в Україну – на 15%. Торговий оборот між країнами ЄЕП і Україною при цьому скоротиться на 2,5%. Цей сценарій у порівнянні з першим показує більш низькі темпи економічного зростання Росії, Казахстану і Білорусі, що буде викликане зменшенням їх обсягу експорту в Україну. Прогнозується перевищення імпорту з ЄС над експортом в ці країни з України, внаслідок чого в Україні динаміка ВВП буде гіршою, ніж у базовому варіанті.

Четвертий варіант – якби Україна приєдналася до ЄЕП у тому ж форматі, що і Росія, Білорусь та Казахстан, то зростання ВВП України за цим сценарієм, у порівнянні з першим, склало у 2015 р. – 2,8 %, а у 2030 р. – 6,8% [6].

Таким чином, російські експерти вважають, що найкращі перспективи для України полягають у повному приєднанні до ЄЕП та МС, при цьому буде спостерігатися технологічне зближення. В той же час результати прогнозних розрахунків показують суттєві ризики, пов'язані з формуванням єдиної валютно-фінансової системи на пострадянському просторі.

Не менш обґрунтовані дослідження проводилися українськими експертами Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, які наголошують на особливості угоди ЗВТ у рамках СНД та з ЄС. Угода про створення ЗВТ у рамках СНД не викличе регуляторних змін у країні, а глибока і всеосяжна ЗВТ з ЄС має привести до узгодження нормативної практики України з європейськими правилами і нормами у пов'язаних з торгівлею сферах, що забезпечить експорт української продукції. Водночас, ЄС зобов'язався надавати технічну допомогу з метою забезпечення реалізації необхідних змін. Вважають, що впровадження глибокої і всеосяжної ЗВТ з ЄС принесе важливі *переваги,* в тому числі:

− підвищення добробуту українського народу за рахунок розширення доступу до більшого асортименту високоякісної продукції;

− безмитний доступ до найбільшого у світі ринку збуту товарів;

− поліпшення доступу до ринків третіх країн через гармонізацію стандартів з ЄС і, отже, перехід на визнані у світі стандарти;

− кращий внутрішній інвестиційний клімат.

Досягнення цих переваг пов'язане зі *значними витратами*, які включають:

− збільшення конкуренції на внутрішньому ринку за рахунок усунення тарифних і значного скорочення не тарифних бар'єрів;

− вища вартість дотримання стандартів, оскільки стандарти ЄС, як правило, жорсткіші і, отже, їх дотримання вимагатиме більших зусиль і витрат.

Досвід Польщі свідчить, що більш високі стандарти можуть навіть витіснити окремі вітчизняні фірми з певних сегментів ринку, як неконкурентоспроможні;

− витрати, пов'язані з правовими та адміністративними змінами.

Українськими експертами проводилося моделювання трьох основних сценаріїв регіональної інтеграції України: 1) проста ЗВТ з ЄС: взаємне скасування ввізних мит; 2) глибока і всеосяжна ЗВТ з ЄС: взаємне скасування ввізних мит + 2,5% зниження витрат на кордоні на експорт до країн ЄС + 2,5% зниження витрат на

кордоні на імпорт з ЄС; 3) Митний союз з Росією, Білорусією та Казахстаном (РБК): ввізні мита в Україні по відношенню до ЄС і решти країн світу встановлені на рівні ввізних мит Митного союзу. Перший та другий сценарій показує чистий приріст добробуту для України у разі ЗВТ між Україною та ЄС, причому обсяг виграшів зростає у випадку підписання глибокої та всеосяжної ЗВТ. Водночас, приєднання до РБК МС та запровадження його торговельних бар'єрів призводить до втрати добробуту. Зокрема, у випадку створення простої ЗВТ з ЄС сукупний добробут в Україні зросте на 1,3% у середньостроковій перспективі і на 4,6% у довгостроковій перспективі за інших рівних умов, а у випадку глибокої та всеосяжної ЗВТ зростання добробуту склало б 4,3% і 11,8% відповідно. У разі ж приєднання до РБК МС Україна втратить 0,5% сукупного добробуту в середньостроковій перспективі і 3,7% у довгостроковій перспективі [3].

Для визначення пріоритетів напрямів інтеграції доцільно ознайомитися з досвідом вступу до ЄС східноєвропейських країн. У середині 1990-х рр. країни колишнього соцтабору одна за одною уклали з Євросоюзом угоди про асоціацію, аналогічні тій, яку виборює Україна. Це стало головним стимулом для кардинальної трансформації їхніх економік і важливим кроком до вступу в ЄС. Законодавче та економічне перезавантаження в цих державах торкнулася майже всіх сфер життя і тривалого десятиліття.

Проведення структурних реформ повністю змінило національні економіки країн Східної Європи і направило їх на шлях зростання. Нові члени єдиної Європи стали швидко доганяти старих. Економічне зростання новачків у перші роки після розширення ЄС перевищило темпи зростання старих ринків: економіка Польщі, прибалтійських держав і Словаччини зростала на 4-10% за рік.

Реформи фінансових ринків, корпоративного та антимонопольного законодавства, стандартів фінансової звітності та регулювання в галузі інтелектуальної власності сприяли поліпшенню ділового клімату, а сам факт зближення з ЄС став сигналом для іноземних інвесторів.

Так, у 2002 р. Чехія і Польща отримали прямих іноземних інвестицій в десять разів більше, ніж у середньому на початку 1990-х, а Словаччина – у 30 разів. Великими інвесторами в нові країни виступили старі члени ЄС, передусім Німеччина, а також США. Однією з головних переваг, отриманих державами Центральної та Східної Європи, став доступ до структурних фондів ЄС: до новачків потекли гроші в рамках політики вирівнювання ступеня розвитку регіонів ЄС [9].

Динаміка стану платіжного балансу країн після вступу до ЄС з 2004 р., за даними Євростат, свідчить в цілому про позитивну тенденцію, за винятком періоду світової кризи 2008 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Стан платіжного балансу країн ЄС (у відсотках до ВВП)
*(Current account balance -% of GDP)**

Країна	Роки							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Польща	-3,5	-3,4	-3,8	-4,1	-5,5	-5,5	-5,2	-4,6
Угорщина	-7,8	-7,8	-7,6	-7,3	-7,3	-4,9	-2,2	0,6
Словакія	-7,2	-7,4	-8,1	-7,2	-6,4	-4,7	-4,2	-2,8
Словенія	-0,8	-1,7	-2,3	-3,0	-4,5	-3,9	-2,5	-0,4
Латвія	-9,3	-11,2	-16,0	-19,2	-19,2	-9,0	-0,5	3,1
Естонія	-11,1	-10,9	-12,2	-13,8	-13,5	-7,2	-0,9	2,8
Литва	-6,5	-7,1	-8,4	-10,7	-12,7	-7,9	-3,0	0,0
Румунія	-5,9	-7,6	-9,1	-10,8	-11,8	-9,7	-6,7	-4,3

**Джерело:* Macroeconomic Imbalances Procedure Scoreboard Headline Indicators, 1 November 2012. Statistical information [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/MIP_NOV_2012/EN/MIP_NOV_2012-EN.PDF [12]

Виграв також і західноєвропейський бізнес, що отримав в особі нових членів ЄС додаткові ринки збуту. Торгівля між старими і новими членами ЄС менш ніж за десять років зросла втричі – зі 175 млрд. євро у 1999 р. до майже 500 млрд. євро у 2007 р. [9].

Тепер розглянемо динаміку показників розвитку країн Митного союзу (Росія, Казахстан, Білорусь) після його створення з 2011 року (табл. 2).

Таблиця 2

*Зовнішньоторговельний оборот Республіки Казахстан**

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Зовнішньоторговельний оборот, млн. дол. США	80 511,7	109 072,5	71 604,4	91 397,5	124 658,7	132 743,6	131 384,3
до попереднього року, %	130,0	135,5	65,6	127,6	136,4	106,5	98,9
Експорт, млн. дол. США	47 755,3	71 183,5	43 195,8	60 270,8	87 603,0	86 441,7	82 511,8
до попереднього року, %	124,8	149,1	60,7	139,5	145,3	98,7	95,4
Імпорт, млн. дол. США	32 756,4	37 889,0	28 408,6	31 126,7	37 055,7	46 301,9	48 872,5
до попереднього року, %	138,3	115,7	75,0	109,6	119,0	125,0	105,5

**Джерело:* Агентство Республики Казахстан по статистике - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.stat.kz [1]

Як видно з табл. 2, за 2007-2013 рр. сальдо зовнішньоторговельного балансу Казахстану позитивне, і експорт майже вдвічі перевищує імпорт. Безумовно, вплинула на показники світова криза 2008 р. З 2011 р. темпи зростання зовнішньоторговельного обороту зменшилися на 30% у 2012 р. та 7,6% - у 2013 р.

У співвідношенні експорту-імпорту з'явилися також негативні тенденції, експорт почав скорочуватися, а імпорт зростати.

Статистичний комітет Білорусі показує скорочення ВВП в країні у 2012 р. на 3,8% до попереднього 2011 р. [7].

У національній економіці Білорусі після вступу до Митного союзу відбулося скорочення ВВП: у 2012 р. він знизився на 3,8% відносно попереднього 2011 р. (рис. 1) [7].

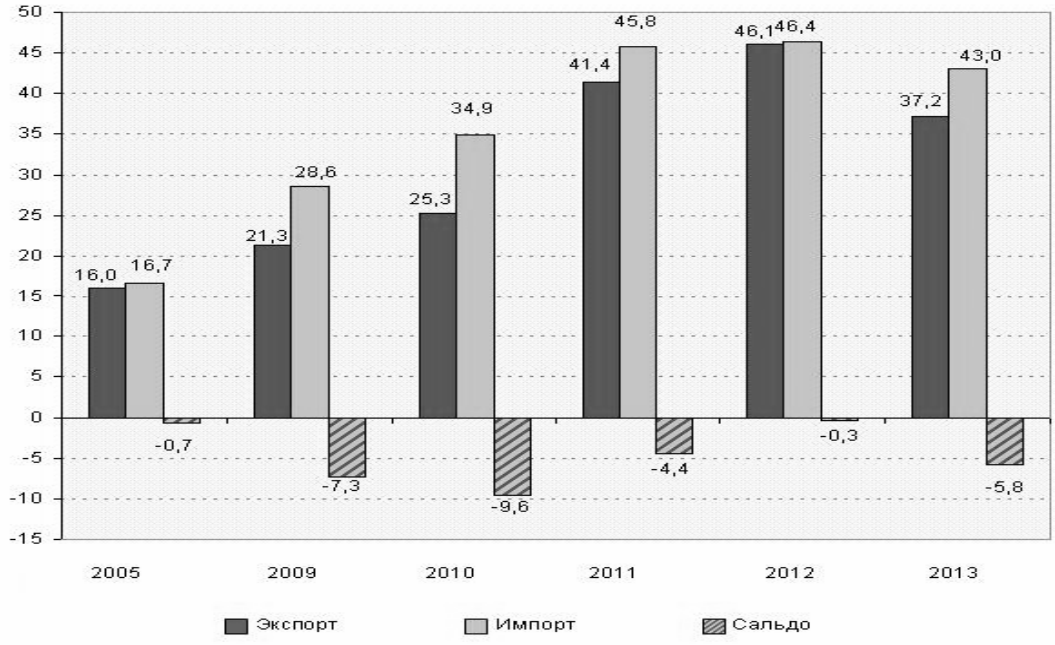

Рис. 1. *Зовнішньоторговельний оборот Республіки Білорусь, млн. дол. США**

**Джерело:* Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/gross.php

Як видно з рис. 1, позитивна тенденція зростання зовнішньоторговельного обороту Білорусі після вступу до Митного союзу у 2011 р. припинилась і почала змінюватися на негативну до 2013 р.

Стосовно динаміки зовнішньоторговельного обороту Росії в складі Митного союзу, також можна відзначити зменшення темпів зростання у 2012 р. на 26,9% відносно рівня 2011 р. Скорочення має місце як в експорті, так і в імпорті. Сальдо зовнішньої торгівлі за рахунок експорту енергоносіїв залишається позитивним (табл. 3) [10].

Таблиця 3

*Зовнішньоторговельний оборот Росії, млрд. дол.**

Показник	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Зовнішньоторговельний оборот, млрд. дол.	569,6	755,0	481,1	638,4	834,0	864,9
до попереднього року, %	123,6	132,5	63,7	132,7	130,6	103,7
Експорт, млрд. дол.	346,5	466,3	297,2	392,7	515,4	529,1
до попереднього року, %	116,5	134,6	63,7	132,1	131,3	102,7
Імпорт, млрд. дол.	223,1	288,7	183,9	245,7	318,6	335,8
до попереднього року, %	136,7	129,4	63,7	133,6	129,7	105,4

**Джерело:* Федеральная служба государственной статистики России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gks.ru

Аналіз динаміки зовнішньої торгівлі країн Митного союзу (РБК) не показує зростання в жодній країні після створення цього інтеграційного об'єднання. Це свідчить про недоцільність інтеграції України в даному напрямі.

Висновки. Аналіз досліджень, а також досвід вступу до ЄС східноєвропейських країн та аналіз динаміки показників зовнішньої торгівлі країн Митного союзу (РБК) дозволяє зробити висновок про пріоритет інтеграції України у європейському напрямі. Переваги і недоліки має інтеграція як з ЄС, так і з Митним союзом. Кращою короткостроковою перспективою для економічних інтересів України є інтеграція з Росією, оскільки це не потребує додаткових витрат для переходу на нові стандарти але короткострокова перспектива швидкоплинна. Якщо ж розглядати середньострокову та довгострокову перспективи для України, то пріоритетним напрямом є євроінтеграція. Для переходу на європейські стандарти українським підприємствам потрібні фінансові ресурси і час. Це можливість, якою Україна може скористатись.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Агентство Республики Казахстан по статистике [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://www.stat.kz.
2. *Буторина, О.* Оценка результативности участия в региональных торговых соглашениях: старые и новые подходы / О. Буторина // Космополис. – 2010. – № 2. – С. 84–95.
3. Вибір торговельної політики України : плюси та мінуси різних опцій регіональної інтеграції : аналітичний звіт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій). - К., 2011 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eustudyukraine.files.wordpress.com/2013/04/trade_pros_and_cons_2011-12-08_ukr.pdf.
4. *Гіл Чарлз, В.Л.* Міжнародний бізнес : Конкуренція на глобальному ринку / Гіл Чарлз В.Л.; пер. з англ.. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 856 с.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

6. Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства в рамках ЕврАзЭС. – СПб., 2012. – С. 44 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=research/tam1.
7. Национальный статистический комитет Республики Беларусь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/gross.php.
8. *Обуховский, В.В.* Преимущества и недостатки международной экономической интеграции / В. В. Обуховский // Экономика XXI века. – 2011. – № 6. – С. 19–34.
9. Східний експрес. Як змінилися країни Східної Європи після підписання угод про асоціацію й вступу до ЄС. // Кореспондент. - № 45. - 2013. – К., 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.korrespondent.net.
10. Федеральная служба государственной статистики России. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gks.ru/.
11. *Хокман, Б.* Выгоды региональной интеграции. / Б. Хокман, М. Шифф, Ю. Гото [Электронный ресурс]. – Режим доступа : //http://siteresources. worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/ WBI-Training/Ch13.pdf.
12. Macroeconomic Imbalances Procedure Scoreboard Headline Indicators, 1 November 2012. Statistical information. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/MIP_NOV_2012/EN/MIP_NOV_2012-EN.PDF

REFERENCES

1. Agentstvo Respubliki Kazahstan po statistike - [Elektronij resurs]. - Regym dostupa : http://www.stat.kz.
2. *Butorina, O.* Ochenka rezultativnosti yshstija v regionalnih torgovih soglasheniyh: starie i novie podhodi / O. Butorina // Kosmopolis. – 2010. – № 2. – S. 84–95.
3. Vibir torgovelnoj politiki Ukrainy: plusy ta minusy riznih opchij regijnalnoj integrachij : analitichnij zvit Institutu ekonomichnih doslidgen ta politichnih konsultachij). - K., 2011. – [Elektronij resurs]. - Regym dostupu : http://eustudyukraine.files.wordpress.com/2013/04/trade_pros_and_cons_2011-12-08_ukr.pdf.
4. *Gil, Charlz V.L.* Mignarodnij biznes : Konkurenchiyj na globalnomu rinku / Gil Charlz V.L. ; per. z angl. – K. : Vid-vo Solomii Pavlichko «Osnovy», 2001. – 856 s.
5. Dergavna slugba statistiky Ukrainy [Elektronij resurs]. - Regim dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/.
6. Kompleksnaja ochenka makroekonomicheskogo effekta razlichnih form glubokogo ekonomicheskogo sotrudnichestva Ukrainy so stranami Tamogennogo soyuza i Edinigo ekonomicheskogo prostranstva v ramkah EvrAzES . – SPb., 2012. – S. 44 [Elektronij resurs]. - Regym dostupa : http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=research/tam1.
7. Nachionalnij statisticheskij komitet Respubliki Belapus [Elektronij resurs]. - Regym dostupa : http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/gross.php.
8. *Obuhovsij, V.V.* Preimushestva i nedostatki megdunarodnoj ekonomicheskoj integrachii / V.V. Obuhovsij // Ekonomika XXI veka. – 2011. – № 6. – S. 19–34.
9. Shidnij ekspres. Jak zminilisj krainy Shidnoj Evropy pislja pidpisannj ugod pro asochiachij i vstupu do ES. № 45 gurnalu Korespondent vid 15 listopada 2013. – K., 2011 [Elektronij resurs]. - Regim dostupu: http://ua.korrespondent.net.
10. Federalnaja slugba gosudarstvennoj statistiki Rossii [Elektronij resurs]. - Regym dostupa : http://www.gks.ru/.
11. *Hokman, B.* Vigody regionalnoj integrachii / B. Hokman, M.Siff, J.Goto [Elektronij resurs]. - Regym dostupa : //http:// siteresources. worldbank.org/INTRANETTRADE/ Resources/ WBI-Training/Ch13.pdf.
12. Macroeconomic Imbalances Procedure Scoreboard Headline Indicators, 1 November 2012 Statistical information [Elektronij resurs]. - Regym dostupa : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/MIP_NOV_2012/EN/MIP_NOV_2012-EN.PDF.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014 р.

УДК 368

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

Л.В. Рибальченко,
кандидат економічних наук

У статті проаналізовано сучасний стан українського страхового ринку, висвітлено основні проблеми, що стримують його розвиток, та визначено шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *економічний розвиток, страховий ринок, види страхування, якість страхових послуг.*

В статье проанализировано современное состояние украинского страхового рынка, выявлены основные проблемы, которые сдерживают его развитие, и определены пути их решения.

Ключевые слова: *экономическое развитие, страховой рынок, виды страхования, качество страховых услуг.*

Processes of globalization and international integration have a great influence on the development of national insurance market in Ukraine. The effective functioning of such markets as financial, insurance and other should become the main aim of social and economic development. Insurance is important element in system of financial mechanisms of protection society from different accidents and disasters. Nowadays insurance market in Ukraine has some problems such as low development in this field and as a result low trust of potential clients to insurance companies. That is why insurance market hasn't very strong influence on social and economic growth in Ukraine.

Key words: *economic development, insurance market, types of insurance, quality insurance services.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток вітчизняного страхового ринку знаходиться під впливом процесів глобалізації та міжнародної інтеграції. Передумовою соціально-економічного розвитку повинно стати ефективне функціонування фінансового, страхового та інших ринків, а страхування є важливим елементом системи фінансових механізмів захисту суспільства від несприятливих подій. Проте страховий ринок в Україні все ще залишається недостатньо розвиненим, попит на страхування є дуже низьким, та й страховими гарантіями покрита дуже мала частка потенційних ринків. Все це свідчить про те, що український страховий ринок ще не набув статусу впливового соціально-економічного чинника.

Вирішення багатьох проблем в Україні потребує поглиблених досліджень у напрямах визначення позитивних і негативних подій, що відбуваються в державі, а також причин, які гальмують розвиток вітчизняного страхового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. серед наукових робіт, в яких досліджуються проблеми розвитку страхового ринку в Україні, можна, зокрема, відмітити роботи [2-4, 8], а в роботах [6, 7] виявлено фактори економічного розвитку України. разом з тим, багато проблем, пов'язаних з формуванням і розвитком страхового ринку, до кінця не вирішені. це потребує пошуку ефективних рішень, що суттєво вплинуть на його розвиток.

Метою даної роботи є систематизація проблемних питань, що стримують розвиток вітчизняного страхового ринку, та виявлення пріоритетних напрямів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Страховий ринок України у 2010-2012 рр.

© Л.В. Рибальченко, 2014

зберіг раніше існуючі тенденції щодо зменшення обсягу страхового захисту та надходжень страхових платежів майже за всіма видами страхування. У 2012 р. відбулося збільшення рівня валових виплат і зменшення рівня чистих страхових виплат: з 21,4% до 23,9% та з 26,2% до 24,5% відповідно. Це відбулося внаслідок значного зниження у 2011 р. та невеликих темпів приросту у 2012 р. страхових виплат при майже незмінному обсязі надходжень страхових платежів [5, 9].

Обсяги валових страхових премій (21508,12 млн. грн.) за 2012 р. зменшилися порівняно з 2011 р. (22693,5 млн. грн.) на 5,2%, при цьому чисті страхові премії (20277,5 млн. грн.) збільшилися на 12,8% у порівнянні з 2011 р. (17970 млн. грн.). Зростання обсягу чистих страхових премій протягом 2012 р. пов'язане з загальним збільшенням надходжень чистих страхових платежів. Така тенденція зумовлена здебільшого введенням нових податкових правил, згідно з якими суттєво обмежено можливості суб'єктів господарювання і страховиків використовувати операції зі страхування з метою оптимізації оподаткування. Таким чином, страхові компанії протягом 2012 р. у цілому не зменшили рівня своєї фінансової стійкості.

За договорами перестрахування ризиків українські страховики за 2012 р. сплатили 2552,8 млн. грн. страхових премій, що вдвічі менше, ніж у 2011 р. (5906,2 млн. грн.). Найбільша частка страхових платежів, передана у перестрахування у 2012 р., належить майновому страхуванню і становить 23% (529,8 млн. грн.).

Динаміка основних показників розвитку страхування в Україні наведена в табл. 1. Аналіз даних свідчить, що надходження страхових платежів на душу населення у 2010 р. були найбільшими за останні шість років і становили 635,8 грн. [5]. Та незважаючи на це, суттєвого зростання страхових виплат на душу населення не відбулося, а навпаки, вони зменшилися: у 2012 р. ці виплати становили лише 113,1 грн. Позитивною тенденцією є зростання рівня страхових виплат у 2012 р. (23,95%).

Таблиця 1

*Динаміка основних показників розвитку страхування в Україні у 2007-2012 рр.**

Роки	Кількість страхо-вих компаній	Надходження страхових платежів на душу населення, грн.	Страхові виплати на душу населення, грн.	Частка страхових виплат у страхових платежах, %	Частка страхових платежів, яка передана у перестрахування, %
2007	440	365	87,3	23,9	35,9
2008	469	519	145,1	28	37,8
2009	450	541	146,6	27,08	35,7
2010	456	635,8	143,9	22,6	36,6
2011	442	497,3	106,6	21,43	26,03
2012	414	472,2	113,1	23,95	11,87

*Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

За 2012 р. частка валових страхових премій по відношенню до валового внутрішнього продукту (ВВП) становила 1,53%, що менше, ніж у 2010 р. (2,13%).

У порівнянні зі світовими страховими ринками Україна за цим показником посідає останнє місце (табл. 2).

Таблиця 2

Місце страхового ринку України в світовій страховій індустрії у 2011 р.

Регіони	Надходження страхових премій за видами страхування іншими, ніж страхування життя, млрд.дол.	Частка у ВВП, %
Розвинуті ринки	1635	8,6
Великобританія	109	11,8
Японія	131	11
Франція	98	9,5
США	667	8,1
Італія	55	7
Німеччина	131	6,8
Індія	12	4,1
Китай	87	3
Бразилія	37	3,2
Центральна та Східна Європа	72	2,6
Росія	42	2,4
Україна	2,68	1,7

У Великобританії страхування є найважливішим джерелом надходжень в економіку держави, де частка страхових премій у ВВП у 2011 р. складала 11,8%; в Японії цей показник дорівнює 11%, у Франції - 9,5%, в США - 8,1%. Таким чином, українські страхові компанії ще не акумулюють вагомий обсяг інвестиційних ресурсів та не справляють необхідного впливу на процеси перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Така динаміка показників діяльності страхових організацій України свідчить про наявність серйозних проблем у розвитку страхового ринку. До них можна віднести: недостатнє використання потенціалу державно-приватного партнерства у страхуванні; використання страхування для оптимізації оподаткування суб'єктів господарювання (схемне страхування); невисокий рівень капіталізації та низька якість активів; низька якість страхових послуг, що призводить до порушення прав споживачів; недостатнє охоплення страховими послугами населення та низький рівень довіри до них.

З метою регулювання діяльності національного страхового ринку внесено зміни до Закону України «Про страхування», які спрямовані на підвищення рівня захисту прав споживачів страхових послуг, удосконалення моніторингу діяльності страховиків, посилення контролю за дотриманням страховиками вимог щодо забезпечення платоспроможності, фінансової стійкості та підвищення захисту страхувальників.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, вбачає такі основні шляхи вирішення проблем страхового ринку: визначення стратегічних орієнтирів розвитку страхового ринку; внесення змін до Податкового кодексу щодо переходу на оподаткування прибутку; встановлення вимог до платоспроможності на основі оцінки ризиків та якості активів страховика; установлення вимог до системи управління, розкриття інформації страховиками та аудиторських висновків, посилення ролі та відповідальності актуаріїв, а також перегляд умов надання ліцензування [1].

Незважаючи на значну кількість компаній, що функціонували на страховому ринку України у 2012 р., основну частку валових страхових премій (91%) акумулюють 200 страхових компаній, що здійснюють види страхування інші, ніж страхування життя, з яких 70,8% належить першим 50 компаніям. До найбільш великих компаній належать такі, як «АХА страхування» (786,92 млн.грн.), «АСКА» (678,42 млн.грн.) та «Уніка» (665,77 млн.грн.), частка яких за обсягами надходжень страхових премій становить 9,9%.

Якщо розглянути структуру надходжень страхових премій за видами страхування у 2011 – 2012 рр. [5], то можна побачити, що найбільша частка страхових премій належить добровільному майновому страхуванню, до складу якого входить і страхування фінансових ризиків, частка в якому становить 12,6% та 10,5% відповідно (табл. 3).

Таблиця 3

Структура надходжень страхових премій за видами страхування

Види страхування	Структура валових страхових премій, %	
	2011 р.	2012 р.
Добровільне особисте страхування	10,3	13
Добровільне майнове страхування	63,4	57
- в т.ч. страхування фінансових ризиків	12,6	10,5
Добровільне страхування відповідальності	5,9	5,2
Недержавне обов'язкове страхування	14,5	16,5
Види страхування інші, ніж страхування життя	94,1	91,6
Страхування життя	5,9	8,4
Всього (всі види страхування)	100	100

При зменшенні надходжень валових страхових платежів протягом 2011-2012 рр. (з 21347,1 млн. грн. до 19698,7 млн. грн.) відбулося незначне зростання валових виплат (з 4793,4 млн. грн. до 5068,8 млн. грн.). Підвищення рівня виплат свідчить про поступовий перехід до розвитку класичних видів страхування. Структура виплат [5] за видами страхування наведена в табл. 4.

Таблиця 4

Структура валових страхових виплат за видами страхування

Види страхування	Структура валових страхових виплат, %	
	2011 р.	2012 р.
Добровільне особисте страхування	19,1	21,6
Добровільне майнове страхування	56,5	55,5
- в т.ч. страхування фінансових ризиків	17	11
Добровільне страхування відповідальності	0,7	0,8
Недержавне обов'язкове страхування	22,2	20,5
Види страхування інші, ніж страхування життя	98,5	98,4
Страхування життя	1,5	1,6
Всього (всі види страхування)	100	100

У структурі страхових виплат серед інших страхових компаній найбільша частка (19,82%) належить першим трьом страховим компаніям: «АХА страхування», «Кремінь» та «Інго Україна».

Отже, проведений аналіз динаміки основних показників розвитку вітчизняного страхового ринку свідчить про його значні можливості, але потреби національної економіки та населення у якісних страхових послугах не задовільнено. Виявлено, що рівень розвитку страхового ринку в Україні позитивно впливає на економічне зростання [6], але на страховому ринку існують серйозні проблеми, які перешкоджають подальшому його розвитку.

До основних причин, які стримують розвиток страхового ринку України, належать: недостатня концентрація страхового ринку; відсутність зростання класичного сегменту ринку страхування; використання операцій зі страхування для ухилення від сплати податків; недостатнє охоплення страховими послугами внаслідок недовіри до страховиків; низькій рівень страхової культури населення; недостатнє залучення страховиків до участі у відшкодуванні значних збитків [1, 5].

До шляхів вирішення проблем страхового ринку, підвищення його конкурентоспроможності, стійкості та інвестиційної привабливості можна віднести: підвищення рівня захисту прав споживачів страхових послуг; прозорості діяльності страхового ринку; удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності страхових посередників; створення системи гарантування страхових виплат за договорами страхування; підвищення фінансової грамотності учасників страхового ринку та інше [1, 5].

Висновки. Таким чином, необхідно зазначити, що для піднесення страхового

ринку в Україні необхідно активніше враховувати потенціал страхової галузі, спираючись на можливості відповідних галузей економіки країни та заохочення громадян України. Слід надавати страховий захист ширшому колу організацій і підприємств з урахуванням регіональних особливостей розвитку окремих областей України. Тому доцільними є розробка та впровадження програм страхування окремих галузей і напрямів економічної діяльності.

Для прискорення розвитку страхового ринку потрібно вирішувати проблеми шляхом інформування населення за допомогою засобів масової інформації про стан страхового ринку і рівень державного контролю за його діяльністю, змінювати та доповнювати нормативно-правову базу у сфері страхування, приводити норми діяльності страхового ринку України до світових стандартів, активізувати роль держави та її органів у зміцненні страхового ринку.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Звіт національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України за 2012 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http: // www.nfp.gov.ua
2. *Кисельова, О. М.* Фактори, які впливають на розвиток страхового ринку України / О.М. Кисельова // Формування ринкових відносин в Україні. - 2007. - № 2. – С. 76-80.
3. *Козоріз, Г.Г.* Проблеми розвитку страхового ринку в Україні / Г.Г. Козоріз // Регіональна економіка. – 2008. – № 2.
4. *Лой, Ю.В.* Страховий ринок та перспективи його розвитку / Ю.В. Лой // Національна бібліотека України імені Вернадського [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/
5. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http: // www.nfp.gov.ua
6. *Рибальченко, Л.В.* Вплив страхування на економічний розвиток регіонів України / Л.В. Рибальченко, О.А. Рядно // Вісник ДДФА : Економічні науки. – 2011. – № 2(26). – С. 135–141.
7. *Рибальченко, Л.В.* Фактори економічного розвитку України / Л.В. Рибальченко // Вісник ДДФА : Економічні науки. – 2013. – № 1(29). – С. 174–179.
8. *Фурман, В.М.* Страховий ринок України: стан, проблеми розвитку та шляхи їх вирішення / В.М. Фурман // Фінанси України. – 2004. - № 12. – С. 131-139.
9. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://index.minfin.com.ua

REFERENCES

1. Zvit nachionalnoj komisii, shcho zdijsnye derzhavne regulyuvannya u sfery rynkiv finansovyh poslug Ukrainy za 2012 rik. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: http: // www.nfp.gov.ua
2. *Kiselova, O.M.* Faktory, yaki vplivaut na rozvitok strahovogo rinku Ukrainy / O.M. Kiselova // Formuvannya rinkovyh vidnosin v Ukraine. - 2007. - №2. – S. 76-80.
3. *Kozoriz, G.G.* / Problemy rozvitku strahovogo rynku v Ukraine // Regionalna ekonomika. –2008. – № 2.
4. *Loj, U.V.* Strahovyj rinok ta perspektivy jogo rozvitku / U.V. Loj // Nazionalna biblioteka Ukrainy imeni Vernadskogo. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/
5. Nazionalna komisiya, shcho zdijsnye derzhavne regulyuvannya u sfery rynkiv finansovyh poslug. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: http: // www.nfp.gov.ua
6. *Rybalchenko, L.V.* Vplyv strachuvanny na ekonomichnyj rozvitok regioniv Ukrainy / L.V. Rybalchenko, O.A. Ryadno // Visnyk DDFA. – 2011. – № 2(26). – S. 135 – 141.
7. *Rybalchenko, L.V.* Factory ekonomichnogo rozvitky Ukrainy / L.V. Rybalchenko // Visnyk DDFA. – 2013. – № 1(29). – S. 174 – 179.
8. *Furman, V.M.* Strahovoy rinok Ukrainy: stan, problemy rozvitku ta shlyahyj ih vyrishennya / V.M. Furman // Finansy Ukrainy. – 2004. - № 12. – S. 131-139.
9. Ofichijnyj sajt Ministerstva finansiv Ukrainy. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: http://index.minfin.com.ua

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014 р.

УДК 338.43

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА У СВІТОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ

Д.А. Міщенко,
доктор наук державного управління

Дніпропетровська державна фінансова академія

Розглянуто особливості здійснення державної підтримки аграрного сектора України в умовах членства нашої країни у Світовій організації торгівлі, проаналізовано недоліки у реалізації державної агарної політики щодо підтримки аграрного сектора, запропоновано напрями її вдосконалення з урахуванням перебування України у лавах Світової організації торгівлі.

Ключові слова: *аграрний сектор, Світова організація торгівлі, державне регулювання, державна підтримка.*

Рассмотрены особенности осуществления государственной поддержки аграрного сектора Украины в условиях членства нашей страны во Всемирной торговой организации, проанализированы недостатки в реализации государственной аграрной политики по поддержке аграрного сектора, предложены направления ее совершенствования с учетом пребывания Украины в рядах Всемирной торговой организации.

Ключевые слова: *аграрный сектор, Международная организация торговли, государственное регулирование, государственная поддержка.*

The article deals with the peculiarities of state support for Ukraine's agricultural sector in the country's membership in the World Trade Organization, analyzed the shortcomings in the state Agricultural Policy to support the agricultural sector and suggests areas of improvement with regard to staying in Ukraine ranks of the World Trade Organization.

Determined that the need for government support to agrarian sector of Ukraine is caused by several factors, among which are especially noted for its functioning, role in ensuring food security, the current state of agricultural production.

Found that Ukraine has reserves of increasing state support for agriculture (through measures «green box» modification of tax benefits). Also, with the entry into the WTO has increased the probability of risks and economic risks due under trade liberalization. To reduce the negatives to explore and deepen the experience of integration of individual WTO members, especially the EU. Necessary to develop a framework for the development of competitive conditions in the processing, storage, agricultural trade. Should improve the system of certification and standardization. Developed countries sell their products at 15-20% above world prices. Features and Ukraine is in clear control of the quality of its products. Therefore, joining the WTO, Ukraine has sent forces to improve the competitiveness of the agricultural sector.

Key words: *agriculture, World Trade Organization, government regulation, government support.*

Постановка проблеми. Необхідність державної підтримки агарного сектора в Україні викликана об'єктивною потребою, яка зумовлена поліфункціональністю його ролі у розвитку сільського територіального простору країни, забезпеченні продовольчої безпеки держави і невідповідністю реальної спроможності соціально-економічного розвитку сільських територій без державної допомоги. Ставши повноправним членом

© Д.А. Міщенко, 2014

Світової організації торгівлі (СОТ), Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися принципів і правил СОТ, які передбачають максимальну лібералізацію торгівлі, усунення державної підтримки та захист національних виробників, у т. ч. аграрної сфери, що становить перепони в існуючій раніше системі надання державної підтримки аграрним товаровиробникам.

Угода про сільське господарство визначає, що довгостроковим завданням країн-членів СОТ є «створення справедливої і ринково-орієнтованої системи торгівлі сільськогосподарської продукції», «забезпечення суттєвого поступового зменшення підтримки та захисту сільського господарства, що матимуть на меті виправлення та усунення обмежень і спотворень на світових ринках сільськогосподарської продукції» [3]. Тобто проявляється суперечність між необхідністю державної підтримки аграрного сектора України та вимогами щодо лібералізації економічної діяльності, що є головним принципом функціонування СОТ. Від шляхів вирішення цієї суперечності залежатиме подальший розвиток аграрного сектора в економіці України.

Вступ України до СОТ спричинив виникнення проблемних аспектів стосовно необхідності адаптації національного законодавства до норм і правил СОТ, конкурентоспроможності продукції сільського господарства. Першочерговим питанням стало проведення політики зваженого протекціонізму та опрацювання й адаптація заходів підтримки сільського господарства до вимог СОТ.

Наукові дослідження щодо проблем ефективного розвитку сільського господарства та форм державної підтримки висвітлені в працях провідних вчених-класиків С.Л. Брю, Дж. М. Кейнса, К.Р. Макконнелла, П. Самуельсона, А. Сміта, М. Трейсі, у працях російських вчених, зокрема І.І. Кузьміна, А.С. Міндріна, Ю.С. Сокурова, О.Г. Строкової, Б.А. Чернякова, в роботах відомих українських вчених, що досліджують місце і роль держави в забезпеченні сільського господарства, а саме: В.Я. Амбросова, М.П. Вітковського, В.П. Галушка, М.Я. Дем'яненка, М.М. Ільчука, М.В. Калінчика, О.М. Карасика, С.М. Кваші, У.І. Когута, П.А. Лайка, Ю.Я. Лузана, Т.Ю. Лісовича, О.М. Могильного, Л.В. Молдавана, Д.С. Олійника, В.П. Онищенка, О.М. Шпичака, Я.Р. Яреми та ін. Ними обґрунтовано пропозиції, на основі яких була побудована вітчизняна система підтримки розвитку сільського господарства. Разом з тим, приєднання України до системи СОТ потребувало додаткового опрацювання теоретичних і методологічних аспектів проблеми вдосконалення важелів механізму державної підтримки розвитку цієї важливої галузі з огляду на фактор забезпечення конкурентоспроможності та захисту державних інтересів в умовах функціонування глобалізації економічних відносин. Це зумовлює необхідність проведення відповідних трансформаційних перетворень в агропромисловому комплексі, націлених на адаптацію в умовах членства в СОТ.

Метою статті є розгляд особливостей здійснення державної підтримки аграрного сектора України в умовах членства нашої країни у СОТ, виявлення недоліків у реалізації державної агарної політики щодо підтримки аграрного сектора та розробка заходів щодо її вдосконалення з урахуванням вимог СОТ.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство в силу своєї специфіки є складним для регулювання і реформування. Не випадково ця галузь виділена в окрему сферу регулювання в рамках СОТ. В Україні аграрна реформа розпочалася із запізненням, порівняно з іншими галузями, і досі не завершена, що ускладнює ситуацію.

Відповідальність за політичні рішення в аграрній сфері держави є надзвичайно високою:

− через роль галузі в економіці (у сільському господарстві виробляється 13-14% ВВП, навіть у неврожайні роки – понад 10%);

− через масштабність соціальних наслідків для сільського населення, що складає майже третину населення країни;

– через низьку конкуренто-спроможність сільськогосподарського сектора [2].

Визначаючи розвиток аграрного сектора та зміцнення присутності України на світовому ринку аграрної продукції як одну з підойм забезпечення стійкості та

динамічності економічного розвитку країни, слід враховувати особливості конкурентної ситуації на цьому ринку. Зокрема, вона характеризується наявністю активної державної підтримки сільськогосподарського виробництва провідними країнами світу. Основними напрямами (цілями) є:

- підтримка товарного виробництва і підвищення конкурентоспроможності сільського господарства;
- підтримка дрібних товаровиробників, підприємців,
- сімейних ферм і кооперативних об'єднань;
- охорона земель і раціональне використання сільськогосподарських угідь;
- установлення цін підтримки на окремі види сільськогосподарської продукції;
- розвиток ринкової інфраструктури;
- підтримка місцевих ініціатив розвитку сільських територій і якості життя на селі;
- розвиток аграрної науки й впровадження у виробництво новітніх технологій сільськогосподарської продукції, догляд за тваринами, систем обробітку ґрунту і т. ін.;
- розвиток сільськогосподарського машинобудування [5].

Членство у СОТ вимагає провести повне ринкове реформування аграрного сектора і лібералізувати доступ на ринок сільгосппродукції. Як несприятливий фактор тут діятиме і те, що сільськогосподарський сектор, який забезпечує близько 16% робочих місць і 14,5% ВВП країни, одночасно є недостатньо реформованим. Зокрема, практично відсутня ринкова інфраструктура, кооперативне об'єднання дрібних товаровиробників, немає пунктів збуту, переробки продукції, техніко-технологічного обслуговування, консалтингу, доступу до оптових ринків тощо.

Важливо також враховувати, що українська земля має родючі чорноземи, а це є запорукою високих врожаїв при менших витратах, тому вітчизняна продукція буде дешевшою за європейську і таким чином більш конкурентоздатною. Поліпшення умов доступу на зовнішні ринки дозволить збільшити експорт на 40%. Крім того, зважена державна політика, спрямована на модернізацію сільського господарства і розвиток його інфраструктури, дозволить забезпечити нашій сільгосппродукції необхідну конкурентоспроможність і захист.

Для того, щоб скористатися перевагами і мінімізувати можливі ризики членства нашої країни у СОТ, реалізація заходів аграрної політики має базуватися на визнанні об'єктивної необхідності державної підтримки аграрного сектора на сучасному етапі його розвитку і може бути забезпечена за умов максимального узгодження заходів аграрної політики, програм державної підтримки сільського господарства з вимогами СОТ, використанні тих можливостей у забезпеченні державної підтримки, які передбачені угодами СОТ та. зокрема, Угодою про сільське господарство; уважного вивчення і врахування досвіду інших країн з адаптації державної підтримки аграрного сектора до вимог СОТ [1].

Зазначена угода була укладена під час Уругвайського раунду та набула чинності з 01.01.1995 р. Тобто всі країни при вступі до СОТ мають взяти на себе зобов'язання щодо скорочення внутрішньої підтримки сільського господарства в тій частині, яка справляє спотворювальний ефект на торгівлю [8].

Варто зазначити, що за Угодою не вся підтримка сільського господарства за рахунок бюджету підлягає скороченню. Всі заходи такої підтримки прийнято класифікувати за двома основними категоріями:

– внутрішня підтримка, звільнена від зобов'язань щодо скорочення обсягів бюджетної підтримки;

– внутрішня підтримка, яка є предметом зобов'язань щодо скорочення обсягів бюджетної підтримки [4].

Внутрішня підтримка, звільнена від зобов'язань щодо скорочення обсягів фінансування з бюджету, у спеціальній літературі має назву «зеленої скриньки». Заходи «зеленої скриньки» являють собою підтримку, яка не впливає на виробництво і торгівлю сільськогосподарською продукцією. Група заходів так званої «зеленої скриньки» включає в себе державну підтримку сільського господарства, що не спричиняє

неефективний розподіл ресурсів в аграрній сфері [3; 6].

Державні витрати в межах «зеленої скриньки» можуть здійснюватись у таких напрямах:

− наукові дослідження, підготовка й підвищення кваліфікації кадрів, інформаційно-консультаційне обслуговування;

− ветеринарні та фітосанітарні заходи, контроль безпеки продуктів харчування;

− сприяння збуту сільгосппродукції, включаючи збирання, обробку і розповсюдження ринкової інформації;

− удосконалення інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж, меліоративних споруд) за винятком операційних витрат на її утримання;

− утримання стратегічних продовольчих запасів, внутрішня продовольча допомога;

− забезпечення гарантованого доходу сільгоспвиробникам, удосконалення землекористування тощо;

− підтримка доходів виробників, не пов'язана з видом і обсягом виробництва (наприклад, виплати просто на основі статусу землевласника або виробника);

− сприяння структурній перебудові сільськогосподарського виробництва (наприклад, виплати за програмами переміщення виробництва з аграрного сектора в неаграрний);

− охорона навколишнього середовища;

− програми регіонального розвитку (наприклад, виплати за програмами регіональної допомоги у депресивних регіонах).

Держава має право фінансувати заходи «зеленої скриньки» у будь-якому необхідному обсязі залежно від можливостей свого бюджету [11].

Внутрішню підтримку, яка є предметом зобов'язань щодо скорочення обсягів бюджетної підтримки, прийнято називати Сукупним виміром підтримки (СВП). СВП називають заходами «жовтої скриньки». До них відносяться:

− дотації на продукцію тваринництва і рослинництва;

− дотації на племінне тваринництво;

− дотації на елітне насінництво;

− дотації на комбікорми;

− компенсація частини витрат на міндобрива і засоби захисту рослин;

− компенсації частини витрат на енергоресурси;

− цінова підтримка - компенсація різниці між закупівельною і ринковою ціною на сільгосппродукцію;

− надання виробнику товарів та послуг за цінами, нижчими за ринкові;

− закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові;

− пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету, списання боргів;

− пільги на транспортування сільгосппродукції;

− витрати лізингового фонду тощо [9].

Стосовно заходів «жовтої скриньки» держава повинна скорочувати бюджетне фінансування. Сукупний вимір підтримки (СВП) – щорічна сума всіх видів державної підтримки, на які поширюються зобов'язання зі скорочення. Протягом 6-річного перехідного періоду СВП треба скоротити на 20% (для розвинених країн). Країна-учасниця СОТ має право не скорочувати витрати «жовтої скриньки», якщо зобов'язується забезпечити підтримку у розмірі не більше 5% від вартості валової продукції сільського господарства (для розвинених країн) і 10% для тих, що розвиваються [4].

Угодою встановлено, що при розрахунку СВП враховується: 1) підтримка ринкових цін, що визначається добутком різниці між цінами виробників і довідковими цінами та обсягом продукції; 2) прямі виплати виробникам відповідно до видів сільськогосподарської продукції, засновані як на різниці цін, так і ті, що не залежать від різниці цін і можуть бути визначені на основі бюджетних витрат; 3) неспецифіковані субсидії, що виплачуються виробникам без прив'язки до виду продукції і визначаються на основі бюджетних витрат. При цьому «бюджетні витрати» на користь виробників трактуються в Угоді досить широко: як «доходи, від отримання яких держава відмовилася» [12].

Серед заходів підтримки, що запроваджені в сучасних умовах в Україні, до складу «жовтої скриньки» підпадають:

- бюджетна тваринницька дотація;

- часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва;

- фінансова підтримка через механізм здешевлення кредитів; здешевлення вартості страхових премій;

- фінансова підтримка фермерських господарств;

- фінансова підтримка агропромислових підприємств, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах;

- закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками, ягідниками, хмільниками [10].

Обсяг фінансування цих заходів за рахунок коштів Державного бюджету України на 2008 р. був затверджений на рівні 4743,8 млн. грн. Також на компенсацію Пенсійному фонду було заплановано ще 1167,1 млн. грн., що також включається до заходів підтримки «жовтої скриньки» [7].

Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2012 р.» на пряму підтримку сільського господарства було передбачено спрямування 2,82 млрд. грн., що на 31% менше, ніж у 2011 р., і значно менше суми, яку Україна може виділяти згідно з домовленістю з СОТ. Так, згідно з угодою з СОТ, Україна не має перед нею зобов'язань щодо скорочення внутрішньої підтримки, що надається через «жовті» програми, крім зобов'язання не перевищувати домовлений річний сукупний вимір підтримки (СВП) у розмірі 3,43 млрд. грн., який акумулює в собі окремі «жовті» програми підтримки. Додатково Україна може щороку витрачати на «жовті» програми до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства та до 5% від річної вартості по кожному окремому продукту.

Висновки. Як свідчить аналіз, досягти поставлених цілей більшості програм бюджетної підтримки поки що не вдалося. Бюджетні дотації були недостатніми для компенсації втрат сільськогосподарських товаровиробників від нееквівалентності обміну. Слід визнати, що через бюджетний та податковий механізми була надана підтримка сільськогосподарським товаровиробникам, але до кардинальних зрушень у стані продуктивних сил галузі, інституціональному забезпеченні вона не привела. Перелік програм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників має бути переглянуто. Необхідно реформувати умови надання їх підтримки з метою підвищення результативності бюджетного фінансування, а також забезпечення відповідності цих заходів умовам «зеленої скриньки».

Отже, вступивши до СОТ, Україна взяла на себе зобов'язання з обсягу заходів підтримки «жовтої скриньки», яке є меншим, ніж у більшості розвинутих країн. Україна має резерви для збільшення державної підтримки сільського господарства (за рахунок заходів «зеленої скриньки», модифікації надання податкових пільг тощо). Також із входженням до СОТ для неї підвищилася ймовірність ризиків унаслідок лібералізації зовнішньої торгівлі. Для зменшення негативів необхідно поглибити вивчення й урахувати досвід інтеграції окремих членів СОТ, особливо ЄС. Необхідно розробити засади для розвитку конкурентних умов у сфері обробки, зберігання, торгівлі сільськогосподарською продукцією. Потрібно удосконалити систему сертифікації й стандартизації. Розвинуті країни реалізують свою продукцію за цінами, на 15-20% вищими від світових. Такі можливості має й Україна при організації чіткого контролю за якістю своєї продукції. Тому, вступивши до СОТ, Україна повинна спрямовувати свої зусилля на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської сфери.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Амбросов, В.Я.* Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України в СОТ / В.Я. Амбросов, В.М. Онєгіна // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С. 15-24.
2. *Волченко, Н.В.* Передбачувальні наслідки членства у СОТ для сільськогосподарських товаровиробників України / Н.В. Волченко // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 122-128.
3. *Дем'яненко, М.Я.* Проблеми аграрної економіки із вступом України до СОТ / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іванина // Економіка АПК. – 2003. – № 11. – С. 57–66.
4. *Духневич, А.В.* Сільське господарство в умовах членства України в СОТ / АВ. Духневич // Часопис Академії адвокатури України – № 12 (3'2011) – С. 5-10.
5. *Кобута, І.В.* Аграрна політика підтримки сільського господарства – нові виклики у зв'язку із вступом України до СОТ / І.В. Кобута // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 34-39.
6. *Кобута, І.* Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі / І. Кобута, О. Шевцов // Актуальні питання аграрної політики : зб. робіт / упоряд. В. Дем'янчук та ін. - К., 2002. - С. 342-374 - (Проект «Аграрна політика для людського розвитку»).
7. *Кваша, С.* Вступ до СОТ : перспективи для аграрної економіки / С. Кваша, О. Жемойда // матеріали десятих річн. зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів–аграрників «Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період». - К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2008. - 30 с.
8. *Клочко, В.М.* Значення вступу України до СОТ для агропромислового комплексу / В.М. Клочко // Економічний простір. – 2009. – № 22. – С. 13-21.
9. *Олексієнко, А.О.* Політика державної підтримки сільського господарства в умовах СОТ / А.О. Олексієнко // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 26-30.
10. *Осика, С.Г.* Світова організація торгівлі / С.Г. Осика, В.Т.П'ятницький. – 3-є вид. – К. : «К.І.С.», 2005. - 514.
11. *Осташко, Т.О.* Сільське господарство в умовах СОТ і ЄС / Т.О. Осташко. – К. : Інститут сільського розвитку, 2005. – 70 с.
12. Угода про сільське господарство // Актуальні питання аграрної політики : зб. робіт / упоряд. В. Дем'янчук та ін. - К. , 2002. – С. 370 – 412. – (Проект «Аграрна політика для людського розвитку»).

REFERENCES

1. *Ambrosov, V.J.* Zabezpechennya dergavnoi pidtrimki silskogospodarskogo virorobnictva v umovah chlenstva Ukrainy v SOT / V.J. Ambrosov, V.M. Onegina // Ekonomika APK. – 2009. – № 2. – S. 15-24.
2. *Volchenko, N.V.* Peredbachuvalni naslidky chlenstva u SOT dlya silskogospodarskih tovarovirobnikiv Ukrainy / N.V. Volchenko // Ekonomika APK. – 2009. – № 6. – S. 122-128.

3. *Dem'yanenko, M.J.* Problemi agrarnoi ekonomiki iz vstupom Ukrainy do SOT / M.J. Dem'yanenko, F.V. Ivanyna // Ekonomika APK. – 2003. – № 11. – S. 57–66.
4. *Duhnevych, A.V.* Silske gospodarstvo v umovah chlenstva Ukrainy v SOT / A.V. Duhnevych // Chasopis Akademii advokatury Ukraini – №12 (3'2011) – S. 5-10.
5. *Kobuta, I.V.* Agrarna politika pidtrimki silskogo gospodarstva – novi vikliki u zvayzku iz vstupom Ukraini do SOT / I.V. Kobouta // Oblik I finansi ARK. – 2008. – № 3. – S. 34-39.
6. *Kobuta, I.* Vnutrischnya pidtrimka silskogo gospodarstva v konteksti priednannay Ukraini do Svitovoi organizacii torgivli / I. Kobuta, O. Shevtsov // Aktualni pitannya agrarnoi politiki: zb. robit / uporayd. B. Demyanchuk ta in. – K., 2002. – S.342-374 – (Proekt «Agrarna politika dlay lyudskogo rozvitku»).
7. *Kvasha, S.* Vstup do SOT: perspektivi dlay agrarnoi ekonomiki / S.Kvasha, A. Zhemoyda : materiali desaytih rich. zboriv Vseukrainskogo kongresu vchenih ekonomistiv – agrarnikiv «Problemi zabezpechennya dohodnosti agropromislovogo virobnictva v Ukrainy v postindustrialnii period». – K.: NNC «Institut agrarnoi ekonomiky», 2008. - 30 s.
8. *Klochko, V.M.* Znachennya vstupu Ukraini do SOT dlay agropromislovogo kompleksu / V.M. Klochko // Ekonomichniy prostir. – 2009. – № 22. – S. 13-21.
9. *Oleksienko, A.O.* Politika dergjavnoi pidtrumki silskogo gospodarstva v umovah SOT / A.O. Oleksienko // Ekonomika APK. – 2010. – № 4. – S. 26-30.
10. *Osika, S.G.* Svitova organizaciay torgivli / S.G. Osika, V.T.P 'yatnytskyy. – 3-e vid. – K. : «K.I.C.», 2005. - 514.
11. *Ostashko, T.O.* Silske gospodarstvo v umovah SOT i ES / T.O. Ostashko. – K. : Institut silskogo rozvitku, 2005. – 70 s.
12. Ugoda pro silske gospodarstvo // Aktualni pitannya agrarnoi politiki : zb. robit / uporayd. B. Demyanchuk ta in. - K. 2002. – S. 370 – 412. – (Proekt «Agrarna politika dlay lyudskogo rozvitku»).

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014 р.

УДК 332.12(477)

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КЛАСТЕРА

О.О. Куншенко,
аспірантка

Дніпропетровська державна фінансова академія

У даній статті проведений аналіз існуючих підходів щодо розуміння основних правил, норм і внутрішніх законів кластера – принципів кластера. В результаті була сформована й систематизована сукупність принципів кластера з метою пристосування їх до умов трансформаційної економіки України. Поданий блок принципів складається з п'яти змістовних груп, які відповідають основним аспектам формування та функціонування кластера: принципи географічного розміщення; принципи системи, принципи добору учасників; принципи побудови взаємозв'язків і принципи переваг. Сформована структурна схема поданої сукупності принципів кластера.

Ключові слова *кластер, аналіз кластера, принципи кластера, функції кластера, система, норми і правила функціонування, кластерні програми, кластерні проекти, процес кластеризації, трансформаційна економіка.*

В данной статье проведен анализ существующих подходов относительно понимания основных правил, норм и внутренних законов кластера – принципов кластера. В результате была сформирована и систематизирована совокупность принципов кластера с целью применения их в условиях трансформационной экономики Украины. Данный блок состоит из пяти смысловых групп, которые отвечают основным аспектам формирования и функционирования кластера: принципы географического размещения; принципы системы; принципы подбора участников; принципы построения взаимосвязей и принципы преимуществ. Сформирована структурная схема приведенной совокупности принципов кластера.

Ключевые слова: *кластер, анализ кластера, принципы кластера, функции кластера, система, нормы и правила функционирования, кластерные программы, кластерные проекты, процес кластеризации, трансформационная экономика.*

Today modern economic systems operate under conditions of a common global economic space. Globalization processes lead to an increase role of innovative structures such as clusters. Being the points of entrepreneurial activity growth, creation and implementation of new technologies, encouraging enterprises to improve productivity, clusters serve as a basis for improving the competitiveness of regional and national economies.

Clustering in Ukraine is under the state cluster policy. Effective cluster strategy development, programs and methods of stimulation of cluster initiatives requires timely identification and in-depth analysis of clusters. The solution of this problem is impossible without knowledge of the basic rules and laws of the cluster functioning that are without knowledge of its principles.

The article under consideration presents the analysis of existing approaches in relation to understanding the basic rules, regulations and domestic laws of cluster - cluster principles. As the result the application of set of cluster principles under conditions of transformational economy of Ukraine has been formed and systematized. This unit consists of five semantic groups, which meet the basic aspects of the formation and functioning of the cluster: the principles of geographical location; principles of the system ; principles of selection of participants; principles of building relationships and principles of advantages. A block scheme of set of cluster principles is formed.

© О.О. Куншенко, 2014

Key words: *cluster, analysis cluster, principles cluster, function of the cluster, system, norms and rules of operation, the program cluster, cluster projects, process clustering, transformational economy.*

Постановка проблеми. Функціонування сучасних економічних систем проходить сьогодні під знаком глобалізації. Формування світових ринків, зростання міжнародної спеціалізації та кооперації, формування транснаціональних капіталів, посилення потоків інформації, ресурсів, робочої сили між країнами, а також активного створення й впровадження нового знання приводить до створення єдиного світового господарського простору. Це, в свою чергу, актуалізує процеси кластеризації, оскільки саме кластери є точками концентрації підприємницької активності, створення і впровадження інновацій та основою зростання конкурентоспроможності регіону і країни в цілому. Це особливо актуально для України, економіка якої зазнає трансформаційних змін і потребує впровадження інновацій.

Ідентифікація кластерів, аналіз їх стану, структури, перспектив розвитку, ефективне вирішення проблем, що виникають у процесі їх створення і функціонування, розробка методів стимулювання кластерних ініціатив є вкрай необхідними як для кластерних програм і проектів, так і для кластерної політики держави в цілому. Проведення такого аналізу неможливо без знання основних законів і правил функціонування кластера, особливостей його поведінки в тих чи інших умовах, тобто без знання принципів діяльності кластера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на велику кількість досліджень у сфері теорії кластерів, принципам кластера не приділялося достатньої уваги. Найчастіше автори обмежуються механічним перерахуванням його принципів або висвітлюють лише окремі принципи, що стосуються безпосередньо конкретного дослідження, залишаючи осторонь інші аспекти кластера.

Так, особливості поведінки та функціонування кластера, його реакція на зовнішнє середовище, завдання і цілі були розглянуті С.Ф. Пятінкіним і Т.П. Биковою в [7]. Однак в явному вигляді принципи кластера авторами так і не були виділені. Г. М. Шумська [9] обґрунтовує принципи кластера як основу його діяльності та виділяє чотири базові принципи функціонування кластера: інноваційності, пріоритетності, оперативності й інформаційного забезпечення. Подані принципи описують лише інформаційну взаємодію в кластері та підкреслюють його інноваційну спрямованість. Аналіз принципів, спираючись на роботи М. Портера і системний підхід, наводить у своїй роботі Є.М. Терешин [8]. Систематизуючи групу принципів кластера, автор виділяє в ній три функціональні підгрупи: принципи мети; форми та змісту і принципи управління і взаємодії, тобто автор концентрує тим самим свою увагу на стратегічному аспекті функціонування кластерів.

У цілому ж, на сьогоднішній день проблематика принципів кластера все ще залишається недостатньо опрацьованою, що обумовлює доцільність досліджень у цьому напрямі. Кластер є динамічною системою високого рівня складності, для розуміння якої необхідним є застосування комплексного підходу. Тобто сукупність принципів кластерів повинна надавати повномасштабне уявлення щодо норм, законів, правил його функціонування та побудови і бути генетично пов'язаною з його характеристиками.

Метою статті є виділення принципів кластера на базі ключових кластерних характеристик, систематизація даних принципів з метою їх використання в трансформаційній економіці України.

Виклад основного матеріалу. Кластер є відкритою комплексною системою з ієрархічною, впорядкованою структурою, основу якої становить добровільне об'єднання фірм, які є взаємозалежними і водночас зберігають свою автономію. Взаємозв'язки між елементами структури кластера є більш щільними та потужними, ніж із зовнішніми структурами, що є вираженням інтегративних властивостей кластера [2, 3]. Крім того, це динамічна система високого рівня складності, яка слугує інструментом регіонального інноваційного розвитку. Тому процеси, які протікають усередині кластера потребують постійного

моніторингу та регулювання, з метою швидкого та своєчасного вирішення поточних проблем та «хвороб системи», коригування вектора розвитку кластера в напрямі зростання конкурентоспроможності регіону. Використання кластера саме як ефективного інструменту обумовлює необхідність усебічного та глибокого розуміння його устрою, структури, характерних особливостей, параметрів, правил і законів, за якими відбуваються процеси діяльності кластера.

Внутрішні закони, норми і правила функціонування кластера описують принципи [4], визначаючи тим самим параметри його внутрішнього устрою. У даному випадку принципи кластера виступають як норми, правила функціонування останнього.

Принципи кластера логічно виникають виникають з його характеристик. Залежно від галузі, кластер може мати набір характерних тільки для даного типу особливих принципів. Однак принципи, породжувані базовими характеристиками, будуть властиві всім кластерам, незалежно від їх типу.

Спираючись на наведений раніше блок ключових характеристик кластера [2], ми сформували п'ять змістовних груп його принципів (рис.1).

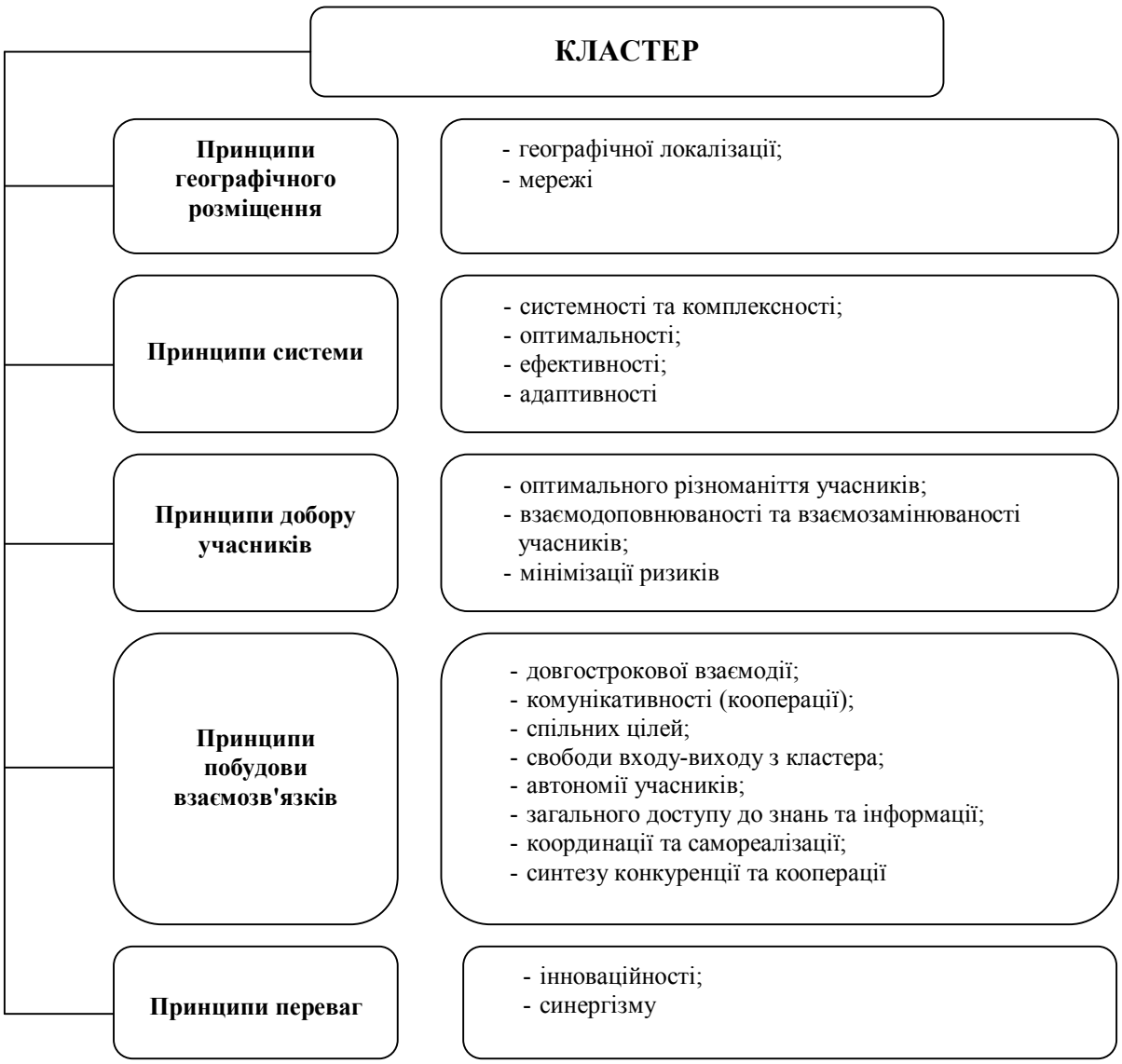

Рис. 1. *Принципи кластера*

Перша група визначає *географічне розміщення* структурних елементів кластера і містить два принципи – принцип географічної локалізації, який означає, що виникнення кластерів відбувається в деякій географічно окресленій області, а також принцип мережі, що виникає з таких характеристик кластера, як відкритість,

комплексність і персональна взаємодія та обумовлюється наявністю тісного галузевого зв'язку між підприємствами кластера.

Друга група – *«Принципи системи»* – визначає правила побудови і комбінації структурних елементів кластера, закладають базу для законів його функціонування, на якій формується архітектура кластера. В даному блоці знаходяться чотири системних принципи.

Принцип системності та комплексності описує кластер як структуровану систему, що не зводиться до простої суми своїх елементів. Дані елементи є різноманітними і пов'язані між собою за допомогою інформаційних та матеріальних потоків. Властивості кожного з них визначаються його місцем у структурі системи. Комплексність визначає необхідність враховувати всі параметри внутрішнього середовища кластера, його складових елементів як певної цілісності, а не окремо [5].

Посилюють принцип системності та комплексності принципи оптимальності, ефективності й адаптивності. Принцип оптимальності передбачає, що кожен елемент у структурі кластера має оптимальний рівень, а сама система (кластер) забезпечує вирішення поставлених завдань при мінімальних витратах на її розробку і досягненні максимального ефекту від її функціонування [1].

Принцип ефективності вказує, що повинно зберігатися раціональне співвідношення між витратами на створення і експлуатацію та ефектом від функціонування створюваної системи (кластера).

Принцип адаптивності передбачає наявність у системи (кластера) можливостей ефективно виконувати її завдання в певному діапазоні зміни умов з метою нейтралізації впливу несприятливих факторів.

Принципи, що входять до третьої групи – *«Принципи підбору учасників»* – визначають правила підбору дійових осіб-гравців кластера, їх кількості і напряму діяльності.

Наслідком великої кількості гравців і наявності критичної маси учасників є принцип оптимального різноманіття учасників. Доповнюють його принцип взаємодоповнюваності та взаємозамінюваності учасників та принцип мінімізації ризиків. Дані принципи взаємозалежні з принципом адаптивності – в кластер входять виробники як кінцевої продукції, так і супутніх товарів, фірми, що працюють в області поставки/збуту, наукові установи, урядові організації. Але, знову ж, рівень різноманітності учасників повинен відповідати потребам системи, тому що надмірність може призвести до «замилювання» структури кластера і порушення системи взаємозв'язків між складовими елементами системи (кластера). Подібна різноманітність «генофонду» кластера вкупі з наявністю критичної маси учасників дозволяють кластеру виробити стійкість при виході/втраті гравців, навіть ключових (за умови збереження необхідного їх мінімуму) і нівелювати підприємницькі ризики за рахунок їх розподілу, диверсифікації діяльності. Що, в свою чергу, підвищує адаптивність системи.

До четвертої групи входять *принципи побудови взаємозв'язків*. Вони координують взаємодію між учасниками кластера, регулюючи тим самим взаємини між підприємствами та забезпечуючи стабільний і здоровий мікроклімат усередині системи. Ця група є найбільшою і налічує 8 принципів.

Принцип довгострокової взаємодії означає, що зв'язки і взаємини набувають своєї цінності за умови їх довгостроковості та стабільності. Принцип комунікативності (кооперації) виражається в готовності учасників до співпраці, встановленню сприятливого клімату, налагодженню зв'язків.

Принцип спільних цілей [7, 8]. Цільова підприємницька діяльність є базовим параметром кластера. Саме ж поняття мети, сенсу і доцільності є ключовим для будь-якого господарюючого суб'єкта. У межах кластера виробництво кооперується з інноваційним бізнесом. Об'єднання сил всіх учасників спільно з внутрішньою конкуренцією сприяє інтенсифікації виробничих процесів, зниженню ризику підприємницької діяльності, більш гнучкій реакції на зовнішні подразники.

Принцип вільного входу-виходу з кластера означає, що кожен учасник сам вирішує, стати йому частиною кластера чи, навпаки, залишити його. При цьому не повинні порушуватися приписи і правила, що існують у кластері.

Принцип автономії учасників. Чим вище щільність кластера, тим більш взаємозалежними стають його учасники, зберігаючи при цьому свою економічну і організаційну автономію. Цьому сприяє і наявність конкуренції всередині кластера.

Останні два принципи, будучи потенцією кластера до розвитку, при стихійному їх перебігу і відсутності грамотного регулювання з боку кластерного менеджменту можуть призвести і до згортання кластера.

Принцип загального доступу до знань та інформації. Кожен учасник має вільний доступ до знань, створених і циркулюючих всередині кластера, і вносить при цьому свій внесок в їх розвиток. Також будь-який учасник має право отримувати достовірну та своєчасну інформацію про процеси, що відбуваються в кластері - створення та впровадження нових технологій, інновацій і т.ін.

Принцип координації та самореалізації і принцип синтезу конкуренції та кооперації Є.М. Терешин, спираючись на праці М. Портер, вважає одними з головних [8].

Характеризуючи принцип координації та самореалізації кластера, М. Портер писав, що «сприйняття групи компаній та організацій як кластера дозволяє виявити сприятливі можливості для координації дій і благотворного взаємного впливу в сферах спільних інтересів без загрози викривлення конкуренції або обмеження інтенсивності суперництва. Кластер забезпечує можливість ведення конструктивного та ефективного діалогу між спорідненими компаніями та їх постачальниками, урядом, а також іншими залученими інститутами (університети, організації зі співробітництва, дослідні лабораторії)» [6]. Тобто в основі даного принципу лежать такі характеристики як «спільність цілей учасників», «персональна взаємодія» та «посередницька роль між політикою та ринком». І тут вже доцільно говорити про менеджмент кластера та його управлінські функції – моніторинг поточного стану, аналіз зовнішнього середовища, виявлення загроз і слабких місць, з одного боку, і регулювання взаємовідносин між учасниками, з іншого боку. Тобто, оскільки кожен господарюючий суб'єкт у своїй діяльності на перший план висуває насамперед свої інтереси, необхідна координація їх дій для досягнення спільних цілей без спотворення конкуренції та нерегульованого антагоністичного суперництва. По суті, метою кластерного менеджменту є побудова конструктивного діалогу між учасниками – підприємствами ядра кластера, постачальниками, підприємствами, що надають супутні товари та послуги, урядовими та науковими організаціями; створення впорядкованої структури кластера та розробка його стратегії.

Розрізняють два типи координації – вертикальну і горизонтальну [8]. Перша визначається неформальними відносинами різного рівня, що циркулюють усередині кластера. В основі відносин такого роду лежить спільність цілей учасників кластера.

Вертикальна ж координація ґрунтується на нормативній базі кластера, яка може носити як формальний, так і неформальний характер. Але навіть неформальна нормативна база, представлена негласними законами і правилами, що регулюють взаємовідносини між учасниками кластера, має однозначні й чіткі механізми функціонування. Вона не носить стихійного характеру - навпаки, кластерний менеджмент у даному випадку має повний набір інструментів для регулювання та координації внутрікластерних взаємодій: регламенти, накази, розпорядження, делегування повноважень і т.ін.

Принцип синтезу конкуренції та кооперації. Наявність конкуренції між фірмами-учасниками кластера одночасно з кооперацією між ними є однією з основних характеристик кластера, з якої й виникає даний принцип, що виконує функції каталізатора і регулятора внутрішньо-кластерних процесів.

Завдяки конкуренції і кооперації кластер більш ефективно використовує наявні можливості своєї галузі, швидше сприймає і переробляє інформаційні потоки,

в тому числі знання, інновації, технології. Згідно з М. Портером, особливістю внутрішньокластерної конкуренції є те, що між основною масою учасників відсутня пряма конкуренція, з причини того, що вони належать до різних сегментів галузі кластера. Безпосередньо ж конкурують між собою підприємства в гонитві за споживачем. Така єдність протилежних явищ можлива за рахунок того, що і конкуренція, і кооперація відбуваються між різними гравцями і в різних сферах: об'єднання в одній площині дозволяє успішно вести конкурентну боротьбу в іншій [6].

Виникнення повторюваної взаємодії і контактів, частково неофіційних, відбувається за рахунок географічної локалізації. Тут вже повертаємося до такої характеристики кластера, як персональна взаємодія і можемо говорити про циркуляцію довіри всередині кластера. Є.М. Терешин робить акцент саме на довгострокових стосунках і співпраці як відмітній особливості взаємодії між учасниками кластера [8].

Остання група об'єднує *принципи переваг*, які визначають результат діяльності кластера. Інноваційна спрямованість повинна бути основним шляхом розвитку, а наявність синергетичного ефекту параметром правильного й успішного функціонування кластера.

Принцип інноваційності визначає переважання інноваційної складової, тобто визначальним напрямом розвитку та стратегічного планування в кластері є інноваційний. Інновації спрямовані на досягнення завдань і цілей, що стоять перед кластером і є базовим елементом для досягнення й утримання конкурентних переваг у довгостроковому періоді.

Г.М. Шумська доповнює цей принцип складовою, яка характеризує відповідність рівня трудових ресурсів інноваційній спрямованості кластера. А саме: передбачає безперервне навчання персоналу та практичне використання отриманих знань та навичок [9].

Принцип синергізму. Оскільки кластер є системою, то для нього буде існувати деякий набір ресурсів, при якому потенціал кластера як єдиного цілого буде вище або нижче суми потенціалів його частин. Принцип же синергізму визначає, що узгоджені дії учасників кластера, зв'язки взаємодії, відносини всередині кластера будуть спрямовані на збільшення сукупного потенціалу щодо суми потенціалів окремо взятих учасників, тобто будуть приводити до появи синергетичного ефекту.

Висновки. Сьогодні розвиток економіки як регіону, так і країни в цілому нерозривно пов'язаний з формуванням єдиного світового економічного простору. Орієнтованість на інноваційний напрям, формування нових зв'язків, посилення економічної інтеграції, зростання значущості регіонів і зміна їх статусу в світовій економічній системі приводить до інтенсифікації та розвитку взаємодії економічних суб'єктів. Наслідком є актуалізація кластеризації національних та регіональних економік. Кластер, будучи основою високої підприємницької активності, створення та впровадження інформації, зростання продуктивності, виступає ефективним інструментом інноваційного розвитку.

Серед дослідників не існує єдиної думки щодо змістового наповнення блоку базових принципів кластера, їх кількості, часто відсутнє їх явне виділення і опис.

На основі аналізу існуючих підходів нами був сформований блок принципів кластера, що складається з п'яти груп і визначає ключові аспекти формування та функціонування кластера, а саме: принципи географічного розміщення; принципи системи, принципи добору учасників; принципи побудови взаємозв'язків і принципи переваг.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Большая энциклопедия нефти и газа [Електроний ресурс] – Режим доступу : http://www.ngpedia.ru/id319148p1.html.

2. *Ватченко, О.Б.* Обґрунтування характеристик кластера / О.Б. Ватченко, О. О. Куншенко // Культура народів Причорномор'я. – 2014. – № 267. – С. 12-17.
3. *Ватченко, О.Б.* Поняття та сутність кластера у наукових дослідженнях / О. Б. Ватченко, О. О. Куншенко // Вісник ДДФА. Економічні науки. –№ 2(28). – 2012 – С. 78-83.
4. *Ефремова, Т.Ф.* Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000 [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://tolkslovar.ru/p19531.html.
5. *Лебедев, С.А.* Философия науки : Словарь основных терминов / С.А. Лебедев. - М. : Академический Проект, 2004 [Електронный ресурс] – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/ecolog/6139/%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%9F.
6. *Портер, М.* Международная конкуренція : Конкурентные преимущества стран / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
7. Развитие кластеров : сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / [под ред. С.Ф. Пятинкина, Т.П. Быковой]. – Минск : Тесей, 2008. – 72 с.
8. *Терешин, Е.М.* Система принципов создания, функционирования, развития и управления в кластерных образованиях / Е.М. Терешин, В.М. Володин // Экономические науки. – 2010. – № 6(67). – С. 197-199.
9. *Шумська, Г.М.* Принципи функціонування кластерів у регіональній економіці України / Г.М. Шумська // Економічний простір. – 2011. – № 48/2. – С. 68-73.

REFERENCES

1. Bolshaya entsiklopediya nefti i gaza – [E-resource]. - Access mode: http://www.ngpedia.ru/id319148p1.html.
2. *Vatchenko, O.B.* Obgruntuvannia kharakterystyk klastera / O.B. Vatchenko, O.O. Kunshenko // Kultura narodiv Pprychornoria. – 2014. – № 267. – P. 12-17.
3. *Vatchenko, O.B.* Poniattia ta sutnist klastera u naukovykh doslidzhenniakh / O.B. Vatchenko, O.O. Kunshenko // Visnyk DDFA. Ekonomichni nauky. – № 2(28). – 2012– P. 78-83.
4. *Yefremova, T.F.* Novyy slovar russkogo yazyka. Tolkovo-slovoobrazovatelnyy. / T.F. Yefremova – M. : Russkiy yazyk, 2000. – [E-resource]. - Access mode: http://tolkslovar.ru/p19531.html.
5. *Lebedev, S.A.* Filosofiya nauki : Slovar osnovnykh terminov / S.A. Lebedev – M.: Akademicheskiy Proekt, 2004 – [E-resource]. - Access mode: http://dic.academic.ru/dic.nsf/ecolog/6139/%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%9F.
6. *Porter, M.* Mezhdunarodnaya konkurenziya: Konkurentnyye preimushchestva stran / M. Porter – M.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1993. – 896 p.
7. Razvitiye klasterov : sushchnost, aktualnyye podkhody, zarubezhnyy opyt [pod red. S.F. Pyatinkin, T.P. Bykova]. – Minsk : Tesey, 2008. – 72 p.
8. *Tereshyn, Ye.M.* Sistema prinzypov sozdaniya, funktionirovaniya, razvitiya i upravleniya v klasternykh obrazovaniyakh / Ye.M. Tereshyn, V.M. Volodin // Ekonomicheskiye nauki. – 2010. – № 6(67). – P. 197-199.
9. *Shumska, H.M.* / Prynzypy funktionuvannia klasteriv u rehionalnii ekonomitsi Ykrainy / H.M Shumska // Ekonomichnyi prostir. – 2011. – № 48/2. –P. 68-73.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2014 р.

Проблеми розвитку і вдосконалення фінансової системи

УДК 336.143.9

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ ЯК ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

В.О. Величкін,
кандидат технічних наук,

В.Я. Олійник,
кандидат економічних наук,

Дніпропетровська державна фінансова академія

І.В. Дем'яненко,
кандидат економічних наук,

Національний університет харчових технологій (м. Київ)

Узагальнено точки зору науковців на природу бюджетного дефіциту і державного боргу як чинників фінансових загроз та економічної небезпеки країни. На основі статистичних матеріалів виявлено основні тенденції формування в Україні сукупного державного боргу. Здійснено порівняльну оцінку його величини з розвинутими країнами світу як чинника небезпеки і його впливу на рівень дефіциту державного бюджету. Запропоновано заходи уникнення загроз економічній безпеці через удосконалення фінансового менеджменту.

***Ключові слова**: бюджетний дефіцит, державний борг, фінансова небезпека, економічні загрози, стабілізація економіки, управління державним боргом.*

Обобщены точки зрения ученых на природу бюджетного дефицита и государственного долга как факторов финансовых угроз и экономической опасности государства. На основе статистических материалов выявлены основные тенденции формирования в Украине совокупного государственного долга. Осуществлена сравнительная оценка его величины с развитыми странами мира как фактора опасности и его влияния на уровень дефицита государственного бюджета. Предложены меры устранения угроз финансовой безопасности с помощью усовершенствования финансового менеджмента.

***Ключевые слова**: бюджетный дефицит, государственный долг, финансовая опасность, экономические угрозы, стабилизация экономики, управление государственным долгом.*

Summarized the viewpoint of researchers on the nature of the budget deficit and public debt as factors of financial and economic threats of danger state. On the basis of statistical data identified key trends shaping in Ukraine total public debt, carried out a comparative assessment of its value with the developed countries as a hazard and its impact on the deficit of the state budget. This predetermines the need for government borrowing to cover the budget deficit.
The magnitude of the public debt in Ukraine is in the boundary of maximum allowable size, however, these loans are mainly used for consumption rather than investment, which excludes the

© В.О. Величкін, В.Я. Олійник, І.В. Дем'яненко, 2013

possibility of their return on investment. It appears the main reason for the financial threat to the stability of the budget, because the coating past loans funded from the budget, which in chronic deficit has led to the need to cover past debts with new borrowing.

This situation requires a significant improvement in public debt management system, as the state faces difficulty getting s new loans.

The paper presents proposals for improving financial management, aimed at strengthening the financial security and economic stability.

Key words: *the budget deficit, the public debt, the financial risk, the economic threats, the stabilization of the economy, the management of the the public debt.*

Постановка проблеми. Тривалий період (з 2003 р.) бюджет України є дефіцитним. Дефіцит бюджету є макроекономічним показником фінансового стану національної економіки. Він виражає факт перевищення видатків бюджету над доходами, які забезпечуються фіскальною системою країни, а у випадку перевищення обсягу доходів над видатками виникає профіцит бюджету.

Доходи і видатки бюджету мають бути збалансованими і як дефіцит, бюджету, так і профіцит бюджету для країни шкідливі. У випадку профіциту спостерігається надмірний податковий тиск на юридичних та фізичних осіб без об'єктивної потреби (це стримує інвестиційну діяльність підприємства й зменшує платоспроможність попиту населення, що в обох випадках негативно впливає на розвиток економіки). У випадку ж дефіциту проявляється неспроможність бюджету повною мірою фінансувати передбачені бюджетом видатки для виконання повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування територіальних громад, що стримує соціально-економічний розвиток суспільства.

Покриття дефіциту бюджету (без підвищення податків) можливе лише за рахунок запозичення державою коштів. Це створює державний борг - зовнішній та внутрішній, що ускладнює функціонування бюджету й породжує загрози економічній безпеці країни.

У сучасних умовах, які характеризуються збільшенням частоти світових економічних криз, зміцнення економічної безпеки країни набуває особливого значення. Стабільність і безпечність економіки є вимогою ст. 17 Конституції України, де зазначено, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. У Законі «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) подано перелік потенційних загроз для національної безпеки та визначено, що економічна безпека є однією з визначальних складових національної безпеки України [15].

Покриття бюджетного дефіциту за рахунок державних запозичень може мати подвійні наслідки. З одного боку, це дає можливість здійснення додаткових державних видатків без обмеження поточного споживання населення та інвестиційної діяльності підприємців. З іншого – якщо отримані кредити не будуть інвестовані в ефективні проекти розвитку та не забезпечать унаслідок цього своєї окупності, а будуть використані на покриття поточних витрат бюджету, то їх повернення буде перекладатися на майбутнє, що обтяжить відповідальність наступних поколінь. Це створить безпосередню загрозу фінансовій безпеці країни – дефолт і «обвал» національної валюти.

Отже, необхідність подолання хронічного дефіциту бюджету й оптимізації державного боргу зумовлюють потребу подолання загроз диспропорцій та незбалансованості дохідно-видаткових статей бюджету, що утворюють фінансову безпеку держави та актуалізують наукові досягнення у цій сфері.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Становлення ідеології фінансової безпеки в системі зрівноваженості дохідно-видаткових грошових потоків відслідковується з часів

формування бюджетної системи як суспільного інституту. Важливі положення побудови бюджету з урахуванням його стабілізаційного ефекту на економіку та суспільні відносини відслідковуються в працях багатьох західних дослідників, зокрема Р. Вагнера, Р. Масгрейва, М. Олсена, А. Скотта, Ч. Тібу та ін. Побудова системи, організації та принципів протидії фінансовій небезпеці країни засобами досконалості бюджетної системи відслідковуються в працях багатьох вітчизняних дослідників, зокрема О. Барановського, О. Василика, Т. Вахненка, О. Власика, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Єрмошенка, О. Кириленка, І. Лютого, І. Чугунова, А. Чухна, С. Юрія та ін.

У працях науковців, що досліджують різні аспекти економічної безпеки країни взагалі та фінансової безпеки як її компоненти, відслідковується спільний погляд на необхідність забезпечення стабільності бюджетної системи та результативного функціонування бюджету як основного та вирішального інструменту державного регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. У цьому відношенні бюджет держави виступає вираженням досконалості державної фінансово-кредитної політики, одним із критеріїв оцінки якої є рівень економічної безпеки загалом та фінансової безпеки в системі управління бюджетним дефіцитом та державним боргом.

Мета статті полягає у визначенні сутності категорії «фінансова безпека держави», детермінованої бюджетним дефіцитом і державним боргом, та обґрунтуванні можливості знешкодження зумовлених ними загроз шляхом підвищення досконалості бюджетного менеджменту.

Виклад основного матеріалу. В кінці ХХ та на початку ХХІ ст. спостерігається посилення уваги науковців до явища «економічної безпеки» держави і фінансової безпеки зокрема. Це зумовлене істотним скороченням економічних циклів і посиленням частоти економічних криз, що набувають глобального характеру та призводять до дестабілізації національних економічних систем і величезних втрат. Протистояння цим загрозам потребує внесення відповідних коректив у класичне трактування цього, в принципі, не нового явища, та в систему заходів від його загроз. Разом із цим виявилося, що, незважаючи на велику кількість наукових публікацій з цієї проблематики, досі немає загально-визнаного розуміння змісту явища «економічна безпека», його структури та основних складових компонентів як вихідної умови її організаційного досягнення.

Так, російський дослідник В.А. Савін вважає, що «...економічна безпека – це система захисту життєвих інтересів. Як об'єкти захисту можуть виступати: народне господарство країни загалом, окремі регіони країни, окремі сфери і галузі господарства, одночасно юридичні і фізичні особи розглядаються як суб'єкти економічної безпеки» [18].

За Л.І. Абалкіним, «економічна безпека – це стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно ефективно і вирішувати соціальні задачі, а також при якому держава має можливість розробки та запровадження незалежної економічної політики» [1].

Існує також думка, що під економічною безпекою слід розуміти найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку народного господарства [13].

Серед вітчизняних науковців зустрічаємо таке визначення категорії «економічна безпека»: «це визначальна складова національної безпеки України, її системоутворюючий чинник» [2]. Науково обґрунтовані підходи до її забезпечення вперше викладені в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України, схваленій Верховною Радою в січні 1997 р., а потім закріпленій Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003р. № 964 - IV[15].

Цими документами, зокрема визначено національні економічні інтереси, внутрішні та зовнішні загрози їх реалізації, основні напрями державної політики національної безпеки України в економічній сфері. З огляду на прогнозовані соціально-

економічні та інші перспективи розвитку, які постають нині перед Україною, ці підходи залишаються актуальними. Вони складатимуть науково-методологічну та державно-правову основу для подальшої розробки й реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки України [2].

Відомий дослідник проблем економічної безпеки Г.А. Пастернак-Таранушенко визначає поняття економічної безпеки як такий стан держави, у якому всі потреби населення і країни забезпечені повністю і своєчасно, що дозволяє вести нормальну життєдіяльність та розвиватися системі (державі) і кожному її елементу (людині) [13].

Вищенаведені трактування містять одну суперечливу позицію, котра їх об'єднує – практично в жодному з них безпосередньо не йдеться про інтереси майбутніх поколінь, рівень економічної безпеки яких залежатиме від накопиченого на сучасному етапі бюджетного дефіциту та державного боргу.

Підсумовуючи, окреслимо власне трактування поняття «економічна безпека» це такий стан розвитку економічної системи, що забезпечує її ефективне функціонування засобами належного використання внутрішніх і зовнішніх чинників з урахуванням загроз з боку бюджетного дефіциту та державного боргу, а також здатність до відтворення та результативного протистояння негативним внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Тема державного боргу останнім часом стала гострою для багатьох країн як розвинених, так і тих, що розвиваються, до яких належить і Україна. Як свідчать результати дослідження, проведеного фахівцями Світового банку, публічний світовий державний борг з початку 2000 р. збільшився на 11% і перевищив 40 трлн. дол. Сумарна заборгованість усіх країн світу досягла 68% від обсягу світового ВВП (номінальний світовий ВВП у 2010 р., за даними Світового банку, становив 58 трлн. дол. [14].

Ю. Іваненко, директор департаменту з питань державного боргу, міжнародної діяльності та фінансових установ Рахункової палати України, аналізуючи причини стрімкого нарощування державних боргів, зазначає: «Основна причина формування державного боргу – незбалансованість державного бюджету, точніше – величина його дефіциту. Саме для покриття дефіциту державного казначейства уряд вимушений залучати кредити. Чим більший розмір дефіциту бюджету, тим більший державний борг. При цьому прийняття збалансованого бюджету ще не гарантує того, що уряд не буде вимушений вдаватися до залучення додаткових кредитів [5].

Таким чином, тема державного боргу останнім часом стала темою інтенсивного обговорення в науковій літературі [5, 6, 7, 16, 17, 18], але зв'язок з економічною безпекою та загрозами неї не прослідковуються.

Зазначимо, що в Україні Наказом Міністерства економіки України № 60 від 02 березня 2007 р. затверджено «Методику розрахунку рівня економічної безпеки України», метою якої передбачено визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави і визначення переліку основних індикаторів стану економічної безпеки України, їх оптимальних, порогових та граничних значень, а також методів розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки [8].

Зазначена методика визначає, що *економічна безпека* – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави. Загрози економічній безпеці України визначаються як сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері. Фінансова безпека (та її важливі складові – бюджетна та боргова безпека) – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Величина бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки держави. Цей індикатор визначається з позицій фінансової безпеки на кожен рік як гранично допустимий обсяг дефіциту та державного боргу згідно зі світовою практикою. Тобто гранично допустимий обсяг дефіциту та державного боргу розраховується за різними критеріями оцінки.

Згідно з положеннями Маастрихтської угоди країн-учасників Європейського Союзу, гранично допустима межа дефіциту видатків держбюджету може бути не більш 3% від обсягу його доходів. За методикою міжнародної статистики, в індустріально розвинутих країнах допустимою є величина бюджетного дефіциту у межах 3-4% від розміру доходів бюджету, а його середньосвітова величина є близькою до 4,5%. Тобто існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту у середньосвітовому вимірі 4-5% від доходу [19, 20].

В Україні «порогове» значення індикатора дефіциту Державного бюджету, згідно з Бюджетним кодексом, складає 3% від обсягу доходу бюджету [8].

Критичною ж величиною державного боргу до величини ВВП країни, згідно з Маастрихтською угодою, має бути не більше 60% . Такий норматив прийнятий і в Україні. Проте, як у випадку з пороговим значенням бюджетного дефіциту, так і з обсягом державного боргу можуть бути відхилення залежно від рівня розвитку країни.

Якщо прийняти, що дефіцит державного бюджету цілком покривається державним боргом, то його відносна величина до обсягу ВВП може характеризувати ступінь фінансової безпеки країни: чим більше наближається обсяг боргу до критичної величини 60% від ВВП, тим більшою стає загроза економічної безпеки країни.

Динаміка нарощування сукупного (прямого та гарантованого) державного боргу в Україні (у відношенні його величини до обсягів ВВП, у %) наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Відношення державного та гарантованого державного боргу України до ВВП (на кінець відповідних років), %

Показники	**Роки**											
	2000	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Гарантований державою борг	5,5	*5.6*	5.0	4.3	5.1	3.4	2,7	2.4	6.2	9.9	9.9	8.8
Державний борг	40,0	31.0	28.6	24.7	*19.6*	14.3	12.1	9.9	15.8	24.9	29.6	27.2
Державний та гарантований державою борг	45.5	*36,5*	33.5	29.0	24.7	17.7	14.8	12,3	20.0	34,8	39.5	36,0

Джерело: [11]

Наведені в табл. 1 дані свідчать, що з початку посттранформаційного піднесення економіки країни, що розпочало у 2000 р., аж до світової фінансової кризи 2008 р. обсяг державного боргу в Україні, розрахований до обсягів ВВП, послідовно зменшувався з 45,5% до 12,3%.

У наступному посткризовому періоді лише за 2009 р. державний борг України збільшився на 61,3%, і досяг 39,685 млрд. дол. Сукупний державний борг (прямий та гарантований) у 2010 р. зріс ще на 36,4% порівняно з попереднім роком, досягнувши 54,289 млрд. дол. [19]. За 2007-2010 рр. сукупний державний борг в абсолютному виразі зріс більше ніж утричі - з 17,5 млрд. дол. до 54,3 млрд. дол.

Унаслідок відмови Міжнародного валютного фонду (МВФ) надати черговий борговий транш, сукупний державний (прямий та гарантований) борг України у 2011 р. (виражений у відношенні до ВВП) зменшився з 39,6 % до 36,2%. За підсумками листопада 2011 р. сукупний державний борг країни становив 59,41 млрд. дол., що на 5,11 млрд. дол. більше, ніж на початок року.

Це свідчить про те, що зростання обсягів державного боргу в Україні відбувалося під тиском покриття бюджетного дефіциту.

Таким чином, рівень безпеки державного боргу України в оцінці методики Мінекономіки [8] свідчить про значний ризик економічної безпеки країни з боку чинника дефіциту бюджету та державного боргу. Але такий рівень закредитованості країни для сучасного світу є незначним. Україна за цим показником у 2013 р. перебуває на 71-му місці серед усіх країн світу, за даними Світового банку [14], а в перерахунку на кожного українця державний борг становить близько 1,11 тис. дол. Проте побоювання викликають не абсолютні розміри сукупного державного боргу, а темпи його зростання. Динамічно світ нарощував свою заборгованість за останні декілька років, коли абсолютний обсяг боргу збільшувався більше ніж на 3 трлн дол. на рік. Так, для збільшення світового державного боргу з 30,1 трлн. дол. (на кінець 2007 р.) до 40 трлн дол. усім країнам необхідно було два роки та 10 місяців.

Головною причиною прискореного зростання державної заборгованості є фінансова криза. Найбільшими боржниками світу є Японія та США. Сумарний державний борг Японії становить 10,6 трлн дол., а це майже 200% японського ВВП. Друге місце посідають США: їхній державний борг становить трохи більше 9 трлн дол., але через те, що американська економіка втричі більша за японську (ВВП США становить 14,5 трлн. дол. - 2012 р.), державний борг США становить лише 61% від ВВП [3]. За сумами державного боргу на 10 найбільших країн світу (куди входять Китай, Індія та Іспанія) припадає більше 80% усієї світової заборгованості.

Економісти МВФ прогнозують, що сумарний державний борг десяти найбільш розвинених країн світу зростатиме аж до 2014 р. і збільшиться з 78%' від їхнього ВВП у 2007 р. до 114% у 2015 р. Американські економісти Кармен Рейнхарт та Кеннет Рогоф, вивчивши досвід 44 країн світу за два століття, зробили висновок про те, що її критичним співвідношенням державного боргу до ВВП є 90%. Тільки після цього борги в розвиненій країні можуть негативно вплинути на перспективи економічного зростання [18].

Але це не повинно заспокоювати ні науковців-економістів, ні інститути державної влади в Україні. «Розвинені країни» мають значно менші рівні інших ризиків національної (зокрема, економічної) безпеки. Наприклад, «розвинені країни» не мають проблем з високим рівнем доларизації економіки, тому що їхні валюти вільно конвертовані, а українська – частково конвертована. Тому аналіз причин зростання дефіциту бюджету і державного боргу, а також пошук шляхів зменшення рівня цих чинників є для України важливою задачею.

Треба відмітити, що дані за 2005-2012 рр. дозволяють виявити в Україні практично лінійну залежність «дефіцит бюджету-державний борг» (рис. 1).

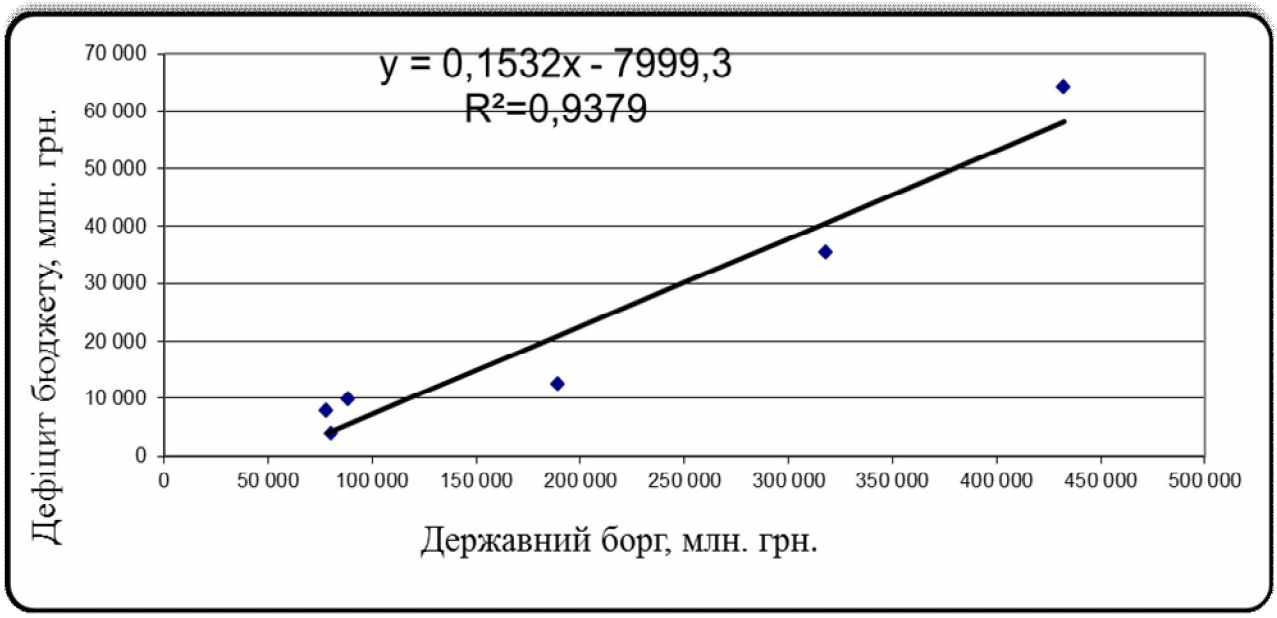

Рис. 1. *Залежність дефіциту державного бюджету від державного боргу у 2005-2012 рр.*

Наведені на рис. 1 дані свідчать про тісний зв'язок динаміки дефіциту бюджету і державного боргу. Тобто зростання державного боргу не долає хронічної дефіцитності бюджету, що створює реальну загрозу національній економіці України.

Аналіз причин зростання дефіциту і боргу проведений з використанням положень досліджень проф. О.С. Власіка [4]:

1) економічна незалежність, що означає насамперед можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі;

2) стійкість і стабільність національної економіки, що передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів;

3) здатність до розширеного суспільного відтворення та прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

У кінці XX - початку XXI ст. зростання дефіциту та боргу в Україні зумовлено хронічними чинниками, що зумовлюють необхідність регулярного залучення зовнішніх та внутрішніх запозичень. Це видно при відслідковуванні співвідношення формування доходів і видатків за період 1996-2012 рр.

Вихідними даними для розрахунку є звітні показники Державного комітету статистики України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Державного казначейства України [9-12].

Показники виконання Державного бюджету України за доходами та видатками, їхнім сальдо та його відношення до величини валового внутрішнього продукту протягом 1996-2011 рр. наведені у табл. 2 та на рис. 2 [11].

Таблиця 2

Дефіцит зведеного бюджету України у 1996-2012 рр.

Доходи		**Видатки**		**Сальдо видатків та доходів**		**Роки**
Всього, млн.грн.	**% до ВВП**	**Всього, млн.грн.**	**% до ВВП**	**Всього, млн. грн.**	**% до ВВП**	
19632,0	24,1	23608,0	29,0	-3976,0	-4,9	1996
16796,0	18,2	23099,0	25,0	-6303,0	-6,8	1997
16266,1	15,9	18379,8	17,9	-2113,7	-2,1	1998
19982,2	15,3	21947,5	16,8	-1965,3	-1,5	1999
36229,9	21,3	35532,6	20,9	697,3	0,4	2000
39726,5	19,5	40407,1	19,8	-680,6	-0,3	2001
61954,3	27,4	60489,5	26,8	1464,8	0,6	2002
55076,9	20,6	56120,0	21,0	-1043,1	-0,4	2003
70337,8	20,4	79471,5	23,0	-10216,5	-3,0	2004
134163,2	30,4	141698,87	32,1	-7515,6	-1,7	2005
171811,5	31,6	175284,3	32,2	-3472,8	-0,6	2006
219936,5	30,5	226054,4	31,4	-6117,9	-0,9	2007
297899,0	31,4	309203,7	32,6	-11310,7	-1,2	2008
272967,0	29,9	307399,4	33,6	-34432,4	-3,7	2009
314506,3	29,1	377842,8	34,9	-63336,5	-5,8	2010
398553,6	30,6	416853,6	32,0	-18000,0	-1,4	2011
445525,3	31,6	492454,7	34,9	-46929,4	-3,8	2012

Із наведених у табл. 2 даних видно, що в Україні склалася стійка тенденція випереджувального нарощування видатків бюджету проти доходів, що зумовлює дефіцит, а відтак, потребу в запозиченнях для його покриття.

Результати розрахунків індикаторів стану боргової безпеки України наведені в табл.3.

Саме зовнішній борг, який, згідно з аналізом, порушив боргову безпеку, за своїми показниками становиться першорядним фактором впливу на боргову безпеку. Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП порушило критичне значення у 2010 р. і становило 25,3% при нормі 25%, перевищення хоч і не велике, але воно має місце тоді, коли за показником відношення зовнішнього боргу на одну особу порушення норми боргу (200 дол. США) було зафіксовано протягом усього досліджуваного періоду.

Таблиця 3

Індикатори та порогові значення індикаторів стану боргової безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення [9]	2010 р.	2011 р.
Боргова безпека				
1	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55	39,5	40,5
2	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25	25,3	25,1
3	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30	14,2	14,9
4	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	не більше 200	756,3	750,3
5	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70	55,1	56,1

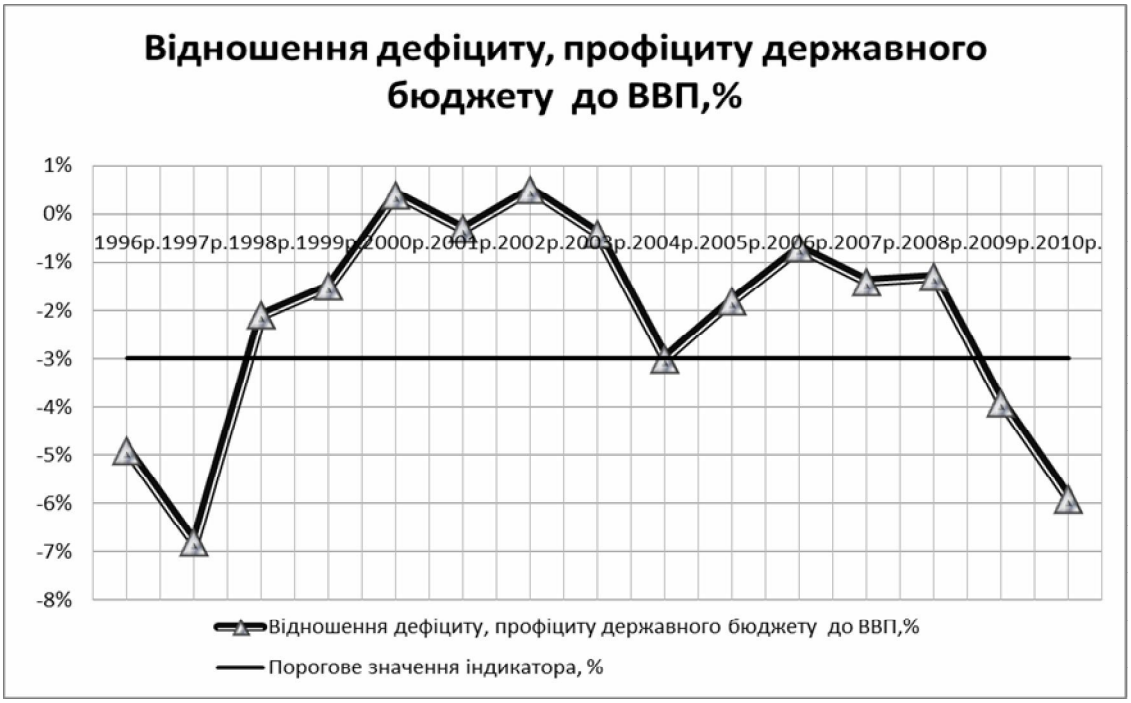

Рис. 2. *Відношення дефіциту бюджету до ВВП*

У 2010 р. виникла ситуація, коли на одну людину припадало 756,3 дол. США, або 6001,7 грн. (згідно з середнім обмінним курсом за 2010 р. за даними Національного банку України), тоді як середньомісячний наявний дохід населення у розрахунку на одну особу за 2010 р. становив лише 1528,9 грн.

Висновки. Значною причиною дефіциту бюджету в Україні є високий рівень «тінізації» економіки, що спричиняє зниження доходів бюджету, а відтак, збільшення дефіциту, що, в свою чергу, призвело до інфляційних процесів.

Незважаючи на очевидність того, що бюджетний дефіцит негативно впливає на економіку, зокрема стимулює в ній інфляцію, є й протилежні позиції. Само по собі існування бюджетного дефіциту не має вирішального впливу на економіку, не відображається на доходах населення, якщо сильно розвинутий приватний сектор. Однак навіть у країнах із розвинутою економікою, основою економічної системи яких саме і є високорозвинений недержавний сектор, існування державного дефіциту визнається гальмом економічного прогресу, не кажучи вже про його негативні соціальні наслідки.

Існування бюджетного дефіциту вимагає постійного пошуку шляхів його подолання і, в ідеалі, збалансування доходів і витрат бюджету.

Конкретні заходи держави в цьому напрямі можуть бути різними, але в результаті всі вони зводяться до створення можливостей зростання доходів і скорочення витрат бюджету.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Абалкин, Л.И.* Экономическая безопасность России / Л.И. Абалкин // Вестник РАН. – М., 1997. – 60 с.
2. *Бєлов, О.Ф.* Економічна безпека України : пріоритети та механізми забезпечення // Поглиблення ринкових реформ та стратегій економічного розвитку України до 2010 року : матеріали конф. – Т. 1. Ч. ІІ. – К., 1999. – С. 121–128.
3. *Вахтенко, Т.П.* Державний борг України та його економічні наслідки / Т.П. Вахтенко. – К. : Альтепрес, 2008. – 183 с.
4. *Власік, О.С.* Теорія і практика безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власік . – К. : Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО, 2008. – 48 с.
5. *Кириленко, О.* Проблеми оптимізації структури державного боргу / О. Кириленко // Вісн. Терноп. нац. екон. ун-ту. - 2007. - № 5. - С. 115-119.
6. *Лютий, І.* Державний кредит у фінансовій політиці України / І. Лютий // Банківська справа. - 2010. -№ 2. - С. 41-50.
7. *Лубкей, Л.П.* Становлення та проблеми розвитку державного кредиту в Україні / Лубкей Л.П. // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. - 2010. - № 4. – С. 76.
8. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, яка затверджена наказом Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me. kmu.gov.ua/
9. Офіційний сайт Державного казначейства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua
10. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
11. Офіційний сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.kmu.gov.ua
12. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.minfin.gov.ua
13. *Пастернак-Таранушенко, Г.А.* Економічна безпека держави. Методологія забезпечення [монографія] / Г.А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.
14. *Присяжнюк, О.О.* Особливості управління та обслуговування державного боргу України/ О.О. Присяжнюк // Вісник Хмельницького національного університету. - 2011. - № 2. - С. 3.
15. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/

16. *Прохоренко, И.Л.* Национальная безопасность и баланс в мировой политике : теория и практика / И.Л. Прохоренко. – М., 2005. – С. 70.
17. *Рожко, О.* Економічна природа та значення державного кредиту в економіці України / О. Рожко //Банківська справа. - 2011. - № 4. - С. 81-89.
18. *Савин, В.А.* Некоторые аспекты экономической безопасности России / В.А. Савин // Международный бизнес России. – 2008. – № 2. – С 25-28
19. Статистичний щорічник України за 2012 рік. - К. : Август трейд - 2013. - 551 с.
20. *Сухоруков, А.І.* Фінансова безпека держави : [навч. посіб.] / А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.

REFERENCES

1. *Abalkin, L.I.* Ekonomicheskaja bezopasnost' Rossiji / L.I. Abalkin // Vestnik RAN.– M., 1997
2. *Bєlov, O.F.* Ekonomichna bezpeka Ukrajiny : prioritete ta mehanizme zabezpechennja: Pogliblennja rinkovih reform ta strategij ekonomichnogo rozvetku Ukrajine do 2010 roku : materiali konf.– T. 1. Ch. II.– K.,1999.– S. 121–128.
3. *Vahtenko, T.P.* Derzhavnij borg Ukrajiny ta jogo ekonomichni naslidkey / T.P. Vahtenko. - K. : Al'tepres, 2008. - 183 s.
4. *Vlasik, O.S.* Teorija i praktyka bezpeky v systemi nauky proekonomiku / O.S.Vlasik. Nacional'nij institut problem mizhnarodnoji bezpeky pro RNBO. - K., 2008. – 48 s.
5. *Kyrylenko, O.* Problemy optimizacji struktury derzhavnogo borgu / O.Kyrylenko // Visn. Ternop. nac. ekon. un-tu. - 2007. - № 5. - S. 115-119.
6. *Ljutyj, I.* Derzhavnyj kredyt u finansovij polityci Ukraïni / I. Ljutij // Bankivs'ka sprava. - 2010. -№ 2. - S. 41-50.
7. *Lubkej, L.P.* Stanovlennja ta problemy rozvytku derzhavnogo kreditu v krajiny / Lubkej L.P.// Naukovyj visnik Volyns'kogo nacional'nogo universitetu im. Lesi Ukrajnky. -2010. - № 4. – S. 76.
8. Metodyka rozrahunku rivnja ekonomichnoji bezpeky Ukrajiny, jaka zatverdzhena nakazom Ministerstva ekonomiki Ukrajiny vid 02.03.2007 №60 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : http://www.me. kmu.gov.ua/.
9. Oficijnij sajt Derzhavnogo kaznachejstva Ukrajiny [Elektronnij resurs]. – Rezhym dostupu : www.treasury.gov.ua.
10. Oficijnij sajt Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrajiny [Elektronnij resurs]. – Rezhym dostupu : www.ukrstat.gov.ua.
11. Oficijnij sajt Ministerstva ekonomiky Ukrajiny [Elektronnij resurs]. – Rezhym dostupu : www.me.kmu.gov.ua.
12. Oficijnij sajt Ministerstva finansiv Ukrajiny [Elektronnij resurs].– Rezhym dostupy : www.minfin.gov.ua.
13. *Pasternak-Taranushenko, G.A.* Ekonomichna bezpeka derzhavi. Metodologija zabezpechennja [monografija] / G.A. Pasternak-Taranushenko. – K. : Kiïvs'kyj ekonomichnyj instytut menedzhmentu, 2003. – 320 s.
14. *Prisjazhnjuk, O.O.* Osoblyvosti upravlinnja ta obslugovuvannja derzhavnogo borgu Ukrajiny / O.O. Prisjazhnjuk //Visnik Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universitetu.- 2011.- № 2.- S. 3.
15. Pro osnovy nacional'noj bezpeky Ukrajiny : Zakon Ukrajiny vid 19.06.2003 r. № 964-IV [Elektronnij resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rada.gov.ua.
16. *Prohorenko, I.L.* Nacional'naja bezopasnost' i balans v mirovoj politike: teorija i praktika / I.L. Prohorenko. – M., 2005. – S. 70.
17. *Rozhko, O.* Ekonomichna pryroda ta znachennja derzhavnogo kredytu v ekonomici Ukrajiny / O. Rozhko // Bankivs'ka sprava. - 2011. - № 4. - S. 81-89.
18. *Savin, V.A.* Nekotoryje aspekty ekonomicheskoj bezopasnosti Rossji / V.A. Savin // Mezhdunarodnyj biznes Rossii. – 2008. – № 2. – S. 25-28.
19. Statistichnij shhorichnik Ukrajiny za 2012 rik. - K. : Avgust trejd. - 2013. – 551 s.
20. *Suhorukov, A.I.* Finansova bezpeka derzhavy : [navch. posib.] / A.I. Suhorukov, O.D. Ladjuk. – K. : Centr uchbovji literatury, 2007. – 192 s.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2014 р.

УДК 336.131

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

М.О. Безгуба

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті розкрито теоретичні підходи щодо ролі держави у регулюванні економічних процесів. Визначено основні напрями вдосконалення системи державних фінансів на середньострокову перспективу. Обґрунтовано доцільність подальшого розвитку інституційного середовища системи управління державними фінансами. Отже, необхідно знизити частку перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему, обмеження показника дефіциту бюджету, посилення ефективності державного фінансового управління та трансформація бюджетних інститутів з метою створення умов для довгострокового економічного зростання.

Ключові слова: *система державних фінансів, фінансова політика, бюджет, бюджетна система, податкова система, державний борг, дефіцит бюджету.*

В статье раскрыты теоретические подходы к определению роли государства в регулировании экономических процессов. Определены основные направления совершенствования системы государственных финансов на среднесрочную перспективу. Обоснована целесообразность дальнейшего развития институциональной среды системы управления государственными финансами. Таким образом необходимо уменьшить долю перераспределения валового внутреннего продукта через бюджетную систему, ограничить дефицит бюджета, повысить эффективность государственного финансового управления, трансформировать бюджетные институты с целью создания условий для долгосрочного экономического роста.

Ключевые слова*: система государственных финансов, финансовая политика, бюджет, бюджетная система, налоговая система, государственный долг, дефицит бюджета.*

Strengthening the effectiveness, efficiency and transparency of public financial management is an important element of the national development plans of Ukraine and has been on the agenda of successive governments since the beginning of the decade. In modern economic relations we need to improve public sector administration, provide transparency of budgetary process, integrity, fullness and accuracy of financial statements, provide informational support to the system and satisfy the needs of public institutions for information, continue implementing reforms concerning the state internal financial control, local budgets, tax system, modernize the accountancy in public sector.

The purpose of this paper is to analyze theoretical approaches to state financial policy influence on economic growth and offer ways to Ukraine's system of public finance considering modern macroeconomic trends, goals and objectives of socio-economic development.

The primary objective is to support the Government efforts in improvement of the existing model of public finance management. It's important to decline share of GDP redistribution through the budget expenditures to level of 2004-2008 years. The quality of planning fiscal indicators depends on balance public finances. Therefore, it is necessary to ensure the adoption of the 2015 budget with a deficit that does not exceed the amount of debt service expenditures.

The system of public finance is important economic institute of society. Formation and implementation of effective state financial policy demands conceptual approaches to management

© М.О. Безгуба, 2014

system of it. Economic growth is caused by consolidated budget balanced, optimal structure of budget expenditures, fiscal efficiency of tax system, debt management policy. It is needed to develop institutional environment of public finance management system, which will promote structural transformations in economy and the social sphere. For achieving goal to increase the efficiency of government spending is important to develop program-target method of budget planning, implement strategic and medium-term budget planning. For recovery out of recession we must used one of the most important tools to stimulate economic growth – fiscal policy. However, expansionary fiscal policy is usually impossible for state and local government because they often are mandated to keep a balanced budget.

Key words: *system of public finance, financial policy, budget, budgetary system, tax system, public debt, budget deficit.*

Постановка проблеми. Система державних фінансів є вагомою складовою фінансової системи країни, яка останніми десятиліттями суттєвим чином розвивалася й удосконалювалась. Одним з найбільш дієвих інститутів, який спроможний регулювати економічний цикл та прискорити перехід економіки з рецесії до стійкого розвитку, є держава. Використовуючи бюджет як основну складову системи державних фінансів, монетарні інструменти, важелі та механізми, даний інститут суспільства проводить контрциклічну економічну політику, впливає на показники сукупного попиту та пропозиції, зайнятості, індексу споживчих цін. Із розвитком фінансово-економічних відносин постає необхідність подальшого удосконалення системи управління державними фінансами, посилення регуляторного потенціалу бюджетної та грошово-кредитної системи. Доцільним і актуальним є обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення системи державних фінансів з урахуванням основних завдань соціально-економічного розвитку країни на середньострокову перспективу та циклічної динаміки економіки.

Аналіз досліджень і публікацій. На сучасному етапі фінансова наука зосереджує свою увагу на дослідженні впливу інституціональних факторів розвитку фінансової системи й державних фінансів. Вітчизняні науковці приділяють увагу питанням посилення дієвості бюджетної та грошово-кредитної політики, удосконалення міжбюджетних відносин, реформування основних складових системи державних фінансів. Зокрема, І.О. Луніна ґрунтовно підходить до визначення структурних диспропорцій у системі державних фінансів й визначає напрями забезпечення її довгострокової стійкості [3]. Л.В. Лисяк пропонує підходи до вдосконалення інституційних засад бюджетної політики, посилення дієвості формування та реалізації механізму бюджетного регулювання з урахуванням пріоритетів економічного зростання країни [2]. О.О. Молдован визначив особливості становлення та розвитку системи державних фінансів України та запропонував стратегічні пріоритети її подальшого реформування [5]. І.Я. Чугунов досліджує питання комплексного реформування фінансової системи країни, в тому числі державних фінансів, імплементації інституційного підходу при удосконаленні механізму формування державної фінансової політики [7, 8]. І.П. Адаменко визначив пріоритетні напрями фінансової політики в умовах трансформації економіки України [1].

Водночас важливим є розвиток теоретичних та методичних засад управління державними фінансами, підвищення рівня адаптивної ефективності фінансової політики в процесі регулювання економічних циклів. Доцільним є визначення перспективних напрямів удосконалення системи державних фінансів з урахуванням провідного досвіду країн з розвинутою та трансформаційною економікою, завдань соціально-економічного розвитку країни, особливостей інституційного середовища економіки.

Формування цілей статті. Метою даної статті є розкриття теоретичних підходів щодо ролі держави у регулюванні економічних відносин та обґрунтування

напрямів удосконалення системи державних фінансів з урахуванням сучасних макроекономічних тенденцій, цілей та завдань соціально-економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування системи державних фінансів пов'язано з появою держави як інституту суспільного та адміністративного устрою. Трансформаційні процеси державотворення потребували запровадження механізму оподаткування з метою створення державної скарбниці, а згодом і бюджету країни на фінансування необхідних видатків, у тому числі на забезпечення загальнодержавних управлінських функцій, оборони, громадського порядку та судової влади. На різних етапах становлення світової фінансової системи вплив держави на економічні процеси був досить різноманітним, що обумовлювалось обраними концепціями формування фінансової політики країни та соціально-економічними пріоритетами. Змістовна наукова дискусія щодо державного впливу на фінансово-економічні процеси суспільного розвитку проходить у розрізі багатьох століть і, в свою чергу, має як прихильників з питання посилення ролі держави стосовно регулювання економічних процесів, так і навпаки – широке коло науковців-економістів відстоюють думку, що вплив держави на економіку має бути обмежений та зведений до мінімального розміру [4].

Наукове узагальнення й аналіз положень економічних теорій монетаризму, «економіки пропозиції», неокласицизму, посткейнсіанства та інституціоналізму доводить, що участь держави у регулюванні соціально-економічного розвитку суспільства є необхідною та вагомою складовою світової системи фінансового управління. Тривалий час при формуванні фінансової політики держави домінантне місце належало бюджетно-податковій або грошово-кредитній політиці. З початком економічної кризи кінця 2000-х рр. задля посилення ефективності антикризових заходів й підвищення результативності впливу фінансових інструментів на макроекономічну динаміку дані складової економічної політики використовуються одночасно як рівнозначні інституційні фінансові механізми.

За економічною сутністю державні фінанси являють собою сукупність економічних відносин у процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, національного доходу з метою формування й використання централізованих грошових фондів задля виконання державою поставлених функцій. До найбільш вагомих складових системи державних фінансів належать бюджетна система, державний кредит, фінанси державного сектору економіки та система державних цільових фондів соціального страхування [6].

У сучасних умовах вагомим завданням держави є підвищення ефективності управління державними фінансами. Слід зауважити, що система управління державними фінансами ґрунтується на сукупності взаємопов'язаних фінансово-економічних інструментів, форм, важелів і методів. Вагомим фактором є якісний рівень системи управління державних фінансів. З метою визначення зазначеного показника необхідно застосовувати системний підхід з використанням сукупності відповідних показників, зокрема показника ефективності органів державного управління (Government Effectiveness) з групи індексів, що розробляються Світовим банком. Даний показник, певним чином, відображає якість послуг, що надаються державними інститутами, функціонування державної служби та ступеня її незалежності від ендогенних факторів, рівня довіри до держави як суспільного інституту. У 2012 р. за даним показником Україна посідає 129 місце серед 186 країн.

Країнами з найвищими показниками якості системи державного управління є Данія, Фінляндія, Сінгапур, Швеція, Швейцарія, Норвегія та Канада. Держава має постійно підвищувати дієвість системи управління, в тому числі державними фінансами, шляхом трансформації інститутів, дерегуляції певних процедур щодо здійснення господарської діяльності, надання дозвільних документів, підвищувати рівень прозорості й відкритості для громадянського суспільства,

покращувати якісний рівень кваліфікації службовців.

Важливим інституційним фактором впливу на розвиток фінансової системи і державних фінансів є функціонування судової системи, що є індикатором економічної свободи й реалізується за допомогою механізмів захисту прав власності інвесторів, верховенства права й створює сприятливі умови для зростання обсягів інвестицій в економіку та соціально-економічного розвитку в цілому. Одним із показників, які характеризують рівень розвитку судової системи є індикатор верховенства закону (Rule of Law), що визначається на підставі методологічних підходів, які розроблені Світовим банком. Серед 214 держав Україна у 2012 р. у даному рейтингу посіла 149 місце. Це свідчить про потребу вдосконалення судової системи, зростання рівня незалежності судів від інших гілок державної влади, посилення рівня відповідальності за порушення законодавства щодо прав власності й підвищення дієвості механізмів щодо їх гарантування.

Схваливши Стратегію розвитку системи управління державними фінансами Розпорядженням КМУ від 1 серпня 2013 р. № 774-р однією з важливих складових управління, що потребують подальшого вдосконалення, визначено систему заходів протидії корупції в сфері державних фінансів. Крім того, рівень корупції є інституційним фактором впливу на розвиток економіки в цілому. Про це свідчить показник антикорупційного контролю (Control of Corruption), який відображає ступінь сприйняття корупції як інструменту використання влади для досягнення власних інтересів, а також рівень впливу інтересів представників великого бізнесу на формування й реалізацію державної фінансової політики. За даними Світового банку, в переліку Worldwide Governance Indicator серед 211 країн світу в 2012 р. наша держава посіла 173 місце, що свідчить про нагальність та актуальність вирішення зазначеної проблеми. Таким чином, за величиною найважливіших індикаторів досконалості державного управління розвитку судової системи та реалізації інтересів бізнесу і зменшення корупції Україна знаходиться в групі країн, що відстають.

За нашим переконанням, що враховує досвід функціонування провідних країн з ринковою системою господарювання, основною ланкою, вхопившись за яку, можна витягнути весь ланцюг, тобто вирішити успішно всі проблеми, є, насамперед, удосконалення бюджетно-податкової системи державних фінансів.

Бюджетна система є важливим інструментом регулювання соціально-економічного розвитку країни та її адміністративно-територіальних одиниць. Належний рівень обґрунтування рішень щодо планування основних показників функціонування бюджетної системи, у тому числі рівня дефіциту бюджету, пропорції перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) через державний та місцевий бюджети, структури податкових надходжень у дохідній частині бюджету, збалансованості міжбюджетних відносин, структури видаткової частини бюджету, сприяє підвищенню дієвості регулюючої функції бюджетного механізму економічного зростання. Вітчизняна бюджетна система постійно трансформується й удосконалюється відповідно до змін економічної ситуації та завдань бюджетної політики.

На своєму початковому етапі державотворення, як зазначає Л.В. Лисяк, бюджетна система знаходилась у стані свого становлення. В цей час бюджетна політика виконувала переважно перерозподільну функцію. Разом з тим, у період інституціонального становлення бюджетної системи та подальшого розвитку механізму бюджетно-податкового регулювання бюджетна політика виконувала стабілізаційну функцію, в період економічного зростання (2002-2007 рр.) – регулюючу та стимулюючу. З початком економічної рецесії бюджетна політика, в певній мірі, виконувала стабілізаційну функцію. Недостатність фінансових ресурсів та значні обсяги дефіциту бюджету обмежували можливості реалізації стимулюючої функції бюджетної політики [2].

Видатки бюджету слід розглядати як дієвий інструмент реалізації пріоритетів

державної соціально-економічної політики. Німецький учений А. Вагнер був одним із перших економістів, який виявив позитивний взаємозв'язок між обсягом державних видатків та рівнем економічного зростання у країнах з розвинутою промисловістю. Він також дійшов висновку, що збільшення рівня державного сектору, пов'язане зі зростанням потреби соціального захисту населення, розширенням функцій держави, розвитком науково-технічного прогресу, особливостями розвитку державного кредиту [4].

Залежно від моделі економічного розвитку, тривалості та періоду економічних циклів відбувається регулювання показника частки перерозподілу ВВП через бюджетну систему. На сучасному етапі розвитку бюджетних відносин, з метою посилення позитивного взаємозв'язку видатків та економічного зростання, важливим і необхідним є розробка і запровадження науково обґрунтованих підходів щодо визначення оптимального обсягу та структури видатків.

Від ступеня виваженості та обґрунтованості рішень щодо встановлення показників частки бюджетних видатків відповідно до функцій держави у ВВП та загальній структурі видаткової частини бюджету залежить результативність досягнення й виконання пріоритетних завдань бюджетної політики на плановий рік і середньострокову перспективу. Слід зазначити, що показник частки видатків зведеного бюджету в ВВП за період 2000-2013 рр. коливався в межах від 26,7% у 2002 р. до 35,0% у 2010 р., середнє значення цього показника за аналізований період складає 31,45% (див. рис.).

Як видно із рис. 1, на початковій стадії економічного зростання 2000-2003 рр. середнє значення показника частки видатків бюджету в ВВП становило 27,65%, у 2004-2008 рр. – 31,75%, у період економічної рецесії та стабілізаційного відновлення 2009-2013 рр. – 34,22%.

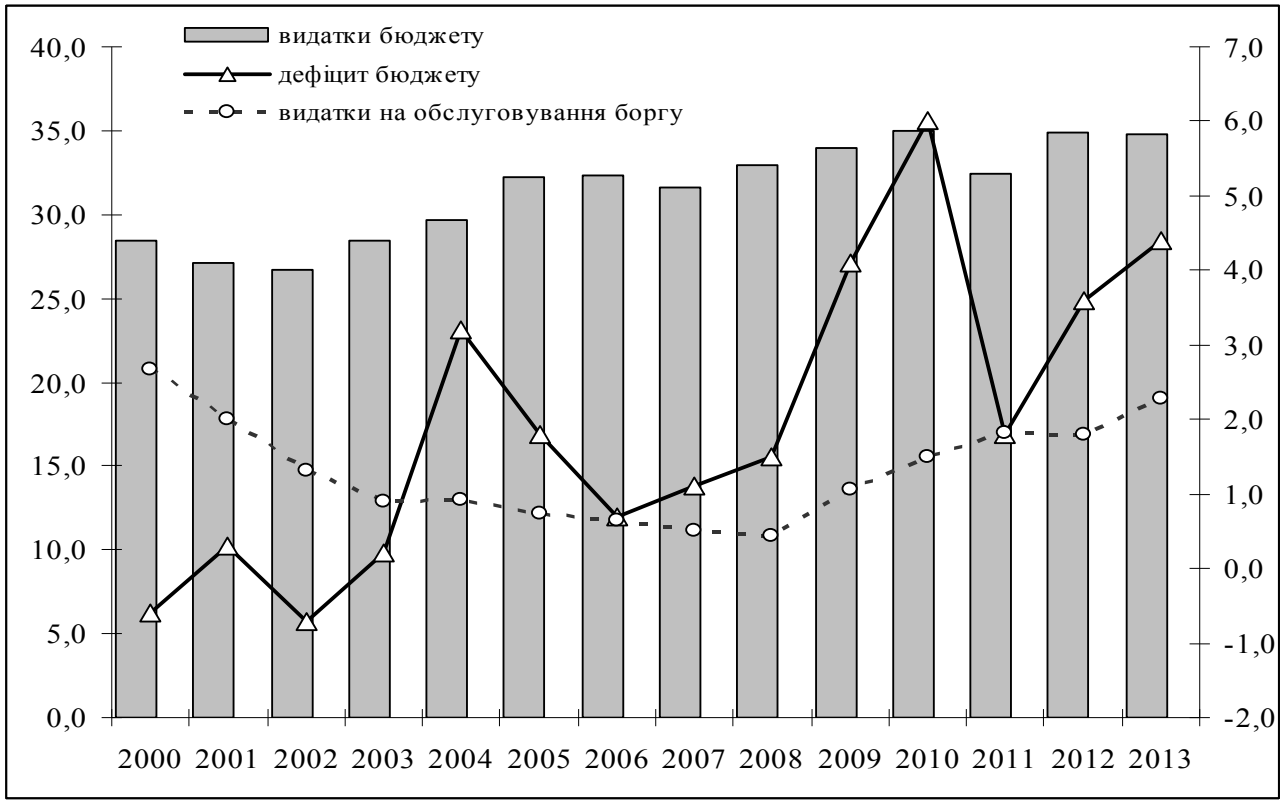

Рис. *Частка видатків та дефіциту Зведеного бюджету України у ВВП за 2000-2013 рр.*

Пріоритетними напрямами бюджетної політики на сучасному етапі в розрахунку на середньострокову перспективу мають бути ті, що забезпечать поступове відновлення темпів економічного зростання. Зокрема, це зниження частки перерозподілу ВВП через бюджетну систему до рівня 2004-2008 рр., скорочення частки видатків на

загальнодержавні функції в частині адміністративних витрат, зменшення видатків на обслуговування державного боргу, оптимізація чисельності та фінансування бюджетних установ у сфері науки, освіти, охорони здоров'я тощо. Це має сприяти підвищенню рівня результативності видатків бюджету, поступовому зростанню значень частки видатків на оборону задля підвищення боєздатності вітчизняної армії, скорочення видатків на економічну діяльність там, де вона повинна здійснюватися на ринковій основі.

Важливим є удосконалення програмно-цільового методу планування видатків, подальший розвиток якого у бюджетному процесі має здійснюватися на основі запровадження стратегічного й середньострокового бюджетного планування, ґрунтуватися на ретельному аналізі оптимально необхідного обсягу асигнувань бюджету для фінансування програми у середньостроковому періоді, здійснення контролю за досягненням мети бюджетних програм.

Доцільним є встановлення граничних обсягів видатків для виконання бюджетної програми на трирічний бюджетний період, обов'язкове складання щорічних звітів головних розпорядників коштів про результати діяльності та посилити ступінь взаємоузгодженості інформації про результати їхньої діяльності з індикативним плануванням показників бюджету.

Аналіз динаміки показника бюджетного дефіциту свідчить про його поступове зростання, середнє значення частки дефіциту Зведеного бюджету України у ВВП України за 2000-2013 рр. складає 96%, що у цілому відповідає безпечному рівню дефіциту бюджету за міжнародними стандартами, в тому числі Маастрихтськими критеріями. Разом з тим, у період 2009-2013 рр. значення показника дефіциту різко зросло.

Враховуючи структуру державного боргу, станом на 01.02.2014 р. частка зовнішнього боргу складає близько 51,0% у загальній структурі гарантованого та прямого державного боргу. В умовах девальвації національної валюти, що відбувається з початку 2014 р., необхідним є здійснення реструктуризації державного боргу та реалізації заходів щодо оптимізації виплат за державним боргом. Збільшення обсягів видатків на обслуговування зовнішнього боргу країни на 30-40% у відносному вираженні становитиме близько 0,3% ВВП країни, що впливатиме на зростання обсягу бюджетного дефіциту. Разом з тим, зростання частки зовнішнього державного та гарантованого державою боргу у валовому внутрішньому продукті внаслідок девальвації коливатиметься в межах від 6,4 до 7,3%.

Одним із важливих напрямів удосконалення системи державних фінансів є розвиток податкової системи, підвищення рівня її дієздатності шляхом спрощення певних процедур податкового адміністрування, зменшення кількості затрат часу на сплату податків та здачу податкової звітності, зменшення кількості податкових платежів, підвищення рівня її прозорості та інституційного середовища. Зокрема, згідно з даними «Doing Business – 2013», кількість годин, які витрачає платник податків на сплату податків до бюджету та подачу відповідних податкових декларацій, становить 491 годину, в той час, як значення даного показника для Білорусі складає 338 годин, Польщі – 286 годин, Грузії – 280 годин, країн Європи та Азії - 260 годин, Казахстану – 188 годин, Російської Федерації – 177 годин, країн ОЕСР – 76 години.

Необхідною є активізація інвестиційної активності суб'єктів господарювання з підвищенням рівня ефективності капітальних інвестицій, в тому числі за рахунок використання механізмів державної підтримки та стимулюючих заходів бюджетно-податкової, грошово-кредитної політики, що надасть можливість збільшити темпи зростання економіки та посилить результативність її структурних змін. Для підприємств, що реалізують інвестиційні проекти у галузях економіки, спрямованих на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній продукції, високоякісних послугах, які реалізують державну політику щодо розвитку виробничого і експортного потенціалу та стимулювання зайнятості слід надавати податкові преференції.

Висновки. Система державних фінансів є важливим економічним інститутом суспільства. Формування і реалізація ефективної фінансової політики країни потребує концептуальних підходів до системи управління державними фінансами. Збалансованість зведеного бюджету та пенсійного фонду, оптимальна структура бюджетних видатків, фіскальна ефективність податкової системи та

послідовність у реалізації боргової політики держави значною мірою обумовлюють подальший рівень економічного зростання. Визначено доцільність поступового зниження рівня перерозподілу ВВП через видаткову частину бюджету до рівня 2004-2008 рр., а у 2015 р. – необхідність забезпечення прийняття бюджету з дефіцитом, що не перевищує обсяг видатків на обслуговування боргу. Важливим є забезпечення стимулюючого характеру податкової політики країни на сучасному етапі економічних перетворень з метою підтримки позитивної динаміки виробництва та економічного зростання.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Адаменко, І.П.* Фінансова політика в умовах сучасних системних економічних реформ / І.П. Адаменко // Вісник ДДФА : Економічні науки. – 2013. - № 2(30). – С. 104-111.
2. *Лисяк, Л.В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 594 с.
3. *Луніна, І.О.* Проблеми й перспективи розвитку системи державних фінансів в Україні / І.О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 3-12.
4. *Макконнелл, К.Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; пер. с 14 англ. изд. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 972 с.
5. *Молдован, О.О.* Державні фінанси України: досвід та перспективи : монографія / О.О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 377 с.
6. *Опарін, В.* Фінансова система України (теоретико–методологічні аспекти): монографія / В.Опарін. – 2-ге вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 239 с
7. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / за ред. І.Я. Чугунова. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 848 с.
8. *Чугунов, І.Я.* Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І.Я Чугунов. – К. : НДФІ, 2005. – 259 с.

REFERENCES

1. *Adamenko, I.P.* Finansova polItika v umovah suchasnih systemnyh ekonomIchnih reform / I.P. Adamenko // VIsnik DDFA : EkonomIchnI nauki. – 2013. - # 2(30). – S 104-111/
2. *Lysiak, L.V.* Budzhetna polityka u sistemi derzhavnogo reguluvannja socialno-ekonomichnogo rozvitku Ukrainy. – K. : DNNU AFU, 2009. - 594 s.
3. *Lunina, I.O.* Problemy y perspektyvy rozvytku systemi derzhavnyh fInansiv v Ukrayini // Finansy Ukrayiny. - # 2 (2010). - S. 3-12.
4. *Makkonnel, K.R.* Ekonomiks: principy, problemy i politika. – M. : INFRA-M, 2003. - 972 s.
5. *Moldovan, O.O.* Derzhavni fInansy Ukrayiny: dosvid ta perspektyvy : monografiya. – K. : NISD, 2011. - 377 s.
6. *Oparin, V.* Finansova sistema Ukrayiny: (teoretiko – metodologichni aspekti) : monografIya; 2-ge vid., bez zmin. – K. : KNEU, 2006. – 239 s.
7. Finansy Ukrainy : institucijni peretvorennja ta naprjami rozvitku / za red. I.Ya. Chugunova, K. : DNNU AFU, 2009. - 848 s.
8. *Chugunov, I.Ya.* Teoretichny osnovy sistemy byudzhetnogo regulyuvannya. - K. : NDFI, 2005. - 259 s.

Стаття надійшла до редакції 07.04. 2014 р.

УДК 336.7

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

І.П. Адаменко,
старший науковий співробітник

Науково-дослідний фінансовий інститут
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті розкрито сутність та інструменти грошово-кредитної політики у системі державного регулювання. Здійснено аналіз та оцінку показників грошово-кредитної політики Національного банку України за період 2002–2013 рр. Визначено, що важливим завданням у сучасних умовах є взаємоузгодження грошово-кредитної та фіскальної політики, у тому числі в частині впливу на стан грошово-кредитного ринку випуску внутрішніх зобов'язань, активна співпраця в питаннях щодо забезпечення стійкості фінансової системи, визначення пріоритетів спрямування фінансових ресурсів через фіскальні й структурні механізми та інструменти. Обґрунтовано пріоритетні напрями грошово-кредитної політики, що спрямовані на забезпечення сталого економічного зростання.

***Ключові слова**: грошово-кредитна політика, грошова маса, облікова ставка, процентна політика.*

В статье раскрыта сущность и инструменты денежно-кредитной политики в системе государственного регулирования. Осуществлен анализ и оценка показателей денежно-кредитной политики Национального банка Украины за период 2002–2013 гг. Определено, что важной задачей в современных условиях является взаимоувязка денежно-кредитной и фискальной политики, в том числе в части воздействия на состояние денежно-кредитного рынка выпуска внутренних обязательств, активное сотрудничество в вопросах обеспечения устойчивости финансовой системы, определения приоритетов направления финансовых ресурсов через фискальные и структурные механизмы и инструменты. Обоснованы приоритетные направления денежно-кредитной политики, направленные на обеспечение устойчивого экономического роста.

***Ключевые слова:** денежно-кредитная политика, денежная масса, учетная ставка, процентная политика.*

The article considers the essence and the instruments of the monetary policy in the system of state regulation. The analysis and assessment of indicators of the monetary policy of the National Bank of Ukraine for the period 2002–2013 year. It is determined that an important task at present is the coordination of monetary and fiscal policies, including with respect to the impact on the state of the monetary market the issuance of domestic obligations, active cooperation in ensuring stability of the financial system, the identification of priority directions of financial resources through fiscal and structural mechanisms and tools; implementation of measures on optimization of the system of monetary policy instruments with the purpose of strengthening the effectiveness of the interest rate channel of the transmission mechanism, ensuring the development of the financial market infrastructure, increase their depth; to increase the ability of financial system to accumulate the resources to meet the needs of economic growth is important improvement the system of cashless payments; financial system must ensure the safety of savings and their transformation into investments, the optimal allocation of risk, and also stable operation of the payment system; interest

© І.П. Адаменко, 2014

rate policy should be aimed at facilitating the creation of conditions for decrease in the real value of credit resources. Grounded priority directions of monetary-credit policy, aimed at ensuring sustainable economic growth.

Key words: *monetary policy, money supply, interest rate, interest rate policy.*

Постановка проблеми. Грошово-кредитна політика є однією з найбільш вагомих складових системи державного регулювання, основою реалізації механізму впливу держави на економічні процеси. Використовуючи інструменти грошово-кредитної політики, держава здійснює значний вплив на обсяг та структуру валового внутрішнього продукту, стан платіжного балансу, рівень інфляції тощо.

На різних етапах розвитку фінансової системи ступінь впливу грошово-кредитної політики на темпи економічного зростання був неоднаковим, що обумовлювалося обраною моделлю економічної стратегії країни, пріоритетами фінансової політики, дієвістю фінансово-інституційних механізмів та інструментів.

Аналіз досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теоретичних і практичних аспектів формування грошово-кредитної політики здійснили такі вітчизняні вчені, як О. Барановський, А. Гальчинський, А. Гриценко [1], В. Геєць, А. Даниленко [10], О. Дзюблюк [3], В. Міщенко, А. Мороз [13], М. Савлук [2], В. Стельмах [9] та інші.

Разом з тим, в останні роки проблемні питання формування і реалізації грошово-кредитної політики зосереджувалися переважно на стримуванні інфляції, що не відповідало основній меті грошово-кредитної політики, яка полягала в забезпеченні сталого економічного розвитку. Детального дослідження потребує обґрунтування заходів реалізації грошово-кредитної політики саме у цій сфері державного регулювання.

Мета статті полягає в розкритті напрямів формування грошово-кредитної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Грошово-кредитна політика може здійснюватися за сукупності адміністративних, ринкових та змішаних методів економічного регулювання. Важливими особливостями адміністративних методів є пряме втручання держави в економічні процеси шляхом встановлення співвідношення національної та іноземної валют, регулювання цін на певні групи товарів тощо. До ринкових методів відноситься регулювання грошово-кредитного ринку з використанням ринкових механізмів центрального банку. В сучасних умовах у зв'язку з недостатнім рівнем розвитку вітчизняних фінансових ринків та дієвості ринкових механізмів в Україні функціонують змішані методи регулювання економіки, які передбачають одночасне поєднання вищезгаданих методів [5].

Основною метою сучасної грошово-кредитної політики є забезпечення цінової стабільності, що передбачає досягнення та підтримку низьких темпів зростання споживчих цін і є однією з важливих умов формування збалансованого та сталого економічного зростання. До дієвих інструментів здійснення грошово-кредитної політики, які одночасно є важелями механізму державного регулювання економіки, належать: операції Національного банку України (НБУ) на відкритому ринку державних цінних паперів, регулювання структури грошових агрегатів, рівня доларизації грошової системи, облікової ставки, норми обов'язкових резервних вимог депозитів тощо. Здійснюючи на ринку державних цінних паперів операції з купівлі-продажу облігацій державної позики, НБУ збільшує пропозицію грошей, що, в свою чергу, впливає на рівень інвестування та кредитування, забезпечуючи при цьому фінансування бюджетного дефіциту.

Змінюючи значення облікової ставки, фінансовий регулятор здійснює відповідний вплив на кредитну діяльність та рівень ліквідності банківських установ. Підвищення облікової ставки впливає на збільшення процентних ставок за

кредитами, адже фактично облікова ставка - це «ціна», за якою НБУ продає банківським установам кредити. За аналогією, зниження показника облікової ставки впливає на зменшення банківських ставок за кредитами. Таким чином, використовуючи даний фінансовий інструмент, держава певною мірою впливає на рівень ділової активності. Важливо відмітити, що при потребі піднесення економічного зростання доцільними є активізація кредитування, стимулювання господарської діяльності з метою відновлення.

Однією з причин недостатнього рівня кореляції між зниженням облікової ставки НБУ та банківськими процентними ставками за кредитами є високий рівень ризиків та недостатній рівень ліквідності. активів. Таким чином, облікова ставка НБУ хоча і виконує роль вагомого агрегатного показника індикативного плану грошово-кредитної політики, проте не виключає необхідність активізації роботи державних фінансових органів щодо підвищення рівня ліквідності активів банківської системи та розширення обсягів цільових банківських кредитів з метою розвитку реального сектору економіки. Існуюча ж значна частка споживчих кредитів у структурі кредитного портфелю банківських установ посилює рівень кредитних ризиків, що може негативно вплинути на фінансову систему країни.

На даному етапі розвитку вітчизняної економіки вагомим завданням грошово-кредитної політики, що визначає доцільність її використання як інструменту управління соціально-економічними процесами, є поступове підвищення курсової гнучкості грошової одиниці, взаємоузгодження її з темпами економічного зростання, рівнем конкурентоспроможності вітчизняної продукції, зниженням доларизації економічних відносин та посиленням стійкості фінансової системи. Одним із важливих інструментів впливу грошово-кредитної політики на економічні процеси є регулювання НБУ величини обов'язкових резервів, що формують банківські установи на його рахунках. Норма обов'язкових резервів направлена на забезпечення стабільності банківської системи, достатнього та необхідного рівня ліквідності активів.

Згідно з Постановою Національного банку України від 16 березня 2006 р. № 91 «Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України та філій іноземних банків в Україні» обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, за винятком коштів, залучених від банків-резидентів, міжнародних фінансових організацій [6].

Слід зауважити, що протягом останніх років механізм регулювання норми обов'язкових резервів вдосконалювався, водночас змінювалися розміри даних нормативів. Так, значення показника нормативів обов'язкового резервування за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств у національній валюті поступово зменшувалось від 7% до нуля у період 2002–2013 рр., значення наведеного показника в іноземній валюті також зменшувалося від 7 до 4%. Разом з тим, необхідно відзначити, що з 1 липня 2011 р. було проведено диференціацію нормативів обов'язкового резервування за депозитами в іноземній валюті: для короткострокових депозитів, значення приведеного показника коливалось у межах 6-8%, а для довгострокових депозитів становило 2%. Це свідчить про те, що на сучасному етапі розвитку політика НБУ була направлена на стимулювання кредитної діяльності реального сектору економіки. Знизивши значення показника нормативів обов'язкового резервування за депозитами у національній валюті до нуля, фінансовий регулятор сприяє активізації залучення та використання кредитних ресурсів у національній валюті.

У питанні покращання рівня результативності розробки та реалізації грошово-кредитної політики особливої актуальності набуває збалансованість показників грошової маси із заходами фінансової стабілізації та стимулювання економічного зростання країни. Рівень та агрегатна і валютна структура грошової маси значним чином впливають на відтворювальні процеси в економіці, показник економічної

кон'юнктури та обсяг внутрішнього сукупного попиту та здійснення розрахунків, платежів, тощо. Світовий досвід підтверджує, що в країнах із високим рівнем монетизації (понад 70%) існують більш сприятливі умови для економічного зростання. Це обумовлено стабільними та потужними грошовими потоками, які перерозподіляються в економіці та спрямовуються, значною мірою, на фінансування її реального розвитку. Крім того, зміна пропозиції грошей має відповідним чином узгоджуватися з динамікою інфляційних процесів.

Достатній рівень насичення економіки грошовими агрегатами сприяє формуванню необхідного рівня заощаджень, які трансформуються у вагомий інвестиційний ресурс задля стимулювання економічного зростання. В сучасних умовах відбувається зниження попиту на готівкові гроші, в свою чергу відбувається зростання частки агрегатів М1 та М2 у структурі грошової маси, що призводить до зниження швидкості її обертання. Важливим є забезпечення фінансовим регулятором належних умов для залучення строкових депозитів у національній валюті, розвитку інститутів фінансового посередництва, посилення дієвості інструментів довгострокових заощаджень, покращання результативності механізму захисту прав інвесторів. В умовах же недостатнього рівня доходів населення відбуватиметься перерозподіл фінансових ресурсів у споживчий сектор економіки, що призведе до зростання частки М0 у структурі грошових агрегатів та посилення інфляційного тиску на економіку (табл. 1).

Таблиця 1

Показники грошово-кредитної політики НБУ за період 2002-2013 рр.

	2002	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Облікова ставка НБУ, %	7,0	7,0	9,0	9,5	8,5	8,0	12,0	10,3	7,8	7,8	7,5	6,5
Грошова база, млрд.грн.	30,8	40,1	53,8	82,8	97,2	141,9	186,7	195,0	225,7	239,9	255,3	307,2
Монетизація економіки, М3 у ВВП, %	28,6	35,6	36,5	44,0	48,0	55,0	54,4	53,4	55,2	52,2	54,3	62,5
Швидкість обороту грошової маси за рік	3,99	3,34	3,13	2,76	2,36	2,16	2,08	1,82	1,84	1,93	1,85	1,69
Частка М0 у ВВП, %	11,7	12,4	12,3	13,6	13,8	15,4	16,3	17,2	16,9	14,8	14,2	16,4
Частка грошового агрегату М0 в М3, %	41,0	34,8	33,7	31,0	28,7	28,0	30,0	32,2	30,6	28,1	26,3	26,2

Джерело: розраховано автором на підставі даних Національного банку України [4].

Наведені у табл. 1 дані свідчать, що найбільше значення показника монетизації економіки спостерігалось у 2013 р. і становило 62,5%. Відповідно, протилежну тенденцію зафіксовано для показника швидкості обороту грошової маси. Значення даного показника поступово зменшувалось – із 3,99 обороту в 2002 р. до 1,69 обороту в 2013 році. У структурі грошової маси відбувалося поступове зниження частки готівки з 41,0% у 2002 р. до 26,3% у 2012 р., незважаючи на певне зростання цього показника в період кризових трансформацій економіки. Разом з тим, аналіз динаміки частки грошового агрегату М0 у валовому внутрішньому продукті свідчить про наявність таких тенденцій: з 2002 по 2009 рр. відбувається зростання

приведеного показника із 11,7 до 17,2%, з 2010 р. зафіксовано тенденцію до його поступового зниження до рівня 14,2% у 2012 р. Крім того, варто звернути увагу на посилення впливу зміни рівня монетизації економіки готівковою на загальний показник монетизації у 2011 р., якщо зниження показника М0 у валовому внутрішньому продукті (ВВП) у порівнянні з попереднім роком становило 2,2 процентних пункти (пп), то відповідно зниження частки М3 у ВВП становило 3,0 пп. Зазначене свідчить про наявність позитивного взаємозв'язку між дослідженими макроекономічними параметрами. Незважаючи на певне зниження значень частки готівки у ВВП вона залишається ще доволі значною у порівнянні з рівнем розвинених країн світу.

Вагомою складовою державного регулювання економіки є валютне регулювання, НБУ, що направлене на захист та забезпечення необхідного ступеня конвертованості гривні шляхом обґрунтованої системи валютного курсоутворення, впорядкування операцій з використанням валютного капіталу, встановлення режиму та обмежень вивезення і ввезення через кордон валютних цінностей, регламентацію діяльності суб'єктів валютного ринку та поточних операцій платіжного балансу, забезпечення стабільних джерел надходжень іноземної валюти на національний валютний ринок.

Висновки. Таким чином, встановлено, що основною метою сучасної грошово-кредитної політики України є забезпечення цінової стабільності, яка полягає у досягненні та підтримці низьких темпів зростання споживчих цін як важливої умови формування збалансованого та сталого економічного зростання, здійснюваних на основі прогнозу розвитку економіки і динаміки інфляції.

Важливою є реалізація заходів з оптимізації системи інструментів грошово-кредитної політики з метою посилення дієвості процентного каналу трансмісійного механізму, а також забезпечення розвитку інфраструктури фінансових ринків, збільшення їх глибини. Разом з тим, підвищення рівня дієвості трансмісійного механізму забезпечуватиметься в результаті зміцнення банківського сектору, що потребує впровадження нормативів Базель ІІІ. За умови підвищення адміністративно регульованих цін і тарифів грошово-кредитна політика має виходити з потреби нівелювання можливих монетарних ризиків цінової стабільності. При здійсненні оцінки можливого впливу адміністративних чинників важливо враховувати, що приведення цін і тарифів у відповідність до ринково обґрунтованих рівнів хоч і може призвести до підвищення рівня інфляції у короткостроковій перспективі, але у середньостроковому періоді, навпаки, сприятиме ціновій стабільності через усунення диспропорцій та покращення роботи відповідних галузей економіки. Процентна політика має спрямовуватись на сприяння формуванню умов для зниження реальної вартості кредитних ресурсів. Водночас динаміка відсоткових ставок за кредитами та депозитами суттєвим чином залежатиме від рівня ринкових очікувань, подолання структурних диспропорцій розвитку. Зазначене потребуватиме вжиття узгоджених з усіма гілками влади заходів у напрямі макроекономічної стабілізації, удосконалення законодавства із захисту прав кредиторів і споживачів фінансових послуг, поліпшення інвестиційного клімату.

Ефективність реалізації грошово-кредитної політики в значній мірі залежить від координації діяльності органів державної влади. Послідовне проведення грошово-кредитної політики, спрямованої на забезпечення довгострокової стійкості грошової системи, сприятиме підтриманню фінансової та загальної макроекономічної стабільності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Гриценко, А.А.* Грошово-кредитна політика в умовах зростання інфляційних очікувань / А.А. Гриценко // Стратегія розвитку України. – 2008. – № 1/2. – С. 139–172.
2. Гроші та кредит / за ред. М. І. Савлука. – 6-те вид., переробл. і доповн. – К.: КНЕУ, 2011. – 592 с.
3. Грошово-кредитна система України в умовах ринкових перетворень в економіці : монографія / за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Карт-Бланш, 2007. – 308 с.

4. Дані офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
5. *Лисяк, Л.В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л.В. Лисяк. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
6. Положення про порядок формування обов'язкових для банків України та філії іноземних банків в Україні : Постанова Національного банку України від 16 березня 2006 р. № 91 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua ›laws/show/z0312-06/
7. *Стельмах, В.С.* Грошово-кредитна політика в Україні / В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов, Н.І. Гребеник, В.І. Міщенко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2003. – 421 с.
8. Стратегія соціально-економічного розвитку України та пріоритети грошово-кредитної політики : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 грудня 2006 р.) / В.М. Геєць, А.А. Максюта, А.В. Шаповалов та ін. – К.: НБУ; ІЕП НАН України, 2007. – 242 с.
9. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / за ред. І.Я. Чугунова. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 848 с.
10. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку: монографія / А.І. Даниленко, А.А. Гриценко, В.В. Зимовець 5 та ін.; за ред. А.І. Даниленка. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2010. – 456 с.
11. Центральний банк та грошово-кредитна політика / за ред. А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.

REFERENCES

1. *Gritsenko, A.A.* Groshovo-kredytna politeka v umovah zrostannya inflyatsiynih ochikuvan / A.A. Gritsenko // Strategiya rozvitku Ukrayiny. – 2008. – # 1/2. – S. 139–172.
2. GroshI ta kredity / za red. M. I. Savluka. – 6-te vid., pererobl. i dopovn. – K.: KNEU, 2011. – 592 s.
3. Groshovo-kredytna systema Ukrayiny v umovah rinkovih peretvoren v ekonomitsi : monografIya / za red. O. V. Dzyublyuka. – Ternopil: Kart-Blansh, 2007. – 308 s.
4. DanI ofItsIynogo saytu NatsIonalnogo banku Ukrayiny [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu: www.bank.gov.ua.
5. *Lysiak, L.V.* Byudzhetna politika u sistemi derzhavnogo regulyuvannya sotsialno-ekonomichnogo rozvitku Ukrayiny : monografIya / L.V. Lysiak. – K.: DNNU AFU, 2009. – 600 s.
6. Polozhennya pro poryadok formuvannya obov'yazkovih dlya bankiv ukrayini ta filiyi inozemnih bankiv v ukrayini : postanova natsionalnogo banku ukrayini vid 16 bereznya 2006 r. # 91 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon.rada.gov.ua ›laws/show/z0312-06/
7. *Ctelmah, V.S.* Groshovo-kreditna politika v Ukrayiny / V.S. Stelmah, A.O. Epifanov, N.I. Grebenik, V.I. Mischenko. – 2-e vid., pererob. i dop. – K.: Znannya, 2003. – 421 s.
8. Strategiya sotsialno-ekonomichnogo rozvitku Ukrayiny ta prioriteti groshovo-kreditnoyy polItiki : materIali nauk.-prakt. konf. (m. KiYiv, 7 grudnya 2006 r.) / V.M. GeEts, A.A. Maksyuta, A.V. Shapovalov ta In. – K.: NBU; IEP NAN UkraYini, 2007. – 242 s.
9. Finansy Ukrayiny: Institutsiyni peretvorennya ta napryami rozvitku / za red. I.Ya. Chugunova. – K.: DNNU AFU, 2009. – 848 s.
10. Fiskalno-byudzhetna ta groshovo-kreditna politika v Ukrayiny: problemi ta shlyahi posilennya vzaEmozv'yazku: monografIya / A.I. Danilenko, A.A. Gritsenko, V.V. Zimovets ta in.; za red. A.I. Danilenka. – K.: In-t ekon. ta prognozuv., 2010. – 456 s.
11. Tsentralniy bank ta groshovo-kreditna politika / za red. A.M. Moroza, M.F. PuhovkinoYi. – K.: KNEU, 2005. – 556 s.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014 р.

УДК 336.15

ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ І СОЦІАЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ

С.О. Рибак,
кандидат економічних наук,

ДННУ «Академія фінансового управління»
при Міністерстві фінансів України

У статті обґрунтовано способи забезпечення збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави для вдосконалення планування видаткової частини державного бюджету України. Визначено внутрішнє протиріччя процесу формування бюджету. Запропоновано концепцію збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави, основою якої є створення умов і стимулів для ефективної діяльності приватних підприємств України.

Ключові слова: *бюджетна політика, збалансований бюджет, структура доходів державного бюджету, структура видатків державного бюджету, дефіцит державного бюджету, профіцит державного бюджету, видатки споживання, видатки розвитку.*

В статье обоснованы способы обеспечения сбалансированности доходов бюджета и социальных обязательств государства для совершенствования планирования расходной части государственного бюджета Украины. Определено внутреннее противоречие процесса формирования бюджета. Предложена концепция сбалансированности доходов бюджета и социальных обязательств государства, основой которой является создание условий и стимулов для эффективной деятельности частных предприятий Украины.

Ключевые слова: *бюджетная политика, сбалансированный бюджет, структура доходов государственного бюджета, структура расходов государственного бюджета, дефицит государственного бюджета, профицит государственного бюджета, расходы потребления, расходы развития.*

State budget reflects a complex system of redistributive relations in society. The increase in social problems and the effects of the global financial crisis were negative factors of effective budget policy in Ukraine. But Ukraine needs assistance of the state budgetary policy of socialization of social development, which is manifested in the improvement of the quality and standard of living through modernization and infrastructure in the country.

In developed countries, budget policy provides for citizens implementation of minimum social standards. Today, to improve budget policy is necessary to improve the transparency and clarity of the budget to the public, improving the quality of public funding, which depends on the amount of actual revenues and on how effective spending of funds managed by financial resources. Need to improve the planning state spending Ukraine emphasizes the urgency to balance revenues and social obligations of the state.

In the article the ways to balance revenues and social obligations of the state to improve planning expenditure of the State Budget of Ukraine. Determined by the internal contradictions of budgeting. The concept of balancing revenues and social obligations of the state, the base of which is to create conditions and incentives for the efficient operation of private enterprises in Ukraine.

Key words: *fiscal policy, a balanced budget, state budget revenue structure, the structure of the state budget, state budget deficit, state budget surplus, consumption expenditures, development expenditures.*

© С.О. Рибак, 2014

Постановка проблеми. За сучасних економічних умов бюджетна політика держави відображає складну систему перерозподільних відносин у суспільстві. Низька прогнозованість макроекономічних показників, наростання соціальних проблем та прояви дії наслідків світової фінансово-економічної кризи стали негативними факторами реалізації ефективної бюджетної політики України. Проте це лише загострює актуальність основної проблеми, а саме: сприяння державної бюджетної політики соціалізації суспільного розвитку, покращення якості та рівня життя через техніко-технологічну модернізацію виробництва й інфраструктури в країні.

У розвинених країнах світу бюджетна політика формує для бізнесу орієнтири у вигляді індикативних макроекономічних показників розвитку та пріоритетів підтримки окремих галузей. Водночас дієвість бюджетної політики значною мірою залежить не лише від ступеня її націленості на прогрес, а й від прозорості і зрозумілості бюджету для громадськості. Особливого значення набуло поліпшення якості державного фінансування, яке залежить як від обсягу реальних доходів бюджету, так і від того, наскільки ефективно розпорядники бюджетних коштів управляють цими фінансовими ресурсами. Необхідність удосконалення планування видаткової частини державного бюджету України підкреслює актуальність забезпечення збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми збалансованості державного бюджету, посилення регулюючої функції бюджетної системи, напрями трансформації бюджетної системи і механізму бюджетного регулювання досліджено в працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема В.В. Зубенка, Л.В. Лазоренко, І.О. Луніної, Д.В. Полозенка, І.В.Самчинської, Н.Д. Чалої, І.Ф. Щербини та інших. Проте обґрунтування способів забезпечення збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави для удосконалення планування видаткової частини державного бюджету України потребує подальших наукових досліджень, що обумовлює постановку мети даної статті.

Метою статті є визначення способів забезпечення збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави для удосконалення планування видаткової частини державного бюджету України.

Виклад основного матеріалу. Видатки бюджетів за своєю економічною сутністю є інструментом розподілу та перерозподілу грошового фонду держави і фондів фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування для їх використання за цільовим призначенням, що має забезпечити високий рівень соціалізації суспільного розвитку.

Залежно від співвідношення між доходами і видатками державного бюджету розрізняють такі його види: збалансований бюджет, бюджет зведений з позитивним сальдо і зведений з дефіцитом. Збалансований бюджет має місце, якщо видатки (з урахуванням надання кредитів) дорівнюють доходам (з урахуванням повернення кредитів). У разі перевищення сум доходів над видатками виникає профіцит бюджету (позитивне сальдо). І навпаки, коли обсяг доходів недостатній для фінансування видатків, бюджет зводиться з дефіцитом (від'ємне сальдо).

Величина та структура доходів і видатків державного бюджету визначаються багатьма факторами. Формування доходів забезпечується стягненням податкових платежів і одержанням неподаткових та інших надходжень. Як перша, так і друга групи мають певні межі, а також залежать від прийняття політичних рішень і організації виконання бюджету за доходами у бюджетній політиці держави. Величина і структура видатків детермінуються історичними, економічними, політичними та іншими факторами [6; 9; 10]. Формування раціонального співвідношення між доходами і видатками державного бюджету

здійснюється у процесі взаємодії гілок державної влади шляхом участі в бюджетному процесі. Разом з тим, під час розгляду питань збалансованості державного бюджету треба враховувати також операції з кредитування, що пов'язані з його виконанням. Прийняття державного бюджету, а також місцевих бюджетів з дефіцитом дозволяється за наявності обґрунтованих джерел їх фінансування.

Багатофункціональність державного бюджету генерує внутрішнє протиріччя процесу формування бюджету у досягненні балансу доходів і видатків. Через соціальні та суб'єктивні причини держава намагається витрачати все більше коштів, що вимагає збільшення доходної частини, а відтак - посилення податкового тиску. Збільшення ж податкового тягаря зменшує темпи економічного відтворення, що призводить до скорочення робочих місць і збільшення безробіття. Зниження рівня виробництва і збільшення безробіття у свою чергу зменшує, у подальшому доходну частину бюджету і збільшує видаткову. Саме внаслідок такої ситуації виконання державного бюджету України в останні роки є нижчим за передбачуване. Брак коштів постійно змушує вирішувати проблему пріоритетності напрямів їх витрачання. У цих випадках стає неминучим секвестр витрат, тобто їх пропорційне зменшення (окрім спеціально захищених). Показники фінансування дефіциту державного бюджету за 2009-2013 рр. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Фінансування дефіциту державного бюджету України за 2009-2013 рр.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013		
					Річний план	Факт	Виконання, %
Загальне фінансування, млрд. грн., у тому числі:	**24,0**	**52,8**	**8,2**	**24,4**	**50,6**	**35,2**	**69,6**
- загальний фонд	*25,0*	*29,9*	*10,8*	*22,1*	*44,5*	*38,7*	*87,0*
- спеціальний фонд	*-1,0*	*22,8*	*-2,7*	*2,3*	*6,1*	*-3,5*	*-58,4*
Фінансування за борговими операціями, млрд. грн.	**65,8**	**81,1**	**26,2**	**36,7**	**54,5**	**52,2**	**95,7**
Запозичення, млрд. грн., у тому числі:	**82,0**	**98,6**	**61,4**	**87,0**	**135,6**	**107,0**	**78,9**
- внутрішні запозичення	40,5	57,4	36,2	55,1	92,9	80,5	86,7
- зовнішні запозичення	41,5	41,2	25,2	31,9	42,7	26,5	62,0
Погашення, млрд. грн., у тому числі:	**-16,2**	**-17,5**	**-35,2**	**-50,3**	**-81,1**	**-54,8**	**67,6**
- внутрішні зобов'язання	-3,7	-14,7	-27,3	-25,8	-45,5	-29,6	65,2
- зовнішні зобов'язання	-12,5	-2,8	-7,9	-24,5	-35,6	-25,2	70,8
Надходження від приватизації державного майна, млрд. грн.	**0,7**	**0,5**	**11,0**	**5,4**	**10,9**	**0,9**	**8,4**
Фінансування за активними операціями, млрд. грн.	**-42,5**	**-28,8**	**-29,0**	**-17,7**	**-14,8**	**-17,9**	**120,4**

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 3; 4; 5].

Із наведених у табл.. 1 даних видно, що бюджет в Україні є хронічно дефіцитним, а секвестр, застосовується насамперед до ресурсів спеціального фонду. Слід зазначити, що незважаючи на значну кількість способів подолання бюджетного дефіциту, всі вони можуть бути реалізовані лише при зростанні доходів, що пов'язано з удосконаленням податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, зовнішньоекономічної політики, демонополізацією економіки, зміцненням податкової дисципліни. Отже, збалансованість доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави слід розглядати в контексті макроекономічних проблем, що актуалізує необхідність системного підходу до реалізації

стратегії соціалізації бюджетної політики держави. Найефективнішим методом регулювання бюджетного дефіциту є оптимізація доходної та видаткової бюджетної політики через створення сприятливих умов для розвитку реального сектора економіки за допомогою податкових важелів.

Зважаючи на уповільнення темпів розвитку світової економіки, загострення боргової кризи в країнах Єврозони та США, а також реалії ціни на енергоносії, більшість країн світу нині зменшують соціальні виплати, заморожують зарплати, збільшують податковий тиск на бізнес, проте Україна йде шляхом підвищення соціальних стандартів та збільшення соціальних видатків. Так, розмір прожиткового мінімуму протягом 2000-2013 рр. стійко зростає, підвищуються рівень мінімальної зарплати та оклади працівників бюджетної сфери. Із суттєвих нововведень 2011-2013 рр. - гарантована надбавка у розмірі 20% посадового окладу всім педагогам, медикам та фармацевтам на оздоровлення, у пенсіонерів зріс розмір мінімальної виплати в середньому на 10%. На 20%-30% у середньому збільшилися пенсії та виплати інвалідам війни, дітям війни та членам сімей
загиблих та померлих осіб-учасників війни і бойових дій. Більш, ніж у два рази підвищилися пенсії чорнобильцям-ліквідаторам [7; 8].

При цьому, розрахунок гарантованих мінімальних виплат прив'язаний до розміру прожиткового мінімуму і збільшений майже вдвічі.

Незважаючи на дію наслідків світової фінансово-економічної кризи упродовж останніх років спостерігається зростання доходів і видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів. У структурі доходів зведеного та державного бюджетів України у 2007-2013 рр. частка податкових надходжень є найбільшою. Основу податкових надходжень складають податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб і податок на прибуток підприємств, їх частки в структурі податкових надходжень також найбільші (табл. 2).

Таблиця 2

Структура доходів державного бюджету України у 2007-2013 рр., %

Доходи	**Державний бюджет**						
	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Податкові надходження, з них:	**72,2**	**74,9**	**68,4**	**71,4**	**84,4**	**82,1**	**78,5**
- податок на доходи фізичних осіб	-	-	-	-	2,0	2,1	2,2
- податок на прибуток підприємств	21,0	21,2	14,9	17,1	17,3	16,1	16,9
- збори за спеціальне використання природних ресурсів, із них:	1,2	1,1	1,2	1,3	0,6	0,6	4,0
- плата за землю	-	-	-	-	-	-	-
- податок на додану вартість	36,8	41,1	38,9	36,9	42,4	41,2	37,6
- акцизний податок	6,5	5,7	9,8	11,8	10,8	11,6	10,8
- податок на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	6,2	5,5	3,2	3,9	3,7	4,0	3,9
- рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси	-	-	-	-	6,7	5,5	1,8
- інші податкові надходження	0,5	0,3	0,4	0,4	0,9	1,0	1,3
Неподаткові надходження, у тому числі:	**26,1**	**23,6**	**30,5**	**27,8**	**15,3**	**17,7**	**21,2**
- доходи від власності та підприємницької діяльності	7,8	9,5	14,6	12,7	4,4	8,0	9,5
- адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу	1,4	0,9	0,8	0,7	0,8	1,7	1,5
- власні надходження бюджетних установ	10,2	6,8	9,4	9,4	8,2	6,3	8,6
- інші неподаткові надходження	6,7	6,4	5,7	5,0	1,9	1,7	1,6
Доходи від операцій з капіталом	**1,1**	**0,9**	**0,5**	**0,2**	**0,1**	**0,1**	**0,0**
Цільові фонди	**0,5**	**0,5**	**0,3**	**0,5**	**0,1**	**0,1**	**0,1**
Інші надходження	**0,1**	**0,1**	**0,3**	**0,1**	**0,1**	**0,0**	**0,2**

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 3; 4; 5].

Як видно із табл. 2. структура видатків державного бюджету у 2007-2013 роках однозначно засвідчує високі темпи зростання видатків споживання при одночасному уповільненні темпів зростання видатків розвитку. Така тенденція суперечить стратегічній соціалізації суспільного розвитку, оскільки виснажується можливість нарощування доходів бюджету.

Економічні і правові аспекти збалансованості бюджету доводять, що соціальні зобов'язання держави мають бути збалансованими доходами бюджетів.

Аналіз надходжень податку на прибуток підприємств різних форм власності свідчить, що основну частину надходжень податку на прибуток упродовж 2008-2013 рр. забезпечують приватні підприємства (рис. 1).

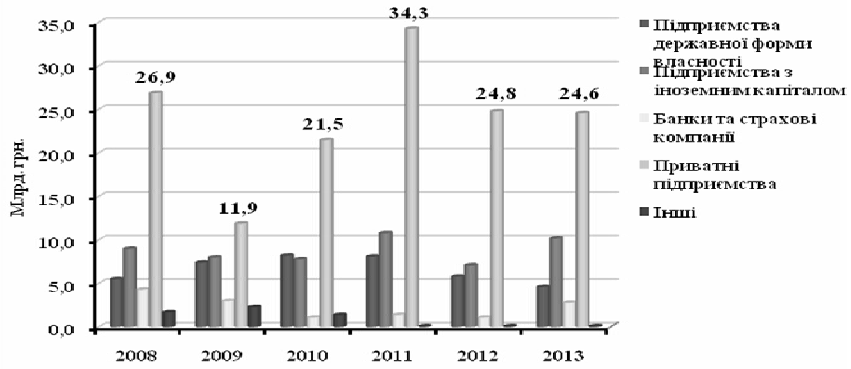

Рис. 1. *Надходження податку на прибуток підприємств різних форм власності у 2008-2013 рр. млрд. грн.*

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 3; 4; 5].

Враховуючи структуру доходів зведеного та державного бюджетів України, що забезпечують динаміку видатків соціального блоку бюджету (табл. 2), структуру податкових надходжень (табл. 2) і ключову роль приватних підприємств у забезпеченні надходжень податку на прибуток (рис. 1), вважаємо за доцільне запропонувати концепцію збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави, основою якої є створення умов і стимулів для ефективної діяльності приватних підприємств України, що сприятиме підвищенню рівня зайнятості, рівня і якості життя населення, зменшуючи при цьому залежність населення від державної допомоги, внаслідок чого зменшиться обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що дозволить збільшити обсяг видатків розвитку, наблизити бюджет до збалансованого та сприяти стратегічній соціалізації суспільного розвитку.

Висновки. Таким чином, запропонований механізм реалізації концепції збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави дозволяє в довгостроковій перспективі зменшити бюджетний дефіцит через збільшення видатків розвитку в короткостроковій перспективі. Отже, стратегічна соціалізація суспільного розвитку сприяє збалансованості бюджету.

Перехід до збалансованого бюджету повинен відбуватися за рахунок одночасного обмеження видаткової частини бюджету та підвищення податків, які стосуються поточного споживання. Вдосконалення структури видатків та посилення їх переорієнтації на цілі економічного зростання передбачає: запровадження адресного характеру соціальних виплат; обмеження видатків на безпосередню підтримку окремих галузей; відмова від політично забарвлених ініціатив, на зразок будівництва соціального житла чи надмірно високої допомоги при народженні дитини. Перерозподіл податкового тиску з виробництва на споживання може мати прояв в оподаткуванні предметів розкоші, поступовому підвищенні до європейського рівня ставки акцизного збору на бензин, підвищенні ставок акцизного збору на алкогольні та тютюнові вироби.

Для реалізації запропонованої концепції збалансованості доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави вважаємо за доцільне реальне запровадження системи середньострокового бюджетного планування. При цьому основними цілями бюджетного планування є підвищення дисципліни витрачання бюджетних коштів із акцентом на стримування майбутніх витрат.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний моніторинг : аналіз виконання бюджету за 2009 рік / [Щербина І.Ф., Рудик А.Ю., Зубенко В.В., Самчинська І.В.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. - К., 2009. – 136 с.
2. Бюджетний моніторинг : аналіз виконання бюджету за 2010 рік / [Щербина І.Ф., Рудик А.Ю., Зубенко В.В. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. - К., 2011. – 142 с.
3. Бюджетний моніторинг : аналіз виконання бюджету за 2011 рік / [Щербина І.Ф., Рудик А.Ю., Зубенко В.В., Самчинська І.В., та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи, USAID. - К., 2011. – 96 с.
4. Бюджетний моніторинг : аналіз виконання бюджету за 2012 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. - К., 2013. – 73 с.
5. Бюджетний моніторинг : аналіз виконання бюджету за 2013 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. - К., 2013. – 75 с.
6. *Луніна, І.О.* Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І.О. Луніна. - К. : Наукова думка, 2006. – 432 с.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України // http://www.ukrstat.gov.ua.
8. Офіційний сайт Міністерства фінансів України // http://www.minfin.gov.ua.
9. *Полозенко, Д.В.* Розвиток соціальної сфери як важлива умова економічного зростання України / Д.В. Полозенко // Фінанси України. - 2010. - № 10. - С.15-20.
10. *Чала, Н.Д.* Бюджетна система : навчальний посібник / Н.Д. Чала, Л.В. Лазоренко. - К. : Знання, 2010. – 223 с.

REFERENCES

1. Byudjetniy monitoring : analiz vikonannya byudjetu za 2009 rik / [Scherbina I.F., Rudik A.U., Zubenko V.V., Samchinska I.V.]; IBSED, Proekt «Zmischennya mictseviyi finansovoyi initsiativu», USAID. – K., 2009. – 136 s.
2. Byudjetniy monitoring : analiz vikonannya byudjetu za 2010 rik / [Scherbina I.F., Rudik A.U., Zubenko V.V. ta in.]; IBSED, Proekt «Zmischennya mictseviyi finansovoyi initsiativu», USAID. – K., 2011. – 142 s.
3. Byudjetniy monitoring : analiz vikonannya byudjetu za 2011 rik / [Scherbina I.F., Rudik A.U., Zubenko V.V., Samchinska I.V. ta in.]; IBSED, Proekt «Zmischennya mictseviyi finansovoyi initsiativu», USAID. – K., 2011. – 96 s.
4. Byudjetniy monitoring : analiz vikonannya byudjetu za 2012 rik / [Zubenko V.V., Samchinska I.V., Rudik A.U. ta in.]; IBSED, Proekt «Zmischennya mictseviyi finansovoyi initsiativu (ZMFI-II) vprovadjennya», USAID. – K., 2013. – 73 s.
5. Byudjetniy monitoring : analiz vikonannya byudjetu za 2013 rik / [Zubenko V.V., Samchinska I.V., Rudik A.U. ta in.]; IBSED, Proekt «Zmischennya mictseviyi finansovoyi initsiativu (ZMFI-II) vprovadjennya», USAID. – K., 2013. – 75 s.
6. *Lunina, I.O.* Derjavni finansi ta reformuvannya mijbudjetnikh vidnosin / I.O.Lunina. – K. : Naukova dumka, 2006. – 432 s.
7. Ofitsiyniy sayt derjavnoyi slujbi ststistiki Ukrayini // http://www.ukrstat.gov.ua.
8. Ofitsiyniy sayt ministerstva finansiv Ukrayini // http://www.minfin.gov.ua.
9. Polozenkjo D.V. Rozvitok sotsialnoyi sferi yak vajliva umova ekonomichnogo zrostannya Ukrayini / Polozenkjo D.V.//Finansi Ukrayini.- 2010. - №10. - S.15-20.
10. *Chala, N.D.* Budjetna sistema : navchalniy posibnik / Chala N.D., Lazorenko L.V. – K. : Znannya, 2010. – 223 s.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2014 р.

УДК 336.143.2

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

М.Д. Пасічний,
кандидат економічних наук

Науково-дослідний фінансовий інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розкрито теоретико-методологічні засади використання дефіциту бюджету як інструменту фінансової політики. Визначено особливості, етапи становлення та розвитку вітчизняної системи регулювання бюджетного дефіциту в сучасних умовах функціонування бюджетної системи країни. Досліджено структуру портфеля облігацій внутрішньої державної позики. Здійснено аналіз напрямів використання коштів, за рахунок яких покривається дефіцит бюджету. Обґрунтовано пріоритетні напрями управління дефіцитом бюджету на середньострокову перспективу.

Ключові слова: *бюджет, бюджетна система, система бюджетного регулювання, дефіцит бюджету, профіцит бюджету, механізм управління бюджетним дефіцитом.*

В статье раскрыты теоретико-методологические основы использования дефицита бюджета как инструмента финансовой политики. Определены особенности, этапы становления и развития отечественной системы регулирования бюджетного дефицита в современных условиях функционирования бюджетной системы страны. Исследована структура портфеля облигации внутреннего государственного займа. Осуществлен анализ направлений использования средств, за счет которых покрывается дефицит бюджета. Обоснованы приоритетные направления управления дефицитом бюджета на среднесрочную перспективу.

Ключевые слова*: бюджет, бюджетная система, система бюджетного регулирования, дефицит бюджета, профицит бюджета, механизм управления бюджетным дефицитом.*

The budget deficit is one of effective instruments of financial policy. Determination of priority of the budge regulation influences on economic growth, condition of the budgetary and debt stability, productivity of structural transformations in economy and social sphere. Modern transformational processes in economy need of improvement of financial policy, including increase of stimulating function of the budgetary system due to use budget deficit.

To open theoretical and methodological bases of budget deficit. To define features of domestic system of budget deficit regulation and to prove the directions of financial policy in the sphere of budget deficit management on medium-term prospect.

The analysis showed that budget deficit used for financing operating expenditures, in particular in the period of 1996-1999 and 2009-2013. Financing of operating expenditures influences on increase public debt. In this way, budget deficit is inefficient and can make financial and economic imbalances deeper.

Formation and realization of financial policy demands conceptual approaches to determination of the optimum size, sources of financing budget deficit and the mechanism of its use. The main stages of formation domestic system of budget deficit regulation have defined. It has proved that financing of investment projects is the priority direction of use of budget deficit, in particular infrastructure and state target programs which promote development of economy and stimulate internal demand.

© М.Д. Пасічний, 2014

***Key words**: budget, budgetary system, system of the budget regulation, budget deficit, surplus of the budget, mechanism of budget deficit management.*

.

Постановка проблеми. Дефіцит бюджету є одним із дієвих об'єктів державної фінансової політики регулювання збалансованості бюджету, що значним чином впливає на темпи економічного зростання, стан бюджетної та боргової стійкості, результативність структурних перетворень в економіці та соціальній сфері.

Сучасні трансформаційні процеси в економіці зумовлюють необхідність удосконалення фінансової політики, у тому числі підвищення стимулюючої функції бюджетної системи за рахунок регульованого обсягу дефіциту бюджету. Від своєчасності та рівня обґрунтованості рішень щодо допустимого обсягу дефіциту, можливих джерел фінансування спричиненого ним розриву у доходах і видатках бюджету залежить збалансованість державних фінансів та функціональна спроможність бюджетної системи. Важливим є посилення методологічної обґрунтованості регулювання дефіциту бюджету як засобу фінансової політики й удосконалення механізму його функціонування.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед значних наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері фінансової політики та дефіциту бюджету можна назвати праці М. Боголєпова, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, С. Вітте, Дж. М. Кейнса, П. Кругмана, А. Лаффера, В. Мау, І. Озерова, А. Пігу, П. Самуельсона, А. Сміта, М. Сперанського, Дж. Стігліца, В. Танзі, І. Фішера, М. Фрідмена, Е. Хансена, Дж. Хікса, Л. Штейна.

Вагомий внесок у дослідження проблем бюджету, інституційних особливостей бюджетної політики зробили такі вітчизняні науковці та дослідники: В. Андрущенко, О. Василик, В. Геєць, Л. Гладченко, І. Д'яконова, І. Запатріна, А. Єпіфанов, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луніна, І. Лютий, В. Опарін, Д. Полозенко, Г. П'ятаченко, В. Федосов, І. Чугунов, А. Чухно, С. Юрій та інші.

У той же час подальшого дослідження потребують питання посилення рівня обґрунтованості планування та прогнозування показників природного дефіциту бюджету, зумовленого недостатністю його доходів внаслідок кризової рецесії економіки, а також – як усвідомленої політики зростаючих обсягів бюджетних видатків задля інноваційного технологічного прориву на середньо-строкову перспективу. Важливим є удосконалення положень щодо використання залучених коштів на покриття бюджетного дефіциту, визначення пріоритетних заходів фінансово-бюджетної політики, спрямованої на оптимізацію обсягів дефіциту бюджету з урахуванням макроекономічних тенденцій, поточних особливостей та перспектив вітчизняної економіки.

Мета статті полягає у розкритті теоретико-методологічних засад застосування керованого дефіциту бюджету як інструменту фінансової політики, визначенні особливостей вітчизняної системи регулювання бюджетного дефіциту та обґрунтуванні напрямів управління дефіцитом бюджету на середньострокову перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі вдосконалення фінансової політики управління дефіцитом бюджету важливим є посилення дієвості інструментів впливу на економічне зростання країни. Це потребує цілеспрямованого використання коштів, залучених для покриття дефіциту, та оптимізація їх за джерелами залучення з метою підвищення результативності управління бюджетним дефіцитом. Формування та реалізація середньострокової політики у сфері управління дефіцитом бюджету має базуватися на науково обґрунтованих положеннях, що сприятиме збалансованості державних фінансів і посиленню рівня керованості управління вітчизняною економікою.

Фінансова політика повинна бути спрямована не лише на посткризову стабілізацію економічної ситуації, а насамперед на створення сприятливих умов

для забезпечення тривалого соціально-економічного розвитку країни [5]. Важливим у процесі визначення феномена дефіциту бюджету як об'єкта фінансової політики є аналіз фундаментальних підходів до проблематики фінансово-економічної збалансованості функціонування складних суспільних систем, до яких відноситься бюджет. При аналізі основних положень концепцій збалансування бюджету визначено, що концепція збалансування бюджету на щорічній основі передбачає необхідність постійного нівелювання коливань економічного циклу, що протікає сам по собі без урахування календарних строків. Бюджет же розраховується на конкретний, так званий «бюджетний період» - поточний рік, а відтак не може у достатній мірі забезпечити економічну стабільність країни в довгостроковому періоді. Концепція функціональних фінансів, що спрямована на досягнення макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки, дозволяє використання феномена дефіциту бюджету як інструменту фінансової політики, націленої на реалізацію його позитивного впливу на економічне зростання. Тобто, концепція збалансування бюджету на циклічній основі відмінна від попередньої, оскільки розрахована насамперед на регулювання соціально-економічного розвитку в екстремальних умовах у період економічних трансформацій. У звичайних же умовах вона не сприймає доцільність дефіциту, а визначає обов'язковість збалансування бюджету при стійкому економічному зростанні.

Визначено, що основними причинами розбалансування бюджету є: кризові трансформації економіки, зростання частки державних видатків при розподілі валового внутрішнього продукту (ВВП), недосконаліть системи бюджетного прогнозування та планування, необґрунтованість формування та реалізації бюджетної і податкової політики, використання бюджетного дефіциту з метою стимулювання економічного зростання, стабілізації макроекономічної ситуації у період економічних трансформацій та посткризового відновлення економіки.

Дефіцит бюджету є вагомим інструментом фінансової політики, що суттєво впливає на збалансованість бюджетної системи і стан соціально-економічного розвитку суспільства [6]. Доцільним є застосування регуляторного механізму бюджетної політики в умовах економічних перетворень для підвищення дієвості стимулюючої функції бюджету, у тому числі за рахунок збільшення витрат для прискореної реалізації проектів розвитку, внаслідок чого виникає бюджетний дефіцит. Основними напрямами вдосконалення бюджетної політики в частині керованого використання дефіциту бюджету на середньострокову перспективу є забезпечення збалансованості бюджету у ході економічного циклу, зменшення частки державного боргу у ВВП, підвищення якості середньострокового бюджетного планування, посилення дієвості інституційних бюджетних механізмів.

Накопичений світовий досвід управління бюджетним дефіцитом свідчить, що намагання обмежити рівень дефіциту бюджету без урахування стану соціально-економічного розвитку може поглиблювати структурні дисбаланси фінансової системи країни [2]. Одним із таких прикладів є досвід Японії у середині 1990-х рр., коли державними фінансовими інститутами було помилково визнано, що країна уже вийшла зі стану рецесії. Відповідно до цього, держава скасувала низку податкових пільг, зменшила обсяги державних інвестицій в економіку, підвищила ставки прямих податків, що було спрямовано на обмеження обсягу дефіциту бюджету. Це призвело до значного зниження темпів економічного зростання та кризових трансформацій фінансового сектору, що потребував значних обсягів рекапіталізації системних фінансових установ.

На основі дослідження теоретико-методологічних засад управління бюджетним дефіцитом можна дійти висновку про доцільність запобігання дефіциту бюджету як заходу стимулювання економічного зростання в умовах кризових трансформацій. Натомість у період стійкого економічного зростання та постстабілізаційного розвитку економіки пріоритетним напрямом реалізації фінансової політики на середньострокову

перспективу є не тільки зменшення, а й недопущення дефіциту бюджету, що зумовлює боргове навантаження на бюджет [4].

Фінансування дефіциту бюджету є вагомою складовою фінансової політики країни з урахуванням різного ступеня впливу бюджетного дефіциту на економічне зростання. Від вибору джерел фінансування дефіциту бюджету та формування їх цілісної структури залежить подальший стан економіки. На сучасному етапі розвитку фінансових відносин можливим є фінансування бюджетного дефіциту шляхом залучення державних запозичень, надходжень від приватизації державного майна, нагромадження залишків бюджетних коштів. На казначейському рахунку накопичення державного боргу зумовлює зростання видатків на його обслуговування та погашення, що впливає на збалансованість бюджетної системи у наступних бюджетних періодах. Американський дослідник у сфері державних фінансів, професор Ф. Лангдана зазначає, що у випадку, коли темпи економічного зростання нижчі, ніж зміна середньозваженої величини процентної ставки, за якою здійснюються виплати по державному боргу, відбувається зростання величини частки державного боргу у ВВП, що може призвести до зростання обсягів боргу до критичних значень [7].

Аналогічного висновку дійшли Нобелевський лауреат Т. Сарджент та Н. Уоллес. Вони зазначили, що у випадку реалізації неефективної боргової політики та надмірних обсягів дефіциту бюджету кінцевим результатом буде значне зростання рівня інфляції та поглиблення негативних процесів у національній економіці [8].

Установлено, що, за умови досягнення критичних значень величини частки державного боргу у ВВП, можливими економічними сценаріями є підвищення податків, зменшення соціальних виплат, зростання темпів індексу споживчих цін. Необхідним стає формування та реалізація збалансованої фінансово-бюджетної політики, у тому числі в частині дефіциту бюджету та державного боргу.

В умовах обмежених можливостей залучення державних запозичень важливим є формування прогнозних показників бюджетного дефіциту виходячи з принципів макроекономічної стабільності, достатнього рівня обґрунтованості обсягу та структури фінансових джерел покриття дефіциту бюджету, пріоритетності внутрішніх запозичень. Водночас на сучасному етапі розвитку внутрішнього фінансового ринку доцільним є врахування впливу ефекту витіснення кредитування економіки при залученні державою кредитних ресурсів як внутрішніх запозичень. При розробці та реалізації ефективної системи управління дефіцитом бюджету держава повинна виходити з необхідності встановлення оптимальної структури зовнішніх та внутрішніх запозичень, оцінки впливу потенційних ризиків залучення державних запозичень на подальший стан державного боргу. Боргова політика має визначатися з огляду на циклічність економічного зростання, запас стійкості бюджетної системи та стан державних фінансів.

Бюджетний дефіцит має безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток суспільства [1]. Важливим є визначення особливостей вітчизняної системи регулювання дефіциту бюджету в умовах становлення та розвитку фінансової системи. Досвід такого регулювання є актуальним і важливим для формування збалансованої фінансової політики держави на даному етапі економічних перетворень. Із становленням незалежності України відбувалось постійне вдосконалення й модернізація механізму бюджетного регулювання, спрямованого на підвищення соціально-економічного розвитку країни.

Система регулювання дефіциту бюджету в Україні є вагомим інструментом фінансової політики держави. Визначено основні етапи її становлення:

- початковий етап становлення (1992–1994 рр.), який характеризувався значним розбалансуванням бюджету, дефіцит фінансується виключно за рахунок емісійних джерел, що посилювало інфляційний вплив негативних наслідків кризових трансформацій економіки;

- другий етап подальшого вдосконалення (1995–1999 рр.) характеризувався зменшенням

розміру бюджетного дефіциту з використанням немонетарних джерел його покриття, державний борг досягає критичного значення внаслідок значних дефіцитів бюджету минулих періодів та впливу фінансово-економічної кризи, яка супроводжувалася девальвацією національної валюти;

- третій етап збалансованої бюджетної політики (2000–2007 рр.) характеризувався наявністю помірних обсягів дефіцитів бюджету, зниженням величини державного боргу у ВВП країни та процентних ставок за державними запозиченнями;

- четвертий етап адаптації до кризових умов економічного розвитку та стабілізаційного відновлення (з 2008 р.), характеризується нарощуванням обсягу державного боргу та дефіциту бюджету як заходів протидії наслідкам економічної рецесії.

З початком економічної рецесії відбулося зниження обсягу податкових надходжень до бюджету внаслідок зменшення рівня ділової активності, скорочення обсягів попиту та споживання, що, в свою чергу, зумовило зростання розміру дефіциту державного бюджету з 1,3% від валового внутрішнього продукту в 2008 р. до 5,9% в 2010 р. Крім того, відбулось значне збільшення величини частки державного боргу у ВВП, що було викликано передусім девальвацією національної валюти. Необхідність погашення раніше отриманих позик в умовах обмежених можливостей залучення державних запозичень на зовнішніх фінансово-кредитних ринках вплинуло на зростання рівня дохідності за облігаціями внутрішньої державної позики та збільшило частку короткострокових запозичень у структурі внутрішнього державного боргу з 0% у 2007 р. до 66,19% у 2009 р. (табл. 1). Із наведених у табл. 1 даних видно, що середнє значення частки короткострокових запозичень у загальній структурі внутрішньої державної позики за період 2007-2012 рр. становило 32,16%.

Таблиця 1

Структура внутрішніх державних позик, залучених шляхом розміщення облігацій на первинному ринку

Роки	Короткострокові позики (до 1 року)			Середньострокові позики (1 – 3 роки)			Довгострокові позики (понад 3 роки)		
	млн. грн.	частка, %	Середньозважена дохідність, %	млн. грн.	частка, %	Середньозважена доходність, %	млн. грн.	частка, %	Середньозважена дохідність, %
2007	-	-	-	3356	92,63	6,73	267	7,37	6,37
2008	1168	11,98	14,32	4443	45,56	14,98	4140	42,46	14,86
2009	12470	66,19	19,76	4967	26,36	22,10	1404	7,45	15,60
2010	22921	56,70	11,39	17503	43,30	14,38	-	-	-
2011	9726	33,65	7,93	14669	50,75	9,57	4511	15,60	8,96
2012	8791	24,46	13,55	9200	25,59	12,19	17956	49,95	14,26

Джерело: розраховано автором за даними http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=865700

Як видно із даних табл.1, у структурі внутрішніх державних позик відбулися позитивні зрушення, що полягають у зменшенні частки коротко- та середньострокових позик і збільшенні довгострокових. Ураховуючи те, що обсяг державного боргу зростає, доцільним є спрямування фінансової політики країни на підвищення ліквідності державних цінних паперів, таргетування інфляції, залучення державних запозичень з фіксованою ставкою. Особливу увагу при формуванні економічної політики держави у сфері фінансування дефіциту бюджету слід приділяти управлінню ризиками, що покращить якість фінансово-економічного прогнозування та підвищить керованість управління. Важливим є вдосконалення

системи управління борговими ризиками шляхом складання річних планів управління державним боргом у розрізі кварталів на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів бюджетної політики. Водночас слід удосконалити систему моніторингу, спрямовану на визначення результативності здійснюваної політики щодо залучення та використання державних запозичень.

Пріоритетним напрямом удосконалення структури джерел фінансування бюджетного дефіциту є використання внутрішніх запозичень шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) на довгостроковій основі, мінімізація вартості залучених коштів та обслуговування державного боргу. Разом з тим, співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями у сфері державного кредиту позитивно впливатиме на макроекономічну ситуацію при ефективному використанні залучених фінансових ресурсів.

Важливим питанням є використання коштів, залучених на фінансування бюджетного дефіциту. Необхідно відмітити, що розвинені країни світу використовують при розробці фінансово-бюджетної політики «золоте правило» державних фінансів. Воно полягає в тому, що пріоритетним напрямом використання коштів від державних запозичень для покриття дефіциту бюджету визнано фінансування інвестиційних проектів, зокрема інфраструктурних та державних цільових програм, отриманий прибуток від яких буде погашати ці кредити. Фінансування ж поточних видатків за рахунок збільшення обсягів державного боргу сприяє збереженню дефіциту бюджету і тому є неефективним та може поглибити фінансово-економічні дисбаланси [3].

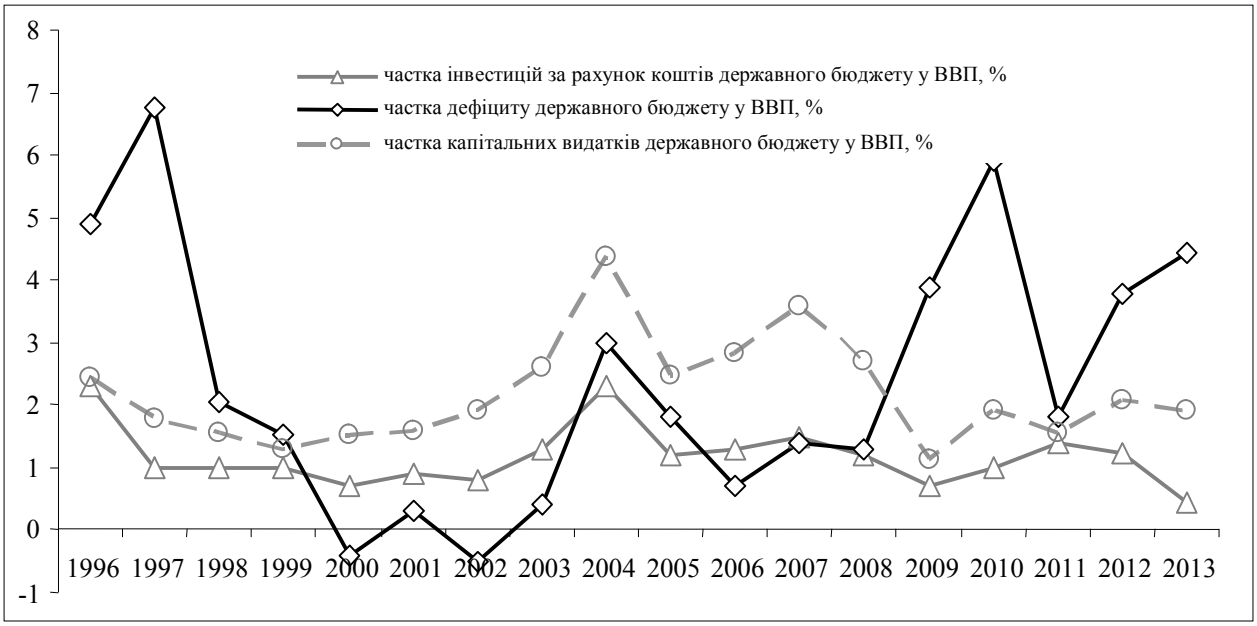

Рис. 1. *Динаміка питомої ваги бюджетного дефіциту, капітальних видатків та частки інвестицій за рахунок коштів державного бюджету у ВВП,%*
Джерело: розраховано автором на підставі даних www.minfin.gov.ua

Наведена на рис. 1 динаміка часток бюджетних інвестицій і капітальних вкладень та рівня дефіцитності державного бюджету дає підстави констатувати, що за рахунок використання бюджетного дефіциту, а саме джерел його покриття, було профінансовано, у тому числі поточні видатки, зокрема, у період 1996–1999 та 2009–2013 рр. (рис. 1). Слід зауважити, що фінансування поточних видатків мало місце в умовах кризових трансформацій економіки. Проте у період економічного зростання 2000–2008 рр. показник рівня бюджетного дефіциту у ВВП був вищим, аніж показник частки капітальних видатків державного бюджету у ВВП. Враховуючи

те, що капітальні видатки - це видатки на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, доцільним є аналіз динаміки інвестицій в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету як вагомої складової видатків розвитку.

Варто зазначити, що при перевищенні показника дефіциту бюджету над обсягом капітальних видатків державного бюджету в період 2000–2008 рр., у 2004, 2005 та 2008-му рр. обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок коштів бюджету був нижчим за відповідний показник дефіциту бюджету. Доволі незначний рівень інвестицій за рахунок коштів державного бюджету в основний капітал не в повній мірі реалізує завдання бюджетної політики як інструменту стимулювання соціально-економічного розвитку. З урахуванням зазначеного, необхідним є переосмислення ролі дефіциту бюджету у процесі регулювання економіки та вдосконалення механізму його застосування. Доцільною є встановлена норма бюджетного кодексу України, що державні запозичення мають бути використані виключно на розвиток, а не на фінансування поточних потреб.

З урахуванням сучасних економічних умов, підвищення ефективності управління бюджетним дефіцитом необхідно здійснювати шляхом оптимізації співвідношення фіскального тиску податкової системи та раціоналізації бюджетних видатків. З метою оптимізації видаткової частини бюджету доцільним є удосконалення процедури державних закупівель, упорядкування та оптимізація кількості соціальних пільг, а також їх поетапна монетаризація, що підвищить прозорість бюджетного процесу, вдосконалення критеріїв ефективності та результативності видатків бюджету. Важливим є запровадження перспективного планування бюджету зі встановленням граничних значень видатків на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до темпів зростання ВВП, формування довгострокових прогнозів показників бюджетної стійкості, що посилить обґрунтованість рішень щодо розміру дефіциту бюджету та структури джерел його фінансування.

Висновки. Дефіцит бюджету є вагомим інструментом фінансової політики, що суттєво впливає на збалансованість бюджетної системи та стан соціально-економічного розвитку суспільства. Формування й реалізація фінансової політики у сфері управління дефіцитом бюджету потребує концептуальних підходів до визначення оптимального розміру, джерел фінансування бюджетного дефіциту та механізму його застосування з урахуванням запасу боргової стійкості, циклічності економічного розвитку та необхідності фінансування видатків бюджету для виконання державою відповідних функцій. Визначено основні етапи становлення вітчизняної системи регулювання дефіциту бюджету, що є важливим у процесі формування збалансованої фінансової політики держави на даному етапі економічних перетворень. Обґрунтовано, що пріоритетним напрямом використання державних позик на покриття дефіциту бюджету є капіталовкладення розвитку, за рахунок прибутку від яких здійснюється його погашення.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Лисяк, Л.В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 594 с.
2. *Макконнелл, К.Р.* Экономикс : принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С.Л. Брю ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 972 с.

3. *Пасічний, М.Д.* Механізм управління дефіцитом бюджету в умовах соціально-економічних перетворень / М.Д. Пасічний // Економіка та держава. – 2011. – № 9. – С. 46 – 50.
4. *Федосов, В.М.* Управління державним боргом у контексті ризик-менеджменту / В.М. Федосов, О.А. Колот // Фінанси України. – 2008. – № 3. – С. 3 – 33.
5. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку : монографія / І.Я. Чугунов, В.І. Міщенко та ін. ; за ред. І.Я. Чугунова. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 848 с.
6. *Чугунов, И.Я.* Дефицит бюджета как важный инструмент системы бюджетного регулирования / И.Я. Чугунов, Н.Д. Пасечный // Бізнес Інформ. – 2010. – № 5 (1). – С. 171 – 174.
7. *Langdana, F.K.* Sustaining budget deficit in open economies / F.K. Langdana. – L.: Routledge. – 1990. – 200 p.
8. *Sargent, T.J.* Some unpleasant monetarist arithmetic / T. J. Sargent, N. Wallace // Quarterly Review. – Federal Reserve Bank of Minneapolis. – 1981. – № 5. – P. 1 – 17.

REFERENCES

1. *Lisyak, L.V.* Byudzhetna polItika u sistemI derzhavnogo regulyuvannya sotsIalno-ekonomIchnogo rozvitku UkraYini : monografIya / L.V. Lisyak. – K. : DNNU AFU, 2009. – 594 s.
2. *Makkonnel, K.R.* Ekonomiks: printsipyi, problemyi i politika / K.R. Makkonnel, S.L. Bryu; per. s angl. – M. : INFRA-M, 2003. – 972 s.
3. *PasIchniy, M.D.* MehanIzm upravlInnya defItsitom byudzhetu v umovah sotsIalno-ekonomIchnih peretvoren / M.D. PasIchniy // EkonomIka ta derzhava. – 2011. – # 9. – S. 46 – 50.
4. *Fedosov, V.M.* UpravlInnya derzhavnim borgom u kontekstI rizik-menedzhmentu / V.M. Fedosov, O.A. Kolot // FInansi UkraYini. – 2008. – # 3. – S. 3 – 33.
5. FInansi UkraYini : InstitutsIynI peretvorennya ta napryami rozvitku: monografIya / I.Ya. Chugunov, V.I. MIschenko ta In.; za red. I.Ya. Chugunova. – K.: DNNU AFU, 2009. – 848 s.
6. *Chugunov, I.Ya.* Defitsit byudzheta kak vazhnyiy instrument sistemyi byudzhetnogo regulirovaniya / I.Ya. Chugunov, N.D. Pasechnyiy // BIznes Inform. – 2010. – # 5 (1). – S. 171 – 174.
7. *Langdana, F.K.* Sustaining budget deficit in open economies / F.K. Langdana. – L. : Routledge. – 1990. – 200 p.
8. *Sargent, T.J.* Some unpleasant monetarist arithmetic / T.J. Sargent, N.Wallace // Quarterly Review. – Federal Reserve Bank of Minneapolis. – 1981. – # 5. – P. 1 – 17.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014 р.

УДК 336.027:347.214.2

ОЦІНКА МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ВІДМІННОГО ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

І.С. Шкура,
кандидат економічних наук

Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті проведено оцінку діючого механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. Для цього досліджено теоретико-методичні засади запровадження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; наведено характеристику зарубіжного досвіду застосування податків на нерухомість; проаналізовано еволюцію норм вітчизняного законодавства, що регламентують оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки; здійснено аналіз нарахування та сплати податку за даними Дніпропетровської області; виявлено недоліки у діючому механізмі оподаткування нерухомого майна; наведено пропозиції щодо напрямів удосконалення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Ключові слова: *податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, нерухоме майно, місцевий бюджет.*

В статье проведена оценка действующего механизма налогообложения недвижимого имущества, отличного от земельного участка. С этой целью исследованы теоретико-методические основы внедрения налога на недвижимое имущество, отличное от земельного участка; приведена характеристика зарубежного опыта применения налогов на недвижимость; проанализирована эволюция норм отечественного законодательства, которые регламентируют налогообложение недвижимого имущества, отличного от земельного участка; проведен анализ начисления и оплаты налога по данным Днепропетровской области; выявлены недостатки в действующем механизме налогообложения недвижимого имущества; даны предложения о направлениях усовершенствования налога на недвижимость, отличную от земельного участка.

Ключевые слова: *налог на недвижимость, отличную от земельного участка, недвижимое имущество, местный бюджет.*

A local budget's deficit is one of key problem of local government bodies. To increase an income of local budgets the tax on real estate different from land was set.

Evaluation of mechanism of taxation of real estate different from land

Investigation of theoretical and legislative grounds of tax on real estate different from land; characteristic of international experience of real estate taxation; analyses of tax charges and payments in Dnipropetrovs'k region; identification of defects in exist mechanism of taxation of real estate different from land; suggestions of improvement of real estate tax.

Conducted investigations demonstrated that existed mechanism of taxation of real estate different from land should be improved by the following steps: activation of filling of data base of State register of property rights on real estate, including nonresidential property into tax objects; to tax the whole floor-space.

The evaluation of existed mechanism of taxation of real estate different from land was conducted and the problem with the fist stage – tax charges was discovered.

Key words: *tax on real estate different from land, real estate, local budget.*

© І.С. Шкура, 2014

Постановка проблеми. Формування доходної частини місцевих бюджетів впливає на ефективність діяльності територіальних громад. Недостатність доходів місцевих бюджетів є однією з проблем органів місцевого самоврядування [2]. Можливість планування видатків на рівні органів територіальних громад залежить від визначеності в місцевих бюджетах переліку закріплених доходів та нормативів відрахувань від регулюючих доходів за різними рівнями влади на довгостроковій основі [4].

З метою збільшення доходів місцевих бюджетів в Україні було визнано доцільним запровадження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Світовий досвід майнового оподаткування, необхідність підвищення рівня фінансового забезпечення місцевих бюджетів, послаблення значної диференціації доходів населення підтверджують доцільність та потребу функціонування механізму оподаткування нерухомого майна, що знайшло відображення в Податковому кодексі України у 2010 р. Щодо запровадження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, слід зазначити, що мали місце суттєві законодавчі зміни стосовно введення його в дію: спочатку було визначено термін з липня 2012 р., потім відбулося перенесення термінів набуття чинності норм регулюючого законодавства на 01.01.2013 р., а вже під час дії цих норм у липні 2013 р. – призупинення та зміни відповідних положень Податкового кодексу України по відношенню до сплати податку фізичними особами. Зазначена важливість ситуації, що склалася в сфері оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, вимагає оцінки діючого механізму справляння податку з метою виявлення необхідних змін для підвищення його ефективності [5, 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням підвищення ефективності місцевого оподаткування взагалі та оподаткування нерухомого майна присвячені праці таких вітчизняних науковців, як О.П. Буряк, В.П. Вишневський, Т.О. Дулік, В.Р. Кучеренко, І.В. Кривов'язюк, В.І. Павлов, Н.В. Павліха, І.І. Пилипенко та інші. Зазначені автори розглянули проблеми формування та введення податку на нерухоме майно в Україні з різних аспектів. Беручи до уваги значний рівень наукових досліджень вказаних авторів, слід зазначити, що їх увага спрямована на обґрунтування доцільності цього виду податку, а питання оцінки досконалості діючого механізму оподаткування нерухомого майна майже не розкриті.

Метою дослідження є оцінка діючого механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки.

Виклад основного матеріалу. Родові ознаки, які дозволяють відрізнити нерухомі об'єкти від рухомих - це стаціонарність, матеріальність, довговічність.

Ознака стаціонарності характеризується міцним фізичним зв'язком об'єкта нерухомості з земною поверхнею і неможливістю його переміщення у просторі без фізичного руйнування і нанесення шкоди, що робить об'єкт непридатним для подальшого використання.

Родова ознака матеріальності означає, що нерухомість завжди функціонує у натурально-речовій та вартісній формі. Фізичні характеристики об'єкта нерухомості включають, наприклад, дані про його розміри, форму, поверхню і підґрунтовий шар, ландшафт тощо. Сукупність цих характеристик визначає корисність об'єкта, яка становить основу вартості нерухомості. Зазначимо, що нерухомість є одним із небагатьох товарів, вартість яких майже завжди стабільна і має тенденцію до поступового зростання з плином часу.

Довговічність нерухомості як властива ознака випливає з того факту, що термін використання нерухомості значно вищий, ніж усіх інших товарів, крім окремих видів коштовного каміння і виробів із дорогоцінних металів [7].

Бачимо, що родові ознаки, властиві нерухомому майну, визначають його як перспективний об'єкт оподаткування. Таким чином обґрунтовуються сподівання збільшити доходи місцевих бюджетів за рахунок цього фінансово суттєвого та стабільного джерела надходження коштів.

Нерухомість у будь-якому суспільному устрої є об'єктом економічних і державних інтересів, тому для цієї категорії майна обов'язковою є державна реєстрація прав на

неї, що дає змогу ідентифікувати об'єкт нерухомості та суб'єкта, який має права на нього, адже зв'язок між ними невидимий, а передача нерухомості шляхом фізичного переміщення неможлива. Окрім того, нерухоме майно є інвестиційним товаром, попит на який збільшується під час нестабільної економічної ситуації, загрози коливань на фінансових ринках. Все вищезгадане підтверджує той факт, що нерухоме майно - це вдалий об'єкт оподаткування з метою зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування.

Зазначимо, що нерухоме майно оподатковується у світі ще з XVIII ст. У сучасності податок на нерухомість застосовується приблизно в 130 країнах світу з певною специфікою щодо бази оподаткування, ставок, ефективності застосування. Об'єктом оподаткування, як правило, є земля, будівлі і споруди [10, с. 191]. У більшості країн цей податок є місцевим і справляється у місцевий бюджет. Він виступає одним із основних джерел доходів бюджетів органів місцевого самоврядування.

Так, у Канаді єдиний податок на нерухоме майно існує в усіх провінціях на місцевому рівні і загалом ґрунтується на вартості нерухомості, оцінка якої проводиться щороку. Місцеві органи влади планують ставку податку на нерухомість виходячи з передбачуваних бюджетних витрат і наявної бази оподаткування. Отже, ставка податку є змінною величиною.

У Великій Британії встановлено єдиний податок на майно, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. Органи місцевого самоврядування справляють податок на нерухомість, його база - передбачувана сума річної орендної плати. Податок на нерухомість нараховується у фіксованій сумі відносно до базової ставки оподаткування, яка становить 1354 фунти на рік. Нерухомість розподіляється на дев'ять категорій, залежно від податкової оцінки об'єктів, яка переглядається кожні п'ять років.

У Франції є три види податків на майно - податок на забудовані ділянки, податок на незабудовані ділянки і податок на житло. Це різні види податків, і вони можуть справлятися одночасно [6].

У Данії нерухомість вартістю до 3,04 млн. датських крон обкладається за ставкою 1% від її вартості, а дорожча - 3%. У Німеччині податок встановлено в обсязі від 0,35 до 2,31% від вартості майна. У Китаї ставка становить 1,2% від вартості об'єкта або 12% від оцінної річної орендної плати, яка нараховується на об'єкт.

Однак значущість податку на нерухомість у доходах місцевих бюджетів різною: в Російській Федерації – 9%, у Канаді – 81%, у США – 10-70%, у Данії, Фінляндії, Греції, Люксембурзі - 10%, у Бельгії, Латвії, Литві, Польщі, Словаччині, Словенії, Іспанії – 50%, у Франції - 52%, майже 100% у Великобританії, Естонії, Ірландії. Впродовж 10–15 років частка податків на нерухоме майно в західних країнах зростає, однією з причин цього вчені називають проблеми, пов'язані з міжнародною податковою конкуренцією – податки на нерухоме майно менш чутливі до її впливу в порівнянні з іншими податками. В країнах з економікою, що розвивається, за даними Світового Банку, податок на нерухомість становить 40–80% доходів місцевих бюджетів [10, с. 119].

У світовій практиці можна виокремити декілька методів визначення бази оподаткування: площа об'єкта, оціночна вартість, або оціночна річна орендна плата.

В Україні податок на нерухоме майно, відмінне від земельні ділянки, було впроваджено з прийняттям Податкового Кодексу України (ПКУ), але відповідна стаття 265, що регламентує застосування податку на нерухомість, повинна була набрати чинності спочатку з 1 липня 2012 р., потім термін було перенесено на 1 січня 2013 р., але в липні 2013 р. прийнято Закон № 403 [7], згідно з яким було призупинено сплату податку фізичними особами до 01 січня 2014 р. Взагалі спроби запровадити податок на нерухомість розпочалися з 1994 р., коли редакцією Закону України «Про систему оподаткування» було заявлено податок на нерухомість як частину податкової системи України.

Платниками податку є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти,

які є власниками об'єктів житлової нерухомості. Об'єктом оподаткування є об'єкт житлової нерухомості, а саме: будівлі, віднесені згідно з нормативно-правовим полем до житлового фонду, дачні та садові будинки у кількості більше одного на одного платника.

Підпунктом 265.2.2 п. 265.2 ст. 265 ПКУ визначено об'єкти, що не оподатковуються, а саме: об'єкти житлової нерухомості, які перебувають у власності держави або територіальних громад (їх спільній власності); об'єкти житлової нерухомості, розташовані в зонах відчуження або безумовного (обов'язкового) відселення; будівлі дитячих будинків сімейного типу; садові та дачні будинки, але не більше одного такого об'єкта на одного платника податку на нерухоме майно; об'єкти житлової нерухомості, що належать родинам, які виховують трьох дітей і більше (включаючи усиновлених), але не більше одного такого об'єкта на родину; гуртожитки.

Базою оподаткування є житлова площа об'єкта житлової нерухомості. За наявності у платника податку кількох таких об'єктів така база визначається окремо за кожним з них. База оподаткування податком на нерухоме майно для фізичних осіб розраховується контролюючим органом на підставі даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що безоплатно надаються органами державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Ставки податку на нерухоме майно встановлюються сільською, селищною або міською радою в таких розмірах: за 1 м^2 житлової площі об'єкта житлової нерухомості: для квартир, житлова площа яких не перевищує 240 м^2, та житлових будинків, житлова площа яких не перевищує 500 м^2, ставки податку не можуть перевищувати 1% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року; для квартир, житлова площа яких перевищує 240 м^2, та житлових будинків, житлова площа яких перевищує 500 м^2, ставка податку становить 2,7% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року.

Контролюючі органи до 1 липня звітного року обчислюють розмір податку на нерухоме майно для фізичних осіб і надсилають за місцезнаходженням об'єкта житлової нерухомості податкове повідомлення-рішення про суму податку, що підлягає сплаті, а також платіжні реквізити. При цьому платники можуть звернутися до органів доходів і зборів для звірки даних щодо площі житлової нерухомості, податкових пільг, ставок та нарахованої суми податку на нерухоме майно. На відміну від фізичних осіб юридичні особи самостійно на підставі документів, що підтверджують право власності на такий об'єкт, обчислюють суму податку станом на 1 січня звітного року і до 1 лютого цього самого року подають декларацію до контролюючих органів за місцезнаходженням об'єкта оподаткування.

Сплачується податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за місцем розташування об'єкта оподаткування і зараховується до відповідного бюджету згідно з положеннями Бюджетного кодексу. Причому фізичні особи сплачують цей податок протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення. Податкове повідомлення-рішення вважається надісланим (врученим) фізичній особі, якщо його вручено їй особисто чи її законному представникові або надіслано на адресу за місцем проживання або останнього відомого місцезнаходження цієї фізичної особи з повідомленням про вручення [5].

Підкреслимо, вітчизняна практика застосування методу визначення бази оподаткування, заснованого на площі об'єкта, є нетиповою з точки зору досвіду застосування цього податку у більшості інших країн, але характерною для країн, що розвиваються, та країн з трансформаційною економікою через зручність та мінімальність витрат при адмініструванні цього податку та відсутність інформації про оціночну вартість майна. У зв'язку з існуючими обмеженнями щодо об'єкта (тільки житлова нерухомість) та бази оподаткування (житлова площа об'єкта житлової нерухомості) питання фіскальної

ефективності застосування цього місцевого податку в сучасному вигляді у перспективі залишається відкритим.

Зараз, коли минув лише рік з введення в дію норм ПКУ щодо сплати цього податку та через перенесення терміну сплати податку фізичними особами, немає можливості зробити оцінку ефективності податку на нерухомість, але ж пропозиції щодо вдосконалення його справляння вже піддаються активному обговоренню серед керівників фінансових управлінь місцевих рад. Серед пропозицій Асоціації міст України, розроблених при підтримці USAID в рамках проекту ДІАЛОГ, спрямованих на зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування, фігурує Проект Закону України «Про внесення змін до статті 265 Податкового кодексу України щодо встановлення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки» (№ 2546а). Законопроектом пропонується внести такі зміни: визнати об'єктом оподаткування всі об'єкти нерухомого майна, відмінного від землі; встановити базою оподаткування нерухомого майна, яке перебуває у власності фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців, загальну площу об'єкта оподаткування; встановити базою оподаткування нерухомого майна юридичних осіб балансову (залишкову) вартість об'єкта оподаткування; встановити неоподатковуваний мінімум бази оподаткування (майнову пільгу у вигляді зменшення бази оподаткування об'єкта оподаткування) у розмірі 100 м^2, як такий, що відповідає Державним будівельним нормам України та законодавчо прийнятим соціальним нормам житла; надати пільги окремим типам нерухомого майна для дотримання принципу вертикальної рівності і вимог соціальної справедливості; впровадити заліки податку на нерухоме майно в рахунок зобов'язань з податків на доходи (при оподаткуванні фізичних осіб) і прибуток (при оподаткуванні юридичних осіб) з метою запобігання подвійному оподаткуванню, збільшенню податкового тиску на платників та ухиленню від сплати податків [8].

Зазначені норми законопроекту визнано значущими, але за результатами аналізу Головним науково-експертним управлінням Апарату ВРУ документ спрямовано на доопрацювання. Пропозицію щодо «податкового заліку» визнано недоцільною через загрозу зменшення доходної частини Державного та місцевих бюджетів за статтями податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток.

За проведеними Асоціацією міст України розрахунками, при включенні до бази оподаткування нежитлової нерухомості податкові надходження до місцевих бюджетів від цього податку можуть досягнути до 10 млрд. грн. (в порівнянні з запланованими на 2013 р. Мінфіном 75-80 млн. грн.). Однак зазначаються проблеми неповноти даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно для обрахунку надходжень місцевих бюджетів від податку на нерухоме майно, відмінного від земельної ділянки. Вирішення зазначених проблем можливе шляхом виконання листа Вищого господарського суду України від 08.02.2013 № 01-06/319/213, згідно з яким в умовах встановлення нової системи державної реєстрації речових прав при необхідності з'ясування фактичних даних щодо прав власності, інших речових прав та їх обтяжень доцільно одночасно звертатися і до органів земельних ресурсів, і до підприємств бюро технічної інвентаризації з урахуванням їх компетенції та змісту даних, що з'ясовуються [1].

Загальна фактична сума сплаченого податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, по Дніпропетровській області станом на 01.01.2014 р. склала 1351,5 тис. грн., що становить 0,27% надходжень до бюджету розвитку, 0,09% надходжень до спецфонду місцевого бюджету та лише 0,01% до загальних доходів місцевого бюджету. При цьому юридичними особами було сплачено майже 96% податку. Фактичні дані щодо сум сплаченого податку свідчать про виконання плану надходжень станом на 01.01.2014 р. на 44%. При цьому в розрізі надходжень по містах області відзначається виконання плану на 38,4%, в той час як по районах рівень виконання становив 153,4%.

Щомісячна динаміка планових та фактичних обсягів податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, по Дніпропетровській області зображена на графіку (див. рис.).

Невиконання планових показників пов'язано саме зі змінами відповідних положень Податкового Кодексу України, про що йшла мова вище.

Сплата податку характеризується суттєвою диференціацією по містах та районах Дніпропетровської області. Найнижчий рівень виконання плану спостерігається по містах Марганець, Першотравенськ, Кривий Ріг. По м. Дніпропетровськ планові показники збору податку на нерухомість досягнуто на рівні 49,5%. Найбільші обсяги податку на нерухоме майно було зібрано у П'ятихатському, Покровському, Верхньодніпровському районах області.

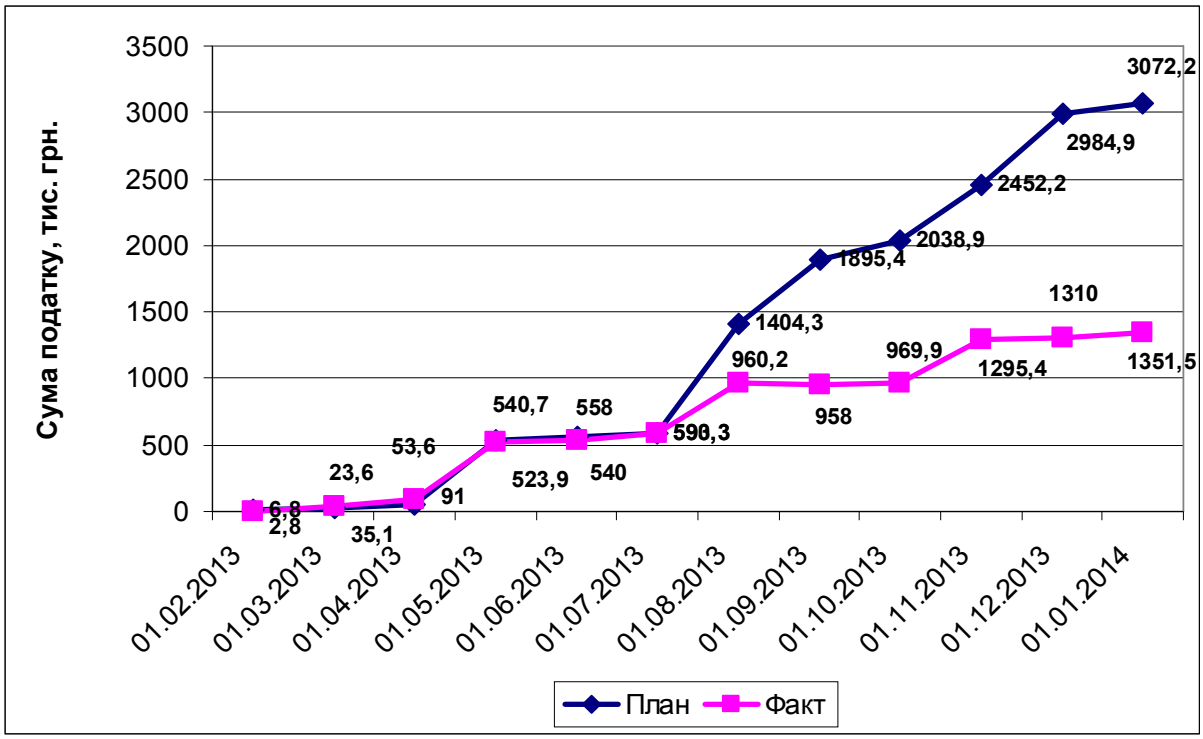

Рис. *Динаміка обсягу податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки*

Механізм оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, включає такі складові: нарахування податку, справляння податку та контроль за сплатою податку. Аналіз законодавчих засад, що регламентують справляння цього податку та підсумкових кількісних показників сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, дозволяє побачити, що основні недоліки наразі містяться у першій складовій механізму (нарахування податку) та полягають, по-перше, в обмеженні об'єкта оподаткування житловою нерухомістю, по-друге, в обмеженні бази оподаткування житловою площею об'єкта житлової нерухомості, по-третє, в неповноті бази даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Можливість оцінити ефективність решти складових механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, з'явиться принаймні через рік, коли і фізичні, і юридичні особи-власники нерухомого майна виконають свої зобов'язання щодо сплати цього податку.

Враховуючи все вищезазначене, вважаємо за доцільне реалізацію таких заходів вдосконалення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: по-перше, необхідно активізувати наповнення бази даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, використовуючи ефективний обмін інформацією з

установами, які раніше реєстрували речові права на нерухомість; по-друге, розширити об'єкт оподаткування за рахунок включення до нього як житлової, так і нежитлової нерухомості; по-третє, розширити базу оподаткування до загальної площі нерухомого майна.

Якщо врахувати зарубіжний досвід та запровадити зміну бази оподаткування з площі об'єкта нерухомості на його ринкову вартість, то цей намір треба закріпити законодавчо вже зараз – у початковий період справляння цього податку та вживати заходів щодо реалізації проекту переходу на базу оподаткування, відмінну від діючої. Це необхідно, щоб уникнути ситуації, що склалася зі справлянням податку фізичними особами в 2013 р. – призупинення справляння вже в другій половині календарного року та недовиконання планових показників наповнення місцевих бюджетів. Звісно, перед ініціюванням таких змін необхідним є ретельне вивчення можливостей їх реалізації та аналіз майбутньої ефективності застосування цього перспективного податку - податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Асаул, А.М.* Ринок нерухомості / А.М. Асаул, В.І. Павлов, І.І. Пилипенко, Н.В. Павліха, І.В. Кривов'язюк : навч. посібник. - Видання друге. - К.: Кондор, 2006. - 336 с.
2. *Буряк, О.П.* Шляхи та напрямки зміцнення доходів місцевих бюджетів в Україні / Буряк О.П., Альошина Л.Є. // Вісник Львівської державної фінансової академії: збірник наукових статей. Економічні науки. – 2007. – № 12. – С.6-15.
3. *Вишневський, В.П.* Оподаткування нерухомості: теорія та зарубіжний досвід / В.П. Вишневський, В.Д. Чекіна // Фінанси України. – 2007. – № 11. – С. 43–53.
4. *Дулік, Т.О.* Сучасний механізм місцевого оподаткування в Україні та його правове регламентування / Дулік Т.О., Александрюк Т.Ю, Маркова Л.Г. // Вісник : Економічні науки. - Дніпропетровська державна фінансова академія. – 2011 - № 2.- С . 69-78.
5. *Кучеренко, В.Р.* Оцінка бізнесу та нерухомості : навч. посібник для ВНЗ (рек. МОН України) / Квач Я.П., Сментина Н.В., Улибіна В.О. - К.: ЦУЛ, 2009. - 200 с.
6. *Шувалова, Е.Б.* Налоговые системы зарубежных стран : учебно-практическое пособие / Е. Б. Шувалова, В. В. Климовицкий, А .М. Пузин. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2010. – 134 с.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо об'єктів нерухомості від 04.07.2013 № 403-VII : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/403-18.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI зі змінами і доповненнями.
9. Податок на нерухомість в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Поколодна. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1744.
10. Проект Закону про внесення змін до статті 265 Податкового кодексу України щодо встановлення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки 2546а від 05.07.2013.
11. Інформаційний лист Вищого господарського суду України 08.02.2013 № 01-06/319/2013 «Про деякі питання, пов'язані із запровадженням нової системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v_319600-13.

REFERENCES

1. *Asaul A.M.* Rinok neruhomosti / A.M. Asaul, V.I. Pavlov, I.I. Pilipenko, N.V. Pavliha, I.V. Krivov'yazyuk : navch. posibnik. - Vidannya druge. - K.: Kondor, 2006. - 336 s.
2. *Buryak O.P.* Shlyahi ta napryamki zmitsnennya dohodiv mistsevih byudzhetiv v Ukrayini / Buryak O.P., Aloshina L.E. // Visnik Lvivskoyi derzhavnoyi fInansovoyi akademiyi: zbirnik naukovih statey. Ekonomichni nauki. – 2007. – № 12. – S.6-15.
3. *Vishnevskiy V.P.* Opodatkuvannya neruhomosti: teoriya ta zarubizhniy dosvid / V.P. Vishnevskiy, V.D. Chekina // Finansi Ukrayini. – 2007. – № 11. – S. 43–53.
4. *DulIk T.O., Aleksandryuk T.Yu, Markova L.G.* Suchasniy mehanizm mistsevogo opodatkuvannya v Ukrayini ta yogo pravove reglamentuvannya / Dulik T.O., Aleksandryuk T.Yu, Markova L.G. // Visnik : Ekonomichni nauki. - Dnipropetrovska derzhavna finansova akademiya. – 2011 - № 2.- S .69-78
5. *Kucherenko V.R.* Otsinka biznesu ta neruhomosti : navch. posibnik dlya VNZ (rek. MON Ukrayini) / Kvach Ya.P., Smentina N.V., Ulibina V.O.-K.: TsUL, 2009.- 200 ctr.
6. *Shuvalova E.B.* Nalogovyie sistemy zarubezhnyih stran : uchebno-prakticheskoe posobie / E.B. Shuvalova, V. V. Klimovitskiy, A .M. Puzin. – M.: Izd. tsentr EAOI, 2010. – 134 s.
7. Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrayini ta inshih zakoniv Ukrayini schodo ob'yektiv neruhomosti vid 04.07.2013 № 403-VII : Zakon Ukrayini [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/403-18
8. Podatkoviy kodeks Ukrayini vid 02.12.2010 r. № 2755-VI zi zminami i dopovnennyami.
9. Podatok na neruhomist v Ukrayini [Elektronniy resurs] / O.V. Pokolodna. – Rezhim dostupu: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1744
10. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do statti 265 Podatkovogo kodeksu Ukrayini schodo vstanovlennya podatku na neruhome mayno, vidminne vid zemelnoyi dilyanki 2546a vid 05.07.2013
11. Informatsiyniy list Vischogo gospodarskogo sudu Ukrayini 08.02.2013 № 01-06/319/2013 «Pro deyaki pitannya, pov'yazani iz zaprovadzhennyam novoyi sistemi derzhavnoyi reyestratsiyi rechovih prav na neruhome mayno ta yih obtyazhen» [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/ show/v_319600-13

Стаття надійшла до редакції 17.03.2014 р.

УДК 336.14:338.24

ФІНАНСОВА САМОДОСТАТНІСТЬ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: ОБ'ЄКТИВНА ДЕТЕРМІНАНТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

В.Є. Дем'яненко,
аспірант

Дніпропетровська державна фінансова академія

Досліджено взаємозалежність динамізму обсягів утворення ВВП та формування доходів зведеного бюджету в Україні за період посттранзитивного піднесення національної економіки, які мають прямий і зворотній зв'язок. Установлено, що випереджаючий темп нарощування доходів бюджету відносно зростання ВВП без адекватного інвестування економіки підірвав потенціал суспільного розширеного відтворення. Це зумовило хронічність дефіциту бюджету і втрату самостійності місцевого самоврядування, катастрофічне зниження ступеня фінансової спроможності територіальних громад здійснювати суспільний розвиток.

Ключові слова: *бюджет, суспільне розширення відтворення, розподільчі і перерозподільчі відносини, бюджетний дефіцит, бюджетне регулювання, фінансова самодостатність, соціально-економічний розвиток.*

Исследована взаимозависимость динамизма объемов создания ВВП и формирования доходов сводного бюджета в Украине за период посттранзитивного подъема национальной экономики, имеющих прямую и обратную связь. Установлено, что опережающий темп наращивания доходов бюджета относительно роста ВВП без адекватного инвестирования экономики подорвал потенциал общественного расширенного воспроизводства. Это предопределило хроничность дефицита бюджета и потерю самостоятельности местного самоуправления, катастрофическое снижение степени финансовой самостоятельности территориальных общин осуществлять общественное развитие.

Ключевые слова: *бюджет, общественное расширение воспроизводства, распределительные и перераспределительные отношения, бюджетный дефицит, бюджетное регулирование, финансовая самодостаточность, социально-экономическое развитие.*

The objectivity determinism interdependence dynamism sizes create gross domestic product (GDP) and income of the consolidated budget in Ukraine in the post transitive lifting the national economy is studied. Advancing the pace of increase of budget revenues against GDP growth led to the emergence of negative trends: the depletion of GDP as a source of funds to develop the necessary objective of budget revenues (which led to chronic scarcity of state and local budgets and growing volume of borrowing to cover it, which resulted in excessive increase public debt); decrease in investment activity under the influence of fiscal pressure, unmet financing cost (which led to a significant deterioration of the basic means of production); slowdown in public expanded reproduction (which was manifested in the fact that in 22 years of state sovereignty was restored GDP, which was in 1990 only to the level of 69.4 %); increasing centralization of budgetary resources to 76.7% (which led to the loss of independence of local authorities and the catastrophic decline in the financial sustainability of local communities and their ability to provide social development) is found. The author's interpretation permits the problems that generally comes down to the implementation of fiscal decentralization of budgetary resources and improve the roles and functions of local authorities in ensuring social development is given.

Key words: *budget, expansion of social reproduction, distributive and redistributive relations, budgetary adjustment, financial self-sufficiency, social and economic development.*

© В.Є. Дем'яненко, 2014

Постановка проблеми. Бюджетна система країни є виразом атрибуту державності та одним із найважливіших інструментів державного управління соціальною, економічною й іншими сферами суспільства у забезпеченні його послідовного розвитку. Зазначена діяльність держави як найважливішого загальнонаціонального суспільного інституту потребує поєднання в єдину цілісність діяльності обох владних суспільних інститутів: секторів державної влади і місцевого самоврядування з їх опорою на державний та місцеві бюджети.

Функціонування у єдиній бюджетній системі України двох відокремлених і відносно автономних секторів – державного бюджету (орієнтованого на реалізацію загальнонаціональних питань державної юрисдикції) і місцевих бюджетів (орієнтованих на вирішення питань місцевої юрисдикції територіальних громад) зумовлює необхідність чіткого розмежування повноважень (а відтак і конкретної відповідальності за їх виконання) між органами державної влади і місцевого самоврядування та адекватного розподілу бюджетних коштів для асигнування їх виконання.

Досягнення реальної відповідальності за виконання повноважень органів самоврядування територіальних громад у їх конституційній суспільній місії забезпечення соціально-економічного розвитку можливе при достатньому обсязі фінансового забезпечення їхньої діяльності. Тобто, фінансова самодостатність місцевих бюджетів є не лише ознакою самостійності самоврядування територіальних громад, а й детермінантою суспільного розвитку. Адже саме територіальні громади становлять базовий фундамент, опору держави, а проблемні питання їх розвитку активізують наукові дослідження у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук оптимальної моделі поєднання діяльності державної й місцевої влади у вирішенні загальнонаціональних та регіональних і місцевих завдань суспільного прогресу, а відтак ступеня централізації і децентралізації бюджетних ресурсів, формується з урахуванням історичних традицій кожної країни і закріплюється законодавчо. Критерієм оцінки досконалості зазначеної моделі бюджету є не лише ступінь забезпечення нею поточних публічних послуг, а й нарощування потенціалу їх зростання в майбутньому періоді, що можливе лише за умови зміцнення матеріально-технічної бази економічних систем територіальних громад і регіонів.

Вагомий внесок у розробку методології місцевих бюджетів та їх фінансової забезпеченості зробили зарубіжні науковці А. Бретон, Дж. Бухенен, Р. Вагнер, Л. Вілсон, Т. Курхен, Р. Масгрейв, М. Олсон, В. Оутсс, Ч. Тібу та ін. Крім вирішення окремих теоретико-методологічних засад успішності формування і функціонування муніципалітетів як організаційних форм місцевого самоуправління, місцевого бюджету й місцевих фінансів локальних адміністративних утворень, ними здійснено пошук достовірних критеріїв ефективності функціонування їх окремих моделей.

Важливим аспектом доробку зарубіжних науковців є формування ними критеріїв оцінки досконалості функціональних моделей місцевого бюджету не лише з позиції його поточного стану, а й з урахуванням їхньої іманентної здатності генерувати достатній потенціал для подальшого прогресу місцевих фінансів згідно з імперативом суспільного розвитку на засадах процесу його розширеного відтворення.

У пострадянський період трансформаційних змін і розбудови національної економіки на ринкових засадах існуюча раніше (радянська) модель місцевих бюджетів (як надмірно централізована) перестала відповідати потребам ринкового економічного лібералізму. Це породжувало напруженість у відносинах між центром і органами самоврядних територіальних громад, які налаштовували місцеві бюджети у новому, послідовно ринковому правовому полі й постійно відчували існуючу невідповідність реального рівня фінансового забезпечення своєму правовому статусу.

Вагомий внесок у формування вітчизняної моделі місцевого бюджету та механізму взаємовідносин його з державним бюджетом здійснили вітчизняні дослідники О. Василик, З. Варналій, В. Геєць, А. Даниленко, О. Кириленко, В. Кравченко, А. Крисоватий, В. Кудряшов, Л. Лисяк, І. Луніна, Ц. Огонь, В. Опарін, К. Павлюк, Ю. Пасічник, С. Слухай, В. Федосов, І. Чугунов, В. Швець, С. Юрій та ін. Вченими обґрунтована необхідність системного поєднання державного і місцевих бюджетів в органічну цілісність із застосуванням принципів фінансової децентралізації та субсидіарності, міжбюджетних відносин

вирівнювання фінансової достатності місцевих фінансів для надання публічних послуг у гарантованому обсязі для всіх громадян незалежно від місця їх проживання. Обґрунтовані також пропозиції щодо підвищення результативності функціонування місцевих бюджетів з урахуванням реалізації виявлених резервів підвищення їх досконалості та імплементації позитивного зарубіжного досвіду.

Разом з тим, у наукових публікаціях вітчизняних дослідників постійно фіксується негативна для повноцінного функціонування місцевих бюджетів ситуація недостатності бюджетних коштів насамперед для забезпечення розвитку господарської системи територіальних громад, стійка тенденція до подальшого посилення централізації бюджетних ресурсів і послаблення фінансової спроможності місцевих бюджетів. Зазначається, що основною причиною цих негативних чинників, передусім, є хронічна дефіцитність вітчизняного бюджету й недостатня впорядкованість окремих правових норм бюджетного механізму [2, 5, 6, 7].

Мета дослідження – з'ясувати причинно-наслідкову природу бюджетного дефіциту, її зумовленість порушенням канонів фінансової самодостатності місцевих бюджетів територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Чинна бюджетна система України сформована на засадах постулатів теорії громадсько-господарського самоврядування. Ця теорія є синтезом двох інших теорій бюджету: «природних прав общин» та «державницької теорії місцевого самоврядування» [3, с. 7-14].

Теорія «природних прав общин» сформувалась на основі протестної ідеології Великої французької революції 1789 р. щодо узурпації центральної влади в країні паразитичним класом аристократії і її зосередження в абсолютному самодержавстві монарха. За цією теорією інститут місцевого самоврядування є еволюційною модернізованою общиною, що історично була першоосновою формування суспільства та інституту держави, створеного на базі делегування їй общинами загальносуспільних функцій. Тобто інститут «держава» вважається історично похідним від інституту «община», а тому інтереси общини є первинними і визначальними, а держава є своєрідним менеджером реалізації суспільних інтересів.

«Державницька теорія місцевого самоврядування» виникла в середині XIX ст. у Німеччині. Вона ґрунтується на положенні, що органи самоврядування утворюються державною владою для реалізації її функцій і завдань на низовому територіальному рівні. У цьому разі органи місцевого самоврядування не мають своїх самобутніх прав, а їх функції делегуються державою на правовій основі певної організаційної і фінансової самостійності у виконанні доручень держави.

Співставлення двох наведених теорій місцевого самоврядування показує їх протилежність як у сфері можливих повноважень, так і у сфері фінансовій. Перша з них є виразом децентралізації бюджету, а друга – його централізації.

Згідно ж з ідеологією третьої теорії – «громадського господарювання» – місцеві органи самоврядування генетично мають власну природну, а відтак – суверенну компетенцію, яка в процесі еволюції суспільства та його інституту «держава» локалізується за територіальною ознакою і змістовно обмежується громадсько-господарськими справами. Тобто, загальний цивілізаційний поступ і світовий досвід суспільного розвитку привели до закономірного розмежування компетенцій та сфер державної влади і місцевого самоврядування, а в бюджетній системі – до розмежування державного і місцевих бюджетів.

Українська бюджетна система з самого початку формувалась на ідеології теорії громадсько-господаського самоврядування. Це підтверджується правовим статусом місцевого самоврядування в Україні, насамперед його конституційними засадами, відповідністю Європейській хартії самоврядування чинних базових нормативно-правових актів регламентації діяльності цих органів. Згідно з вітчизняним правовим статусом діяльність органів самоврядування повинна здійснюватись на власній фінансовій основі, тобто на основі самофінансування опорою, передусім, на доходну базу господарського комплексу територіальних громад (ст. 143 Конституції України та ст. 62 Закону України) [8].

Створення самодостатніх локальних територіальних громад передбачалось здійснити у процесі проведення адміністративно-територіальної реформи. Проте ця реформа не була проведена, а функціонування органів самоврядування здійснювалось без фінансово самодостатньої власної бази, що призвело до звуження їх повноважень, лише, до забезпечення потреб населення на рівні

гарантованих державою бюджетних послуг. Виснаження ж доходної бази місцевих бюджетів призвело до поширення дефіцитності місцевих бюджетів, кількість яких швидко зростала. Це потребувало виділення щорічного зростаючого обсягу дотацій для покриття дефіциту місцевих бюджетів із державного бюджету. Станом на початок 2014 р. лише чотири із загальної кількості понад 12 тис. місцевих бюджетів в Україні (Бориспільського, Києво-Святошинського, Павлоградського і Краснодонського районів) залишились бюджетними донорами, а всі інші, навіть столичний, стали дотаційними, тобто – реципієнтами.

Зазначена негативна тенденція посилюється ще й поглибленням дотаційності місцевих бюджетів: згідно із затвердженим бюджетом на 2013 р. загальний обсяг дотацій місцевим бюджетам досяг 76,7%. Тобто фінансування видатків місцевих бюджетів за рахунок власної доходної бази в цілому по Україні здійснювалось лише в межах 23,4% від тієї потреби, яка встановлена як гарантійно-мінімальна [9].

Дотація місцевим бюджетам є формою покриття дефіциту їх доходів, проте і джерело дотаційних коштів, яким є державний бюджет, є також хронічно дотаційним. Тобто сучасний стан недостатнього розвитку національної економіки України (від базового рівня - територіальних громад, включаючи всі без винятку регіони і економіку держави в цілому) не забезпечує необхідних доходів бюджету для фінансування видатків навіть на мінімально-гарантованому рівні. Це зумовлено хибністю державної економічної політики у надії на чудодійність «невидимої руки ринку», яка, начебто, автоматично забезпечує найбільш результативне регулювання економіки. Проте ще американська криза 30-х рр. XX ст. відкинула цей постулат як хибний, а кейнсіанська теорія обґрунтувала незаперечність необхідності цілеспрямованого планомірного державного регулювання розвитку економіки країни. Регулятивний вплив держави в умовах ринкової економіки має стимулювати процес суспільного розширеного відтворення, що в основному полягає в активізації підприємництва; недопущенні монополізму і корупції державного апарату; стабільності національної валюти; встановленні обґрунтованих міжгалузевих пропорцій та макроекономічних параметрів нагромадження і споживання тощо, що опосередковується бюджетом країни як основним інструментом держави у забезпеченні соціально-економічного розвитку суспільства.

Тобто бюджет як суспільний інститут змістовно відмінний від спрощеного сприйняття його лише як державного кошторису (балансу доходів і видатків), оскільки він є, насамперед, виразником державної політики регулювання суспільного розвитку, що безпосередньо реалізується через вплив на економіку (за постулатом марксизму «політика є концентрованим виразом економіки»). Результативність державної економічної політики відображається в тенденціях динаміки національної економіки та фіксується у формуванні макроекономічних показників.

Користуючись цим критерієм оцінки, розглянемо результати бюджетної політики за 2000 – 2012 рр. Цей період характерний тим, що саме з 2000 р. в Україні розпочалось посттранзитивне піднесення національної економіки – вже на засадах ринкового механізму господарювання (табл. 1).

Наведені у табл. 1 дані дозволяють виявити такі тенденції динамічних зрушень стану національної економіки (за обсягом генерації ВВП) та формування бюджету:

1. Нарощування частки ВВП, що розподіляється через бюджет, здійснюється більш високим темпом, ніж генерація його загального обсягу. Так, за 2000-2012 рр. обсяг ВВП збільшився у 8,3 рази, доходи бюджету - у 9,1 рази, а видатки – у 10,2 рази. Відносна величина ВВП, що розподілялась через бюджет, становила у 2000 р. у доходах 28,9%, а у видатках – 28,3%. У 2012 р. ця частка ВВП зросла відповідно до 31,6 і 34,9%. Це свідчить про домінантність чинника видатків бюджету у системі макроекономічних показників.

2. Змінюється також якісна визначеність бюджету: у першому посткризовому році (2000 р.) зведений бюджет країни був профіцитний (у розмірі майже 2 % до доходу), що повторилось також у 2002 р. (профіцит становив 2,6%). Починаючи з 2003 р. і дотепер бюджет України став дефіцитним. Ступінь дефіцитності бюджету істотно зростає, досягнувши максимуму у 2010 р. (20,6 % від доходу) і у 2012 р. (11,4% від доходу). Оскільки ж бюджетні видатки зростають більш високим темпом, ніж ВВП, то дефіцит покривається за рахунок зовнішніх і внутрішніх запозичень, що утворює державний борг, який швидко зростає і утворює істотну загрозу та відволікає все більшу частку видатків бюджету на погашення боргу, що зменшує спроможність фінансування безпосередньо бюджетних функцій.

Таблиця 1

Динаміка утворення ВВП та формування бюджету в Україні, млн. грн.

Роки	ВВП		Доходи бюджету			Видатки бюджету			Дефіцит бюджету	Капітальні вкладення		
	Всього	До 1990 р. %	Всього	в тому числі:		Всього	в тому числі:			Всього	в т.ч. з бюджету	
				держ.	місц.		держ.	місц.			держ.	місц.
2000	170070	43,2	49118	34806	14312	48149	31155	16994	-969	23629	1210	975
2001	204190	47,2	54934	37199	17736	55528	33170	22358	593	32573	1749	1332
2002	225810	49,7	61954	42525	19429	60489	35410	24736	-1635	37178	1863	1365
2003	267344	54,4	75286	52709	22577	75792	44391	31402	507	51011	3570	2095
2004	345113	61,0	91529	68744	22785	102538	63735	38803	11009	75714	7945	3544
2005	441452	62,7	134183	103867	30316	141699	89615	52084	7806	93096	5077	3915
2006	544153	67,3	171811	131946	39865	175284	102958	72326	3701	125254	6846	5446
2007	720731	72,6	219936	161587	58349	226054	129599	96455	7702	188486	10458	7324
2008	948056	74,2	297893	224021	73872	309204	182377	126827	14124	233081	11576	9918
2009	913345	63,3	272967	201931	71036	307399	180257	127142	37288	151777	6687	4161
2010	1082569	65,8	314506	233990	80516	377843	225823	15202	64685	189061	10925	6368
2011	1302079	69,3	398553	311898	86655	416854	238585	178269	23058	259932	18395	8801
2012	1408889	69,4	445525	344711	100814	492455	271222	221233	50786	293692	17141	9149
Відхилення, %	828,4	+ 26,2	907,0	990,4	704,4	1022,8	870,6	1301,8	…	1242,9	1416,8	938,3

**Джерело:* Статистичний щорічник України за 2012 р. та за інші відповідні роки

Обидві виявлені тенденції для українського суспільства є негативними, оскільки вони спотворюють характер розподільчих відносин як регулятора оптимальної пропорційності функціонального використання ВВП. При формуванні бюджету у 2000–2012 рр. переважала ідеологема «ВВП – джерело доходів бюджету» на шкоду більш важливій ідеологемі розподільчих відносин «ВВП – основа розвитку суспільного розширеного відтворення», яка попередню ідеологему включає як свою складову. Саме цей процес є запорукою суспільного прогресу, стимулює розвиток продуктивних сил суспільства та їх продуктивність, генерує достатні фінансові ресурси як передумову стабілізації бюджетного процесу, оскільки бюджет є інструментом державної політики. Бюджетна ж політика не є виразом загальносуспільного процесу, вона лише знаряддя у забезпеченні розширеного відтворення як основи суспільного прогресу.

Процес суспільного розширеного відтворення ґрунтується на примноженні і вдосконаленні матеріально-технічної бази виробництва, що відбувається у формах екстенсивного (просте розширення виробничої бази) та інтенсивного (техніко-технологічній модернізації, інноватизації виробництва) розвитку. В обох випадках необхідні інвестиції здійснюються за рахунок доходів суб'єктів господарювання, що функціонують у межах відповідних територіальних громад, адже всі без винятку підприємства, незалежно від форми власності, розміщуються в територіальних громадах. Фактичний рівень фіскального тиску, який у 2000–2012 рр. забезпечував насамперед інтереси наповнення доходів бюджету, унеможливив необхідне самофінансування інвестиційної діяльності підприємств. Це підтверджується тим, що в Україні спостерігається швидке посилення ступеня зносу основних засобів: якщо у 2000 р. в цілому по країні ступінь зносу становив 43,7% (з інтервалом по регіонах у межах 37,4 – 48,0%), то у 2010 р. він досяг 74,9% (з інтервалом 37,7–97,1%). Це означає, що в цілому в Україні основні засоби виробництва (за незначним виключенням) наближаються до повного вичерпання виробничого ресурсу і знаходяться на межі аварійності внаслідок відсутності належного обсягу капіталовкладень на їх поновлення.

Із наведених у табл. 1 даних видно, що за 2000–2012 рр. загальний обсяг капіталовкладень в Україні має стійку тенденцію до зростання: якщо обсяг ВВП збільшився у 8,3 рази, то капіталовкладення – у 12,4 рази (із 23629 млн. грн. у 2000 р. до 189061 млн. грн. у 2010 р. і 293692 млн. грн. у 2012 р.) Створюється враження, що динамізм нарощування капіталовкладень може бути достатнім для відтворення засобів виробництва. Але це не так: фактичні капіталовкладення відносно до загального обсягу засобів виробництва у 2000 р. становили лише 2,8%, а у 2010 р. зросли до 4,4%. Обсяг же фінансування введення у дію нових основних засобів становив (відносно до наявного обсягу): у 2000 р. 9,9%, а у 2010 р. зменшився лише до 1,8%. Це при тому, що у цьому періоді дієздатність основних засобів в Україні (внаслідок зносу) скоротилась на 31,2 процентні пункти (п.п.). Приріст інвестицій, який склав 1,6 п.п. (4,4–2,8), аж ніяк не міг компенсувати безперервного збільшення втрат, приріст яких, як уже зазначалось, склав 31,2 п.п. Таким чином, виробнича потужність територіальних громад (а відтак і фінансовий потенціал місцевих бюджетів) за аналізований період значно зменшилась. Кошти з доходів суб'єктів господарювання вилучалися фіскальною системою до бюджету, ігноруючи необхідність забезпечення передусім розширеного відтворення, внаслідок чого інвестиційно-інноваційна діяльність у межах територіальних громад постійно звужувалась. Ситуація ускладнювалась також тим, що суб'єкти господарювання були практично позбавлені можливості залучення з метою інвестування банківських кредитів, оскільки ці ресурси банків поглиналися механізмом розміщення державних внутрішніх позик.

Отже, надання пріоритетності наповненню доходної частини бюджету, здійснюваного з метою перешкоджання процесу розширеного відтворення при встановленні пропорцій цільового використання ВВП, призвело до значного

зменшення продуктивності національної економіки внаслідок її недофінансування, а відтак і спроможності генерувати ВВП. Особливо рельєфно це помітно у порівнянні з іншими країнами, які одночасно з Україною отримали державну суверенність. Усі вони вже давно вийшли на обсяг ВВП, який був у них у 1990 р. (не говорячи про країни соціалістичного табору), а в Україні обсяг ВВП проти 1990 р. у 2012 р. становив лише 69,4%. Це означає, що якби в Україні було встановлено обґрунтовану пропорцію розподілу ВВП, унаслідок чого нині його обсяг був би хоча б на рівні 1990 р. (тобто 22-річної давності), то бюджет країни міг би забезпечувати українським громадянам рівень життя за європейськими стандартами вже сьогодні без величезного державного боргу, що стримує розвиток країни [9].

Існуюча негативна ситуація посилюється тим, що дохід зведеного бюджету все в більшій мірі концентрується у бюджеті державному. Із даних табл. 1 видно, що у 2000 р. у державному бюджеті було зосереджено 70,9% загального обсягу доходів, а у 2012 р., централізація доходів становила 77,1%, або підвищилась на 6,5 п.п., натомість частка доходів у місцевих бюджетів за цей період зменшилась від загального обсягу доходів зведеного бюджету від 29,1 до 22,9%, тобто на ті ж 6,5 п.п. Зменшення доходів місцевих бюджетів ніяк не означає, що за аналізований період у них зменшились потреби – просто скоротили кошти на виконання своїх повноважень. Із табл. 1 видно, що фактичний обсяг видатків за 2010–2012 рр. у структурі зведеного бюджету зріс від 35,3 до 44,9%, або на 9,6 п.п., а видатки державного бюджету, відповідно, зменшились від 64,7% до 55,1%. Уже це вказує на недоцільність надмірної централізації бюджетних ресурсів там, де в цьому немає безпосередньої потреби.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Використання механізму міжбюджетних відносин для формування централізованого фонду вирівнювання фінансової спроможності окремих бюджетів є виправданим аргументом лише у тому випадку, якщо для забезпечення їхньої фінансової спроможності використано увесь їх фінансовий ресурс, але він виявився недостатнім з позиції самодостатності. Тоді існуючий дефіцит коштів покривається з централізованого регуляторного фонду, створюваного системою міжбюджетних відносин.

Світовий досвід показує, що фіскальний механізм формування доходів місцевих бюджетів має забезпечувати фінансову самодостатність переважної більшості місцевих бюджетів, що досягається відповідною пропорцією закріплення доходних джерел між державним (центральним) бюджетом і бюджетами територіальних громад. Орієнтовно в середньому у бюджетній системі країни забезпеченість доходів місцевих бюджетів за рахунок власних джерел має становити 65–75%. Так, у європейських країнах ця частка доходів перебуває в межах від 66% у Швеції до 78% у Німеччині. За таких умов органи місцевого самоврядування повноцінно здійснюють процес розширеного відтворення господарського комплексу своїх територіальних громад, маючи можливість не лише фінансувати повноваження надання публічних послуг громадянам, але й забезпечувати розвиток, спираючись на підвладну їм локально-територіальну економічну систему. Адже лише частка доходу фінансово самодостатніх місцевих бюджетів, що перевищує їхню потребу, вилучається до централізованого фонду надання дотацій мало спроможним бюджетам [1].

При застосуванні зазначеної європейської моделі формування доходів місцевих бюджетів, орієнтованої на їх фінансову самодостатність, здійснюється передача у їх юрисдикцію достатньо потужних фіскальних джерел доходів. Це сприяє зростанню чисельності самодостатніх місцевих бюджетів та зменшенню дотаційних, що істотно зменшує обсяг руху грошових потоків у системі міжбюджетних відносин.

В Україні спостерігається надлишкова централізація бюджетних ресурсів: у затвердженому зведеному бюджеті на 2013 р. кількість дотаційних бюджетів досягла 99,4% від їх загальної чисельності, що свідчить про порушення їхнього конституційного і нормативно-правового статусу самоврядності.

Зазначені недоліки бюджетного механізму мають бути подолані шляхом децентралізації бюджетних ресурсів відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [4].

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Зайчикова, В.В.* Європейські засади забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування та методологічні підходи до розрахунку її показників / В.В. Зайчикова // Наукові праці НДФі. – 2007. – № 3 (40). – С. 3–12.
2. *Козенко, А.* Сучасний стан бюджетної децентралізації в Україні / А. Козенко // Економіст. – 2014. – № 3. – С. 37-38.
3. *Кириленко, О.П.* Місцеві бюджети України: історія, теорія, практика [монографія] / О.П. Кириленко. – К. : НіОС. – 2000. – С. 384.
4. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету міністрів України від 1.04.2014 р, № 333 – р.
5. *Лисяк, Л.В.* Оцінка бюджетної стійкості : регіональний аспект / Л.В. Лисяк, М.К. Дяченко // Вісник ДДФА: Економічні науки. – 2011. – № 2 (26). – С. 62–69.
6. *Лисяк, Л.В.* Місцеві фінанси і місцеві бюджети в системі регіональної політики саморозвитку / Л.В. Лисяк, В.Я. Олійник, М.І. Деркач // Вісник ДДФА : Економічні науки. – 2012. – № 2 (28). – С. 103–109.
7. *Морозюк, Н.В.* Організаційно-економічна модель самодостатності сільських громад / Н.В. Морозюк // Економіка, фінанси, право. – 2014. – № 3. – С. 29–31.
8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/07. [Елетронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр
9. *Тимошенко, М.В.* Правовий статус органів самоврядування в контексті фінансової забезпеченості місцевих бюджетів / М.В. Тимошенко, В.Є. Дем'яненко // Вісник ДДФА : Економічні науки. – 2013. – № 2 (30). – С. 133–140.

REFERENCE

1. *Zaychykova, V.V.* Yevropeys'ki zasady zabezpechennya finansovoyi spromozhnosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya ta metodolohichni pidkhody do rozrakhunku yiyi pokaznykiv / V.V. Zaychykova // Naukovi pratsi NDFi. – 2007. – № 3 (40). – S. 3–12.
2. *Kozenko, A.* Suchasnyy stan byudzhetnoyi detsentralizatsiyi v Ukrayini / A. Kozenko // Ekonomist. – 2014. – № 3. – S. 37-38.
3. *Kyrylenko, O.P.* Mistsevi byudzhety Ukrayiny : istoriya, teoriya, praktyka [monohrafiya] / O.P. Kyrylenko. – K. : NiOS. – 2000. – S. 384.
4. Kontseptsiya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini. Rozporyadzhennya Kabinetu ministriv Ukrayiny vid 1.04.2014 r, № 333 – r.
5. *Lysyak, L.V.* Otsinka byudzhetnoyi stiykosti: rehional'nyy aspekt / L.V. Lysyak, M.K. Dachenko // Visnyk DDFA : Ekonomichni nauky. – 2011. – № 2 (26). – S. 62–69.
6. *Lysyak, L.V.* Mistsevi finansy i mistsevi byudzhety v systemi rehional'noyi polityky samorozvytku / L.V. Lysyak, V.Ya. Oliynyk, M.I. Derkach // Visnyk DDFA: Ekonomichni nauky. – 2012. – № 2 (28). – S. 103 – 109.
7. *Morozyuk, N.V.* Orhanizatsiyno-ekonomichna model' samodostatnist' sil's'kykh hromad / N.V. Morozyuk // Ekonomika, finansy, pravo. – 2014. – № 3. – S. 29 – 31.
8. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21.05.1997 r. №280/07. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр
9. *Tymoshenko, M.V.* Pravovyy status orhaniv samovryaduvannya v kontekti finansovoyi zabezpechenosti mistsevykh byudzhetiv / M.V. Tymoshenko, V.Ye. Dem"yanenko // Visnyk DDFA : Ekonomichni nauky. – 2013. – № 2 (30). – S. 133 – 140.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2014 р.

Підвищення фінансово-економічної ефективності функціонування суб'єктів господарювання

УДК 658.114.5

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

О.А. Капкайкіна,
аспірантка

ДННУ «Академія фінансового управління»

Розглянуто питання аналізу й оцінки фінансової стійкості вітчизняних підприємств та надано рекомендації щодо її вдосконалення.
Ключові слова: *фінансова стійкість підприємства, фінансовий аналіз, додана вартість.*

Рассмотрены вопросы анализа и оценки финансовой устойчивости отечественных предприятий и представлены рекомендации по ее усовершенствованию.
Ключевые слова: *финансовая устойчивость предприятия, финансовый анализ, добавленная стоимость.*

The article is devoted to financial stability of the national business sector. Financial stability is the ability of businesses developing by keeping its financial security in order to maximize financial results. The author underlines that the financial stability management is not systematic yet. The constituent elements of financial stability is the financial balance of the enterprise, resource, potential and financial stability. The achieving financial balance is one of the most important conditions to ensure financial stability.

The purpose of the research is to review the process of providing the financial stability of enterprises as a combination of absolute and relative indices.

The article deals with the main stages of the assessment of the financial viability. The study emphasizes the importance of using different methodological approaches (coefficient, modular and integrated). Absolute and relative indicators are used to evaluate financial stability of enterprises. The author presents the analysis of net income (loss) of companies and amount of capital investment using these methods.

The author comes to the conclusion that financial stability is a prerequisite for business development of the business sector of the national economy and, therefore, is an important objective of public policy guaranteeing economic security in crises.

The article is intended for student of Economics.
Key words: *national economy, financial stability, enterprise, public policy, economic security.*

Постановка проблеми. Успішність здійснення сучасних економічних реформ, ініційованих Президентом України по забезпеченню соціально-економічного розвитку українського суспільства, зумовлюється високопродуктивною і ефективною діяльністю національної економіки, конкурентоспроможністю, кожного суб'єкта господарювання. Разом з тим, значна кількість вітчизняних підприємств є збитковими. Зокрема, чистий прибуток великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за січень-червень 2013 р. склав 57,0 у % до загальної

© О.А. Капкайкіна, 2014

кількості підприємств, а збиток − 43,0%. Негативними тенденціями функціонування підприємств також є збільшення дебіторської заборгованості (1499971,5 млн. грн.. − на кінець 2011 р.), погіршення показників фінансових результатів великих та середніх підприємств до оподаткування (за січень-червень 2013 р. підприємства, які одержали прибуток, склали 57,8% до загальної кількості підприємств, а підприємства, які одержали збитки - 42,2% до загальної кількості).

Це актуалізує потребу в удосконаленні державної політики сприяння посиленню фінансової стійкості вітчизняного підприємницького сектора економіки, передусім спрямованої на покращення рівня доступності фінансових ресурсів, сприяння збільшенню обсягів господарської діяльності, підвищення рівня фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності суб'єктів підприємництва, покращення доступу підприємств до кредитних ресурсів, посилення фінансової складової економічної безпеки вітчизняних підприємств сектора малого підприємництва.

Аналіз досліджень та публікацій. Великий внесок у розробку методології оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання, зокрема їх фінансової стійкості, зробили І. Бланк [1], М. Білик [8], Т. Донченко [2], М. Заюкова [3], А. Поддєрьогін, Г. Савицька [7], Л. Шаблиста [9] та ін. Їх працями не лише розкрито сутність явища фінансової стійкості підприємств, чинників, що її зумовлюють, а й обґрунтовано методи управління цим важливим процесом.

Зокрема, встановлено, що фінансова стійкість − це здатність підприємства стабільно розвиватися, зберігаючи свою фінансову безпеку в умовах ризикового внутрішнього і зовнішнього середовища з метою максимізації фінансових результатів при забезпеченні розширеного відтворення. Одним із завдань аналізу фінансової стійкості підприємства є вивчення основних показників, що характеризують його фінансову стійкість, та обґрунтування пропозицій управління цим процесом.

Разом з тим, у виконаних дослідженнях процес управління фінансовою стійкістю ще не набув характеру системності у поєднанні дії внутрішніх і зовнішніх чинників економічних відносин ринкового середовища.

Мета статті полягає у розгляді процесу забезпечення фінансової стійкості підприємств як сукупності абсолютних і відносних показників, що є індикаторами економічних відносин суб'єктів господарювання у ринковому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова стійкість суб'єкта господарювання у ринковому середовищі зумовлюється його стабільністю у відносинах з контрагентами по виконанню взаємних зобов'язань.

Фінансова стабільність підприємства є однією з найважливіших характеристик фінансового стану підприємства й пов'язана з рівнем його залежності від кредиторів та інвесторів. Складовими елементами фінансової стабільності є фінансова рівновага підприємства, ресурсна, потенційна й фінансова стійкість. Остання є основною.

Фінансова рівновага досягається за рахунок оптимізації співвідношення частки коштів, що капіталізується, та тієї їх частки, що спрямовується на споживання, а також узгодження джерел формування та напрямів використання власних фінансових ресурсів, встановлення оптимального співвідношення між внутрішніми й зовнішніми джерелами формування власних фінансових ресурсів. Фінансова рівновага − це агрегований показник, тому її досягнення значною мірою залежить від ефективності облікової політики підприємства, політики формування й розподілу прибутку, амортизаційної, дивідендної, емісійної політики підприємства тощо.

Досягнення фінансової рівноваги − одна з найважливіших умов забезпечення фінансової стабільності, оскільки зростання можливостей щодо забезпечення приросту власних фінансових ресурсів означає підвищення фінансової стійкості та веде до зростання ринкової вартості підприємства.

Базуючись на методології аналізу фінансового стану підприємств, можна виділити такі етапи оцінки фінансової стійкості підприємства (рис. 1).

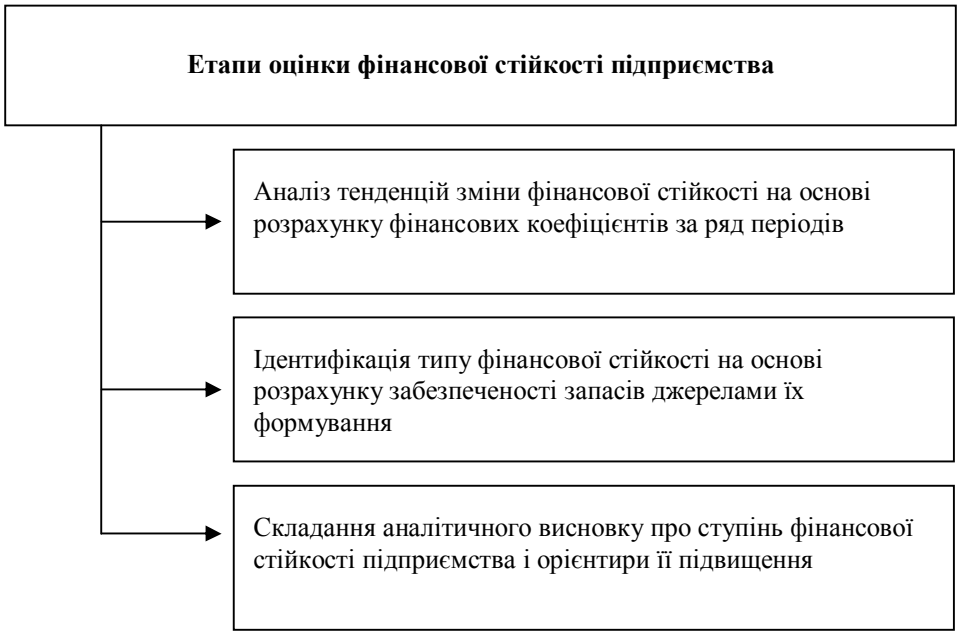

Рис. 1. *Основні етапи оцінки фінансової стійкості підприємства*

Важливими показниками фінансового стану підприємства залишаються співвідношення податків, відрахувань у соціальні фонди, проценти за користування позиковими коштами, дивіденди до приросту залишку чистого прибутку. Вирішального значення для майбутнього підприємства набуває частка доданої вартості, що надходить у розпорядження підприємства після всіх нарахувань.

Недостатня фінансова стійкість підприємства може призвести до його неплатоспроможності, а надлишкова − до створення «зайвих» запасів і резервів, у зв'язку з чим зростуть витрати на їх утримання, спостерігатиметься недоотримання прибутку та гальмування темпів економічного розвитку.

Як правило, фінансову стійкість підприємства оцінюють за допомогою абсолютних і відносних показників.

За абсолютний показник фінансової стійкості приймають наявність власних оборотних коштів (*НВОК*). Він розраховується як різниця між поточними активами й зобов'язаннями:

$$НВОК = ПА - ПЗ,$$

де *ПА* − поточні активи, тобто підсумок за II розділом активу балансу;

ПЗ − поточні зобов'язання, тобто підсумок за IV розділом балансу.

Для розрахунку фінансової стійкості підприємств використовують різні методичні підходи: коефіцієнтний, агрегатний та інтегральний.

Основою найпоширенішого з них - *коефіцієнтного підходу* - до оцінки фінансової стійкості підприємства є обчислення й аналіз низки фінансових коефіцієнтів, а саме: фінансової автономії, фінансової залежності, фінансового ризику, маневреності власного капіталу, структури покриття довгострокових вкладень, довгострокового залучення коштів, фінансової незалежності капіталізованих джерел.

Агрегатний підхід ґрунтується на визначенні фінансової стійкості на основі агрегатів та доповнює коефіцієнтний, оскільки виділяють чотири типи поточної фінансової стійкості підприємства.

Трьом показникам наявності джерел формування запасів відповідають три показники забезпечення запасів джерелами формування:

- власних оборотних коштів;
- власних оборотних коштів і довгострокових джерел формування запасів;
- основних джерел формування запасів.

Інтегральний підхід дає змогу надати інтегровану оцінку фінансової стійкості. Показники фінансової стійкості за цього

підходу характеризують стан активів підприємства та забезпеченість їх джерелами покриття.

Фінансова стійкість підприємства у процесі його функціонування може бути одного з чотирьох типів.

Перший тип − це абсолютна стійкість. За нього обсяги запасів і витрат менші від суми власного оборотного капіталу та кредитів банку під товарно-матеріальні цінності:

$$ЗВ < \sum ВОК + КР_{ТМЦ},$$

де $ЗВ$ − запаси й витрати;

$КР_{ТМЦ}$ − кредити під товарно-матеріальні цінності.

А коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат джерелами коштів ($К_З$) більший за одиницю:

$$К_З = \frac{\sum ВОК + КР_{ТМЦ}}{ЗВ} > 1$$

Другий тип фінансової стійкості − це нормальна стійкість фінансового стану. За цього типу стійкості гарантується платоспроможність підприємства та виконується умова:

$$ЗВ = \sum ВОК + КР_{ТМЦ}$$

Відповідно, коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат джерелами коштів дорівнює одиниці:

$$К_З = \frac{\sum ВОК + КР_{ТМЦ}}{ЗВ} = 1$$

У такій ситуації підприємство використовує для покриття запасів, окрім власних оборотних коштів, довгострокові й залучені.

Третій тип фінансової стійкості − це нестійкий (передкризовий) фінансовий стан. За нього порушується рівновага платіжних засобів і зобов'язань за рахунок залучення тимчасово вільних джерел коштів ($Д_{ТВ}$) в оборот підприємства:

$$ЗВ = \sum ВОК + КР_{ТМЦ} + Д_{ТВ}$$

і відповідно:

$$К_З = \frac{\sum ВОК + КР_{ТМЦ} + Д_{ТВ}}{ЗВ} = 1$$

Фінансова нестійкість вважається припустимою, якщо виконуються такі умови:

1. Виробничі запаси ($ВЗ$) і готова продукція ($ГП$) дорівнюють сумі короткострокових кредитів і позикових коштів ($ККПК$), що беруть участь у формуванні запасів, або перевищують її:

$$ВЗ + ГП \geq ККПК$$

2. Незавершене виробництво ($НВ$) і витрати майбутніх періодів ($ВМП$) дорівнюють величині власного оборотного капіталу або менші від неї:

$$НВ + ВМП \leq ВОК$$

У цій ситуації існує можливість відновлення рівноваги за рахунок поповнення джерел власних коштів, скорочення дебіторської заборгованості, прискорення оборотності запасів.

Четвертий тип фінансової стійкості − це кризовий фінансовий стан. За цього типу стійкості підприємство перебуває на межі банкрутства, тобто сума його запасів і витрат перевищує суму власних оборотних коштів, кредитів під товарно-матеріальні цінності та залучених тимчасово вільних джерел коштів:

$$ЗВ > ВОК + КР_{ТМЦ} + Д_{ТВ}$$

і відповідно:

$$К_З = \frac{\sum ВОК + КР_{ТМЦ} + Д_{ТВ}}{ЗВ} < 1$$

Така ситуація свідчить про неспроможність підприємства розрахуватися за своїми зобов'язаннями. Вона стає причиною нестійкого фінансового стану в поточному періоді, що призводить до втрати фінансової рівноваги в довгостроковій перспективі.

Важливим аспектом фінансового аналізу є визначення запасу фінансової стійкості, що дає змогу належним чином обґрунтувати управлінські рішення в бізнесі. Для розрахунку запасу фінансової стійкості (зони безпечності) підприємства використовують такі показники форми № 2:

- виручку від реалізації (без ПДВ і АЗ) (ряд. 035 ф. № 2);
- маржинальний дохід (ряд. 05 ф. № 2);
- постійні витрати (ряд. 070, 080 ф. № 2).

На основі вказаних даних ф. № 2 визначають поріг рентабельності та запас фінансової стійкості.

Маржинальний дохід ($МД$) підприємства становлять постійні витрати і прибуток. Поріг рентабельності ($П_{рен}$) являє собою відношення суми постійних витрат ($ПВ$) до

частки маржинального доходу у виручці (*ЧМД*):

$$П_{рен} = \frac{ПВ}{ЧМД}$$

Економічний зміст цього показника полягає в тому, що визначається сума виручки, потрібна для покриття всіх постійних витрат підприємства. Рентабельність тут дорівнює нулю. За допомогою цього показника розраховують запас фінансової стійкості (*ЗФС*):

$$ЗФС = \frac{ВРП_{рен}}{ВВ} x\,100\%$$

або

$$ЗФС = ВР - П_{рен}$$

Діапазон нормативних значень залежить від виду економічної діяльності підприємства.

Орієнтовні значення коефіцієнта незалежності можуть бути: верхня межа − 0,5; нижня межа − 1. Орієнтовні значення коефіцієнта фінансової стійкості можуть бути: верхня межа - 0,5; нижня межа - 0,9.

Фінансова стійкість підприємництва є необхідною передумовою розвитку підприємницького сектора національної економіки, а отже й важливим завданням державної політики щодо гарантування економічної безпеки держави в умовах виникнення криз. Розглянемо основні чинники впливу на фінансову стійкість підприємств (рис. 2).

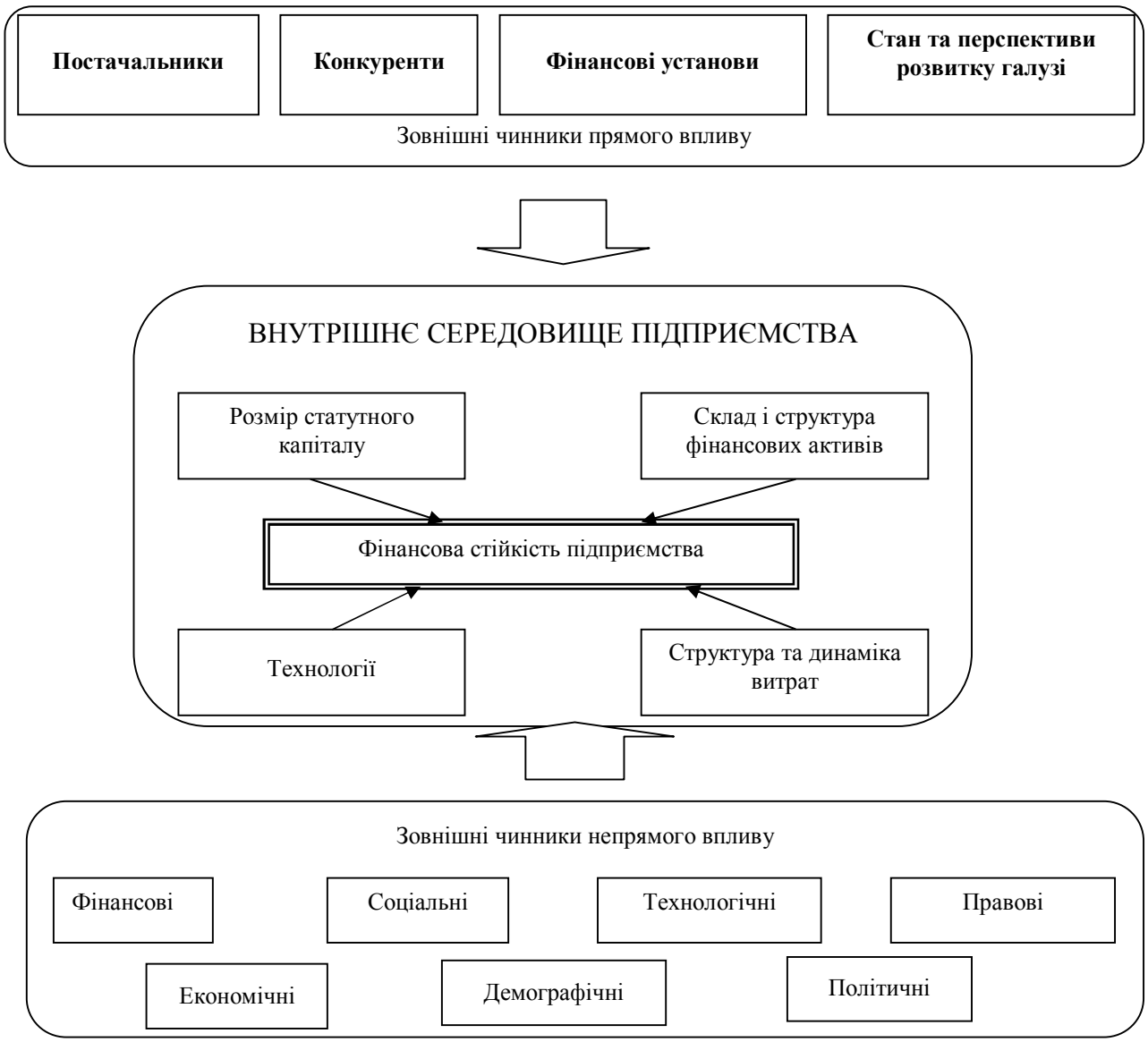

Рис. 2. *Чинники впливу на фінансову стійкість підприємства* (складено за [6])

Зовнішні чинники впливу на фінансову стійкість підприємств можуть різко змінити фінансовий стан підприємства, а в окремих випадках навіть спричинити його банкрутство. Вони не підлягають регулюванню з боку керівництва окремого підприємства, тому для забезпечення фінансової стійкості необхідне гнучке пристосування до них.

Внутрішні чинники перебувають під безпосереднім впливом підприємства, тому для забезпечення фінансової стійкості суб'єкта господарювання необхідно так управляти внутрішніми чинниками, щоб нівелювати негативний вплив зовнішніх.

Для досягнення фінансової стійкості підприємства слід здійснювати ефективне управління внутрішніми факторами його діяльності, яке полягає в:

- реалізації найефективніших шляхів розширення обсягів активів;
- підтриманні ефективності використання необоротних активів;
- оптимізації складу і структури поточних активів, раціоналізації їх обороту;
- оптимізації структури власних фінансових ресурсів;
- мобілізації залученого капіталу;
- забезпеченні самофінансування за рахунок прибутку, оптимізації податкових платежів, ефективної амортизаційної політики.

Динаміка показників фінансової стійкості підприємств упродовж останніх років демонструє нерівномірний розвиток суб'єктів господарювання. Про це свідчить:

1) збільшення кількості збиткових підприємств. Так, у 2008−2010 рр. кількість збиткових підприємств зросла з 38,7% у 2008 р. до 42,7% у 2010 р. Кількість збиткових підприємств у 2011 р. зменшилася на 6,2% (до 36,5%), проте у 2012 р. знову зросла до 37% (табл. 1).

Таблиця 1

Чистий прибуток (збиток) підприємств [5]

Рік	Чистий прибуток (збиток)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2008	–41025,1	61,3	144460,1	38,7	185485,2
2009	-37131,1	58,9	108853,4	41,1	145984,5
2010	13906,1	57,3	155197,6	42,7	141291,5
2011	67797,9	63,5	208896,3	36,5	141098,4
2012	35067,3	63	210607,6	37	175540,3

2) зростання частки сумнівних та безнадійних боргів.

Станом на 1.01.2010 р. обсяг проблемних і сумнівних кредитів сягнув 69,9 млрд. грн.. або 9,4% від обсягу кредитного портфеля українських банків, тоді як на початку року проблемними вважалися тільки 2,2% усіх кредитів на суму 18 млрд. грн.. [4]. Як наслідок, це призвело до значного погіршення показників діяльності банківської системи України.

Крім того, згідно з експертними оцінками, прострочена заборгованість за кредитами в банках України на 1 липня 2013 р. становила 76,0 млрд. грн., на 1 вересня 2013 р. − 75,3 млрд. грн.

Як зазначається, зростання простроченої заборгованості в січні-червні 2013 р. становить 4,9%. При цьому в червні обсяг прострочених боргів знизився на 2,2%.

Зміцненню фінансового стану підприємств сприяє розгортання інвестиційно-інноваційної діяльності (табл. 2)..

Таблиця 2

Динаміка показників капітальних інвестицій

Рік	Капітальні інвестиції (освоєно/використано), млн. грн.			Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) з ПДВ, млн. грн.	
	всього	за рахунок коштів державного бюджету	за рахунок коштів місцевих бюджетів	всього	у % до відповідного періоду попереднього року
2010	189 060,6	10 952,2	6 367,7	171 091,9	99,4
2011	259 932,3	18 394,6	8 801,3	238 174,6	122,4
2012	293 691,9	17 141,2	9 149,2	x	x
2012 I кв.	48 123,0	1 200,3	675,6	x	x
2012 I півр.	112 221,3	5 066,1	2 096,4	x	x
2012 9 міс.	177 459,8	9 591,4	4 541,3	x	x
2013 рік					
2013 I кв.	51 943,5	876,6	1 061,9	x	x
2013 I півр.	103 330,3	2 047,4	2 308,7	x	x

Як видно з табл. 2, у післякризовому періоді (2010-2013 рр.) обсяг капітальних вкладень, освоєних підприємствами країни за рахунок усіх джерел фінансування, за I півріччя 2013 р. порівняно з I півріччям 2012 р. знизився на 14,6% і склав 103,3 млрд. грн.

У матеріальні активи було спрямовано 96,4% від загального обсягу капітальних інвестицій, а саме – у житлові, нежитлові будівлі та інженерні споруди вкладено 54,0% загального обсягу капітальних інвестицій; в машини, обладнання та інвентар, транспортні засоби – 38,4%. У нематеріальні активи спрямовано 3,6% загального обсягу капітальних інвестицій, з яких 53,4% становили права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії тощо, 33,2% – витрати на придбання (створення) засобів програмного забезпечення.

Значну частку (45,1% загального обсягу) капіталовкладень спрямовано у розвиток промислових підприємств. Будівельними підприємствами освоєно 16,0% загального обсягу капіталовкладень, підприємствами, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 8,8%, підприємствами сільського, лісового та рибного господарства – 6,5%, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – 5,7%, підприємствами, що здійснюють операції з нерухомим майном – 4,6%.

У I півріччі 2013 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року обсяги капіталовкладень, спрямованих у розвиток підприємств промисловості, зросли на 6,5%, у т.ч. водопостачання, каналізації, поводження з відходами – у 3 рази; з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – у 1,9 рази; переробної промисловості – на 3,4%, добувної промисловості та розроблення кар'єрів зменшилися на 35,8%. Загалом обсяги освоєння капітальних інвестицій збільшилися на підприємствах з виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічної діяльності – у 1,9 рази, з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – на 18,2%, з виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів – на 18,0%, виробництва хімічних речовин і хімічної продукції – на 16,6%. Разом з тим, обсяги капіталовкладень зменшились у виробництві коксу та продуктів

нафтопереробки (на 46,8%), виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (на 32,7%), виробництві машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань (на 23,1%), виробництві гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (на 22,2%), виробництві електричного устаткування (на 18,4%), металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім машин та устаткування (на 11,2%).

Суттєве скорочення обсягів освоєння капітальних інвестицій за січень-червень 2013 р. порівняно з відповідним періодом минулого року спостерігалось у транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській службі (на 56,8%), державному управлінні і обороні, обов'язковому соціальному страхуванні (на 31,9%), оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (на 22,7%), на підприємствах з тимчасового розміщення й організації харчування (на 23,2%), у будівництві (на 14,3%), фінансовій та страховій діяльності (на 12,4%).

У соціальній сфері – обсяги капіталовкладень, спрямованих на освіту, зменшилися на 38,4%, розвиток мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – на 6,8%. Водночас у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги інвестиції зросли на 1,4% [5].

Висновки. Проведене дослідження засвідчує необхідність активізації державної політики щодо посилення фінансової стійкості суб'єктів господарювання. Державна політика повинна здійснюватися з використанням інституційних, економічних та організаційних способів, зокрема: покращення рівня доступності фінансових ресурсів для суб'єктів підприємництва; сприяння збільшенню обсягів господарської діяльності суб'єктів підприємництва України; підвищення рівня фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності суб'єктів підприємництва за рахунок: підвищення ефективності управління активами та фінансовим станом підприємств; реалізації управлінських функцій органів влади стосовно моніторингу рівня, а також стимулювання підвищення рівня ліквідності підприємств; стимулювання збільшення частки оборотних активів у структурі балансу суб'єктів підприємництва; покращення доступу суб'єктів підприємництва до кредитних ресурсів; посилення фінансової складової економічної безпеки вітчизняних підприємств сектора малого підприємництва. Отже, визначення меж фінансово-економічної стійкості суб'єкта господарювання є важливою економічною проблемою в умовах ринкової економіки.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бланк, И.А.* Финансовый менеджмент : учебный курс / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр; Эльга, 2001. – 528 с.
2. *Донченко, Т.В.* Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства / Т.В. Донченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – Т.1. – С. 23−27.
3. *Заюкова, М.С.* Теорія фінансової стійкості підприємства: монографія / М.С. Заюкова. – Вінниця: Вид-во «Універсум», 2004. – 155 с.
4. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm чи http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807.
5. Основні показники економічного та соціального розвитку України [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/info_boxes?art_id=38501&cat_id=38506.

6. *Приймак, І.* Фінансова стійкість підприємства як об'єкт фінансового менеджменту [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://evrica.org.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3997/1/563-570_Pryymak_I_Hanulyak_M.pdf.
7. *Савицкая, Г.В.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г.В. Савицкая – Мн.: Новое знание, 2002. – 704 с.
8. Фінансовий аналіз: навч. посібник / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька – К.: КНЕУ, 2005. – 592 с.
9. *Шаблиста, Л.М.* Фінансова стійкість підприємства: сутність і методи оцінки / Л.М. Шаблиста // Економіка і прогнозування. − 2006. − № 2. − С. 46-57.

REFERENCES

1. *Blank I.A.* Finansovyi menedzhment: Uchebnyi kurs / I.A. Blank. – K.: Nika-Tsentr; El`ga, 2001. – 528 s.
2. *Donchenko T.V.* Teoretichni osnovy formuvannia mekhanizmu upravlinnia finansovoiu stiikistiu pidpryiemstva / T.V. Donchenko // Visnyk Khmel`nits`kogo natsional`nogo universitetu. – 2010. – # 1. – T.1. – S. 23-27.
3. *Zaiukova M.S.* Teoriia finansovoii stiikosti pidpryiemstva: monografiia / M.S. Zaiukova. – Vinnitsia: Vyd-vo «Universum», 2004. – 155 s.
4. Osnovni pokaznuku diial`nosti bankiv Ukrayini [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm.
5. Osnovni pokazniky ekonomichnogo ta sotsial`nogo rozvitku Ukrayiny [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/info_boxes?art_id=38501&cat_id=38506.
6. *Savitskaia G.V.* Analiz hoziaistvennoi deiatel`nosti predpriiatiia / G.V. Savitskaia – Mn.: Novoe znanie, 2002. – 704 s.
7. Finansovyi analiz: navch. posibn. / M.D. Bilyk, O.V. Pavlovs`ka, N.M. Prytuliak, N.Yu. Nevmerzhyts`ka – K.: KNEU, 2005. – 592 s.
8. *Shablysta L.M.* Finansova stiikist` pidpryiemstva: sutnist` i metody otsinky / L.M. Shablysta // Ekonomika i prognozuvannia. – 2006. − № 2. − S. 46-57.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2013 р.

УДК 336.71

КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ НЕФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ: СТАН ТА СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

А.В. Непран,
кандидат економічних наук

Харківський економіко-правовий університет

Розглянуто стан та тенденції зміни заборгованості нефінансових корпорацій. У цілому за досліджуваний період спостерігається перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською, яке мало стійкий характер. Встановлено, що зростання кредиторської заборгованості супроводжувалося збільшенням середнього терміну її погашення, що негативно впливає на фінансовий стан та інвестиційну активність нефінансових корпорацій.

Ключові слова: *кредиторська заборгованість, заборгованість за кредитами банків, дебіторська заборгованість, середній термін погашення кредиторської заборгованості.*

Рассмотрены состояние и тенденции в изменениях задолженности нефинансовых корпораций. В целом за исследуемый период наблюдается превышение кредиторской задолженности над дебиторской, которое имеет устойчивый характер. Установлено, что рост кредиторской задолженности сопровождался увеличением среднего срока ее погашения, что имеет негативное влияние на финансовое состояние и инвестиционную активность нефинансовых корпораций.

Ключевые слова: *кредиторская задолженность, задолженность по кредитам банков, дебиторская задолженность, средний срок погашения кредиторской задолженности.*

The article considers the status and trends in the debt of nonfinancial corporations. It was established that the increase in accounts payable was accompanied by an increase in the average term of repayment. In general, over the period observed excess payable over accounts receivable, which was sustained. If in 2008 the excess of accounts payable amounted to UAH 173,9 billion, while in 2012–399,9 billion USD. As a percentage of accounts receivable the excess accounted for 18.1 % and 25,6 %. During the study period 72,6 % increase in payables to non-financial corporations was due to growth in accounts receivable. Growing maturity payable adversely affect the financial condition and investment of non-financial corporations. Strengthening the negative trends in the financial sector obligations require states to intensify efforts to overcome them. Otherwise these negative trends are not stopped on time, threaten the deployment of the crisis in Ukraine, deterioration of financial and investment security of the national economy.

Key words: *accounts payable, receivable on bank loans, accounts receivable, the average maturity of payables.*

Постановка проблеми. Створення умов для забезпечення масштабного зростання національного капіталу як основи реалізації структурно-інноваційних зрушень у нефінансових корпораціях стримується погіршенням фінансового стану підприємств. Уповільнилися інвестиційні процеси, прискореними темпами зростає кредиторська заборгованість та заборгованість за кредитами банків. Так, лише за 2008-2012 рр. кредиторська заборгованість нефінансових корпорацій зросла у 1,7 рази і досягла 1960,9 млрд. грн. Стрімке зростання заборгованості призвело до погіршення платоспроможності багатьох підприємств, стало однією з головних причин структурних деформацій у формуванні капіталу. Нині капіталу нефінансових корпорацій понад 65%, який формується за рахунок позичкових ресурсів, що несе в собі потенційну загрозу їх фінансовій стійкості та платоспроможності. Актуальність обраної теми у значній мірі визначається тим, що динаміка кредиторської заборгованості, її склад та структура мають значний вплив на оборотність капіталу, вкладеного в оборотні активи, а також на фінансовий стан нефінансових корпорацій.

© А.В.Непран, 2014

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним і прикладним проблемам фінансового стану нефінансових корпорацій присвячені праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема В. Гейця, Л. Шинкарука [1], А. Даниленка [2], І. Журавльової, О. Ястремської, Л. Мереннкової [3], О. Барановського [4], Н. Ізмайлової [5], М. Білик [6], О. Лищенка [7] та ін. Як відмічає В. Балінська, зміна співвідношення вартісної величини власного і позичкового капіталу свідчить про те, що в Україні спостерігаються серйозні деформації, диспропорції та суперечності у системі капіталоутворення [8, с. 77]. Однією з її причин стало стрімке зростання запозичених ресурсів у структурі фінансування капіталу нефінансових корпорацій. Аналізуючи стан фінансової системи України в сучасних умовах, авторами колективної монографії за ред. Т. І. Єфименко був зроблений висновок: «На сьогодні немає альтернативи кредиторської заборгованості як джерелу, що забезпечує можливість здійснення виробництва, зокрема у кризовий період» [9, с. 178].

Проте, незважаючи на численні публікації та значні досягнення в теорії і практиці аналізу фінансового стану нефінансових корпорацій, є низка невирішених проблем, які залишаються поза увагою українських вчених. Це стосується, перш за все, аналізу динаміки і структури кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій. Важливого значення набуває визначення чинників, які негативно вплинули на зростання обсягів кредиторської заборгованості.

Метою дослідження є аналіз динаміки і структури кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій, а також чинників, які впливають на її зміну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кредиторська заборгованість під- приємств є природною складовою бухгалтерського балансу. Вона виникає у випадку, коли дата надходження товарів (робіт, матеріалів і т. ін.) не збігається з датою їхньої фактичної оплати. Наявність кредиторської заборгованості у значних розмірах не є сприятливим фактором для підприємств та організацій і суттєво знижує показники при оцінці фінансового стану підприємств, платоспроможності та ліквідності.

Відносне збільшення кредиторської заборгованості має двоякий характер. З однієї сторони, це сприяє збільшенню джерел фінансування для підприємств, а з іншої - погіршує платоспроможність підприємств та підвищує ризики їх банкрутства.

Забезпечення стійких темпів нагромадження національного капіталу, ресурсне забезпечення пріоритетів структурно-інноваційної модернізації економіки України потребують мобілізації фінансових ресурсів. Проте за останні роки в країні спостерігається негативна тенденція звуження чинників капіталоутворення, погіршення структури капіталу та фінансової спроможності суб'єктів ринку. Прискореними темпами зростають поточні й довгострокові зобов'язання нефінансових корпорацій (табл. 1).

Таблиця 1

*Динаміка заборгованості нефінансових корпорацій**

(на кінець року; млрд. грн.)

Показники	Роки				
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Загальна величина довгострокових та короткострокових зобов'язань, усього:	1 936,1	2 208,0	2 434,1	2 829,4	3 191,9
Із загальної заборгованості:					
- кредиторська заборгованість	1 135,8	1 363,8	1 519,3	1 771,7	1 960,9
- заборгованість за кредитами банків і позиками	443,7	462,2	501,0	575,5	605,4
- інша кредиторська заборгованість	356,7	382,0	413,8	482,1	625,7
Дебіторська заборгованість	961,9	1 030,9	1 270,0	1 390,9	1 561,0

* Без банків та органів державного управління.

Розраховано за: Діяльність суб'єктів господарювання за відповідні роки. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : hptt://www.ukrstat.gov.ua.

Дані табл. 1 свідчать про збільшення заборгованості нефінансових корпорацій за всіма видами зобов'язань, і особливо кредиторської заборгованості. Так, якщо за 2008-2012 рр. сумарна заборгованість за зобов'язаннями збільшилася на 1255,8 млн. грн., або на 64,9%, то кредиторська заборгованість – зросла відповідно на 825,1 млн. грн., або на 72,6%. Як наслідок, частка кредиторської заборгованості у загальній сумі зобов'язань нефінансових корпорацій зросла з 58,7% у 2008 р. до 61,4 % у 2012 р., а заборгованості за кредитами і позиками - знизилася відповідно до 22,9 до 19,0%. Слід зазначити, що зростання кредиторської заборгованості за 2008-2012 рр. відбувалося нерівномірно. Найбільший темп зростання кредиторської заборгованості спостерігався в кризовий період (2009 р.). Надалі відбувається уповільнення темпів зростання кредиторської заборгованості.

У той же час зростання заборгованості за кредитами, отриманими підприємствами реального сектору, мало іншу динаміку. В період економічної кризи (2008-2009 рр.) спостерігалося уповільнення зростання заборгованості за кредитами, наданими підприємствам реального сектору, що було обумовлено як скороченням пропозиції кредитних ресурсів з боку банків, так і підвищенням їх ціни для підприємств реального сектору. Подолання наслідків фінансово-економічної кризи сприяло відновленню попиту та стимулювало зростання надання банківського кредиту. Так, у 2009 р. загальний обсяг кредитування підприємств у порівнянні з 2008 р. зріс на 4,2%, а в 2011 р. у порівнянні з 2010 р. - на 14,9%.

Зростання кредиторської за боргованості нефінансових корпорацій мало суттєві відмінності за видами економічної діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка темпів зростання кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій за видами економічної діяльності, %

Показники	Роки				
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Нефінансові корпорації	142,3	108,8	122,9	118,6	117,1
у тому числі:					
- сільське господарство, мисливство, лісове господарство	163,2	113,4	118,1	140,6	127,8
- промисловість	141,8	121,9	124,1	115,2	111,8
- будівництво	146,8	91,5	117,6	137,9	122,5
- торгівля	148,6	98,9	123,6	121,2	119,7
- операції з нерухомим майном	123,5	122,3	121,8	108,4	115,4

Розраховано за: Діяльність суб'єктів господарювання за відповідні роки : Статистичний збірник / Державний комітет статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : hptt://www.ukrstat.gov.ua.

У передкризовий період спостерігалися найвищі темпи залучення кредитів. Так, у 2008 р. темп залучення кредитів у сільському господарстві становив 163,2%, у торгівлі - 148,6%. Це було викликано специфічними особливостями цих галузей через сезонність виробництва: у сільському господарстві основні витрати ресурсів припадають на весну, а в торгівлі масові закупівлі товару передують його реалізації. Цілком зрозуміло, що в період кризи (2009 р.) зменшується ділова активність як кредиторів, так позичальників. Це стосується й основних галузей матеріального виробництва, і будівництва та торгівлі. Так, у будівництві скорочення обсягів залучення кредитів становило 8,5%, у торгівлі - відповідно 1,1%.

Характерною особливістю зростання обсягів кредиторської заборгованості в період відновлення економічного зростання (2010-2012 рр.) було випереджальне зростання в сільському господарстві, в будівництві та торгівлі, де для початку виробничого циклу необхідно мати сировину та матеріальні ресурси, які окупляться тільки через певний час, на

відміну від окремих галузей промисловості з поточним виробництвом товарної продукції.

У результаті різних темпів зростання кредиторської заборгованості відбулися суттєві зміни в структурі її приросту (табл. 3).

Як свідчать дані таблиці, приросту кредиторської заборгованості стало її збільшення в торгівлі та переробній промисловості. Так, на ці дві галузі припадало 237,2 млрд. грн. або 70,2% приросту кредиторської заборгованості. Частка підприємств, що займаються операціями з нерухомістю, становила 8,8% від загального обсягу приросту кредиторської заборгованості. Вклад сільського господарства в загальний обсяг приросту кредиторської заборгованості був незначним і склав 12,7 млрд. грн. або 3,7% від загального обсягу її приросту.

Таблиця 3

Структура приросту кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій*

Види економічної діяльності	2008 р.		2010 р.		2012 р.	
	млн. грн.	% до підсумку	млн. грн.	% до підсумку	млн. грн.	% до підсумку
Усього	337642,0	100,0	283063,0	100,0	286753,7	100,0
У тому числі:						
- сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12650,0	3,7	6699,6	2,4	15789,8	5,5
- добувна промисловість	13662,9	4,0	18177,9	6,4	16035,0	5,6
- переробна промисловість	75744,9	22,4	60808,9	21,5	14610,1	5,1
- виробництво й розподілення електроенергії, газу та води	4376,5	1,4	14353,5	5,1	33044,7	11,5
- будівництво	21364,8	6,3	10804,6	3,8	24653,1	8,6
- торгівля	161479,9	47,8	114961,7	40,6	117750,6	41,1
- операції з нерухомим майном	29823,3	8,8	41809,5	14,8	16420,3	5,7
- інші види діяльності	18539,7	5,6	15447,3	5,5	48450,1	16,9

* Приріст розраховувався як різниця кредиторської заборгованості на кінець і початок періоду.

Розраховано за: Діяльність суб'єктів господарювання за відповідні роки : Статистичний збірник / Державний комітет статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : hptt://www.ukrstat.gov.ua.

У 2010 р. у порівнянні з 2008 р. у структурі приросту кредиторської заборгованості збільшилася частка операцій з нерухомим майном (на 6,0%) та промисловості (на 5,2%) при одночасному зменшенні в торгівлі (на 7,2%) та сільському господарстві (на 1,3%). У 2012 р. збільшення приросту кредиторської заборгованості відбувалося за рахунок зростання обсягів залучення кредитів на підприємствах з виробництва та розподілення електроенергії, газу і води (на 6,4%), у будівництві (на 4,8%) та інших видів діяльності (на 11,4%).

У цілому стан та структура кредиторської заборгованості охоплює широкий спектр розрахункових взаємовідносин підприємства з постачальниками, робітниками і службовцями, із засновниками і бюджетом.

Зростання обсягів кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій відбувалося нерівномірно за окремими її видами. Проте загальною тенденцією було порівняно менші темпи зростання заборгованості за товари, роботи та послуги перед бюджетом та з оплати праці, у той же час спостерігались більш високі темпи зростання інших форм заборгованості. Так, за 2008-2012 рр. зростання заборгованості за розрахунками з бюджетом нефінансових корпорацій становило 132,9%, з оплати праці - 125,5%, у той час як зростання іншої заборгованості - відповідно 208,0%. Ця тенденція

була характерною для більшості видів економічної діяльності. Зокрема, в промисловості заборгованість з бюджетом за досліджуваний період зросла до 34,2%, у той час як інша заборгованість - на 223,1%.

Унаслідок нерівномірних темпів зростання в структурі кредиторської заборгованості за окремими її видами відбулися значні структурні зрушення (табл. 4).

Як видно із табл. 4, у цілому в нефінансових корпораціях спостерігається стійка тенденція до зниження частки кредиторської заборгованості. Так, частка кредиторської заборгованості за товари, роботи та послуги у загальному обсязі кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій зменшилася з 57,2% у 2008 р. до 50,0% у 2012 р., у тому числі в промисловості з 58,6% до 54,3%.

Кредитні відносини одночасно поєднують кредиторів. Кризовий стан економіки погіршив стан дебіторів, тому підприємства-кредитори не змогли своєчасно отримати кошти від дебіторів. Збільшення дебіторської заборгованості призводить до зменшення грошових надходжень нефінансового сектору, що, у свою, чергу, потребує залучення капіталу на борговій основі. При інших рівних умовах фінансування виробничо-господарської діяльності підприємство потребує одержання платіжних кредитів, які надаються банками для оплати платіжних документів постачальників.

Таблиця 4

Структура кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій

Види кредиторської заборгованості	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Нефінансові корпорації					
За товари, роботи та послуги	57,2	53,8	52,0	52,4	50,0
За розрахунками з бюджетом	2,0	2,0	3,2	2,0	1,5
Зі страхування	0,7	0,8	0,5	0,6	0,6
З оплати праці	1,0	0,9	0,7	0,7	0,7
Інша поточна кредиторська заборгованість	39,1	42,3	43,6	44,4	47,2
Сільське господарство					
За товари, роботи та послуги	46,1	43,8	45,7	38,7	37,2
За розрахунками з бюджетом	3,3	3,1	2,4	2,1	2,0
Зі страхування	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5
З оплати праці	2,0	1,5	0,0	1,2	1,0
Інша поточна кредиторська заборгованість	47,8	50,5	49,9	57,3	59,3
Промисловість					
За товари, роботи та послуги	58,6	53,3	53,6	54,2	54,3
За розрахунками з бюджетом	3,6	3,6	3,8	3,1	2,5
Зі страхування	1,5	1,4	1,1	1,1	1,3
З оплати праці	1,6	1,4	0,3	1,0	1,2
Інша поточна кредиторська заборгованість	34,8	39,9	40,3	40,5	40,8
Будівництво					
За товари, роботи та послуги	54,3	54,5	51,3	50,8	46,1
За розрахунками з бюджетом	1,6	1,8	2,4	1,7	1,3
Зі страхування	0,7	0,7	0,6	0,5	0,4
З оплати праці	1,4	1,1	0,0	0,8	0,6
Інша поточна кредиторська заборгованість	42,1	41,9	44,8	46,2	51,7
Торгівля					
За товари, роботи та послуги	64,4	61,0	58,6	59,2	57,9
За розрахунками з бюджетом	0,6	0,7	0,8	1,0	0,6
Зі страхування	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
З оплати праці	0,3	0,2	0,1	0,2	0,2
Інша поточна кредиторська заборгованість	34,6	38,0	40,3	39,5	41,2

Розраховано за: Діяльність суб'єктів господарювання за відповідні роки : Статистичний збірник / Державний комітет статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : hptt://www.ukrstat.gov.ua.

Аналіз співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій наведений у табл. 5.

Із даних, наведених у табл. 5. Можна зробити висновок, що зростання дебіторської заборгованості нефінансових корпорацій стало важливим чинником збільшення кредиторської заборгованості. У цілому за 2008-2012 рр. 72,6% приросту кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій було обумовлене приростом дебіторської заборгованості.

Таблиця 5

Перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською заборгованістю нефінансових корпорацій, млрд. грн.

Роки	Кредиторська заборгованість на кінець року	Дебіторська заборгованість на кінець року	Перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською	У процентах від дебіторської заборгованості
2008	1 135,8	961,9	173,9	18,1
2010	1 519,3	1 270,0	249,3	19,6
2011	1 771,7	1 390,9	380,8	27,4
2012	1 960,9	1 561,0	399,9	25,6

Розраховано за: Діяльність суб'єктів господарювання за відповідні роки : Статистичний збірник / Державний комітет статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : hptt://www.ukrstat.gov.ua.

Зокрема, у 2012 р. приріст дебіторської заборгованості склав 170,1 млрд. грн., що становило 89,9% від приросту кредиторської заборгованості. Таким чином, за рахунок зростання кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій відбулося зменшення попиту на позичковий капітал, тобто відбувалося витіснення банківських кредитів товарною кредиторською заборгованістю, тобто заборгованістю партнерів у розрахунках.

На фінансовий стан підприємств впливають як розміри залишків кредиторської заборгованості, так і період її оборотності. Динаміка середнього терміну погашення кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій за видами економічної діяльності наведена в табл. 6.

Таблиця 6

Середній термін погашення (оборотність) кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій за видами економічної діяльності, днів

Види економічної діяльності	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	178	160	158	157	161
Промисловість	116	149	149	139	145
у тому числі:					
- добувна промисловість	132	193	193	179	231
- переробна промисловість	111	152	152	146	142
Будівництво	191	268	268	270	310
Торгівля	132	154	154	155	158
Транспорт	120	139	168	162	192
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	329	345	371	368	406

Розраховано за: Діяльність суб'єктів господарювання за відповідні роки : Статистичний збірник / Державний комітет статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : hptt://www.ukrstat.gov.ua.

Із табл. видно, що попри відновлення економічного зростання після фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., у нефінансових корпораціях спостерігається зростання середнього терміну погашення кредиторської заборгованості. Ця негативна тенденція характерна практично для всіх видів економічної діяльності (крім сільського господарства). Середній термін погашення кредиторської заборгованості в цілому по промисловості зріс із 116 днів у 2008 р. до 145 днів у 2012 р., у торгівлі - відповідно зі 132 днів до 158 днів. Лише в сільському господарстві спостерігається позитивна тенденція щодо зменшення термінів погашення кредиторської заборгованості, яка мала нестійкий характер.

Для виявлення резервів скорочення терміну погашення кредиторської заборгованості має велике значення економічний аналіз чинників, що впливають на оборотність кредиторської заборгованості. Вплив зміни величини кредиторської заборгованості і обсягу реалізованої продукції визначався на основі логарифмічного методу. Результати розрахунків наведені в табл. 7.

Таблиця 7

Факторний аналіз впливу чинників на зміну середнього терміну погашення кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій (днів)

Види економічної діяльності	2011 р.			2012 р.		
	Усього	у тому числі за рахунок		Усього	у тому числі за рахунок	
		кредиторської заборгованості	обсягу реалізації продукції		кредиторської заборгованості	обсягу реалізації продукції
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	–1	37	–38	+3	43	–39
Промисловість	–10	24	–34	+6	9	–3
Будівництво	+2	61	–59	+40	115	–75
Торгівля	+1	19	–18	+3	7	–4

Як видно із табл. 7, у 2012 р. збільшення середнього терміну погашення кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій було обумовлене зростанням обсягів кредиторської заборгованості. Зростання обсягів реалізації продукції сприяло зниженню середнього терміну погашення кредиторської заборгованості, але не змогло компенсувати його підвищення за рахунок збільшення обсягів кредиторської заборгованості.

Висновки. Фінансовий стан нефінансових корпорацій характеризується стійкою тенденцією до збільшення загального обсягу зобов'язань та зростання середнього терміну погашення кредиторської заборгованості. В останні роки спостерігається тенденція до заміщення банківських кредитів кредиторською заборгованістю. Зростання кредиторської заборгованості понад 70% було обумовлене погіршенням стану розрахунків з дебіторами. Головним чинником негативної тенденції до збільшення середнього терміну погашення кредиторської заборгованості нефінансових корпорацій стало збільшення її обсягів.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія [В.М. Геєць, Л.В. Шинкарук, Т. І. Артьомова та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2011. – 696 с.

2. Державна політика стабілізації фінансів підприємств : монографія / [А.І.Даниленко, В.В. Зимовець, О.М. Кошик та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка ; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 452 с.
3. Фінанси підприємств: теоретико-методичне забезпечення формування та відтворення : монографія / [І.В. Журавльова, О.М. Ястремська, Л.О. Меренкова та ін.]. – Харків : ХНЕУ, 2010. – 427 с.
4. Підвищення ефективності взаємодії банківського і реального секторів економіки в умовах глобалізації та євроінтеграції : монографія / кол. авт.; за ред. д-ра екон. наук, проф. О.І. Барановського. – К. : УБС НБУ, 2010. – 482 с.
5. *Ізмайлова Н.В.* Стан та тенденції дебіторської та кредиторської заборгованості : макроекономічний аспект / Н.В. Ізмайлова // Вісник економіки, транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 124-126.
6. Фінанси підприємств : проблеми і перспективи : [монографія] : У 3 т. - Т. 1: Розвиток фінансів підприємств в умовах ринку / [М.Д. Білик, О.С. Бадзим, Т.О. Білик та ін.] / Київ. нац. ун-т технологій та дизайну ; за ред. М.Д. Білик. – К. : ПанТот, 2012. – 335 с.
7. *Лищенко О.Г.* Аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством / О.Г. Лищенко, Г.М. Бескоста // Держава та регіони. Серія : Економіка і підприємництво. – 2009. – № 1. – С. 114–117.
8. *Баліцька В.В.* Ресурсне забезпечення національної економіки : проголошені цілі та реальний стан / В. В. Баліцька // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 12. – С. 77.
9. Фінансова система національної економіки : проблеми розвитку та управління змінами. У 3 т. - Т. 2 / За заг. ред. Т.І. Єфименко ; ДННУ «Академія фінансового управління». – К., 2012. – 726 с.

REFERENCES

1. Strukturni zminy ta ekonomichnyy rozvytok Ukrayiny : monohrafiya [V.M. Heyets', L.V. Shynkaruk, T. I. Art'omova ta in.] ; za red. d-ra ekon. nauk L.V. Shynkaruk; NAN Ukrayiny; In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrayiny. – K., 2011. – 696 s.
2. Derzhavna polityka stabilizatsiyi finansiv pidpryyemstv : monohrafiya / [A.I.Danylenko, V.V. Zymovets', O.M. Koshyk ta in.] ; za red. chl.-kor. NAN Ukrayiny A.I. Danylenka ; NAN Ukrayiny; In-t ekon. ta prohnozuv. – K., 2011. – 452 s.
3. Finansy pidpryyemstv: teoretyko-metodychne zabezpechennya formuvannya ta vidtvorennya : monohrafiya / [I.V. Zhuravl'ova, O.M. Yastrems'ka, L.O. Merenkova ta in.]. – Kharkiv: KhNEU, 2010. – 427 s.
4. Pidvyshchennya efektyvnosti vzayemodiyi bankivs'koho i real'noho sektoriv ekonomiky v umovakh hlobalizatsiyi ta yevrointehratsiyi : monohrafiya / kol. avt. ; za red. d-ra ekon. nauk, prof. O.I. Baranovs'koho. – K. : UBS NBU, 2010. – 482 s.
5. *Izmaylova, N.V.* Stan ta tendentsiyi debitors'koyi ta kredytors'koyi zaborhovanosti : makroekonomichnyy aspekt / N.V. Izmaylova // Visnyk ekonomiky, transportu i promyslovosti. – 2010. – # 29. – S. 124-126.
6. Finansy pidpryyemstv : problemy i perspektyvy : [monohrafiya]; U 3 t. T. 1: Ro-zvytok finansiv pidpryyemstv v umovakh rynku / [M.D. Bilyk, O.S. Badzym, T.O. Bilyk ta in.] / Kyyiv. nats. un-t tekhnolohiy ta dyzaynu; za red. M.D. Bilyk. – K. : PanTot, – 2012. – 335 s.
7. *Lyshchenko, O.H.* Analiz debitors'koyi zaborhovanosti v systemi upravlinnya pidpryyemstvom / O.H. Lyshchenko, H.M. Beskosta // Derzhava ta rehiony. Seriya : Ekonomika i pidpry-yemnytstvo. – 2009. – # 1. – S. 114–117.
8. *Balits'ka, V.V.* Resursne zabezpechennya natsional'noyi ekonomiky : proholosheni tsili ta real'nyy stan / V. V. Balits'ka // Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2011. – # 12. – S. 77.
9. Finansova systema natsional'noyi ekonomiky: problemy rozvytku ta upravlinnya zminamy: U 3 t. T. 2 / Za zah. red. T.I. Yefymenko ; DNNU «Akademiya finansovoho upravlinnya». – K., 2012. – 726 s.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014 р.

УДК 311.313:332.143:338.242

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МОНІТОРИНГУ, ДІАГНОСТИКИ Й КОНТРОЛЮ

К.С. Жадько,
доктор економічних наук

Ю.Г. Горященко,
кандидат економічних наук

Дніпропетровська державна фінансова академія

Оглядова стаття з елементами новизни щодо організаційно-технологічного забезпечення моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств. Вказано на розбіжності в організаційно-технологічному забезпеченні моніторингу, діагностики і контролю у формах їх проведення різними контролюючими органами. Організаційно-технологічне забезпечення моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств характеризується своїми суб'єктами, об'єктами, механізмами, інструментами тощо.

Ключові слова: *моніторинг, контроль, організація, організаційно-технологічне забезпечення, контролюючі органи.*

Обзорная статья с элементами новизны по организационно-технологическому обеспечению мониторинга, диагностики и контроля деятельности предприятий. Указаны разногласия в организационно-технологическом обеспечении мониторинга, диагностики и контроля в формах их проведения различными контролирующими органами. Организационно-технологическое обеспечение мониторинга, диагностики и контроля деятельности предприятий характеризуется своими субъектами, объектами, механизмами, инструментами и т.д.

Ключевые слова: *мониторинг, контроль, организация, организационно-технологическое обеспечение, контролирующие органы.*

Review article with elements of novelty on organizational technological support monitoring, diagnosis and control of enterprises. Made of emphasis on evaluation procedures. Organizational and technological support is characterized by: Agency authority or person exercising monitoring, diagnosis and control; A contract of civil law; services rendered by a person or body; free termination of the contract; ability to take into account the results of monitoring, diagnosis and control. There are differences in the organizational and technological support monitoring, diagnosis and control in ways they conduct various regulatory agencies. So the State Financial Inspection performs them in the form of audits and inspections; the law on auditing states that form the audit, the auditor chooses which indicates their set; and the tax laws tax audits; internal business monitoring, diagnosis and control of the company is free to choose instruments and mechanisms. Thus, organizational and technological support monitoring, diagnosis and control of enterprises is characterized by its subjects, objects, machinery and tools and so on.

Key words: *monitoring, control, organization, organizational and technological support, regulatory authorities.*

Постановка проблеми. Виходячи з різних видів моніторингу, діагностики і контролю, а саме суб'єктів, що здійснюють державне регулювання економіки, застосування їх стосовно оцінки діяльності конкретних підприємств здійснюється з урахуванням специфічності їхньої організації і технологічного забезпечення. Користувачами результатів моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств на загальнодержавному рівні є суб'єкти державного регулювання

© К.С. Жадько, Ю.Г. Горященко, 2014

економіки (парламент, уряд, громадськість), а на рівні підприємств - адміністративний персонал, безпосередньо задіяний у процесі управління підприємством.

Зараз організаційно-технологічне забезпечення моніторингу, діагностики і контролю, з наукової точки зору, перебуває у недовершеному стані. Система загальнодержавного та внутрішньовідомчого (внутрішньогосподарського) моніторингу, діагностики і контролю підприємств, що існувала раніше, була порушена в процесі перебудови та трансформована з запозиченням західних елементів. У зв'язку з цим вона удосконалюється з імплементацією низки окремих положень згідно з вимогами загальних стандартів обліку та аудиту.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемні аспекти організаційно-технологічного забезпечення моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств досліджували вчені і практики різних країн світу: Т. Бень, М. Білуха, І. Болквадзе, Т. Бурова, В. Бурцев, Д. Ванькович, В. Василенко, Л. Вороніна, А. Воронкова, О. Гетьман, А. Дейлі, С. Довбня, Н. Дорош, П. Забєліна, В. Забродський, Т. Загорна, Д. Ірвін, М. Кизим, Г. Коваленко, Б. Колас, О. Наумов, В. Плескач, М. Романів, Л. Савченко, О. Сметанюк, В. Сопко, Е. Уілсон, Б. Усач, В. Федосов, Д. Хан, О. Хотомлянський, Г. Швиданенко, С. Шохін, Б. Штайгмайєр. Їхніми працями виявлено сутність (зміст і форми) завдання та методи проведення зазначених процесів. Проте окремі питання організаційно-технологічного забезпечення моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств розроблені недостатньо при оцінці їх з позицій сучасних вимог [1-15].

Мета статті полягає в оцінці сучасного стану та обґрунтуванні пропозицій щодо вдосконалення підходів до організаційно-технологічного забезпечення вітчизняної системи моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новітні системи економіки підприємств, що впроваджуються, переймають, у першу чергу, ринкові механізми моніторингу, діагностики і контролю (особливо стосовно аудиторської діяльності, яка, проте, використовується більше за формою, ніж за суттю).

Змістовність відносин між підприємствами та контролюючими органами в основному є взаємною на основі прояву їх у таких сферах (рис. 1).

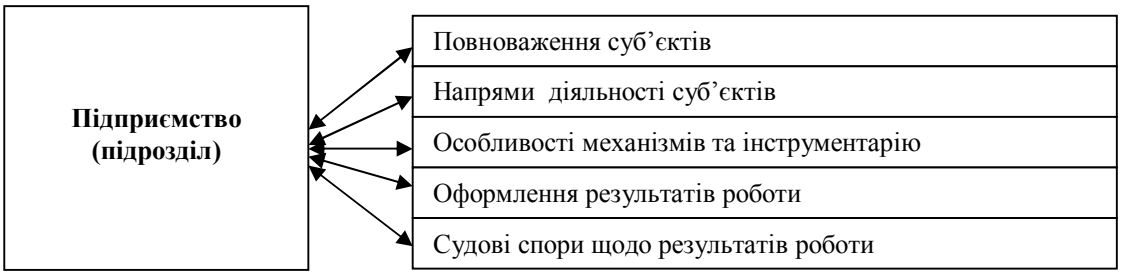

Рис. 1. *Основні напрями організаційно-технологічного забезпечення моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємства*

Як видно з рис. 1, процедури взаємовідносин охоплюють чітко визначені сфери, що мають бути довірчими і прозорими, націленими на установлення і підтримку законочинності як у підприємницькій діяльності, так і у діяльності контрольних органів.

Для будь-якого підприємства і його підрозділів необхідне спокійне співіснування з контролюючими службами незалежно від того, внутрішні вони чи зовнішні. Однак з багатьох причин у складних умовах діяльності керівник підприємства повинен захищати своє підприємство. У зв'язку з цим організації, що вчасно не розрахувалися з державою або мають інші проблеми у взаєморозрахунках - з вини підприємця або його партнерів – стають об'єктом пильної уваги з боку контролюючих органів, і насамперед податкової служби.

Не є секретом, що контролюючі органи здебільшого наділені широким спектром прав і мало чим обмежені у їх використанні. Все це відбувається тому, що законодавець, надаючи певні права державним органам, не враховує, що в реальності дуже часто з незалежних від підприємства причин можуть виникати негативні чинники, що порушують роботу цих підприємств та наносять шкоду їх інтересам; при цьому безапеляційна позиція контролюючих органів погіршує і без того поганий стан справ.

Зазначене зумовлює необхідність для всіх суб'єктів господарювання знати існуючу систему контрольних органів в Україні, механізми їх діяльності, об'єкти уваги в процесі перевірок та мету провадження.

Схема організаційної системи моніторингу, діагностики і контролю, що функціонує в Україні, наведені на рис. 2.

Рис. 2. *Схема організаційної системи моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств в Україні*

Наведені на рис. 2 складові організаційно-технічного забезпечення моніторингу, діагностики і контролю забезпечують функцію суб'єктів, об'єктів, інструментарію та результатів системи управління підприємствами. В свою чергу, система моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств є частиною управління підприємств через організаційні складові цієї системи [1-5].

За цих умов підприємству важливо мати загальне уявлення про права й обов'язки правоохоронних і інших контролюючих органів. Згрупувавши з цією метою різні нормативні документи, проілюструємо межі організаційно-технологічних аспектів щодо моніторингу, діагностики і контролю окремих державних органів, наділених таким правом щодо діяльності юридичних і фізичних осіб (табл.).

Таблиця

Перелік організаційно-технологічних аспектів суб'єктів моніторингу діагностики і контролю [6-11]

Права контролюючих суб'єктів	Санкції	Організаційно-технологічні аспекти	Нормативна база
1	2	3	4
Держкомітет у справах захисту прав споживачів			
Давати обов'язкові для виконання приписи про припинення порушень прав споживачів; перевіряти якість товарів, а також дотримання правил торгівлі й надання послуг; проводити контрольні перевірки правильності розрахунків зі споживачами; одержувати безкоштовно від суб'єктів перевірки необхідну інформацію	Припинення відвантаження й реалізації товарів, що не відповідають вимогам нормативних документів, для усунення недоліків; заборона продажу товарів при відсутності документів, що засвідчують відповідність товару встановленим вимогам; тимчасово (до усунення недоліків) припинення діяльності підприємств торгівлі, громадського харчування й послуг; вилучення недоброякісних товарів; подання до суду позовів про захист прав споживачів; накладення на винних адміністративних штрафів і штрафних санкцій	Діяльність суб'єкта господарської діяльності може бути припинена тільки тоді, коли інші заходи не дають належних результатів; рішення державного органу у справах захисту прав споживача може бути оскаржене в суді; особа, яка подала скаргу, звільняється від державного збору	Закон України від 15.05.1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживача», зі змінами й доповненнями (ст. 5, 7, 8)

Продовження табл.

1	2	3	4
Антимонопольний комітет			
Доступ до документів, необхідних для проведення перевірок; розглядати справи про порушення й прийняття по них рішень; вимагати усні і письмові пояснення від посадових осіб	Оформлення протоколів про адміністративне правопорушення й направлення їх до суду; звертання до суду з позовом до підприємств у зв'язку з порушенням антимонопольного законодавства	Це варто пам'ятати: скарги на рішення Антимонопольного комітету до суду або арбітражного суду в 30-денний строк; подача заяви (скарги) до суду не припиняє виконання розпорядження, якщо суд не винесе рішення про призупинення акта	Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII «Про Антимонопольний комітет України», зі змінами й доповненнями (ст. 8, 16); Закон України від 18.02.1992 р. № 2132-XII «Про обмеження монополізму й недопущення несумлінної конкуренції в підприємницькій діяльності», зі змінами й доповненнями (ст. 19, 20, 21, 24)
Органи державної податкової служби			
Здійснювати перевірку документів, пов'язаних з розрахунком і сплатою податків, внесків у цільові фонди, наявності спеціальних дозволів на заняття певними видами діяльності; одержувати пояснення, довідки, відомості під час перевірок; одержувати безкоштовно відомості про діяльність, отримані доходи і витрати підприємств; обстежувати будь-які об'єкти, що використовуються для одержання доходів; вилучати документи, що свідчать про порушення; вимагати від підприємців усунення недоліків	Застосовування економічних санкцій; накладання адміністративних штрафів; припинення у встановленому порядку операцій підприємств по розрахункових, валютних і інших рахунках у банках та інших кредитно-фінансових установах; вилучення документів або їх копій	Можливе оскарження дій посадової особи керівникові органу або до суду; можливе оскарження рішення податкової служби у вищий орган, арбітражний або районний суд	Закон України від 04.12.1990 р. № 509-XII «Про державну податкову службу в Україні», зі змінами й доповненнями (ст. 11, 14, 19, 21, 22, 25)
Органи внутрішніх справ і служби безпеки України			
Безперешкодно входити в приміщення; мають право доступу до документів при перевірці; викликати громадян і посадових осіб по справах про злочини; перевіряти документи при підозрі на здійснення злочину; вимагати від керівників проведення перевірок; вносити подання про усунення причин і умов, що сприяють здійсненню правопорушень; проводити оперативно-розшукові заходи у встановленому порядку; проводити огляд місця події, обшук, інші передбачені законом дії	Складання протоколу про адміністративні правопорушення; вилучення документів, що мають відношення до конкретного правопорушення; проведення адміністративної затримки; проведення огляду місця події, виїмки, обшуку; при наявності підстав притягнення винних до адміністративної й кримінальної відповідальності	Якщо при проведенні слідчих дій, перевірок у протоколах та інших документах є відомості, з якими підприємство не згодне, воно має право викласти свої зауваження або відмовитися від підпису документів; у випадку порушення своїх прав звернутися зі скаргою у вищу інстанцію, до прокурора, до суду; Посадові особи підприємства не несуть відповідальності за відмову від дачі показань або пояснень щодо себе або членів родини, близьких родичів; забороняється домагатися показань від осіб, що беруть участь у кримінальній справі, шляхом насильства, погроз і інших незаконних заходів; в обумовленому законом порядку підприємець має право на відшкодування матеріального й морального збитку	Закон України від 20.12.1990 р. № 565-XII «Про міліцію», зі змінами й доповненнями; (ст. 11, 14, 15, 20, 25); Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII «Про Службу безпеки України», зі змінами й доповненнями (ст. 5, 24, 25, 26, 35); Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII «Про оперативно-розшукову діяльність», зі змінами й доповненнями (ст. 6, 8, 9, 10, 11)

Продовження табл.

1	2	3	4
Внутрішньовідомчі (внутрішньогосподарські) контролюючі органи			
Давати обов'язкові для виконання приписи щодо діяльності; перевіряти господарські операції та напрями діяльності; проводити контрольні перевірки та заміри; одержувати від суб'єктів перевірки необхідну інформацію	Здійснення моніторингу, діагностики і контролю діяльності; надання консультацій з питань здійснення господарських операцій; у виключних випадках припинення або заборона окремих видів діяльності; передача матеріалів керівництву, право охоронним органам, до суду	Забезпечення безперервної діяльності суб'єкта господарської діяльності, моніторинг, діагностика і контроль допомагають отримати належні результати; рішення внутрішньогосподарського органу може бути оскаржене тільки керівництвом підприємства	Статут підприємства, рішення загальних зборів трудового колективу

Із наведених у табл. даних видно, що в Україні офіційно функціонують п’ять державних служб, які мають відповідні повноваження на здійснення контрольних операцій щодо діяльності підприємств: держкомітет у справах захисту прав споживачів, антимонопольний комітет, органи державної податкової служби, органи внутрішніх справ і служби безпеки України внутрішньовідомчі (внутрішньогосподарські), контролюючі органи, кожен з яких має чітко виражені права; види санкцій, які можуть застосовувати; організаційно-технологічні аспекти своєї діяльності тат нормативну базу регламентації дій.

Відомо, що розвиток комунікацій, інформаційних технологій дозволяє контрольним органам здійснювати моніторинг, діагностику і контроль безвиїзно, що полегшує тягар перевірки для підприємства. Найчастіше представники контролюючих органів прибувають на підприємство, здійснюючи планові перевірки.

Однак, за свідченням працівників правоохоронних і інших органів, причиною раптової позапланової перевірки може стати так званий «людський фактор», як прояв суб’єктивізму.

Рано чи пізно перевірка чекає кожне підприємство. І чим крупніше підприємство, тим більшою є вірогідність його моніторингу, діагностики і контролю з боку інспекційних органів. Проте в усіх випадках появи на підприємстві контролерів особам, на дільницях яких проводиться моніторинг, діагностика і контроль, треба пам’ятати, що вони не лише мають право, а зобов’язані з'ясувати межі компетенції свого шанованого гостя: з цією метою необхідно ознайомитися з посвідченням та метою роботи контролера, звернувши особливу увагу на назву органу, що видав посвідчення, термін дії такого посвідчення, підпис, печатку й прізвище посадової особи контролюючого органа, а також на прізвище, ім'я та по батькові того, хто перевіряє, його посаду й звання, бланк направлення.

До речі, наявність журналу обліку відвідувань контролерами суб'єкта підприємницької діяльності значно полегшить підприємству «життя», в тому числі для подальших моніторингів, діагностик і перевірок зі сторони контролюючих органів. Тобто варто виробити для себе правильну лінію поводження, щоб справити на контролюючого суб’єкта позитивне враження. Отже, розмовляти з ним треба ввічливо, але не запобігливо, з гідністю, але не зверхньо. Треба розуміти, що кожен виконує свою роботу.

У першу чергу, необхідно виділити контролюючому суб’єкту найбільш зручне робоче місце. Запропонована чашка кави або склянка чаю під час моніторингу, діагностики і контролю діяльності побічно засвідчить шанобливе ставлення до нього й мимоволі змусить його діяти, не втрачаючи людяності.

Згідно з правилами ділового етикету, спілкуватися з працівником контролюючих суб’єктів має керівник підприємства. Адже, по-перше, лише він може дати роз'яснення щодо своєї діяльності й проведених ним господарських операцій і, по-друге, тільки керівник може надати дозвіл на надання документів, що стосуються реєстрації

суб'єкта підприємницької діяльності, одержання ліцензій, патентів, сертифікатів.

В інтересах підприємства інші працівники повинні підключатися до розмови тільки тоді, коли вона стосується їхньої ділянки роботи. Варто пам'ятати, що особи, які здійснюють моніторинг, діагностику і контроль, як правило, перевіряють такі процеси:

- фінансовий стан підприємця і його платоспроможність;
- порядок ведення обліку;
- правильність ведення касових операцій;
- вірогідність відображення в обліку фактичного прибутку (збитків) від реалізації товарів (робіт, послуг) і від позареалізаційних операцій;
- вірогідність обліку витрат на виробництво, валових витрат і правильне їхнє відображення в кожному періоді;
- правильність обліку готової продукції й визначення її фактичної собівартості;
- правильність проведення індексації балансової вартості основних фондів;
- наявність суми дебіторської, кредиторської й депонентської заборгованості зі строками давності, що минули;
- обґрунтованість застосування податкових пільг;
- точність розрахунків по ПДВ;
- вірогідність розрахунків по прибутковому податку, місцевих податках, відрахуваннях і зборах у державні цільові фонди;
- правильність зовнішньоекономічної діяльності, валютних й бартерних операцій;
- цільове використання кредитів і правильність відображення цього в обліку.

Зовнішні контролюючі суб'єкти перевіряють наявність реєстраційних документів, ліцензій, патентів, сертифікатів, порівнюють реальну діяльність суб'єкта підприємницької діяльності із задекларованою. Вилучення документів у підприємця внаслідок порушення законодавства на сьогоднішній день у нас - повсякденне явище. З одного боку, вилучення документів є доказом того або іншого порушення законодавства, а з іншого - слугує непоганим інструментом тиску на непокірливих керівників. Варто підкреслити, що правовідносини податкових органів і підприємств у цій сфері регулюються наказом Державної податкової служби України від 01.07.1998 р. № 316 «Інструкція про порядок вилучення посадовими особами органів державної податкової служби України у підприємств, установ та організацій документів, що свідчать про приховування (заниження) об'єктів оподатковування, несплату податків та інших платежів» (далі – Інструкція № 316).

Ознайомившись із цією Інструкцією, можна зробити висновок, що вона, на жаль, не покликана цивілізовано регулювати відносини між підприємствами й державою, тому що кожний підприємець заздалегідь підозрюється в несплаті податків і зборів. Звертає на себе увагу, й те, що, відповідно до положень інструкції, вилученню підлягають практично всі документи, які можуть бути у підприємця, за винятком тих, що містять державну таємницю. Проте інструкція № 316 не припускає, що підприємство може мати документи, які містять комерційну таємницю і тому не підлягають розголошенню.

Порядок вилучення документів такий:

1. Вилучення документів здійснюється на підставі письмово вмотивованої постанови органу державної податкової служби, що перевіряє підприємство.

2. Вилучення документів можливе тільки в присутності осіб, у яких вони вилучаються.

3. Вилучення документів за участю співробітників міліції може здійснюватися тільки у випадку, якщо має місце опір, спроба знищити документи або, звертаємо увагу, має місце відмова від добровільної їхньої видачі.

4. Посадова особа, яка вилучає документи, зобов'язана скласти опис оригіналів документів з фіксацією їхнього змісту, про що робиться запис у протоколі. Опис підписується посадовою особою податкового органу.

Незважаючи на неврегульованість цього питання, не можна доводити справу до конфлікту й самостійно знімати копії з документів, що вилучають.

5. Замість вилучених документів у справах підприємств залишаються їхні копії разом з «Описом документів» або лише «Опис документів»: Останній засвідчується підписами посадової особи органу державної податкової служби та головного бухгалтера або інших відповідальних посадових осіб підприємства. Якщо на підприємстві залишився лише «Опис документів», то копії документів, що були вилучені, мають бути надані підприємству не пізніше трьох діб з дня вилучення.

Крім того, варто мати на увазі, що посадова особа, яка здійснює вилучення документів, зобов'язана ретельно їх перевірити в місцях їхнього зберігання, тобто у підприємця. У випадку їхньої непридатності або недооформлення (непідшиті, непронумеровані, непідписані тощо) документи повинні бути дооформлені підприємцем у присутності посадової особи, яка здійснює перевірку.

У випадку відсутності того або іншого документа суб'єкт підприємницької діяльності за пропозицією перевірника повинен наказом призначити службове розслідування й установити причини втрати або знищення документів.

Державна служба по боротьбі з економічними злочинами (ДСБЕЗ) є структурним підрозділом карної міліції. На відміну від податкової міліції, її права й обов'язки регулюються Законом України від 20.12.1990 р. № 565-XII «Про міліцію» і «Положенням про державну службу по боротьбі з економічною злочинністю», затвердженим постановою КМУ від 05.07.1993 р. №510.

З огляду на те, що дана служба покликана оберігати економічні інтереси держави, підприємство може чекати незапланованого візиту співробітників ДСБЕЗ принаймні у таких випадках:

1. Якщо від нього з якихось причин зі скандалом пішов працівник, що має доступ до економічної інформації.

2. Якщо до нього з якихось причин мали претензії інші правоохоронні або контролюючі органи.

3. Якщо ДСБЕЗ перевіряє кого-небудь із партнерів підприємства.

Головні зусилля підрозділів ДСБЕЗ відповідно до нормативних документів спрямовані на боротьбу з хабарництвом, порушеннями правил здійснення валютних операцій, розкраданнями, злочинами в банківській і фінансовій сферах. ДСБЕЗ має право також проводити оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення фактів приховування прибутку від оподатковування. Отже, поява оперативників служби по боротьбі з економічними злочинами в офісі підприємства свідчить про те, що щось у бізнесі не в порядку. Тому варто негайно вжити відповідних заходів.

Найболючіше питання, як свідчить практика, пов'язане з періодичністю моніторингу, діагностики і контролю суб'єктів підприємницької діяльності внутрішніми і зовнішніми контролюючими суб’єктами. Сподівання, покладені на Указ Президента України від 23.07.1998 р. № 817 «Про деякі заходи для врегулювання підприємницької діяльності», не виправдалися. Проголосивши два види перевірок (планові і позапланові) і заборонивши проведення планових перевірок за окремими видами, Кабінет Міністрів України вніс істотні корективи в практику перевірок підприємців контролюючими органами.

Відповідно до «Порядку координації проведення планових виїзних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності контролюючими органами», затвердженого Постановою № 112 від 29.01.1999 р., контролюючі органи можуть прийти «позапланово» або «планово» викликати до себе. Отже, звідси слід очікувати, що всі контролюючі органи не можуть в один день і в одну годину прибути для моніторингу, діагностики і контролю, тому вони повинні проводиться різними відомствами в різний термін, щоправда, після узгодження строків між собою. Відповідно до Постанови №112, податковим органам, як завжди, надане право переглядати й змінювати час і строки перевірок. Важливо мати на увазі, що перевірочні потрясіння для звичайного

платника податків можуть тривати протягом 30 календарних днів. Посадові особи підприємства, якщо вони не згодні з результатами моніторингу, діагностики і контролю діяльності або мають обґрунтовані заперечення щодо них, мають законне право подати письмову скаргу на ім'я керівника контролюючого суб'єкта, як зовнішнього, так і внутрішнього. При цьому не слід забувати, що свої заперечення необхідно направити протягом 10 днів від дня складення акта. Так, наприклад, подавши скаргу в податковий орган, підприємець має можливість:

- ознайомитися з матеріалами перевірки;
- користуватися послугами адвоката або повноважного представника;
- представляти додаткові матеріали або наполягати на їхньому запиті органом, що розглядає скаргу;
- бути присутнім при розгляді скарги;
- одержати письмову відповідь про результати розгляду скарги;
- відкликати скаргу в будь-який час, направивши в податковий орган письмову заяву;
- оскаржити рішення податкової адміністрації, яка розглянула скаргу, у вищий податковий орган або до суду.

Право підприємців звертатися до арбітражного суду з позовом про визнання недійсним якого-небудь акта виконавчої влади закріплено в Арбітражному процесуальному кодексі України (АПК) і підтверджено Конституційним Судом України від 01.10.1998 р.

Актами, що підлягають оскарженню, є письмові документи державних органів, які встановлюють, змінюють або припиняють норми права, що містять правила поведінки загального характеру. Потрібно знати, як саме необхідно скласти позов, щоб максимально підвищити шанси на досягнення бажаного результату в ході судового розгляду. Юристи рекомендують спочатку пред'явити позов про визнання недійсним акта контролюючого суб'єкта, якщо він не відповідає законодавству. Такий позов обійдеться підприємцеві в 5 неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян (85 гривень). І вже коли справу буде виграно, є доцільним повторно звернутися до суду з цієї ж справи, але вже з майновим позовом. Тоді 1% державного збору від ціни позову стягнуть із відповідача [8-12].

Для запобігання списання коштів у безперечному порядку з банківських рахунків підприємця необхідно подати клопотання про заборону виконання інкасового розпорядження до вирішення суперечки. Суд, як правило, розглядає справу не більше двох місяців. Таким чином, практичні аспекти організаційно-технологічного забезпечення моніторингу, діагностики і контролю дозволяють підприємцю переглянути своє ставлення до даної проблеми, а деякі суб'єкти підприємницької діяльності, користуючись наданими порадами, зможуть відстояти свої інтереси в суперечці з контролюючими органами.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Існують розбіжності в організаційно-технологічному забезпеченні моніторингу, діагностики і контролю у формах їх проведення різними контролюючими органами. Так, Державна фінансова інспекція здійснює їх у формі ревізій і перевірок; в Законі «Про аудиторську діяльність» зазначено, що форми аудиту вибирає аудитор, що свідчить про їх множину; а в податковому законодавстві термін «форма» означає податкові перевірки; внутрішньо-господарський моніторинг, діагностика і контроль підприємства вільні у виборі інструментарію і механізмів. Таким чином, можна зробити висновок, що форма проведення моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємства визначає механізми і інструменти, характеристика процесів, а також правове поле їх здійснення та регламентує організаційно-технологічне забезпечення [7-12].

2. Організаційно-технологічне забезпечення характеризується такими діями: свободою вибору органу чи особи, що здійснює моніторинг, діагностику і контроль; оформленням договору цивільно-правового характеру; оплатою послуг, наданих органом чи особою; вільним розірванням договору; можливістю не брати до уваги

результати моніторингу, діагностики і контролю.

3. За нормами процесуального законодавства, моніторинг, діагностика і контроль можуть застосовуватися експертами для оцінювання діяльності підприємств. Організаційно-технологічне забезпечення моніторингу, діагностики і контролю в рамках процесуального законодавства здійснюються у такому порядку:

- призначається спеціально уповноваженим органом – державними органами дізнання, слідства або суду з оформленням відповідною постановою, де зазначається перелік питань, які повинні вирішити моніторинг, діагностика і контроль;
- визначається обмеження процесу моніторингу, діагностики і контролю, який має робити відповідний державний орган;
- до розгляду результатів моніторингу, діагностики і контролю можуть вноситися додаткові питання, наприклад, у ході слідства, що передбачає проведення додаткової експертизи;
- визначається значимість результатів моніторингу, діагностики і контролю для судового рішення.

Організаційно-технологічне забезпечення, за адміністративним законодавством, включає:

- наявність спеціального документа адміністративного характеру щодо проведення моніторингу, діагностики чи контролю;
- неможливість зі сторони осіб, що проводять моніторинг, діагностику і контроль, відмовитися від процесу або вибрати інших осіб;
- наявність законодавчого документа, що регламентує права і обов'язки в процесі моніторингу, діагностики і контролю;
- можливість адміністративного примусу при відмові від процедур моніторингу, діагностики і контролю осіб, що перевіряються;
- можливість опротестування дій осіб, що проводять моніторинг, діагностику чи контроль, у вищому відомстві;
- застосування адміністративного покарання за результатами моніторингу, діагностики і контролю.

Таким чином, організаційно-технологічне забезпечення моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємств базується і розкривається через певні принципи (законодавчі і не закріплені законодавством). В процесі розвитку фінансово-господарського механізму функціонування підприємств організаційно-технологічне забезпечення наглядових процесів може набути подальшого вдосконалення.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бондаренко, В.М.* Структурування життєздатного розвитку : аналіз підходів та дефініцій / В. М. Бондаренко, С.С. Слава // Регіональна економіка. – 2008. – № 4 (50). – С. 208-214.
2. *Бондаренко, В.М.* Фактори життєздатності підприємства : теоретичні та практичні підходи / В.М. Бондаренко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2008. - № 26. – С. 118-126.
3. *Бондаренко, Є.Д.* Особливості інформаційного забезпечення торгівельного підприємства / Є.Д. Бондаренко // Актуальні проблеми сучасної науки : П'ята всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.intkonf.org
4. *Бородушко, И.В.* Методология формирования системы контроллинга как метода государственного регулирования экономики : дис. доктора экон. наук: 08.00.05 – экономика и управление народным хазяйством / И.В. Бородушко. – СПб., 2005. – 318 с.
5. *Бородушко, И.В.* Стратегическое планирование и контроллинг / И.В. Бородушко, Э.К. Васильева. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.

6. *Брильов, С.І.* Шляхи вдосконалення збалансованої системи показників діяльності підприємства / С.І. Брильов // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2008. – № 3. – С. 35-43.
7. *Бровкина, Н.Д.* Основы финансового контроля : учеб. пособие / Н.Д. Бровкина. – М.: Магистр, 2009. – 382 с.
8. *Буковинський, С.А.* Шляхи розвитку бюджетної системи / С.А. Буковинський// Фінанси України. – 2007. – № 9. – С. 3-8.
9. *Бурей, І.* Методи та прийоми здійснення контролю: прагнемо вдосконалення / І. Бурей // Фінансовий контроль. – 2006. – №6. – С. 22-24.
10. *Бурова, Т.А.* Моніторинг та діагностика діяльності підприємств харчової промисловості: теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра екон. наук : [спец.] 08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами екон. діяльн.) / Бурова Тетяна Андріївна ; Міжнародний ун-т бізнесу і права. - Херсон, 2012. - 36 с.
11. *Вагин, В.Н.* Эвристические и вероятностные методы снятия эффективных показателей в системах диагностики / В.Н. Вагин, П. В. Оськин // Известия РАН. Теория и системы управления. – 2006. – № 4. – С. 78-93.
12. *Ван, Хорн Дж.* Основы управления финансами / Ван Хорн Дж. - М.: Финансы и статистика, 1997. - 799 с.
13. *Ванькович, Д.В.* Удосконалення механізму реорганізації управління фінансовими ресурсами підприємств / Д.В. Ванькович // Фінанси України. – 2004. – № 9. – С. 112-117.
14. *Виговська, Н.Г.* Господарський, фінансовий та економічний контроль: узгодження термінології / Н.Г. Виговська // Статистика України. - 2008. - № 4. – С. 21-25.
15. *Височан, О.* Формування моделі активного контролю та її реалізація на ділянці обліку грошових коштів та їх еквівалентів / О. Височан // Бухгалтерський облік і аудит. - 2008. - № 2. – С. 50-56.

REFERENCES

1. *Bondarenko, V.M.* Strukturuvannya zhitt Ezdatnogo rozvitku : analiz pidhodiv ta defInItsiy / V.M. Bondarenko, S. S. Slava // regionalna ekonomika. – 2008. – # 4 (50). – S. 208-214.
2. *Bondarenko, V.M.* Faktory zhitt ezdatnosti pidpri Emstva : teoretichni ta praktichni pidhody / V.M. Bondarenko // naukoviy visnik uzhgorodskogo universitetu. Seriya: ekonomika. – 2008. - # 26. – S. 118-126.
3. *Bondarenko, E.D.* Osoblivosti informatsiynogo zabezpechennya torgivelnogo pidpriemstva / E.D. Bondarenko // Aktualni problemi suchasnoYi nauky : P'yata vseukraYinska naukovo-praktichna Internet-konferentsIya [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.intkonf.org.
4. *Borodushko, I.V.* Metodologiya formirovaniya sistemy kontrollinga kak metoda gosudarstvennogo regulirovaniya ekonomiki : dis... doktora ekon. nauk: 08.00.05 – ekonomika i upravlenie narodnyim hozyaystvom / I.V Borodushko – SPb., 2005. – 318 s.
5. *Borodushko, I.V.* Strategicheskoe planirovanie i kontrolling / I.V. Borodushko, E.K. Vasileva. – SPb.: Piter, 2006. – 192 s.
6. *Brylov, S.I.* Shlyahi vdoskonalennya zbalansovanoyi sistemy pokaznikiv dIyalnostI pIdpriEmstva / S.I. Brylov // Derzhava ta regIoni. SerIya: EkonomIka ta pIdpriEmnitstvo. – 2008. – #3. – S. 35-43.

7. *Brovkina, N.D.* Osnovy finansovogo kontrolya : ucheb. posobie / N.D. Brovkina. – M.: Magistr, 2009. – 382 s.
8. *Bukovinskiy, S.A.* Shlyahy rozvitku byudzhetnoyi sistemy / S.A. Bukovinskiy UkraYini // FInansy Ukrayiny. – 2007. – # 9. – S. 3-8.
9. *Burey, I.* Metodi ta priyomi zdiysnennya kontrolyu: pragnemo vdoskonalennya / I. Burey // FInansoviy kontrol. – 2006. – #6. – S. 22-24.
10. *Burova, T.A.* MonItoring ta dIagnostika dIyalnosti pIdpriEmstv harchovoYi promislovosti: teoriya, metodologiya, praktika : avtoref. dis. na zdob. nauk. stupenya d-ra ekon. nauk : [spets.] 08.00.04 - ekonomIka ta upravlInnya pIdpriEmstvamivami (za vidami ekon. dIyaln.) / Burova Tetyana andriyivna ; MIzhnarodniy un-t bIznesu I prava. - Herson, 2012. - 36 s.
11. *Vagin, V.N.* Evristicheskie i veroyatnostnyie metody snyatiya effektivnyih pokazateley v sistemah diagnostiki / V.N. Vagin, P.V. Oskin // Izvestiya RAN. Teoriy i sistemy upravleniya. – 2006. – # 4. – S. 78-93.
12. *Van, Horn Dzh.* Osnovy upravleniya finansami / Van Horn Dzh. - M.: Finansy i statistika, 1997. - 799 s.
13. *Vankovich, D.*. Udoskonalennya mehanIzmu reorganizatsiyi upravlinnya fInansovymy resursamy pidpriemstv / D.V. Vankovich // finansi ukrayini. – 2004. – # 9. – S. 112-117.
14. *Vygovska, N.G.* Gospodarskiy, fInansoviy ta Ekonomichniy kontrol: uzgodzhennya terminologiyi / N.G. Vigovska // Statystyka Ukrayiny. - 2008. - # 4. – S. 21-25.
15. *Vysochan, O.* Formuvannya modeli aktyvnogo kontrolyu ta yiyi realizatsIya na dilyantsi obliku groshovyh koshtiv ta yih ekvivalentiv / O. Vysochan // Buhgalterskiy oblik I audit. - 2008. - # 2. – S. 50-56.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

УДК 331.101.3:621(477)

ПОКАЗНИКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ РОБІТНИКІВ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Н.П. Базалійська,
аспірантка

Хмельницький національний університет

У статті наголошено на важливості оцінювання трудової поведінки робітника. Проаналізовано доцільність теоретико-методологічного застосування категорії «трудова поведінка робітника» у виробничій організації. Визначено послідовність етапів формування та використання показників результативності реалізації трудової поведінки робітників. Виокремлено індивідуалізовані показники результативності реалізації трудової поведінки робітників організації. Автором розроблено комплексну систему показників результативності реалізації трудової поведінки робітників машинобудівного підприємства.

Ключові слова: *трудова діяльність, трудова поведінка робітника, оцінка трудової поведінки, індивідуалізовані показники результативності реалізації трудової поведінки робітників, система комплексних показників результативності реалізації трудової поведінки робітників машинобудівного підприємства*

В статье отмечена важность оценки трудового поведения работника. Проанализирована целесообразность теоретико-методологического применения категории «трудовое поведение работника» в производственной организации. Определено последовательность этапов формирования и использования показателей результативности реализации трудового поведения рабочих. Выделены индивидуализированные показатели результативности реализации трудового поведения рабочих организации. Автором разработана комплексная система показателей результативности реализации трудового поведения рабочих машиностроительного предприятия.

Ключевые слова: *трудовая деятельность, трудовое поведение работника, оценка трудового поведения, индивидуализированные показатели результативности реализации трудового поведения рабочих, система комплексных показателей результативности реализации трудового поведения рабочих машиностроительного предприятия*

The grandiose personality potential for profitability of the functioning the units of economic is founded in the management of labour behavior of worker. But labour behavior of worker is complicated category. That is why are appeared problem of the evaluation labour behavior of worker and identify performance indicators of implementation of labour behavior of worker.

The content of labor behavior of worker, the especially evaluation of labor behavior person are reflected.

The essence and expediency of using the evaluation labour behavior of worker on enterprise are ranked. The sequence of stages of formation and application indicators of implementation of labour behavior of worker engineering enterprise is formulated. The individual indicators of implementation of labour behavior of workers production organization are defined.

In article is formulated comprehensive system of performance indicators of implementation of labour behavior of worker. The practical application of formed indicators will contribute improving the regulation of labour activity of workers on the engineering enterprise.

Considering all aspects of labour activity of workers engineering enterprise are proposed a set of indicators such as fundamental-indicative, instrumental-organizing and general-comprehensive.

The practical application set of indicators will enable to analyze results of qualitative implementation of all components of labour behavior of worker at the individual workplace.

Key words: *labour activity, labour behavior, labour behavior of worker, evaluation of labour behavior, the individual performance indicators of implementation of labour behavior of workers, comprehensive system of performance indicators of implementation of labour behavior of workers engineering enterprise.*

© Н.П. Базалыйська, 2014

Постановка проблеми. Серед багатьох важливих проблем менеджменту промислових підприємств в останні роки особливого значення набула проблема ефективного управління персоналом. Водночас, радикальні зміни, які відбуваються у світовій економіці, спрямовують орієнтацію системи управління персоналом організації безпосередньо на ключовий її елемент – людину з притаманними їй фізичними, творчими здібностями, культурою мислення, інтелектуальним потенціалом. Тому й сьогодні основним спеціалізованим напрямом менеджменту став поведінковий, постулати якого зводяться до індивідуалізації управління трудовою діяльністю всіх робітників підприємства та найбільш важливої їх структурної складової – робітників, зокрема.

Трудова поведінка робітника є досить складною категорією, тому що для її характеристики необхідно одночасно використовувати підвалини таких наук як економіка, психологія, фізіологія, ергономіка, соціологія. З огляду на це, постає проблема оцінки та визначення показників результативності реалізації управління трудовою поведінкою робітника, як окремого конкретного робітника, так і всього промислово-виробничого персоналу.

Аналіз досліджень і публікацій. Основи теоретичних і практичних засад управління поведінкою персоналу закладено в наукових працях таких видатних учених, як Д. Аккер, І. Бажин, К. Девіс, М. Дороніна, Т. Лепейко, Л. Маллінз, М. Наумов, Д. Ньюстром, О. Синицька, В. Ядов, О. Ястремська.

Методологічні засади оцінювання трудової діяльності робітників підприємства представлені в роботах Г.Т. Завіновської, О.А. Грішнової, А.В. Мерзляк, Є.П. Михайлова, М.Х. Корецького, Г.О. Михайлової, В.М. Ковальової, О.І. Іляша, проте відображено лише загальні класичні трудові показники діяльності персоналу.

Аналіз поданих у літературі концепцій дозволив дослідити проблему управління трудовою поведінкою персоналу і зробити висновок, що методичне забезпечення вирішення цієї проблеми потребує уточнення в частині комплексного визначення показників результативності реалізації трудової поведінки робітників промислового підприємства.

Формування цілей статті. Основною метою статті є формування комплексної системи показників результативності реалізації трудової поведінки робітників із відображенням можливості подальшого їх практичного використання для удосконалення регулювання сфери трудової діяльності робітників виробничого підприємства.

Для досягнення цієї мети передбачено вирішити такі завдання:

- розкрити зміст та доцільність застосування оцінки трудової поведінки робітників на підприємстві;
- визначити послідовність етапів формування та використання показників результативності реалізації трудової поведінки робітників;
- виокремити індивідуалізовані показники результативності реалізації трудової поведінки робітників виробничої організації;
- розробити найбільш повну комплексну систему показників результативності реалізації трудової поведінки робітників промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність функціонування промислового підприємства фундаментально визначається наявністю якісної системи оцінювання структурних складових підприємства та подальшої розробки й реалізації заходів з підвищення ефективності функціонування даних структурних елементів підприємства. Вирішальну роль при цьому відіграє ресурсна частина системи управління ефективністю підприємством, яка включає трудову частину. Трудові ресурси промислового підприємства складаються з промислового-виробничого персоналу, серед якого найбільша частка припадає на робітників та допоміжних робітників [1]. Тому від досконалого оцінювання та регулювання діяльності робітника безпосередньо на його робочому місці залежить продуктивність, економічність, оптимальність, раціональність їх використання.

Звідси випливає, що головними критеріями забезпечення економічного

розвитку промислових підприємств є первинна оцінка трудової діяльності своїх робітників і подальше встановлення напрямів підвищення їх професійних, кваліфікаційних здібностей та навичок з одночасним покращенням якості їхньої роботи.

Директор Центрального інституту праці О. Гастєв, на відміну від класиків наукової організації праці Тейлора і Г. Форда, проводячи розробки у сфері організації праці, зосереджував свої дослідження на визначенні центральної ролі людського фактора в загальній ефективності виробництва. Тому огляд організаційної ефективності починається в О. Гастєва з особистої ефективності окремої людини на її робочому місці. Цей підхід має назву «вузька база» (база для підвищення ефективності виробництва полягає в особистій (вузькій) ефективності індивіда).

Необхідно підкреслити твердження О. Гастєва, що саме робітник, а особливо його трудова діяльність в цілому та трудова поведінка зокрема, формують фундамент ефективного, високопродуктивного, довгострокового функціонування виробництва будь-якої організації [2, с. 128].

В.Є. Пилипенко у своїй праці «Социальная регуляция трудового поведения» окреслює значну теоретичну і практичну необхідність об'єктивного управління трудовою поведінкою робітника на підприємстві з метою забезпечення якісного використання існуючих резервів виробництва та зростання фінансової стійкості господарюючих суб'єктів [3, с. 18].

Розглядаючи особливості регулювання трудової поведінки індивіда, слід відокремити поняття «трудової поведінки» від «трудової діяльності», адже кожне з них має специфічні методи та засоби впливу і, відповідно, особливі інструменти як оцінювання, так і успішної реалізації.

Б.Г. Тукумцев виокремлює трудову діяльність як спосіб існування й самореалізації людини, об'єктивно властивий його природі, що відрізняється від природи представників тваринного світу, які використовують лише продукти місця існування [4, с. 349]. Тоді як «трудова поведінка» – зовнішні дії, вчинки суб'єкта трудової діяльності в їх певній послідовності [там само, с. 349-353]. На думку М. Титарчука, категорія «діяльність» має і реальний, і морально-перетворювальний характер, а тому не завжди піддається зовнішньому спостереженню і оцінюванню [5, с. 8–9].

За Н.П. Лукашевичем, трудова поведінка – це свідомо регульований комплекс дій та вчинків робітника, пов'язаних зі збіганням його професійних можливостей, інтересів з діяльністю виробничої організації, виробничого процесу. Це процес самоналаштування та саморегулювання, що забезпечує певний рівень особистої ідентифікації [6, с. 73].

Таким чином, для оцінювання роботи безпосередньо на його робочому місці доцільно використовувати проявлені ним індивідуально-особистісні властивості, що підпадає під поняття «трудова поведінка». Такий підхід є більш уніфікованим та конкретизованим з позиції майстерності відносно до операційно-процесної функціональної сукупності вимог робочого місця та індивідуальних особливостей робітника, закріплених за ним, здатного сумлінно виконувати ці вимоги своєї робочою поведінкою.

Оцінювання трудової поведінки індивіда в сучасних дослідженнях зводиться до визначення соціально-психологічних підвалин працездатності особи, ціннісних орієнтацій реалізації її особистісних інтересів, регуляторів соціальної поведінки робітника, однак не зовсім охоплює усю множину якісно-кількісних параметрів оцінки його трудової діяльності.

Для удосконалення системи оцінювання трудової діяльності робітників пропонуємо схему послідовності визначення та використання показників реалізації трудової поведінки робітника на підприємстві (рис. 1).

А.Н. Марюта та Н.Е. Бойцун виокремлюють надзвичайно важливий показник результативності трудової діяльності робітників – якість праці персоналу виробничих підрозділів, який враховує значний обсяг факторних показників та передбачає можливість визначення взаємозв'язку між ними [7, с. 497-504].

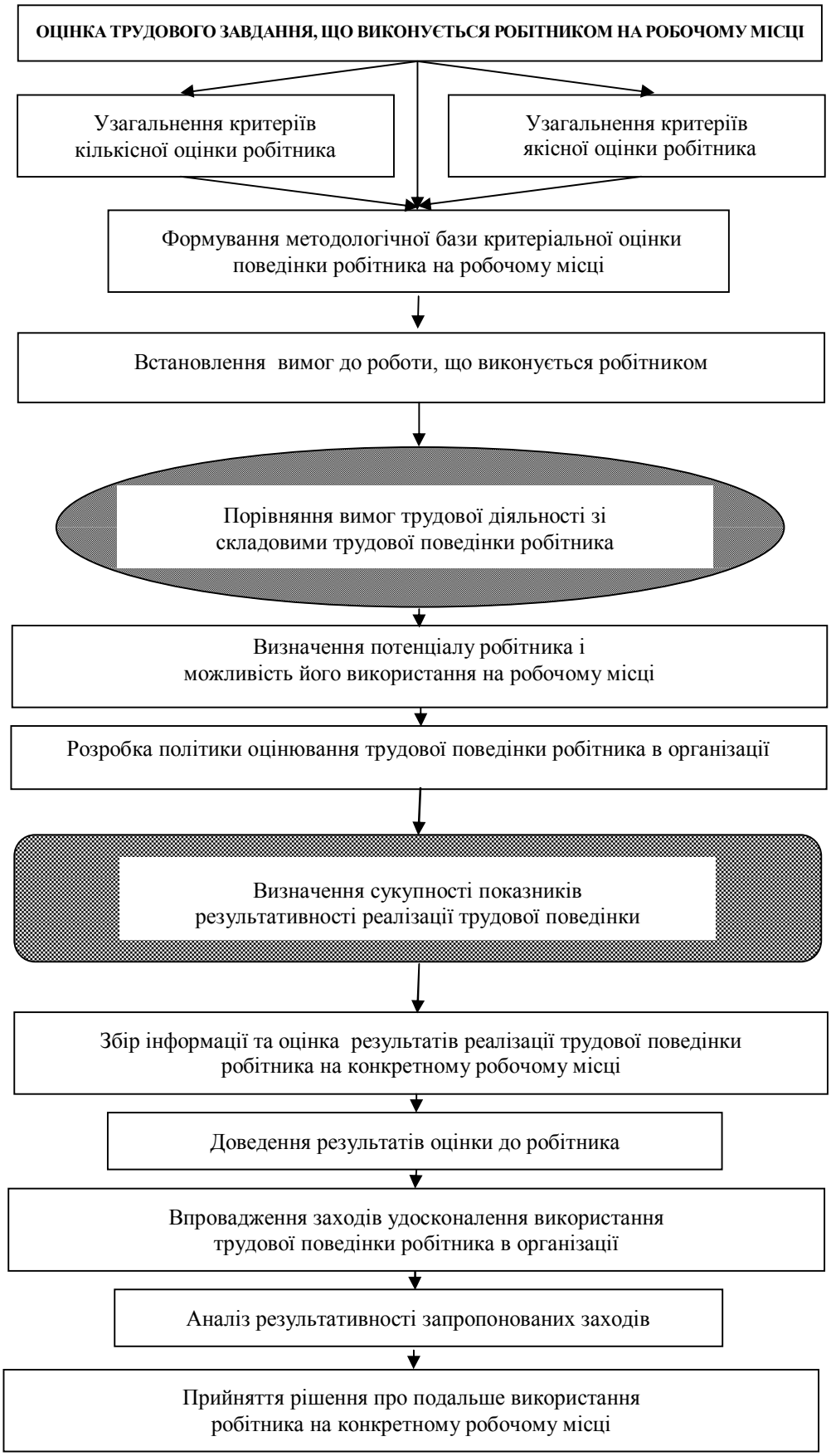

Рис. 1. *Послідовність етапів формування та використання показників результативності реалізації трудової поведінки робітників промислового підприємств*

* *Джерело:* складено автором

В.В. Адамчук, розглядаючи економічну сторону використання трудової діяльності робітників організації, виокремлює такі показники поведінки персоналу: продуктивність праці робітника; рівень використання робочого часу робітником; коефіцієнт стабільності персоналу; коефіцієнт частки робітників, професійно-якісні характеристики які відповідають вимогам ринку праці [8, с. 203-208]. Однак такий підхід є дещо обмеженим, адже врахованими є лише узагальнюючі показники оцінки трудової діяльності персоналу.

Проте поза увагою науковців залишилися показники індивідуальної результативності діяльності робітників, зокрема й показники реалізації трудової поведінки робітників промислового підприємства.

Н.А. Волгін та Ю.Г. Одєгов аналізують часткові соціально-психологічні показники поведінки робітників на підприємстві: рівень задоволеності морально-психологічним кліматом робітника в колективі; тривалість виробничої адаптації новоприйнятих робітників; індекс експансивності, що характеризує ступінь товариськості робітника й відображує відношення робітника до колективу в цілому [9, с. 336-340]. Для більшої об'єктивності представлені показники слід доповнити також рівнем розвитку культури праці в організації; індексом сприятливості умов праці; коефіцієнтом інформаційної насиченості робітників; коефіцієнтом естетичності робочого місця; рівнем дотримання трудової дисципліни робітників на підприємстві тощо.

Характеризуючи результативність індивідуальної трудової діяльності робітника, доцільним є конкретизувати та систематизувати безпосередньо особистісні показники результативності реалізації трудової поведінки робітників підприємства: виробіток на одного робітника; середня заробітна плата на одного робітника; витрати часу на виконання завдання; якість трудової діяльності робітника; рівень трудової дисципліни робітника; коефіцієнт трудової участі робітника.

Для спрощення практичного застосування на конкретному підприємстві показників результативності реалізації трудової поведінки робітників і врахування всіх граней та елементів трудової діяльності робітників в організації, вважаємо за необхідне формування певного комплексу показників, які б дозволили на рівні певного робочого місця проаналізувати результати якісної реалізації усіх складових трудової поведінки конкретного робітника.

І. Фундаментально-індикативні показники результативності реалізації трудової поведінки робітника:

1. Кількісні показники:

а) показники чисельності робітників: облікова; середньооблікова і явочна чисельність; коефіцієнт облікового складу;

б) показники структури робітників: коефіцієнти структури за категоріями, віком, освітою, статтю;

в) показники, що характеризують рух робітників: коефіцієнти обороту з прийняття, звільнення і загального обороту; коефіцієнт внутрішнього обороту; коефіцієнт плинності; коефіцієнт стабільності; коефіцієнт інтенсивності оборотів за наймом; коефіцієнт присутності; співвідношення коефіцієнтів прийому і вибуття робітників.

2. Якісні показники:

а) показники, що характеризують психофізіологічну складову трудової поведінки робітника: рівень загального швидкісно-силового потенціалу; коефіцієнт соматичних параметрів; індекс фізіологічної стійкості психічної діяльності; рівень фізичної витривалості особи; індекс енергетичного потенціалу; індекс фізичного та психічного здоров'я; індекс концентрації уваги; інтегральний індекс дієздатності;

б) показники, що відображають кваліфікаційний рівень робітника: набутий

освітньо-кваліфікаційний рівень; загальний трудовий стаж; знання сучасних інформаційних технологій; володіння іноземними мовами; відповідність кваліфікаційного рівня робіт кваліфікаційному рівню робітника; коефіцієнт посадового досвіду; коефіцієнт освіченості;

в) показники професійно-ділових якостей робітника: компетентність; відданість справі; дисциплінованість; пунктуальність; принциповість; вимогливість до себе; прагнення до самовдосконалення; ініціативність; локус контролю; індекс когнітивного та творчого потенціалу;

г) показники соціально-етичних якостей робітника: соціальна та професійна направленість людини; комунікативні та організаційні параметри; соціальна активність у колективі; порядність; чесність; справедливість; доброзичливість; схильність до депресій; агресивність; рівень імпульсивності; конфліктність.

II. Інструментально-організаційні показники результативності реалізації трудової поведінки робітника:

1. Кількісні показники:

а) показники загальних витрат організації на робітника: загальна величина витрат на робітників; середня заробітна плата робітника; міжкваліфікаційна диференціація заробітної плати робітників; динаміка заробітної плати робітника за кілька періодів; витрати на робітників у розрахунку на одиницю продукції; частка заробітної плати робітників у витратах підприємства; надбавки та доплати за особливі умови праці (суміщення професій, шкідливі умови, роботу в нічний або надурочний час);

б) показники витрат організації на розвиток робітника: витрати на професійне навчання; витрати на професійну підготовку, перепідготовку; витрати на перепідготовку та підвищення кваліфікації; витрати на формування кадрового резерву та кар'єрне просування; витрати на атестацію та оцінювання робітників підприємства;

в) показники витрат соціального спрямування: компенсація витрат на харчування; витрати на транспортні перевезення робітників; ступінь соціальної захищеності працюючих; витрати на утримання соціальної інфраструктури; частка витрат на соціальне забезпечення в загальних витратах на промислово-виробничий персонал; витрати на соціальне та медичне страхування.

2. Якісні показники:

а) показники рівня організації праці: структура робіт за рівнем важкості, середній рівень важкості робіт; рівень напруженості виробничих норм; середній рівень виконання виробничих норм; рівень використання обладнання; коефіцієнт завантаженості обладнання; коефіцієнт змінності роботи;

б) показники, що характеризують умови праці: питома вага працюючих у шкідливих умовах; рівень травматизму на виробництві; рівень дотримання трудової дисципліни; рівень професійних захворювань; розмір виплат та компенсацій за несприятливі умови праці;

в) показники стану соціально-трудових відносин: соціально-психологічний клімат в колективі; наявність конфліктних ситуацій та причини їх виникнення;

г) показники розвитку корпоративної культури підприємства: наявність цінностей та соціальних установок трудового колективу; моральні принципи й ділова етика; розмір витрат на організацію відпочинку та корпоративів; комунікації між робітниками підрозділу.

III. Комплексні показники результативності реалізації трудової поведінки робітника:

1. Кількісні показники:

а) показники індивідуальної результативності праці робітника: продуктивність (трудомісткість, виробіток на одного робітника промислово-

виробничого персоналу); прибутковість; рентабельність; рівень конкуренто-спроможності;

б) показники використання робочого часу робітником: фактична кількість часу, відпрацьованого впродовж року; середня кількість днів, відпрацьованих за певний період часу; середня кількість годин, відпрацьованих за день; середня кількість людино-годин, відпрацьованих за визначений період часу; коефіцієнт змінності; коефіцієнт безперервності; величина непродуктивних втрат робочого часу; коефіцієнт використання встановленої тривалості робочого дня; інтегральний коефіцієнт використання робочого часу.

2. Якісні показники:

а) якість трудової діяльності робітника: узагальнений коефіцієнт якості праці; інтегральний показник працездатності; коефіцієнт відповідності кваліфікаційного рівня вимогам до робочого місця; дотримання термінів виконання виробничого завдання; ступінь важливості виробничого завдання, що виконується; коефіцієнт виробничої дисципліни на робочому місці;

б) якість продукції, виготовленої робітником: частка неякісної продукції у загальному обсязі; коефіцієнт виконання плану робіт за номенклатурою.

За своїм характером запропоновані показники можуть стати певною базою для відліку, тобто для оцінки як окремих складових трудової поведінки робітника, так і ефективності реалізації цілісної трудової поведінки, адже основні елементи відображеної сукупності вже перевірені на «працездатність» у ході практичної діяльності багатьох промислових підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, трудова поведінка робітника промислового підприємства є об'єктом уваги менеджерів тим ресурсам, що чинить вплив на життєздатність підприємства. Якісна оцінка трудової поведінки сприятиме зменшенню витрат та мінімізації бракованої продукції, підвищенню індивідуальної продуктивності праці з одночасним зростанням ефективності використання засобів виробництва на конкретному робочому місці і, в кінцевому підсумку, збільшенню прибутковості діяльності на рівні як одного робітника, так і всього промислово-виробничого персоналу підприємства.

Перспективою для подальших досліджень є використання визначених показників результативності реалізації трудової поведінки для об'єктивної оцінки та визначення на цій основі відповідних факторів удосконалення основних складових трудової поведінки робітника промислового підприємства. Це відкриває можливості для розробки механізму ефективного управління трудовою поведінкою робітника промислового підприємства в загальній системі управління персоналом.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Рац, О.М.* Методичний підхід до оцінки ефективності функціонування машинобудівного підприємства / О.М. Рац // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі : проблеми теорії та практики. - 2012. - № 4 (20). – С. 101-102.
2. *Голубев, К.И.* История менеджмента : тенденции гуманизации / Константин Іванович Голубев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 223 с.
3. *Пилипенко, В.Е.* Социальная регуляция трудового поведения (социологический анализ) / В.Е. Пилипенко. – К. : Наук. думка, 1993. – 178 с.
4. *Ядов, В.А.* Социология труда : теоретико-прикладной толковый словарь / [В.А. Ядов]. – СПб. : Наука, 2006. – 426 с.

5. *Титарчук, М.О.* Трудова поведінка особистості як підприємницька діяльність : соціально- філософський аналіз : автореферат дис. ... кандидата філософських наук : 09.00. / М.О. Титарчук ; Південноукр. держ. пед. ун-т (ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2004. – 20 с.
6. *Лукашевич, Н.П.* Социология труда : учебное пособие / Н. П. Лукашевич. – К. : МАУП, 2001. – 320 с.
7. *Марюта, А.Н.* Экономико-математическое моделирование и оптимизация управления организациями / А.Н. Марюта, Н.Е. Бойцун. – Днепропетровск : Изд-во Днепропетровского университета, 2001. –540 с.
8. *Адамчук, В.В.* Экономика и социология труда : [учебник для вузов] / Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 470 с.
9. Экономика труда (социально-трудовые отношения) / Под ред. Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. – М. : Издательство «Экзамен», 2003. – 736 с.

REFERENCES

1. *Rac, O.M.* Metodychnyj pidhid do ocinky efektyvnosti funkcionuvannja mashynobudivnogo pidpryjemstva / O.M. Rac // Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy mashynobudivnoi' galuzi : problemy teorii' ta praktyky. - 2012. - № 4 (20) – S. 101-102.
2. *Golubev, K.Y.* Ystoryja menedzhmenta : tendencyy gumanyzacyy / Konstantyn Ivanovych Golubev. – SPb. : Jurydycheskyj centr Press, 2003. – 223 s.
3. *Pylypenko, V.E.* Socyal'naja reguljacyja trudovogo povedenyja (socyologycheskyj analyz) / V. E. Pylypenko. – K. : Nauk. dumka, 1993. – 178 s.
4. *Jadov, V.A.* Socyologyja truda : teoretyko-prykladnoj tolkovыj slovar' / [V.A. Jadov]. – SPb. : Nauka, 2006. – 426 s.
5. *Tytarchuk, M.O.* Trudova povedinka osobystosti jak pidpryjemnyc'ka dijal'nist' : social'no-filosofs'kyj analiz : avtoreferat dys. ... kandydata filosofs'kyh nauk : 09.00.03 / M.O. Tytarchuk ; Pivdennoukr. derzh. ped. un-t (im. K.D. Ushyns'kogo. – Odesa, 2004. – 20 s.
6. *Lukashevych, N.P.* Socyologyja truda : uchebnoe posobye / N.P. Lukashevych. – K. : MAUP, 2001. – 320 s.
7. *Marjuta, A.N.* Jekonomiko-matematicheskoe modelirovanie i optimizacija upravlenija organizacijami / A.N. Marjuta, N.E. Bojcun. – Dnepropetrovsk : Yzd-vo Dnepropetrovskogo unyversyteta, 2001. –540 s.
8. *Adamchuk, V.V.* Эkonomyka y socyologyja truda : [uchebnyk dlja vuzov] / Adamchuk V.V., Romashov O.V., Sorokyna M.E. – M. : JUNYTY, 1999. – 470 s.
9. Ekonomyka truda (socyal'no-trudovыe otnoshenyja) / Pod red. N.A. Volgyna, Ju.G. Odegova. – M. : Yzdatel'stvo «Эkzamen», 2003. – 736 s.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 336.22 (477)

ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМЕТРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ДЛЯ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ РЕГІОНІВ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

О.А. Рядно,
доктор технічних наук

А.А. Заікін

Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті проаналізовано виконання дохідної частини Державного бюджету України. Визначено основні економічні фактори, що вплинули на стан виконання місцевих бюджетів на прикладі Дніпропетровської області. На основі побудованої регресійної моделі та моделі з фіксованими ефектами були виявлені та проаналізовані найбільш впливові фактори економічного розвитку Дніпропетровської області у 2008-2012 рр.

Ключові слова: *місцевий бюджет, доходи місцевих бюджетів, регіон, економетричне моделювання, регресійна модель, модель панельних даних з фіксованим ефектом.*

В статье проанализировано выполнение доходной части Государственного бюджета Украины. Определены основные экономические факторы, которые повлияли на выполнение местных бюджетов на примере Днепропетровской области. На основе построенной регрессионной модели и модели с фиксированными эффектами были выявлены и проанализированы наиболее значимые факторы экономического развития Днепропетровской области в 2008-2012 гг

Ключевые слова: *местный бюджет, доходы местных бюджетов, регион, эконометрическое моделирование, регрессионная модель, модель панельных данных с фиксированным эффектом.*

The paper analyzes the performance of revenue side of the state budget of Ukraine. The structure of revenues of Dnipropetrovs'k region regarding certain types of taxes in 2005-2012 was illustrated in the article. The main economic factors of local budgets of the region were defined. Average monthly salary in the region, industrial output per capita and retail turnover were considered. Besides factors which affect the volume of incomes per capita of regional local budgets, revenues of local budgets are determined by the effect a_i which is individual for each region. Fixed effects a_i take into account the impact of all factors which is relevant to the region that is not included in regressors.

Key words: *revenues of local budgets, region, econometric modelling, regression model, panel data with fixed effects.*

Постановка проблеми. Становлення України як суверенної держави дало могутній поштовх для розвитку місцевих бюджетів, які повинні стати потужним інструментом пристосування поточного рівня економічного та соціального розвитку країни до пріоритетів суспільства, а формування дохідної бази місцевого бюджету повинно відповідати фінансовим вимогам

© О.А. Рядно, А.А. Заікін, 2014

покладених на місцеві органи влади повноваженням [1]. Тому важливим завданням, що постає зараз перед науковцями, є дослідження способів формування доходів місцевих бюджетів, виявлення закономірностей їх розвитку. ефективність використання місцевих ресурсів багатоцільового призначення, рівень розвитку соціальної та виробничої інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам бюджетних відносин і фінансів місцевого самоврядування присвячено досить багато наукових робіт, серед яких можна відмітити роботи О.Д. Данилова, С.Д. Дзюбака, В.Д. Базилевича, О.Д. Василика, О.П. Кириленко, В.І. Кравченка, І.О. Луніної, К.В. Павлюк, Ю.В. Пасічника, І.В. Розпутенка, С.В. Слухая, О.О. Сунцової, А.І. Чугуєва та інших науковців. Окремо треба відзначити роботи І.Г. Лук'яненко та Ю.О. Городніченка, в яких для дослідження проблеми застосовуються, зокрема моделі лонгітюдних (панельних) даних. Але ці дослідження виконані у розрізі цілих областей України та майже не стосуються проблем місцевих бюджетів окремих регіонів цих областей.

Метою даної статті є застосування економетричного моделювання для аналізу методів формування доходів місцевих бюджетів окремих регіонів області та визначення факторів зміцнення їх фінансового потенціалу на прикладі Дніпропетровської області.

Виклад основного матеріалу. Доходи місцевих бюджетів є основою фінансової бази органів місцевого самоврядування та вирішальним фактором регіонального розвитку. Наявність доходів місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність, активізує господарську діяльність, дозволяє розвивати інфраструктуру та фінансовий потенціал регіону, виявляти і використовувати резерви фінансових ресурсів.

Ефективність системи формування доходів місцевих бюджетів значною мірою залежить від рівня економічного розвитку країни та її регіонів. Серед головних чинників, які безпосередньо визначають обсяги регіональних фінансових ресурсів, виділяють галузеву структуру та дохідність регіональних комплексів, відмінності соціально-економічного розвитку регіонів,

Розглянемо особливості формування доходів місцевих бюджетів в Україні за період 2007-2012 рр. Джерела інформації, використані у даному дослідженні – Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Дніпропетровській області, Державне казначейство України та Міністерство фінансів України [2-5].

За даними Державного казначейства України, до місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) у 2012 р. надійшло 153,2 млрд. грн., що на 10,6%, або на 22,9 млрд. грн., більше за 2011 р.

Без урахування міжбюджетних трансфертів надійшло 72,6 млрд. грн., що на 17,0% більше, ніж у 2011 р.

Рівень виконання річного плану доходів, затвердженого місцевими радами, становив 74,2% проти 71,8% за даними 2011 р. Рівень виконання розрахункового показника Міністерства фінансів України на 2012 р. склав 78,5%.

Частка доходів місцевих бюджетів у структурі доходів Зведеного бюджету України у 2012 р. становила 22,6%, що більше на 0,9 в.п., ніж у 2011 р. (рис. 1).

За питомою вагою доходів спеціального фонду місцевих бюджетів відмічається збільшення до 26,7%.

Виконання запланованого обсягу доходів загального фонду місцевих бюджетів досягнуто за рахунок двох основних бюджетоутворюючих податків – податку на доходи фізичних осіб (74% з податкових надходжень у 2011 році та 71% у 2012 р.) та плати за землю(14,64% з податкових надходжень у 2011 р. та 14,66% у 2012 р.).

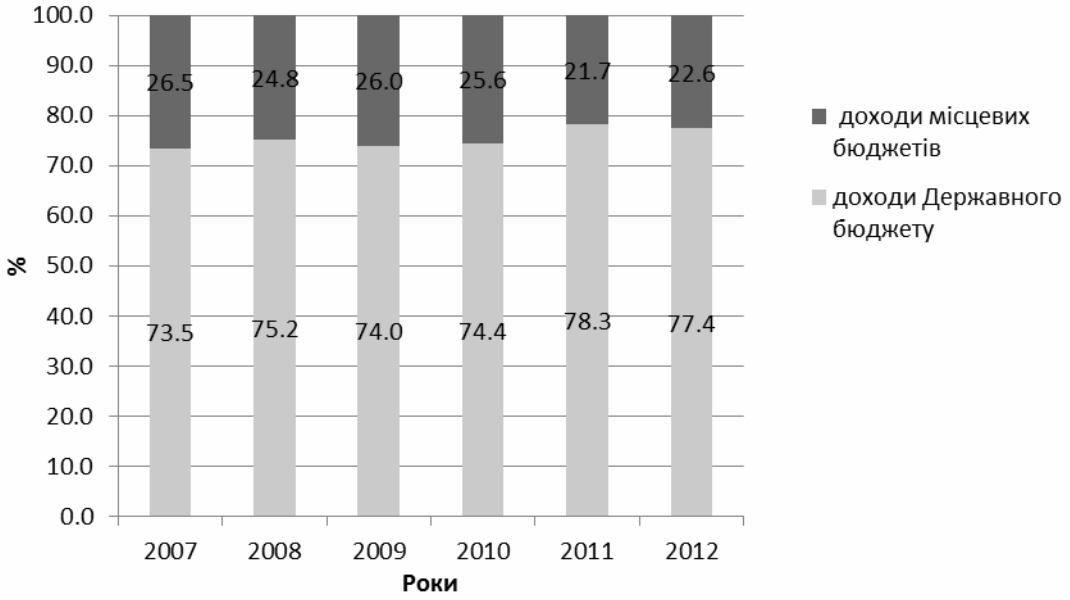

Рис.1. *Частка доходів державного та місцевих бюджетів у доходах Зведеного бюджету України за період 2007–2012 рр., %*

Розглянемо формування місцевих бюджетів Дніпропетровської області. Насамперед відмітимо, що Дніпропетровська область – це промислово розвинутий регіон, доля якого у промисловості України складає понад 15%, показники середньодушової валової доданої вартості, створеної в області, та середньомісячної заробітної плати постійно перевищують середні по Україні [2-5]. Це обумовлює особливості структури контингенту доходів області за основними видами податків, динаміку якої у 2005-2012 рр. наведено на рис. 2.

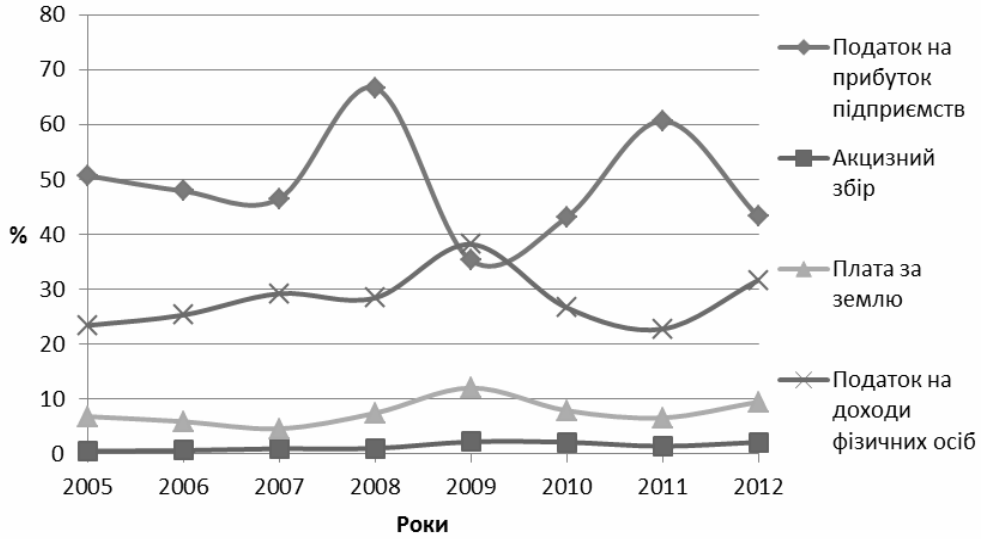

Рис. 2. *Структура контингенту доходів Дніпропетровської області за окремими видами податків у 2005-2012 рр.*

Як бачимо з рис. 2, основними податками, що збираються на території області, є податок на доходи фізичних осіб і податок на прибуток підприємств. Так, у 2012 р. на ці податки припадало 74,8% податкових надходжень області, в той час як частка цих податків у місцевих бюджетах України складала значно менше. Характерною є динаміка частки цих податків у контингенті доходів області. Структура контингенту доходів області обумовлює структуру податкових

надходжень до її зведеного бюджету, яку наведено у табл. 1.

Як бачимо з табл. 1, основними джерелами податкових надходжень до зведеного бюджету області є податок на доходи фізичних осіб і плата за землю. Серед податкових надходжень до зведеного бюджету області разом на них припадає понад 90%. У той же час спостерігається таке негативне явище, як зменшення частки податку на прибуток підприємств з 2,6% у 2009 р. до 1,21% у 2012 р., плати за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності з 1,45% у 2008 р. до 0,37% у 2012 р., місцевих податків і зборів з 1,04% у 2008 р. до 0,07% у 2012 р. Така ситуація призводить фактично до відсутності реального впливу органів місцевого самоврядування на формування дохідної частини своїх бюджетів. Відмітимо, що основним способом формування доходів місцевих органів влади в більшості розвинутих країн є місцеві податки і збори.

Таблиця 1

Структура податкових надходжень до зведеного бюджету області

Найменування надходжень	2008	2009	2010	2011	2012
Податкові надходження, %	100	100	100	100	100
Податок на доходи фізичних осіб, %	73,55	70,46	72,75	71,83	70,02
Податок на прибуток підприємств, %	1,23	2,60	1,12	0,93	1,21
Плата за землю, %	19,15	22,14	21,55	20,72	20,90
Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності, %	1,45	0,42	0,33	0,37	0,37
Місцеві податки і збори, %	1,04	0,99	0,87	0,04	0,07
Фіксований сільськогосподарський податок, %	0,16	0,16	0,14	0,12	0,12
Єдиний податок, %	2,43	2,27	2,15	1,84	3,67
Інші, %	1,00	0,96	1,09	4,16	3,66

Для визначення факторів збільшення доходів місцевих бюджетів регіонів Дніпропетровської області застосовано метод економетричного моделювання, який передбачає побудову за допомогою математичних методів залежності між економічними показниками на основі емпіричних даних. Для дослідження використовувалися панельні дані за 2008-2012 рр. по регіонах області, які складаються зі спостережень за визначеними економічними одиницями (за регіонами області), що здійснюються у послідовні проміжки часу. Таким чином, для кожного регіону маємо дані за кілька періодів.

Розрахунки проведено за допомогою статистичного програмного пакета Stata. Для оцінки параметрів використовувалася модель панельних даних з фіксованим ефектом. З урахуванням результатів попереднього аналізу, що наведені вище, в якості факторів, що визначають збільшення доходів місцевих бюджетів області без урахування трансфертів, розглянуто такі змінні: середньомісячна заробітна плата у регіоні (*zrp*), середньодушові обсяги промислового виробництва (*prom*) та роздрібного товарообігу (*tvo*). Крім того розглянуто фіктивну змінну (*gorod*), яка приймає значення 0 для сільських районів області та значення 1 для міст області.

У таблиці 2 наведено результати попередньої оцінки моделі доходів місцевих бюджетів регіонів області без урахування трансфертів за допомогою стандартної моделі регресії. У таблиці, зокрема наведено оцінки параметрів стандартних моделей регресії, які побудовано окремо для кожного періоду року, що розглядався; у дужках наведено розрахункові значення t–статистики, а також наведено значення коефіцієнтів детермінації. Зірочкою відмічені оцінки параметрів, значимі на рівні 10%, двома зірочками – на рівні 5%, трьома – на рівні 1%, параметри, що не відмічені, є незначимими. Крім того, у таблиці наведено результати міжгрупової оцінки панельних даних.

Таблиця 2

Результати попередньої оцінки моделі доходів місцевих бюджетів за допомогою стандартної моделі регресії

Dependent Variable: *dc*						
Independent Variable	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**Міжгрупова оцінка панельних даних**
zrp	0,187* (2,29)	0,512*** (3,49)	0,516*** (4,26)	0,487*** (3,22)	0,581*** (5,02)	0,524*** (4,41)
prom	0,014* (1,7)	0,025* (1,81)	0,073* (1,23)	0,047** (2,59)	0,054* (1,74)	0,055* (1,95)
tvo	0,109*** (3,02)	0,218*** (5,07)	0,166*** (5,61)	0,087*** (3,49)	0,058** (2,12)	0,112*** (4,61)
gorod	4,046 (0,18)	-10,418 (-0,31)	-28,72 (-0,93)	-16,54 (-0,41)	-19,45 (-0,49)	-22,51 (-0,84)
_const	-12,909 (-0,46)	-38,707 (-0,89)	-65,98 (-1,66)	-12,92 (-0,33)	-88,885 (-1,67)	-51,14 (-1,46)
R^2 R^2_{adj}	0,70 0,66	0,81 0,78	0,82 0,79	0,80 0,78	0,81 0,78	R^2_{within}=0,64 $R^2_{between}$=0,84 $R^2_{overall}$=0,73

Аналіз таблиці 2 свідчить, що у різні роки оцінки параметрів стандартних моделей регресій суттєво відрізнялися. Так, вплив середньомісячної заробітної плати на збільшення доходів місцевих бюджетів області кожного року посилювався: якщо у 2008 р. цей фактор був значимим на рівні 10%, то у 2012 р., коли основним джерелом доходів бюджету став податок на доходи фізичних осіб, параметр при цьому факторі вже дорівнює 1%, а його значення збільшилося більше, ніж у 3 рази. Фіктивна змінна (*gorod*) для всіх років, що розглядалися, була не значимою.

Результати оцінки моделі з фіксованими ефектами наведено у табл. 3. Крім змінних, що описано вище, у модель включено даммі-змінні для років 2008 (*D2008*) і 2012 (*D2012*), які відображають вплив ефекту факторів, загальних для усієї області, що змінюються від року до року. Даммі-змінні для інших років виявились незначимими.

Таблиця 3

Результати оцінювання моделі доходів місцевих бюджетів області без урахування трансфертів

Dependent Variable: *dc*						
Independent Variable	**Coef.**	**Std. Err.**	**t**	**P>|t|**	**95% Conf.**	**Interval**
Zrp	0,629858	0,028273	22,28	0,000	0,574029	0,685687
prom	0,206724	0,012155	13,12	0,002	0,252369	0,210979
D2008	59,11781	6,358575	12,44	0,000	66,56201	91,67361
D2012	-29,2424	8,981381	-6,6	0,000	-76,9772	-41,5075
_cons	-50,6832	8,844616	-5,73	0,000	-68,148	-33,2184
sigma_u	53,77					
sigma_e	33,11					
rho	0,7250	(fraction of variance due to α_i))				
F test that all α_i=0: F(33, 163) = 14.19				Prob > F = 0.0000		

Аналіз результатів розрахунків, наведених у таблиці 3, свідчить, що найбільший вплив на зростання доходів місцевих бюджетів області чинить збільшення середньомісячної заробітної плати та середньодушового обсягу промислового

виробництва: збільшення середньомісячної заробітної плати на 1 грн. приводить до збільшення середньодушових річних доходів місцевих бюджетів на 0,63 грн., а зростання річного обсягу середньодушового промислового виробництва на 1 грн. приводить до збільшення доходів місцевих бюджетів на 0,21 грн. Як можна бачити з таблиці 3, у 2008 р. у порівняно з іншими роками, середньодушові доходи місцевих бюджетів області зросли на 59 грн., а у 2012 р. зменшилися на 29 грн.

Крім розглянутих факторів, які впливають на обсяги середньодушових доходів місцевих бюджетів регіонів області, доходи місцевих бюджетів визначаються ще індивідуальним для кожного регіону ефектом α_i. Фіксовані ефекти α_i враховують вплив на доходи місцевих бюджетів усіх факторів, актуальних для даного регіону, що не включені до регресорів. Відмітимо, що за результатами аналізу виявлено наявність значимої додатної кореляційної залежності між індивідуальними ефектами α_i для регіонів області та фіктивною змінною *gorod*, яка ідентифікує міста області. Такий результат, можливо, пояснюється тим, що фактори, які враховано у моделі, у більшій мірі впливають на доходи місцевих бюджетів міст, а деякі характерні фактори, що впливають на доходи бюджетів саме у сільській місцевості, не враховано у даній моделі.

Висновки. Аналіз побудованих моделей панельних регресій з фіксованими ефектами показав, що найбільший вплив на збільшення доходів місцевих бюджетів області чинить зростання середньомісячної заробітної плати та середньодушового обсягу промислового виробництва: збільшення середньомісячної заробітної плати на 1 грн. зростання приводить до зростання середньодушових річних доходів місцевих бюджетів на 0,63 грн., а підвищення річного обсягу середньодушового промислового виробництва на 1 грн. – на 0,21 грн.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Сунцова, О.О.* Місцеві фінанси : навч. посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. - 560 с.
2. Інформація про стан виконання Державного бюджету України за 2007-2012 роки / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua.
3. Інформація про стан виконання Державного бюджету України за 2007-2012 роки / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://treasury.gov.ua/main/uk/index.
4. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державний комітет статистики України. - К. : Консультант, 2013.
5. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2012 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. - 2013.

REFERENCES

1. *Suntsova, O.O.* Mistsevi finansi : navchalniy posibnik. – K.: Tsentr navchalnoyi literaturi, 2005. - 560 s.
2. Informatsiya pro stan vikonannya Derzhavnogo byudzhetu Ukrayiniza 2007-2012 roki / Ministerstvo finansiv Ukrayini [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.minfin.gov.ua.
3. Informatsiya pro stan vikonannya Derzhavnogo byudzhetu Ukrayiniza 2007-2012 roki / Derzhavna kaznacheyska sluzhba Ukrayini [Elektronniy resurs]. - Rezhim dostupu: http://treasury.gov.ua/main/uk/index.
4. Statistichniy schorichnik Ukrayini za 2012 rik. Derzhavniy komitet statistiki Ukrayini. K.: «Konsultant», 2013.
5. Statistichniy schorichnik Dnipropetrovskoyi oblastiza 2012 rik. Derzhavniy komitet statistiki Ukrayini. Golovne upravlinnya statistiki u Dnipropetrovskiy oblasti. - 2013.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2014 р.

Вітаємо ювіляра

До 80-річчя з дня народження та 55-річчя наукової діяльності доктора економічних наук, професора, академіка Академії економічних наук України, завідувача кафедри економіки підприємств ПАДЕРІНА Івана Дмитровича

Іван Дмитрович Падерін народився 11 вересня 1934 року. У 1957 році закінчив Уральський політехнічний інститут за фахом «інженер-металург». Був розподілений на Нижньотагільський металургійний комбінат, де працював інженером-дослідником, начальником сектора лабораторії наукової організації праці, майстром доменної печі. У 1965-1967 роках - експерт на Бхилайському металургійному заводі (Індія).

У 1967 році заочно закінчив Московський інженерно-економічний інститут за фахом «інженер-економіст підприємств чорної металургії». У 1973 році заочно закінчив аспірантуру Свердловського інституту народного господарства та захистив кандидатську дисертацію на тему «Удосконалення планування й організація ремонтів металургійних агрегатів на основі типових мережних моделей». У ході підготовки дисертації ним була розроблена Автоматизована система мережного планування капітальних ремонтів металургійних агрегатів, яка отримала срібну медаль Виставки досягнень народного господарства СРСР.

За конкурсом прийнятий на посаду старшого наукового співробітника у НДІАчормет (м. Дніпропетровськ). У 1975 році переведений начальником відділу Головного інформаційно-обчислювального центру (ГІОЦ) Міністерства чорної металургії України.

З 1989 року керівництвом Міністерства був направлений на роботу заступником директора з економіки Єнакіївського металургійного заводу, а в 1990 році переведений начальником відділу кон'юнктури ринку і світових цін спільного українсько-швейцарського підприємства «Демос». Наступного 1999 року обійняв посаду заступника директора з економіки Дніпропетровського приладобудівного заводу, а потім - Дніпропетровського силікатного заводу.

З 1995 року - викладач Дніпропетровського фінансово-економічного коледжу, з 1998 року - доцент кафедри економіки й підприємництва Дніпропетровського державного фінансово-економічного інституту. У 2000-2003 роках - завідувач науково-дослідного відділу інституту, а з 2003 року - професор кафедри менеджменту Дніпропетровської державної фінансової академії, з 2008 року і по сьогодні - завідувач кафедри економіки підприємств. Зарекомендував себе досвідченим викладачем та керівником. Навчання проводить на високому теоретичному і методичному рівні згідно з положеннями Болонської системи.

Кафедра, яку успішно очолює Іван Дмитрович Падерін, пройшла ліцензування та акредитацію в Міністерстві освіти і науки України. Для забезпечення навчального процесу відповідно до нових вимог колективом кафедри під керівництвом Івана Дмитровича Падеріна створені необхідні навчально-методичні посібники за спеціальністю «Економіка підприємства».

Іван Дмитрович Падерін активно займається науково-дослідною роботою. Він був науковим керівником двох госпрозрахункових тем на промислових підприємствах (1999-2001 рр.). Окрім того, І.Д. Падерін був відповідальним виконавцем міжкафедральних тем:

- «Дослідження потенціалу розвитку малого підприємництва в промислово розвиненому регіоні» (2003 р.);
- «Дослідження проблем створення системи моніторингу малого підприємництва в Дніпропетровській області» (2006 р.);
- «Фінансово-економічні та організаційно-правові умови ефективного функціонування малого бізнесу в промисловому регіоні» (2008 р.),
- «Дослідження соціально-економічних проблем промислового регіону» (2010 р.),
- «Розвиток стратегій малого підприємництва промислового регіону» (2013 р.).

У 2014 році колективом кафедри підготовлено та опубліковано монографію «Розвиток малого підприємництва промислового регіону».

За роки наукової діяльності Іван Дмитрович Падерін опублікував понад 100 наукових робіт, у тому числі сім монографій (три одноосібні), три навчальних посібники з грифами Міністерства освіти і науки України.

Іваном Дмитровичем Падеріним підготовлена та захищена докторська дисертація на тему: «Підвищення економічної ефективності промислового підприємства» за фахом 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (переробна промисловість), за результатами якої підтверджений економічний ефект склав 12,6 млн.грн.

Під керівництвом Івана Дмитровича Падеріна працює над написанням докторської дисертації к.е.н., професор кафедри О.Б. Ватченко. Він також був керівником у здобувача К.О. Сороки, яка у 2012 році захистила кандидатську дисертацію, наразі підготовлена до захисту кандидатська дисертація аспіранта А.О. Корнецького. Іван Дмитрович Падерін є науковим керівником аспірантів та здобувачів наукового ступеня кандидата економічних наук Г.Б. Дякова, К.В. Бойко, К.М. Скрипника, О.В. Романова, І.В. Савельєва.

За безпосередньої участі Івана Дмитровича Падеріна підготовлені призери Всеукраїнських конкурсів дипломних робіт: у 2012 році – магістр Хохуля О.А., у 2013 році – магістр Андрейченко О.А. Його студенти не раз ставали переможцями та призерами Всеукраїнських студентських науково-практичних конференцій з економіки підприємств.

За багаторічну сумлінну працю, вагомий внесок у справу підготовки фахівців для фінансових органів Іван Дмитрович Падерін нагороджений почесною грамотою Міністерства фінансів України (2008 рік) та пам’ятною медаллю «За заслуги перед містом» (2009 рік).

Іван Дмитрович Падерін зарекомендував себе як творчий фахівець, талановитий викладач, шанована в колективі людина. Він має активну і виважену громадську позицію науковця, педагога та відомого вченого в галузі економіки.

До уваги авторів науково-теоретичного журналу «Вісник ДДФА: Економічні науки»

1. Постановою президії ВАК України від 10.02.2010 р. № 1-05/1 «Вісник ДДФА: Економічні науки» внесено до переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися результати наукових досліджень з економіки.

2. Пропоновані матеріали повинні містити нові оригінальні теоретичні і практичні результати, розкривати актуальні питання соціально-економічних проблем ринкової трансформації України, пропозиції щодо стабілізації її фінансової системи, стосуватися макро- та мікроекономічних проблем економіки. Важлива не просто констатація проблем та їх значення, а й обговорення шляхів їх вирішення, аналіз альтернативних варіантів, практична значимість.

3. Згідно з постановою президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1, наукова стаття повинна мати таку структуру:

- Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз досліджень і публікацій**, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- **Формування цілей статті** (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки** з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

4. Мова статті – українська.

5. Рукопис подається в науково-методичний відділ Дніпропетровської державної фінансової академії на паперовому носії та в електронному вигляді на його електронну адресу (e-mail): niv@dsfa.dp.ua текстовим файлом у форматі Word.

6. Обсяг наукової статті – до 12 сторінок. Вимоги до оформлення такі:

- Параметри сторінки:
  - абзац (відстань між рядками) 1,5;
  - поля – 2 см з усіх боків;
  - шрифт "Times New Roman Cyr" – кегль 14;
  - усі рисунки, таблиці, діаграми, схеми, формули повинні бути створені засобами редактора Word та прив'язані до тексту. Редакція повинна мати можливість їх редагувати. Цифровий матеріал таблиць, графіків не повинен дублюватися в тексті. Під кожною таблицею чи рисунком дається посилання на джерело інформації. Не допускається використання кольорів у рисунках та діаграмах;
- На першій сторінці вказуються:
  - індекс УДК роботи, з наступного рядка – великими буквами – назва статті ;
  - через одиничний інтервал ім'я, по батькові та прізвище автора (повністю); його науковий ступінь; місце роботи;
  - через два інтервали – текст статті.

7. У кінці статті наводиться назва кафедри, що рекомендує рукопис до публікації.

8. На окремому аркуші подається інформація про автора (прізвище, ім'я, по батькові повністю, місце роботи, посада, наукове звання та науковий ступінь, контактні телефони, домашня й електронна адреси).

9. Текст статті повинен бути ретельно перевірений і підписаний автором. Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат, статистичних даних, географічних назв, власних імен.

10. До статті додаються:

- трьома мовами: українською, російською, англійською - **прізвище, ініціали автора** (авторів), **назва статті**, **анотації** та **ключові слова**. Текст анотації українською та російською мовами не повинен перевищувати 10 рядків. **Анотація англійською мовою має бути розширена**, тобто займати від $^{2}/_{3}$ до 1 сторінки і включати стислий опис таких аспектів статті: актуальність, мета і завдання, результати та висновки. Англомовна анотація має бути перекладена **без** online-перекладача, грамотною, літературною мовою. Приклади анотацій для різноманітних типів статей можна знайти на сайті http://www.emeraldinsight.com/authors/guides/write/abstracts.htm?part=2&PHPSESSID=hdac5rtkb73ae013ofk4g8nrv1) ;

- завірена відповідним чином рецензія доктора економічних наук (відсканована та вислана до редакції електронною поштою разом зі статтею).

11. Перелік літератури оформлюється за ДСТУ ГОСТ 7.1.2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» і подається в алфавітному порядку мовою оригіналу у кінці рукопису. Посилання на літературу в тексті рукопису надаються у квадратних дужках, через кому – сторінки (наприклад [2, с.158]). В обов'язковому порядку після списку використаних джерел наводиться **транслітерація** (**References),** тобто перелік використаних джерел латинськими буквами, включаючи й іншомовні джерела, уже вказані у списку використаної літератури (на допомогу авторам можемо рекомендувати бібліографічний стандарт Chicado: http://www.bibme.org/citation-guide/Chicado/book).

12. Редакція залишає за собою право скорочувати і вносити редакційні правки у текст статті.

13. У разі оформлення статті з порушенням даних правил стаття не публікується.

14. Остаточний висновок щодо публікації статті схвалює редакційна колегія «Вісника». Автор сплачує кошти за публікацію статті після позитивного рішення редколегії, яке разом з реквізитами на оплату надсилається автору на електронну пошту. Копію документа про оплату автор має надіслати на електронну адресу редакційно-видавничого відділу академії.

15. Рукописи авторам не повертаються. Гонорар авторам не виплачується.

Адреса редакції: 49083, м. Дніпропетровськ, вул. Аржанова, 12, ДДФА

Електронна адреса редакційно-видавничого відділу академії (e-mail): rvv@dsfa.dp.ua